

KULTURHISTORISK

BILDERBOK

1400—1900

UTGIFVEN AF

CARL G. LAURIN

STOCKHOLM
p. a. norstedt & söners förlag

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1905

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk av **Carl G. Laurins** (1868-1940) har digitaliserats i maj 2011 från Smithsonian Institution Libraries av Internet Archive och anpassats för Projekt Runeberg i januari 2014 av Ralph E. KULTURHISTORISK BILDERBOK UTGIFVEN AF
CARL G. LAURIN

KULTURHISTORISK

BILDERBOK

1400—1900

KULTURHISTORISK BILDERBOK 1400—1900 UTGIFVEN AF CARL G. LAURIN
STOCKHOLM

p. a. norstedt & söners förlag

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1905

FÖRORD.

En i tidsföljd ordnad samling af bilder, tillkomna under de sista fem hundra åren, existerar icke, såvidt utgifvaren af detta arbete känner. Han hade därför tänkt, att en dylik bildföljd, utförd fotografiskt efter original eller fotografier, skulle kunna fylla ett verkligt behof. Formatet borde vara lätthandterligt, och nödvändigheten af ett lågt pris medförde användandet af autotypier, då träsnittet ej exakt kan återge originalen och andra fotografiska reproduktionsmetoder skulle mångdubbla priset.

Bildmaterialet är under många år hopsamladt här hemma och i utlandet.

Hvad bilderna beträffar, har utgifvaren för att få en nödvändig begränsning inskränkt sig till den europeiska kulturen och endast medtagit sådana bilder, på hvilka personer förekomma, samt slutligen såvidt möjligt valt konstnärligt värdefulla original. De afvikelser, som förekomma från sistnämnda princip, äro fåtaliga.

Tyvärr har det exakta årtalet för bildernas tillkomst ej alltid kunnat konstateras.

Utgifvaren har försökt att ej ge något land företräde utan låta samlingen vara verkligt internationell. Italien förekommer naturligtvis starkt representeradt under 1400- och 1500-talen, Nederländerna under 1500- och 1600-talen samt Frankrike under 1700- och 1800-talen, detta beroende på de nämnda ländernas stora betydelse för den formella kulturen i hela Europa, hvarigenom de vid de ofvan anförda perioderna voro föregångsländer och typiska för tidssmaken. —

Att bilder af konstnärer sådana som Bosse, Hogarth, Chodowiecki förekomma i så stort antal beror på deras sällsynta kulturhistoriska vikt.

Hvad texten beträffar, har utgifvaren önskat vara så exakt som möjligt men velat lämna notiserna i en lättläst form.

Slutligen vill utgifvaren tacka för det tillmötesgående, som Nationalmuseets intendent och amanuenser visat, och dessutom erkänna sin stora förbindelse till herr Gustaf Stridsberg, som lämnat honom många och värdefulla upplysningar och särskildt till anmärkningarna meddelat de mest tidstypiska och belysande notiser.

Utgifvaren.

FJORTONHUNDRATALET.

här afbildas ett H utfördt i lauerad pennteckning i Tyskland omkring år 1400
Det framställer en munks strid mot ett odjur och föruaras i Berlins kopparstickssamling.
— Bokstafuen kan äfuen sinnebildligt föreställa medeltidens strid mot det nya, huilket för
det gamlas förfäktare fick karaktären af en skräckinjagande hydra. Den nya tidens ande ombildar
under fjortonhundratalet, förrenässansen, åtminstone de högst bildades uppfattning,
och man kan därför uid detta århundrades början med skäl tala om att en kulturperiod
uppfört och att en ny tid inbrutit.Slaget vid S. Egidio den 7 juli 1416.

Af Paolo Uccello, 1397—1475- National Gallery, London.

Carlo Malatesta, condottiere för Perugia, kämpar i ett af dessa slag, där legotrupperna höggo sina svärd slöa på sina motståndares rustningar och där ofta fältslaget mera liknade en tornering än en drabbning. Slaget förlorades, och Carlo blef af sin motståndare Braccio di Montone tillfångatagen.

Den florentinske konstnären Paolo Uccello har ofta målat slaktningar från sin stormiga samtid. Trots väl klumpiga hästar och en viss tyngd i framställningen äro dessa taflor af största intresse. Det är visserligen de perspektiviska problemen, som i första hand intresserar konstnären, men man får af ofvanstående tafla en god bild af en slaktning under 1400-talets förra hälft. I stor röd mössa spränger anföraren fram på sin hvita häst, en blond yngling, Galeazzo Malatesta, är hans väpnare och håller hans tunga hjälm. Baneren fladdra, tjocka lansar splittras, och striden rasar mellan granatträden och apelsinlundarna.

3PIPPO SPANO, FLORENTINARE UNDER 1400-TALETS BÖRJAN.

Fresk af Andrea del Castagno i Apolloniamuseet, Florens.

Den på senaste tiden så uppmärksammade florentinske målaren Andrea del Castagno (1396—1457) har i några präktiga porträtt skildrat ett par af sin fädernestads stormän.

Filippo Scolari, mest känd under namnet Pippo Spano, lefde från 1369 till 1426. Han var en af de länkar, som förbundo Ungern med renässansens Italien. Fältmarskalk åt konung Sigismund af Ungern, deltog han i tjugutre fältslag mot turkarne. Bredbent och öfvermodig står han och fingrar på sitt svärd. Hela hans varelse andas den självkänsla, som gjorde dessa fältherrar nästan lika besvärande för vän som fiende. Af sin herre utnämndes han till grefve af Temesvar.

4Dräkter från 1400-talets början.

Fresk af Masolino i Brancacci-kapellet, Florens.

Det är ej mycket af samtida konst, som visar, hur det såg ut i Florens vid 1400-talets början. De tvä stormän, som vid denna tid grundlade renässansens uppfattning af hur en historisk väggmålning bör vara, Masolino och hans lärjunge Masaccio, brukade dock lyckligtvis på sina bilder införa personer i florentinska dräkter, ehuru Kristus och apostlarne kläddes i de genom miniatyrmålningar och mosaiker kända och traditionella grekiska dräkterna. På den här afbildade detaljen af en fresk ur Petri historia ser man två unga florentinska ädlingar med turbanliknande hufvudbonader och med händerna instuckna i sina kappors vida ärmar gå öfver ett torg i Florens.

De nedre fönstren i huset ha ett då säkert välbehöfligt galler. Masolino föddes 1380 och verkade således i början af 1400-talet. Han anses ha dött omkring 1440. Som konstnär öfver-träffades han af sin lärjunge Masaccio, död 1428. Tillsammans med denne har han prydt Brancacci-kapellet i S. Maria del Carmine i Florens med den serie världsberömda fresker, af hvilka den här afbildade är en. Under hela 1400-talet utgjorde dessa fresker Florens' förtjusning.

5Bröllop i Florens under 1420-talet.

Samtida målning i Accademia i Florens. (Vänstra delen.)

Sittande pä en stor kista — cassone — sörjer en kvartett för dansmusiken vid Boccaccio Adimaris och Lisa Ricasolis bröllop; vissa instrument äro prydda med Florens' röda lilja. I bakgrunden synes den månghörnade dopkyrkan i svart och hvit marmor — il mio bel San Giovanni, som Dante kallar den. Det var till denna kyrka, som, just vid den tid då denna tafla målades, Ghiberti utförde det första paret af sina berömda dubbeldörrar.

Till vänster aflägsnar sig en page med ett fat på hufvudet. Det italienska sättet att bära faten sä högt framkallade en rik utsirning äfven pä deras undersida, såsom fallet är med en hel del italienska fajans- eller majolikafat i de kända renässansmönstren och de gula, gröna och blä färgerna.

•6Bröllop i Florens under 1420-talet.

Samtida målning i Accademia i Florens. (Högra delen.)

Dansen försiggår under utspändt tälttak. Till höger ser man stadsmurens innersida påminnande om Visby-muren. Under 1400-talet var det ett bruk att i bröllopsgåfva skänka en kista med kläder eller annat. Denna cassone pryddes ofta med en långsträckt målning. Med all sannolikhet utgöra de här återgifna två bilderna en del af en

dylik brudkistmålning.

Ofvanstående naiva skildring af ett florentinskt bröllop under 1400-talets första årtionden visar, att de franska moderna med sina egendomliga hufvudklädnader äfven härskade i Italien och att släpet också i detta land, liksom samtidigt i Flandern, var modernt. Herrarne ha långt hår, korta kappor och åtsittande byxor.

7Klädeshandlaren Giovanni Arnolfini och hans hustru 1434.

Målning af Jan van Eyck, † 1440, i National Gallery, London.

»Johannes van Eyck fuit hic» —Jan van Eyck har varit här — står det på denna 1434 målade tafla, och, kan man tillägga, det synes också, ty maken till beundransvärd målning, hvad mikroskopisk noggrannhet och klar, fast konst angår, kunde ingen samtida målare utföra. Den italienske klädeshandlaren i Brügge, därvarande representanten för en lucca-firma, Giovanni Arnolfini och hans maka Jeanne de Chenany äro klädda den ene i hög hatt och skinnbrämad krage, den andra i grön klänning med blåa ärmar och med en hvit duk öfver den egendomliga hornartade, dä i Burgund och Frankrike moderna hårklädseln, kallad atoicrs, om hvars bärarinnor Hus säger, att de söka likna »djuret» i Uppenbarelseboken. De hålla hvarandra i hand, och mannen höjer högra handen som till ett löfte. På golfvet står ett par trätofflor. Inne i rummen gick man då oftast i strumplästen. En metallspegel och ett radband hänga på väggen. Ljuskronan är underbart väl målad, ty van Eyck har i förmåga att återge metallernas glans knappast öfverträffats.

Denna bild ägdes pä 1550-talet af drottning Maria af Ungern men gick sedermera förlorad och upptäcktes efter slaget vid Waterloo af den engelske generalmajoren Hay. Nu pryder den engelska statens samling.

8Rik Nederländare på 1430-talet. »Mannen med nejlikan».

Porträtt af Jan van Eyck, † 1440. Berlins museum.

»Mannen med nejlikan» torde väl vara ett af de mest framstående porträtt, som målats under 1400-talets förra hälft. Jan van Eyck, den berömde skaparen af Genteraltaret, har här visat hvad han förmådde inom den yttre människoframställningens konst. Man känner på sig, att den gamle mannens skrumpna ansikte med de utstående öronen och den knipsluga blicken måste ha tett rig på detta vis.

Hvad den förnumstige nederländarens dräkt beträffar, bör man lägga märke till den stora höga pälshatten, ej olik vår cylinderhatt. Om halsen bär han ett antonius-kors, antydande hans medlemskap i Antoniusgillet, och nejlikan, som den gamle håller i sin vissnade hand, antyder på den tidens blomsterspråk, att han har en hjärtans kär. Jan van Eyck var kammarherre hos Filip den gode af Burgund och denne kallade konstnären »sin bäste arbetare», och hur klent det än var beställdt med utbetalandet af ämbetsmännens löner i hertigdömet, så erhöll Jan van Eyck alltid sin lön, »ty hans like i konsten kan jag ej finna», anmärkte hertigen med rätta.

9

2Förnäma italienare under hoo-talets förra hälft.

Detalj ur Vittore Pisanos Konungarnes tillbedjan. Museet i Berlin.

Den ryktbare medaljgravören Vittore Pisano, äfven kallad Pisanello, född omkring 1380 och död 1456, har i några sällsynta taflor visat hvad han förmådde som målare. Den begynnande renässansens naiva praktlystnad lyser mot oss på alla hans taflor. Här afbildas en detalj ur hans målning Konungarnes tillbedjan. Nästan hela taflan — en rundmålning — upptages af genremotiv, falkjakt i en italiensk dalgång och ett ståtligt ryttarfölje. Den tidens skalder be-sjöngo konstnären för hans skicklighet att måla hästar. Baksidan af den hvita hästen, på hvilken en ung page sitter, kan tjäna som exempel på hur mycket han öfverträffade t. ex. Uccello. Med krusadt hår och påfägelsliknande kappor eller med höga hattar horisontalt afdelade, stoltsera de italienska herrarne, frossande i »ögonens begärelse och ett högfärdigt lefverne®.

10Läsande dominikanermunk, omkring 1440.

Fresk, kallad S:t Dominicus, målad af Fra Angelico. San Marco-klostret, Florens.

Dominikanerorden, stiftad 1215 af spanjoren Dominicus Guzman, var en predikande orden, som särskildt lade an på kättaromvändelser och därför i bästa välmening verkade för inkvisitionen. Det var först som femtioårig den store Fra Giovanni Angelico da Fiesole målade sina fromma fresker i Florens' San Marco-kloster, ett dominikanerkloster ombyggdt 1436 och omedelbart därpå prydt af denne munkkonstnär, den berömdaste af alla klostrets inbyggare — näst Savonarola. Den här afbildade munken bär dominikanernas hvita dräkt och deras spetsiga kapuschong. En sträng fromhet, ett upphöjdt allvar hvilar öfver det ungdomliga ansiktet. Tonsuren, den barrakade fläcken på hufvudet, skall päminna den prästvigde om Kristi törnekrona, heter det visserligen, men den är väl snarare till för att på själfva kroppen ha ett kastmärke. Den »änglalike» Fra Giovannis fresk i San Marco hör till det intimaste, i högsta mening religiösa inom hela konstens historia.

11Ringköp hos en nederländsk guldsmed. Omkring 1450.

Målning, kallad S:t Eligius, af Petrus Chrishis. Hos baron Albert Oppenheim, Köln.

Den ofvanstående bilden hör otvifvelaktigt till något af det värdefullaste inom den vid denna tid sällsynta genremålningen. Taflan, signerad 1449, är målad af en nederländsk målare, som troligen var lärjunge åt Jan van Eyck och bar det egendomliga namnet Petrus Christus. Denne konstnär blef 1442 borgare i Brügge.

Guldsmeden, helgonet Eligius, sedermera biskop i Noyon, † 658, framställes här i en fjorton-hundratalsbutik, där pärlor, ringar, bitar af korall och bergkristall äro mästerligt återgifna. På den öfre hyllan stå guldkärl, på bordet en kupig spegel, som visar gatan och ett par förbipasserande. Den blifvande hustrun räcker ut handen efter den ring, som guldsmeden just vägt på sin lilla guldvåg. Hon ser förtjusande ut under det konstiga burgundiska hucklet, som hvilar på en järntrådsställning. Den unge mannen, med en massiv guldkedja framstickande under den pälsbrämade rocken, lägger armen om sin vackra fästmö.

12Ung dam från omkring 1450.

Målning af Petrus Christus. Museet i Berlin.

I sin aftrubbade koniska, burgundiska hufva, den s. k. hennin, med sin franska pann-fläta och ett gulblekt, lillgammalt ansikte ser denna unga dam vid första påseendet ej vidare förförisk ut. Men vid närmare och längre betraktande har denna bild något i hög grad dis-tingeradt.

En del konsthistoriker anse, att hon tillhörde den högförnäma engelska släkten Talbot, hvars berömde medlem fältherren John Talbot just vid denna tid afled i Frankrike. Petrus Christus hade 1446 målat det engelska sändebudet vid det burgundiska hofvet, Edward Grimstone, och hade kanske genom den senares bemedling fått en beställning af en lands-maninna. Huru det därmed än må vara, är den ofvanstående bilden ett ypperligt och individuellt porträtt och ett godt prof på Petrus Christus' konst inom det område, där han anses mest framstående — porträttmålningen. Man vet, att konstnären lefde ännu 1472.

13Italiensk dam omkring 1450.

rorträtl af Domenico Veneziano i privalgalleriet Poldi Pezzoli, Milano.

»Kanske det skönaste kvinnoporträtt på 1400-talet» kallar den grundlärde kännaren af italiensk konst Jacob Burckhardt denna bild. Den har förut tillskrifvas Piero dei Franceschi men anses nu af kännare vara målad af Domenico Veneziano, som lefde till 1461.

Mot ljusblå bakgrund aftecknar sig skarpt — såsom äfven den nyssnämnde Piero älskade att måla — en ung dam med en fin pikant profil. Pannan är genom hårets afrakande enligt tidens mod ovanligt hög och hårklädseln med sina pärlsnören invecklad och konstig. Ett pärlband pryder den långa halsen, och klänningen af pressad sammet med guldornament är lätt ur-ringad.

14Kejsar Fredrik III kröner Eneas Sylvius Piccolomini till diktarkung.

i4oo-talets midt.

Fresk af Pintnricchio i Sienas bibliotek.

Eneas Sylvius af släkten Piccolomini föddes 1405 i Toscana. Han blef 1442 sekreterare hos kejsar Fredrik III samt af denne på grund af sina förtjänster som humanist och skald krönt till diktarkonung. År 1458 blef han påfve under namn af Pius II och sträfvade energiskt att befästa påfvedömets sjunkna anseende. Hans försök att hejda turkarne genom ett förbund med Europas furstar misslyckades. En släkting, kardinal Francesco Piccolomini, beställde de fresker ur hans lif, af hvilka denna är den mest kända.

Det var den utmärkte ceremonimålaren Pinturicchio från Perugia, som 1502 erhöll detta uppdrag, och han har också i den här afbildade fresken lyckats ge en glansfull ehuru i dräkter tämligen ohistorisk bild af hur dignitärer och pager självmedvetet brösta sig under den högtidliga akten, då kejsaren lagerkröner sin favorit, gifvande ett uttryck för den vördnad tiden erfor inför de andliga värdena. Som dräktmålare är Pinturicchio en af förrenässansens främsta. Sitt mest berömda verk hade han, då denna bild målades, redan utfört; det var dekoreringen af påfven Alexander Borgias rum i Vatikanen.

15Italiensk skola under 1400-talets midt.

Fresk, kallad Den helige Augustinus ledes till skolan. Målning af Benozzo Gozzoli i staden San Gimignano.

Benozzo Gozzoli var den egentlige genremålaren på 1400-talet i mellersta Italien. Låt vara, att ej alla detaljer på denna fresk öfverensstämma med bruket i de italienska städerna, den ger nog i alla fall den bästa bild, som finnes af ungdom i skolåldern vid 1400-talets midt, och den lärde afrikanske kyrkofadern skulle ej ha känt igen sig i den lille väluppfostrade gosse, som med fadern och modern Monika bakom sig, med ärbart korslagda händer, låter den vänlige läraren klappa sig under hakan. I midten stå några tjufpojkar, en med gåspenna och skrifbok. De tyckas fundera på att ge den lille snälle Augustinus nybakarstut. En mindre gosse, tämligen lätt klädd, som det ännu brukas i Italien, bäres af sin äldre bror. I bakgrunden till höger ser man skolgossar hviska öfver sina skrifböcker. Den sittande gossen har ett obeskrifligt komiskt uttryck i ansiktet. Denna tafla utgör en del af en freskcykel ur Augustinus' lif, som målaren på 1460-talet fullbordade i Sant' Agostino-kyrkan i den urgamla, sällsynt väl bibehållna staden San Gimignano några mil söder om Florens.

16Italiensk riddare omkring 1450.

Detalj ur en målning, kallad den helige Antonius och den helige Georg, af Vittore Pisano. I National Gallery, London.

På den i National Gallery befintliga taflan, där den åldrige eremiten Antonius liksom varnande träder en ungdomlig S:t Georg till mötes, bär den senare Lionellos af Este manliga drag. Vittore Pisano, född i Verona-trakten omkring 1380, var under 1400-talets förra hälft en omtyckt konstnär vid nästan alla Italiens furstehof. Hans medaljer utgöra höjdpunkten af renässansens medaljkonst. Då det unga lejonet af Ferraras tyrannfamilj Lionello Este

1444 förmälde sig, firade Vittore Pisano eller Pisanello, som han äfven kallades, händelsen med en medalj, på hvars baksida man ser Amor lära lejonet (Lionello) sina kärlekssånger. Är

1445 mälade konstnären för den unge furstens lustslott Bellosguardo en madonna, där äfven den helige S:t Giorgio påminner om härskaren. Ofvanstående bild torde vara en något förändrad upprepning af denna tafla. Lionello med sin vidbrättade hatt och sin eleganta smärta figur hörde till den sortens italienska småtyranner, som äfven genom sitt uppträdande imponerade på sitt knorrande furstendöme.

17

6Franske riksskattmästaren Étienne Chevalier och hans skyddspatron S:t Étienne (den helige Stefanus), omkring 1450.

Målning af Jean Fouquet. Museet i Berlin.

I staden Melun i norra Frankrike funnos intill slutet af 1700-talet tvenne hopsatta altar-bilder (diptykon), föreställande Karl den VII:s riksskattmästare Étienne Chevalier. Till vänster från åskådaren synes den höge herrn

i bedjande ställning, iklädd den vida, nattrocksliknande »houppelande», som brukades af 1400-talets herrar. Tours-målaren Jean Fouquet, då Frankrikes främste målare, afbildade Chevalier med skyddshelgonet bredvid, bärande på sin bok en sten, som skulle påminna om hans dödssätt. Etienne Chevalier började sin bana, sedan Jeanne d'Arc vunnit riket åt hans herre. Ar 1445 var han fransk ambassadör i England, och han utnämndes 1451 till »trésorier» och dog 1474. Målningen räknas som ett af de främsta mästerverken af den franska konsten under 1400-talet och förvärfvades 1896 till Berlins museum. Fouquets ryktbaraste arbete är en bönbok, beställd af Étienne Chevalier. Dessa miniatyrer, kanske de förnämsta inom denna art, bevaras nu på slottet Chantilly.

18Porträtt af Agnes Sorel från omkring 1450.

Målning, kallad > Jungfru Maria med barnet», af Jean Fouquet. Musée Royal, Antwerpen.

Det finnes stor sannolikhet för att den höga damen, som £er di åt det knubbiga barnet, är Agnes Sorel, Karl VII:s ryktbara älskarinna, som afled 1450 omkring 40 år gammal. Hennes inflytande på den svage konungen var lyckligt. Etienne Chevalier var hennes vän och testamentsexekutör. Hon framställes här på högra sidan af den dubbelsidiga altarmålning, som prydde Chevaliers graf i Melun. Den lilla flätan i pannan var utmärkande för franska damer vid midten af 1400-talet. Hennes fiender brukade klandra hennes smak för urringade klänningar; här, som madonna, fick hon ett osökt tillfälle att visa sin skönhet. Formerna äro en flickas, ansiktet med det afrakade pannhåret något bondaktigt trots kronan, som Agnes Sorel aldrig fick bära i verkligheten, och hela taflan har, jämförd med sin granne till vänster, något landsortsmässigt. Den utmärkte målaren står ej så konstnärligt högt i detta arbete, men kulturhistoriskt har taflan det största intresse.

19mediceerhofvet med ryttarfölje. 1460-talet.

Fresk, kallad Heliga tre konungar, färdig 1463 och målad af Benozzo Gozzoli i Palazzo Medici, Florens.

Benozzo Gozzoli, den store Fra Angelicos lärjunge, skilde sig 1449 från sin lärare och fick af Cosimo di Medici, sedan 1434 republiken Florens' styresman, beställning på en del fresker, som skulle smycka kapellet i det nybyggda familjepalatset. Med de heliga tre konungar till förevändning målade nu den för det genreaktiga särskildt begåfvade konstnären bilder af den rike köpmansfurstefamiljens lif med jakter och festtåg. Den fjortonårige Lorenzo rider, omgifven af pager, på en hvit gångare med präktig mundering. Ynglingen gläder sig åt sina långa sporrar och känner sig redan »magnifico» i spetsen för sin farfar Cosimos hof-följe. Hjortar jagas mellan Arnodalens cypresser, och en tinnkrönt borg — kanske bebodd af en af det mediceiska folkpartiets aristokratiska motståndare — ligger på höjden i bakgrunden. Denna tafla är den bäst bibehållna 1400-talsfresk, som finnes.

20Gudsdom vid en domstolsförhandling i burgund 1468.

Målning kallad Kejsar Otto III godtgörande sin orättvisa. Tafla af Dirk Bouts. Museet i Bryssel.

De burgundiska dräkterna voro vid 1400-talets midt de i nästan hela Europa tongifvande, tack vare det burgundiska hofvets rikedom och elegans. Under Karl den djärfves regering år 1468 målade den nederländske konstnären Dirk Bouts för en rättegångssal i Louvain denna märkliga tafla, grundad på en medeltida legend men i 1460-talets kostym. Kejsar Otto III:s gemål hade falskeligen anklagat en man, hvarpå kejsaren låtit halshugga denne. Men mannens änka visade genom järnbörd hans oskuld, och kejsarinnan blef då, som på bildens bakgrund synes, bränd. I förgrunden står en liten ugn med eldkol för att göra järnet glödande. Den höga hufvudbonaden, som bäres af änkan, var ett franskt-burgundiskt mod. De samtida författarne sade skämtande, att damer med dylika hufvudbonader — hennins — »tvungos att vid dörrar buga sig, som hjortar böja sina hornkrönta hufvud i skogen». Man började vid denna tid att betona midjan, om också lifvet sattes mycket högt. Klänningen fick nu i Frankrike och Burgund namnet »robe». Släpen voro enorma. Männens snabelskor hade, då denna tafla målades, knappast mer än ett decennium kvar att lefva. Himmelens blixt hade redan vid 1300-talets slut genom att slå af skospetsarna på en markgrefve och dennes maka visat den högstes misshag vid denna »förargliga högfärd». Omkring 1480 blefvo dessa särdeles i böljan som kätterska ansedda skodon helt enkelt omoderna.

21Toskanskt landtfolk på 1470-talet.

Detalj af en fresk af Benozzo Gozzoli. Campo Santo, Pisa.

I den mot den cypressplanterade kyrkogården i Pisa öppna omgången finnas på norra innerväggen tjugufyra under åren 1469—1485 af Benozzo Gozzoli målade fresker med ämnen ur Gamla testamentet men med en oändlig mängd detaljer och figurer direkt återgifvande det då lefvande Toskana. Noas dryckenskap ger konstnären anledning till skildringar från Toskanas vinskörd. Till och med humoristiska smådrag undvikas ej; så låter t. ex. målaren en kvinna, sedermera kallad »la vergognosa di Pisa»— den blygsamma från Pisa — hålla handen för ögonen, då hon ser på den druckne nakne Noa, men man ser, att hon bokstafligen tittar genom fingrarna. — På taflan synas kvinnor bärande sina vattenkrukor på hufvudet, som det ännu brukas i Italien. Gossen, med otillräcklig skjorta, tar långa steg för att hinna med, och barnen i förgrunden se så lustigt naiva och snällt dumma ut, som om de vore svenska bondbarn. Gozzoli blef af de tacksamma pisanarne begrafven på den kyrkogård han prydt.

22Norditaliensk bondkvinna omkring 1470.

Målning, kallad Hösten, af Francesco Cossa. Museet i Berlin.

Francesco Cossa är en tämligen litet känd målare, om hvilken man dock vet, att han omkring 1450 var verksam i Ferrara och 1470 begaf sig till Bologna.

Det är i det på 1400-talets italienska konst så rika museet i Berlin denna bild af en ung norditaliensk bondflicka finnes. Stark och kraftig men ändå behagfull, vandrar hon fram öfver slätten mot en bakgrund af odlade kullar, från hvilka hon hämtat några yppiga vinrankor. Hon stöder sig på en spade och bär öfver axeln en hacka af samma form, som ännu användes af bönderna på Lombardiska slätten, där sedan antikens dagar en kraftig vegetation frodas, hvilken knappast har sin motsvarighet på något annat ställe i Europa. Med hvilken stolt värdighet rör hon sig icke, den unga italienska bondkvinnan; arbetets slafmärke har aldrig fått fäste på denna ädla ras. Dräkten har kvar något af antiken. Lifvet är flyttadt högt upp under brösten såsom sedan under empiretiden.

23Giuliano di Medici, i 470-talet.

Målning tillskrifven Sandro Botticelli. Museet i Berlin.

Den »sköne Giuliano», bror till Lorenzo il Magniflco, var under 1470-talet helt visst en af de mest afundade män i Florens. Taflan visar den unge mannen i bröstbild, afskuren liksom de samtida bysterna. Det svarta håret svallar kring det enligt modet slätrakade, bleka ansiktet, som aftecknar sig mot grön fond. Den fagra unga kvinna, som, omgifven af Flora och gratierna, är hufvudpersonen i Botticellis tafla »Våren», anses ha varit hans älskarinna. »Hur skön än ungdomen är, sä flyr den dock, ingen känner morgondagen», kvad hans broder Lorenzo. Midt i Florens' domkyrka föll Giuliano för mördarhand, då familjen Pazzi 1478 sammansvurit sig mot Medicéerfamiljen. Giuliano var vid sin död endast 25 år. Porträttet af den begåfvade unge mannen målades några år senare, troligen på uppdrag af Lorenzo.

24Tyskt bondfolk hemvändande från marknaden. Omkring 1475.

Kopparstick af Martin Schongaiier.

Bland de tidigare tyska genreframställningar, som finnas, äro Martin Schongauers kopparstick. Han föddes omkring 1450 i Kolmar i Elsass, studerade i Nederländerna och afled 1488.

Mer än hundra kopparstick af hans hand äro kända, och hans betydelse för koppargravyren har varit stor.

Pä den här meddelade bilden ser man bondfamiljen på hemfärd från marknaden. Bonden, med ett helt säkert under dessa osäkra tider välbehöfligt svärd under armen, vandrar krokbent framåt ledande sin magra häst. På denna sitter bondkvinnan, några inköpta fåglar äro hängda om hästens hals, och bakpå sitter i narrdräkt en barbent pojke, som håller i sin mamma. Dylika narrdräkter användes på barn i den fattigare klassen ända långt fram på 1600-talet.

25

6Markis Lodovico Gonzaga, omgifven af sin familj. 1474.

Fresk af Andrea Maniegna i Camera degli sposi i Castello di Corte, Mantua.

»At den höge markgrefven Lodovico, den bäste och i trohet mest obesegrade fursten, och åt den höga Barbara, hans gemål, oförliknelig i ära bland kvinnor, har Andrea Mantegna, paduanaren, till deras berömmelse år 1474 fullbordat detta obetydliga arbete), skref den store konstnären i den latinska inskrift, som pryder det rum, där denna målning, den första porträtt-gruppbilden i modern mening, förekommer. Mantegna, hvilkens lif infaller mellan åren 1431 —1506, är en af Norditaliens mest betydande målare under 1400-talet.

Den framstående renässansfursten Lodovico Gonzaga sitter i en länstol och mottager ett bref af en tjänare. I midten tronar hans maka Barbara Hohenzollern, mellan de två synes sonen Federigo och bakom Barbaras hufvud hans tredje son, Francesco. En liten sondotter böjer sig öfver den tyskfödda furstinnan, och en oformlig kvinnlig dvärg står vid Barbaras andra sida. Taflan ger ett sällsynt tillfälle att se en italiensk furstefamilj under den tid, då dessa småhof voro kulturcentra af det största värde både för samtid och eftervärld.

26Tysk sängkammare under 1400-talets slut.

Marias födelse, målning af en konstnär, kallad »Meister der Lyverbergschen Passion». Gamla Pinakoteket, Munchen.

I en bred dubbelsäng med uppbundna sänggardiner ligger en kvinna, som smeker ett nyfödt flickebarn, hvilket räckes mot henne. I förgrunden göra ett par andra kvinnor i ordning till ett bad och känna med fingrarna efter, att det ej är för varmt. Till höger i förgrunden framtages en handduk ur en linnekista af den långsmala form, som under 1400-talet var modern både i Tyskland och Italien. Vid denna kista står ett par trätofflor med remmar, en sorts skobeklädnad som närmast motsvarar våra galoscher, emedan man inomhus oftast gick i strumplästen.

Hela scenen är återgifven med det största intresse för det genreaktiga och med en tysk gemytlighet af roande verkan. Man ser, hur de två i bakgrunden stående kvinnorna beställ-samt och ifrigt diskutera den stora händelsen.

27Sixtus IV mottager, omgifven af sina brorsöner, i audiens bibliotekarien Platina

på 1470-talpt.

Fresk af Melozzo da Forli, målad 1476—77 i Vatikanen.

Sixtus IV regerade kristenheten mellan 1471 och 1484. Han är mest känd genom byggandet af det Sixtinska kapellet, som sedan blef världsberömdt genom Michelangelos takmålningar. Sixtus, en lärd franciskanare, arbetade för religionen genom införandet af inkvisitionen i Spanien, men han glömde ej heller bort vetenskapen. »Det bibliotek, som förut låg höljdt af smuts, ser man nu på en härlig plats», säger bildens latinska inskrift. Med sina nepoter, »brorsöner», bland hvilka den sedermera ryktbare Julius II befinner sig, mottar påfven den lärde Platinas knäböjande hyllning. Nepoternas långa ärmar tyda på ett orientaliskt dräktinflytande.

Melozzo da Forli (1438—1494) var en lärjunge till Piero dei Franceschi, hvilkens intresse för perspektivet också framlyser i denna hans lärjunges fresk. Det är en ståtlig grupp med ypperligt karakteriserade ansikten, dessa representanter för lärdom på 1470-talet, och en värdig lokal, denna pelargång med sitt kasetterade tak. I arkitekturen råder i hvarje detalj de klassiska formerna, och i hjärnorna intaga Plato och den »helige Sokrates», som man pä skämt sade, försteget framför den helige Franciscus.

28Resa under 1480-talet.

Den heliga Ursula landstiger i Köln. Målning af Hans Memling i Hopital St. Jean, Briigge.

Ar 1480 beställde direktören på St. Jean-hospitalet i Briigge, Adrian Reins, ett relikskrin, som den utmärkte nederländske konstnären Hans Memling († 1495) prydde med sex små oljemålningar. Hela skrinet är 1 m. 30 em. långt och blott 66 cm. högt. Taflorna afbilda den heliga Ursulas historia. Ursula var, berättar legenden, en kristen konungadotter i England. Som villkor för ett äktenskap med en hednisk, brittisk prins fordrade hon hans öfvergång till kristendomen och rätten att först göra en pilgrimsfärd. Hon reste sedan med sina »elfva tusen

jungfrur» till Köln och därifrån till Rom. På återresan ljöt hon tillika med sina följe-slagarinnor martyrdöden i Köln.

För att få utsikten öfver Köln fullt riktig reste Memling två gånger dit. Den lilla taflan ger därför troligen ett godt intryck af den på kyrkor så rika stadens utseende under 1480-talet. Domen var, som synes, under byggnad, till vänster ser man S:t Martinkyrkan och i förgrunden en port kallad Bayentornet. Med flätorna på 1480-talsvis lagda om öronen stiger helgonet i land, vördnadsfullt stödd af en af de elfva tusen. Bakom synes bäraren föra hennes reseffekter in i staden, en realistisk detalj som ej hindrar, att man i två öppna fönster till höger ser, hur en ängel uppmanar Ursula till romresan.

29Tyskt älskande par. Omkring 1480.

Kopparstick af den tyske konstnären kallad Meister des Hausbuchts.

Det är ett kopparstick af mindre vanlig skönhet, som här afbildas. Redan vid tiden för dess tillkomst var det i hög grad uppskattadt. Det finnes på pärmen af en samtida bok, hvilken nu förvaras i Östreichisches Museum i Wien.

Konstnären är ej känd till namnet, han kallas dels Amsterdamer Meister, därför att han är väl representerad i Amsterdams museum, dels efter ett af sina verk Meister des Hausbuches. I alla händelser lefde han omkring 1480 i Sydtyskland.

Med sitt krusade hår, sina åtsittande byxor och de långa snabelskorna är den unge älskaren en elegant typ från 1480-talet, och flickan vid hans sida är i sin blyga älsklighet i hög grad tilltalande. Nejlikkrukan antyder deras ömma känslor, och vinkylaren på golfvet hänvisar till sammanhanget mellan vin och kärlek.

30Nederländske adelsmannen Martin van Nieuwenhove 1487.

Målning af Hans Memling i St. Jean-hospitalet, Brügge.

Att som Memling kunna trots mikroskopisk noggrannhet i hvarje detalj måla ett porträtt, som är allt annat än torrt, hör till sällsyntheterna. Martin van Nieuwenhove var den ungdomlige, här tjugutreårige gifvaren af en tvådelad tafla, som kunde hopfällas och hvars ena hälft föreställer jungfru Maria i röd mantel, räckande ett äpple åt Jesusbarnet, och hvars andra visar honom själf i tillbedjande ställning framför en helgonbok.

Man ser, hur de tjocka pergamentsbladen böja sig, och med förstoringsglas skulle man kunna läsa den sirliga skriften. Håret, långt men okrusadt, omger ett allvarligt ansikte. Det halföppna fönstret visar, hur man använde en kombination af träluckor och små glasrutor. I fönstret till höger ser man en glasmålning föreställande det i Nederländerna omtyckta ämnet: den helige Martin skär med svärdet sönder sin mantel och lämnar ena hälften till en tiggare. Porträttet anses af flera kännare för Memlings bästa. Martin van Nieuwenhove valdes 1497 till borgmästare i Brügge och afled år 1500.

31VÄFVANDE DAM UNDER 1400-TALETS SLUT.

Odyssevs och Penelope. Fresk af Pinturicchio. National Gallery, London.

På denna fresk, som ursprungligen fanns i Pandolfo Petrucchio-palatset i Siena och 1874 köptes till National Gallery i London, har den kostymintresserade Pinturicchio under förevändning att skildra Odyssevs' hemkomst till den trogna Penelope målat en interiör från 1400-talets slut med en hel del genremotiv, såsom till exempel fågeln, som satt sig på väfstolen, en katt lekande med ett nystan.

Man får en ganska god idé om en 1400-talets väfstol med dess skyttel. Invid väfstolen sitter en tjänarinna och spolar. Genom ett fönster ser man ett skepp med mastkorg. Det är detta fartyg, som återfört mannen från hans irrfärder. Måtte den sienesiska Penelope varit lika trogen som makan pä Itaka.

32Italiensk sängkammare på 1490-talet.

Målning af V. Carpaccio i Accademia delle belle arti, Venedig.

At en förening för ömsesidig hjälp, Scuola di Santa Ursula, målade Vittore Carpaccio mellan 1490—95 en serie

taflor öfver samma ämne, hvarmed Memling ett årtionde förut prydt det berömda relikskrinet i Brügge. Genremålningen har djupa rötter i Venedig, och det är från denna stad den spridde sig till det öfriga Italien.

Om man tänker sig detta rum utan ängeln, som kommer med sin uppenbarelse till den heliga konungadottern, så finnes intet i bilden, som ej är en verklighetstrogen skildring af en venetiansk sängkammare under 1400-talets sista år. Visserligen hade den unga prinsessan nattlinne, och detta torde hört till sällsyntheterna under en tid, då man brukade ligga naken under täcket. Rummet med sina blomkrukor i fönstret, skrifbordet med sin obekväma skrif-stol, sitt timglas, trätofflorna vid sängen, hvilken öfverskuggas af en stor baldakin, allt är så verklighetstroget, som man kan önska. En stämning af höghet och ro har konstnären lyckats breda öfver detta italienska sofrum.

33

5Italiensk dräktbild från 1400-talets slut.

Den heliga Ursula och hennes far. Målning af Vittore Carpaccio. Accademia delle belle arti, Venedig.

Bilden tillhör den nyssnämnda följden ur den heliga Ursulas lif. Konungen och hans vackra, fromma dotter resonera om det giftermålsanbud, hvarmed en hednisk konung kommit. Allt försiggår i det slutande fjortonhundratalets italienska dräkter. Lutad mot en säng med sänghimmel, iklädd en dräkt med långa ärmar — ett orientaliskt inflytande — sitter konungen grubblande och åhör sin dotters uppfattning. Ursula tyckes bevisa sin åsikt med både ord och gester. Hon är urringad pä samma sätt som var brukligt äfven under Napoleon III:s tid. Hennes ärmar, där det hvita fodret sticker ut på underarmen, voro nu högmoderna i Venedig.

På väggen hänger en liten madonnabild, infattad, som seden var under 1400-talet, af korintiska pilastrar.

34Påfven Alexander VI. 1400-talets slut.

Fresk af Pinturicchio i Borgia-rummen i Vatikanen.

På 1890-talet öppnades för allmänheten den följd af praktfulla rum, som af Pinturicchio från Perugia pryddes och dekorerades på ett alldeles storartadt sätt, syftande till att förhärliga påfven Alexander VI Borgia och hans familj. Rodrigo Borgia föddes 1431 i Valencia i Spanien. Begåfvad och hänsynslös lyckades han tack vare sina goda släktförbindelser att göra karriär i kyrkan. Vid ännu ej fyllda 25 år blef han ärkebiskop i sin födelsestad, och genom frikostiga mutor till kardinalerna valdes han 1492 till Kristi ställföreträdare pä jorden.

Hans pontifikat, som sträckte sig till 1503, kännetecknades af en äfven på den tiden väl ohöljd familjepolitik. Af hans barn äro Cesar och Lucrezia de mest kända. I ståtlig pärlstickad mantel knäböjer den stolte kyrkofursten. Tiaran, hvars tre band beteckna herraväldet öfver himmel, jord och helvete, har han ställt framför sig, men under tonsuren, en sinnebild af Kristi törnekrona, hvälfver hans nobla hufvud, som verkningsfullt aftecknar sig mot bakgrunden, helt säkert oheliga tankar om makt och prakt, om last och lust.

35Florentinsk sängkammare omkring 1490.

Fresk, kallad Johannes döparens födelse, af Domenico Ghirlandajo i Santa Maria Novella, Florens.

I en sal i ett florentinskt palats ligger den ännu efter nedkomsten uttröttade modern. Bakom sängen ser man en tjänarinna, som på en bricka bjuder henne vin. Barnet skötes af några borgarkvinnor. Midt i rummet stär i praktfull brokaddräkt en aristokratisk dam med ett ovanligt ädelt tecknadt ansikte. En af hennes tjänsteflickor träder med snabba steg in i rummet, efter florentinsk sed bärande en korg med frukt pä hufvudet.

Ar 1490 fullbordade Ghirlandajo på beställning af familjen Tornabuoni den serie fresker, hvaraf den afbildade utgör en. Den höga damen är helt säkert ett porträtt af någon Tornabuoni. Ghirlandajo dog år 1494. Han var en målare med sitt århundrades intresse för detaljer och genren, men allt adlades af hans utsökta skönhetskänsla.

36Procession på San Marcoplatsen i Venedig år 1496.

Målning af Gentile Bellini (1427 —1507). I akademien i Venedig.

Man befinner sig på det stora San Marco-torget i Venedig. Insatt i en monstrans bäres det heliga korsets relik under baldakin och föregås af ljusstafbärande präster. Två år förut hade Gentile Bellini målat ett under, som skett genom det heliga korset, och fyra år senare afbildade han det stora undret, då denna dyrbara relik, borttappad, återfanns i en af Venedigs kanaler. Till höger midt emot Dogepalatset ses foten af det 1902 nedrasade klocktornet. De götiska kölbågarna på Markuskyrkans fasad voro, då denna tafla målades, nyss färdiga.

Utan att kunna jämföras med sin broder Giovanni var Gentile Bellini en god och samvetsgrann målare, hvilkens stadsbilder dessutom ha det största kulturhistoriska värde.

37Girolamo Savonarola på 1490-talet.

Porträtt af Fra Bartolomeo i San Marco-klostret, Florens.

Bland dem, som förebåda reformationen, intager Savonarola en af de främsta platserna. Han föddes 1452 i Ferrara och blef 1490 prior i dominikanerklostret San Marco i Florens. Staden upprördes af hans gripande botpredikan, och då medicéerna två år efter Lorenzo il Magnificos 1492 inträffade död blefvo fördrifna, ifrade Savonarola för en demokratisk-religiös författning. Jesus skulle vara konung i Florens. Med ljungande kraft angrep han osedligheten. Hans hat mot konst och finare kultur blef symboliskt understruket genom hans berömda autodafé på taflor och böcker.

Däremot ifrade han för folkundervisning och inrättade skolor för de lägre klasserna. Genom sin hänsynslösa framfart väckte han de krafter, som slutligen skulle störta honom. Detta porträtt af »Girolamo från Ferrara, den af Gud sände profeten», är måladt af Fra Barto-lomeo, som var hans ifrige lärjunge och år 1500 ingick i dominikanerorden. Han hade i Florens' San Marco-kloster en ateljé för altarbilder.

38Savonarola brännes på bål den 23 maj 1498 på Piazza della Signoria i Florens.

Tafla af okänd målare i Palazzo Corsini, Florens.

Det kom en tid, då florentinarne blefvo utledsna på »de gråtande», som Savonarolas anhängare på grund af sin klagan öfver synden kallades. San Marco-klostret stormades den 8 april 1498, och Savonarola öfverlämnade sig till sina fiender. Under den tortyr, som han underkastades, ansågs han ha medgifvit sin skuld och dömdes efter upprörande orättvisor till allmän glädj'e att tillika med två af sina vänner hängas ofvanför ett bål, rest på Piazza della Signoria tätt invid Palazzo Vecchio.

Från den loggia, som sedermera fick namnet »dei Lanzi», beskådade rådet afrättningen, och folket bar, som bilden visar, beskäftigt risknippor till bålet. På taflan äro afstånden alldeles för stora. Platsen utanför Florens' rådhus är egentligen liten, men man kan med skäl säga, att hvarje sten har sin historia och att denna del af skönhetens stad hör till de vackraste stadspartier, som finnas.

39Italiensk förnäm dam från 1400-talets slut.

Målning tillskrifven Lionardo da Vinci. Ambrosiana-museet i Milano.

Den obekanta modellens skönhet — man har gissat på Isabella af Aragonien, på Bianca Maria Sforza — och den sällsynt fulländade tekniken ha länge utgjort konstälskares förtjusning. Många lärde anse det för Lionardos verk, andra tillskrifva det en mindre bekant milanomålare, Ambrogio di Predis, hvilken i sä fall skulle ha öfverträffat sig själf i detta porträtt.

Ett »underverk» kallas det i alla händelser af Jacob Burckhardt, den store renässanskännaren. Ansiktets modellering, den varma tonen, de frestande, välformade purpurläpparna, allt är utsökt, ej minst den smakfulla, för 1400-talets slut ovanligt litet tillkrånglade hårklädseln med sitt pärlbesatta nät. Håret är, som man ibland ser på samtida porträttbyster, nedkammadt öfver öronen. Pärlorna, som glänsa på den hvita halsen, äro målade med förvånande skicklighet.

40Två venetianska damer från 1400-talets slut.

Målning af Vittore Carpaccio. Museo Civico, Venedig.

Det är en genrebild af allra högsta värde, denna tafla af Vittore Carpaccio, en af de första målare som söder om Alperna målade en skildring ur lifvet utan annan önskan än att visa, hur man lefde i den njutningslystna staden i Adriatiska hafvet. Damerna höra till den sorten, af hvilka det rika Venedig hade många, som ej ha annat att göra än att vara sköna. De sitta på sin balkong vid den skvalpande kanalen och vänta på de för stadens »gyllene ungdom» dyrköpta kärleksäfventyr, åt hvilka de ägnat sina lif.

Venedig var redan berömdt för sina sköna, fala kvinnor, det var en handelsstad och en kärleksstad, en stad där man handlade med kärlek. Med friserade pannluggar, urringade och med tjocka guldkedjor om halsen leka de likgiltigt med sina hundar. Påfågeln, lik sina härskarinnor både i dräkt och förständsgåfvor, bröstar sig på marmorbalkongen. En liten gondoljär sköter om djuren, och Venus' fågel, dufvan, kuttrar på räckets bröstvärn.

41

6Tyskt kärlekspar från omkring 1500.

Kopparstick af Albrekt Durer.

Med vajande ullplymer, åtsittande byxor, med svärdet vid sidan och halsen bar står den unge mannen vid sidan af den kvinna, som han älskar. Han ser på henne med en på en gäng allvarlig och lidelsefull blick och gör med sin högra hand en rörelse, som kan betyda: »Nu måste jag lämna dig», eller »Allt lägger för din fot jag ner», hur man vill tolka det. Hon, i snabelskor utan klackar, djupt urringad, med tysk hufva. Händerna, nästan dolda af de länga ärmarna, håller hon i en då för tiden omtyckt sirlig ställning öfver den efter 1400-talets mod med tillhjälp af kuddar framskjutande magen — således motsatsen till turnyr.

Bakom ett knotigt träd framskymtar benrangelsmannen med ett timglas. »Snart äro vi alla döda och få ej älska mer.» Kopparsticket är signeradt A. D. (Albrekt Dürer.)

42Riddare med sim väpnare omkring år 1500.

Målning af Giovanni Francesco Caroto. Uffizigalleriet i Florens.

Man har gissat på Giorgione, då fråga varit om upphofsmannen till ofvanstående imponerande, vackra tafla. Både i form och färg skiljer den sig dock mycket från hans genom vekhet och guldglans kända art. Den tillskrifves nu af flera fackmän verona-målaren Caroto, född 1470, verksam i norra Italien och lefvande ända till 1546.

Den tunga hjälmen, en visirhjälm, ligger framför den unge krigaren, som stöder sig på sitt väldiga tvåhandssvärd. En ansenlig hjälmkrossare, ett vapen från hvilket den lätta fältherrestafven sedermera skulle utveckla sig, fullbordar utrustningen. Ett melankoliskt drag hvilar öfver mannen, som bär sitt hår långt, såsom det brukades under 1400-talet. Bakom står kapprak hans väpnare, en gosse med ett ovanligt käckt utseende. Hela detta hörn af taflan gör en särdeles god koloristisk effekt.

43Dekorativ vinjett af Israel van Meckenen. Tysk kopparstickare i slutet af 1400-talet.

FEMTONHUNDRATALET.

Vinjett af Lucas van Leyden. Nederländsk kopparstickare från 1500-talets början. Utfördt 1528.Bal på Die neue Veste i München år 1500.

Kopparstick af Martin Zasinger.

Man dansar på det hertigliga hofvet i München under 1500-talets första år. Dansen är den högtidliga långsamma promenadpolonäs, hvilken passade för de förnäma damerna med sina långa burgundiska släp.

I bakgrunden spelar hertig Albert IV kort med sin gemål. Spelkorten uppfunnos i Kina och användes redan på 1200-talet i Europa. Hertigen spelar troligen med vår nuvarande 52-korts-lek, ty denna infördes vid 1400-talets midt. Den ena musikläktaren har paus. På den andra sköter en flöjt och en trumma om dansmusiken. Till vänster

i förgrunden håller en tjänare med en käpp det nyfikna folket på afstånd. Bänkarna förefalla väl obekväma för våra fordringar. På herrarnes skodon ser man, att snabelskorna blifvit omoderna och skomule»-sorten vunnit terräng.

Tecknaren har väl skildrat den galanta stämning, som sticker fram under värdigheten. På 1400-talets senare hälft hade i Tyskland predikats mot urringningar på baler, såväl hvad rygg som bröst beträffar; äfven ringdanser ogillade prästerna, pä grund af att armarna då höllos utsträckta, liksom Kristus hade sina armar på korset.

47Tyskt kärlekspar från 1503.

Kopparstick af Martin Zasinger.

På detta ovanligt stämningsfulla kopparstick ser man in i ett rikt tyskt hem vid århundradeskiftet. Den unge mannen synes endast från ryggen, men det långa lockiga håret och de åtsittande byxorna — hosorna —, så trånga att man endast med hjälp af sina tjänare kunde komma i dem, antyda, i hvilken tid man befinner sig. Damens långa rikt veckade släp talar om burgundiskt dräktinflytande. I Burgund spelade släpet och dess uppbärande, egenhändigt eller genom pager, en viktig roll.

I taket hänger en ljuskrona af hjorthorn. Den sida, där hufvudskålen sitter, döljes af en liten vapenhållande kvinnobild skuren i trä. Under hela 1500-talet voro dylika ljuskronor omtyckta, men på detta stick är denna nya sorts ljuskronor för första gången — såvidt kändt är —• afbildad.

48Kvinnoporträtt från omkring 1505.

Målning af Albrekt Durer. Museet i Berlin.

Detta ovanligt sympatiska och vackra kvinnoporträtt har af vissa forskare ansetts vara Dürers maka, Agnes Frey, men nu tror man, att det är ett af de porträtt, som Düret' målade under sin andra vistelse i Venedig. Hvem denna behagliga venetianska dam är, vet man ej. De bokstäfver A. D., som äro insydda i hennes klänning, kunna vara hennes, men de kunna lika väl vara konstnärens signatur. I Venedig bodde Diirer mellan 1505 och 1507. Det var en lycklig tid för honom. — Han rönte mera inflytande af de venetianska kopparstickarne än af målarne.

Tyskt i uppfattningen är också detta porträtt. Drömmande blickar hon framåt, och det vackra hufvudet med sin gulaktiga italienska hy aftecknar sig mot himmeln och hafshorisonten. »Jag kommer att frysa och längta efter solen», brukade Dürer säga i Venedig, då hemresan kom på tal. Bland hans soliga minnen från Venedig kunde väl också denna varma italienska räknas.

49

5Spädt barn med sin sköterska omkring 1500.

Kejsar Maximilian som nyfödd. Träsnitt af Leonard Beck i Weisskunig.

Kejsar Maximilian I, son till kejsar Fredrik III, föddes 1456 och blef 1477 gift med Maria, dotter till Karl den djärfve af Burgund, hvarigenom han fick det burgundiska arfvet. Kejsare år 1493 utmärkte han sig både i krigets och fredens värf. Maximilian I dog 1519.

Det var efter hans diktamen den historiska romanen Weisskunig nedskrefs af Marx Treitzsauerwein von Ehrentreitz. Där skildrar kejsaren med fingerade namn sitt lif. — Ofvanstående bild visar det nyfödda kejserliga barnet, och texten berättar, att en komet, men märkvärdigt nog ej med olycksbådande sken utan vänligt lysande, visade sig i födelsestunden, hvilket tillika med stjärnornas gynnsamma ställning var en god borgen för kommande lycka och välgång.

Bilden är insatt på 1500-talet, ej på 1450-talet, ty dräkterna äro ej samtida med händelsen.

50Tornerspel vid 15oo-talets början.

Träsnitt ur Weisskunig af Leonard Beck.

Kejsar Maximilian I kallas för »den siste riddaren», och han framhåller i sin bok »Weisskunig. sitt intresse för

riddarspelen. Själfva ordet »Weisskunig» betyder oftast konungen i den hvita rustningen men ibland äfven den vise konungen; med dessa symboliska namn betecknar han sig själf. Särskildt nöje hade kejsaren af tornerspel med skrank mellan de kämpande 1 bakgrunden på bilden synes detta stridssätt, som kallades att kämpa »über den Dill».

Boken »Weisskunig» kom ej ut på tryck under Maximilians regering. Troligen tänkte kejsaren, att den illustrerade handskriften om lians lif skulle glädja och intressera sonsonen Karl V, och han var särdeles ifrig att få goda illustrationer. Först 1775 blef arbetet tryckt. Originalmanuskriptet finnes nu i kejserliga biblioteket i Wien, och originalstockarna hittades under 1700-talet på slottet i Graz.

51Furstlig undervisning på isoo-talets början.

Maximilian I:s undervisning. Träsnitt från 1500-talets början af Leonard Beck. Weisskunig.

Kejsarens egen text berättar till denna bild, hur han sora gosse uppfostrades af en lärd man tillsammans med några förnäma gossar. För egen del påstår han sig ha varit så lärd, att han snart förelade sin lärare kvistiga teologiska frågor, på hvilka denne ej kunde svara. Men när hans far, kejsar Fredrik III, fick höra talas om hans stora skicklighet i de heliga skrifterna, gaf han honom andra lärare, för att ej, som orden föllo, han »skulle genom öfverflöd af lärande förlora tiden».

De unga ädlingarne, som sträfvade och knogade under samme lärare, fingo ofta, säger texten, straff och prygel, men Maximilian tyckes ha varit ett litet under af snällhet och flit och läste samvetsgrant fram sig till romersk kejsare.

52Lektion i svartkonst vid 1500-talets början.

Träsnitt ur Weisskunig.

Enligt sin faders önskan fick Maximilian lara svartkonst. Bilden visar den unge fursten i hermelinsbrämad mantel och en i trolldom förfaren äldre man, som undervisar honom i detta ämne. En gammal häxa med en djäfvul på hufvudet symboliserar den svarta magien; den hvita magien representeras af en munk med en ängel sväfvande öfver hufvudet. Häxan trollar, och munken gör under, det är den ganska viktiga skillnaden.

Från två stjärnor nedhänga förseglade böcker. Kejsar Maximilians egen text omtalar, att han haft mycken nytta af sina privatlektioner i trolleri, ty då något kätteri uppstod i hans vidsträckta rike, kunde han med sina kunskaper i mörkrets visdom lättare afslöja de brottsliga och i tid energiskt ingripa.

53Schackparti omkring i 510.

Målning af Lucas van Leyden. Museet i Berlin.

Lucas från Leyden, hvilkens korta lefnad infaller mellan 1494 och 1533, är en mycket sällsynt målare. Ofvanstående bild är en af de ytterst få genretaflor i modern mening, som finnas från denna tid. Den föreställer ett nederländskt schackparti. Schackspelet, som omkring år 500 efter Kristus lär ha uppkommit i Indien, kom redan före är 1000 till Europa men erhöll först vid 1400-talets slut en fullt utvecklad form.

Sju herrar och två damer få nödtorftigt rum på den lilla duken. En af damerna försöker sig till och med på det svåra spelet. Männen med tvärklippt långt hår äro alla utom en slätrakade. Skägg började törst några år senare bli modernt och bäras af de ungdomliga sprättarne både söder och norr om Alperna. Vanligast var helskägg. Predikanterna dundrade mot detta nya »narrspel och betecknade det egendomligt 110g som »fruntimmersaktigt». Den sorts pärlstickade kalott, som bäres af den bakom schackbrickan stående mannen, var enligt en samtida förordning endast tillåten för finare folk, »som lefde på sina räntor».

54Nederländskt bondfolk omkring i 510.

Kopparstick af Lucas van Leyden.

Böndernas ställning vid 1500-talets början var ej vidare lysande. En samtida tysk författare säger, att de äro hårdt

besvärade och belastade med skatter af alla slag, med dagsverken, tullar och afgifter, men vilda, baksluga och otämda. Kanske voro förhållandena något bättre i de rika Nederländerna.

Den utmärkte kopparstickaren Lucas van Leyden visar oss här en bonde i den sorts filthatt, som var deras vanliga hufvudbonad, och en bondkvinna, som knogar med sitt ämbar. Boskapen tyckes höra till den rakryggade ras, som nu i dessa bygder utvecklats till en starkt mjölkproducerande sort.

Det olyckliga förtrampade folket trodde, att den reformatoriska rörelsen skulle skaffa dem rätt, de hoppades på bättre tider genom Luthers uppträdande, men, som en tysk författare yttrar, reformationen var för dem en kyrkligt färgad magfråga», och då de reste sig mot herrarne för att få bättre villkor, rådde Luther furstarne att »slå ihjäl bönderna som galna hundar». Ända in på 1800-talet räckte lifegenskapen i reformationens hemland, och det förekom under detta århundrade, att man bytte en lifegen mot en bra jakthund.

55Festmåltid omkring i 510.

Målning, kallad Herodes' gästabud, af Quinten Matsys 1460—1530. Museet i Antwerpen.

Snickarskrået i Antwerpen beställde 1508 en stor altarmålning af Quinten Matsys. Den föreställde de heliga kvinnorna vid Kristi lik och hade tvä flyglar. Den ena afbildar evangelisten Johannes, som kokas i olja, den andra åter visar, under formen af ett gästabud vid 1500-talets början, historien om Salome med Johannes döparens hufvud.

I utmärkt vacker dräkt erbjuder den unga prinsessan med en kokett gest hufvudet åt sin moder. Herodias gör med sin knif ett litet snitt på sin fiende. Herodes är prydd med en pompös ordenskedja, men ansiktet på taflan är skadadt. På den hvita, flandriska damastduken stå ädelstensprydda praktkärl. En liten page sköter om vinet i kylkärlet. Han vänder sig mot den sköna prinsessan och äfven upp mot musikläktaren, som smyckas af dubbelörnen. Burgund hörde genom Karl den djärfves dotter Marias giftermål med kejsar Maximilian till huset Habsburg. Pä läktaren råder ett lifligt intresse för skandalen nere i matsalen.

56Tysk riddare, i513.

Kopparstick, kalladt Riddaren, döden och djäfvulen. Af Albrekt Durer.

Låt vara, att detta kopparstick, dateradt 1513, är stucket före Luthers uppträdande, men det är liksom genomandadt af evangelisk stämning. Den kristlige riddaren var en idealfigur från medeltiden, men härtill kommer något nytt: en frimodighet af andlig art, som kanske beror därpå, att den store konstnären inlagt något af sin egen manliga själ. — Då man ser denne riddare ridande genom dödsskuggans dal och förföljd af en gräslig djäfvul, som nu efter reformationen under 250 år skulle få ökad makt, tänker man på den milde Melanktons 'ord, att »intet är så skönt som en fullt väpnad riddare». Så djupt satt den gamla kärleken till mannakraft och styrka kvar i hjärtat till och med hos denne fridens apostel.

Fullt rustad men med öppet visir, lansen försedd med räfsvans för att lättare kunna utdragas, ett svärd vid sidan, hästen med stång och bridong samt på länden prydd med ett bandartadt seltyg, s. k. hindertyg, på modet vid 1500-talets början, färdas riddaren lugn utan något latinskt poserande, germanskt allvarlig som den store Durer själf.

57

8Dansande tyska bönder. 1514.

Kopparstick af Albrekt Durer.

Då folket dansade, blef det mera lif i spelet än vid de förnämas högtidliga promenad-polonäser. Dürer visar ett par dansande af den mest bastanta art. De hoppa och dansa, så att marken gungar under deras breda sulor. En vild uppsluppenhet lyser ur mannens råa ansikte, och den tjocka landtliga rofvan med slidknif och nycklar skramlande vid sidan klampar åstad med känsla och öfvertygelse. Man förstår, då man ser detta vilda dansande par, att tidens dansnöjen ofta urartade till svartsjukt gräl och slagsmål och därför flerstädes kunde förbjudas.

Dock, man må utdrifva naturen med hötjuga, så kommer hon dock tillbaka, heter det, och danstillställningar, där man riktigt grundligt slog sig lös, förekommo ej alltför sällan. De sydtyska bönderna behöfde ej fråga sina lärda humanister och professorer om betydelsen af de klassiska orden Det är skönt att ibland få galnas», de fattade, att de gälla för alla tider.

58Tysk studerkammare, i 514.

Kopparstick, kalladt S:t Hieronymus. Af Albrekt Durer.

Vill man ha en föreställning om hur det såg ut i en tysk humanists studerkammare vid 1500-talets början, bör man noga betrakta denna bild och ej oroa sig öfver att det gamla helgonet frän 400-talet sitter och öfversätter bibeln till latin, den s. k. Vulgata-öfversättningen af Hieronymus, i ett rum, som mest liknar den studerkammare, där 1500-talets Voltaire, Erasmus Rotterdamus, fröjdades åt sina mördande anfall på skolastikens lärdomshumbug och åt bortrensandet af det värsta ogräset på teologiens åker.

Helgonet, i sin rörande, germanska studieglädje, lejonet, hans trogna följeslagare, få således tänkas bort, men knappast den pä väggen vid timglaset hängande kardinalshatten, ty ej minst inom självfva kyrkan frodades humanismen. Ljuset faller genom de blyinfattade rutorna, allt andas frid i rummet, där den enda prydnaden utgöres af en i taket hängande pumpa. Dammvippa och radband sitta på väggen. Bredvid ser man bref och papperssax fasthållna af band. Ett par folianter ligga på träbänken. Några kuddar ge en välbehöflig bekvämlighet åt de för öfrigt vackert formade möblerna. En dödskalle ligger i fönstret; för helgonet är den en dödspåminnelse, för humanisten väl snarare ett »memento vivere».

59Knäböjande riddare. Omkring 1515.

Dela]j ur Rafaels fresk Mässan i Bolsena. Vatikanen, Rom.

Rafaels förnämsta verk äro hans fresker i Vatikanen. Tre af de fyra rum, som prydas af dessa målningar, äro ganska små, och de 9 meter breda freskerna täcka hela väggarna. I Stanza dell' Eliodoro sitter den stora målning, ur hvilken ofvanstående gruppbild är tagen. Det är den s. k. Mässan i Bolsena. Fresken framställer berättelsen om hur en tysk präst, som tviflade på transubstantiationsundret och således ej trodde, att brödet i nattvarden förvandlades till Kristi lekamen, öfvertygades, då han bröt hostian och denna började blöda. Detta skedde i Bolsena, en stad i provinsen Rom.

Skulle åter någon, 'led på Rafaels ofta schematiska madonnor, tvifla på att han äfven var karaktärsmålare, så borde dessa riddare med sina manliga anleten, knäböjande och i sina kjol-formiga rockar, öfvertyga honom om Rafaels förmåga på det realistiska området. Också han kan göra undret att förvandla till lefvande kött och blod.

60Festmåltid under i 5oo-talets början.

Maximilian deltager i en festmåltid. Träsnitt af Leonard Beck. Ur Weisskunig.

Vid det kostligt dukade bordet sitter Weisskunig — Maximilian — emellan den dam, som i romanen kallas drottningen af Feuereisen — hertiginnan af Burgund —, och hennes dotter, Maria af Burgund, den blifvande kejsarinnan. Texten meddelar, att den gamla hertiginnan af Burgund häpnade öfver så mycken ungdomlig skönhet hos sin blifvande måg, och hvad Marias eget hjärta beträffar, så heter det, att »ir herz hat sich in demselben wolgefallen gegen ime mit der eerlichen lieb entzundt». Europas rikaste arftagerska hade lyckligtvis blifvit förälskad i den adertonårige ärkehertigen.

Dräkterna äro ej från 1470-talet, då den afbildade händelsen inträffade. Det är moder på 1500-talets början. Damernas ärmar äro slitsade och försedda med puffar. Vid början af 1500-talet blef det i Tyskland modernt att förlänga rocken, som kjollikt omslöt låren och fast-hölls af ett bälte, där dolk och svärd hängde. Så synes på den uppvaktande riddaren i för grunden. Äfven då harnesk bars, förekom denna dräkt.

61Halshuggning vid i 500-talets början.

Kejsar Maximilian tuktar upproriska flamländare. Träsnitt af Leonard Beck. Ur Weisskunig.

Låt vara, att Becks träsnitt ur den för kulturhistorien så viktiga boken Weisskunig ej i konstvärde går upp mot dem, som skuros till samma bok af den berömde Hans Burck-maier, så "vore det dock orättvist att frånkänna dem karaktär och hållning. Hvad dräkterna på Weisskunigs illustrationer angår, så förtjänar det att anmärkas, att kejsar Maximilian själf höll på deras skrupulösa öfverensstämmelse med verkligheten.

Bilden visar, hur kejsaren, sedan han besegrat ett uppror af »de bruna», som han kallade flamländarne, låter afrätta några af deras ledare. A ena sidan vattnet, å den andra en afskräckande spetsgård af spjut och hillebarder. Landsknekttyperna med sina sönderskurna slitsade kläder och sina koketta baretter äro redan af den typ, som sedermera skulle hembära segern åt Maximilians sonson, den store Karl V.

62Vid kanongjuteriet. 1500-talets början.

Träsnitt af H. Burckmaier. Ur Weisskunig.

På marken ligga hakebössor och stenkulor. En mörsare står i förgrunden. Tvenne kanongjutare förklara vapnet för Maximilian. Den ene arbetar på en större kanon, som han ger en sista filning. Man använde på den tiden ej blott handtverksskicklighet utan verklig konst vid kanongjutningen. Arbetaren längst till vänster har en slät, sid, sönderskuren dräkt. Han är klädd på landsknektmaner. Dessa soldater brukade vid början af 1500-talet använda strumpor af läder eller kläde, fastbundna vid knäet. Skorna hade redan före 1500-talets början öfvergått från snabelskor till breda »komuleskor» eller »björnfötter».

Kejsar Maximilian berättar själf, att han redan som barn varit så förtjust i skjutvapen, att hans far måste förbjuda honom att röra vid dylika. Han liknar häri de flesta pojkar efter krutets uppfinning, och hvad hans krig beträffar, är hans yttrande otn dem alldeles öfverensstämmande med alla tiders kejsares och konungars. De voro, säger han, samt och synnerligen rättvisa, och han själf påstod sig vara den rättvisaste och barmhärtigaste bland furstar. »Fråga de lärde», tillägger han segervisst.

63Jägare med jakthundar, i500-talets början.

S:t Hubertus möter en hjort med ett krucifix på pannan. Kopparstick af Albrekt Durer, död 1528.

Den knäböjande riddaren föreställer jägarnes skyddspatron, den helige Hubertus, en fransman, om hvilken helgonlegenden berättar, att han, en ifrig jägare, en gång i en skog mött en hjort med det heliga korset i pannan. Hubertus, i tjänst hos frankerkonungen Teoderik, hade i följd af denna syn börjat ett heligt lif och dog 727 som biskop i Liège.

Hjorten visar sig mellan några knotiga träd af det slag, Diirer älskade framställa. I bakgrunden synes en riddarborg. Sadeln och betslet äro så noga återgifna, att de ha ett kulturhistoriskt intresse för fackmannen. Carl Larsson har meddelat, att detta utmärkta kopparstick så hänfört honom redan som gosse, särskildt genom den manligt säkra teckningen, att han streck för streck kopierat det Diirerska mästerverket.

64Baldassare Castiglione. 15 i 5.

Porträtt af Rafael. Louvren, Paris.

Under den italienska högrenässansen intar Baldassare Castiglione en bemärkt plats. Född 1478, blef han, som de gamla romarne sade, »arbiter elegantiarum» — smakråd i högre mening — vid det fint bildade hofvet i Urbino. Sedermera tjänade han Leo X och Clemens VII, med hvilken senare påfve han stötte sig. Han öfverhopades då med ynnestbevis af kejsar Karl V, som gaf honom biskopsstiftet Åvila i Spanien. Castiglione afled i Toledo år 152g.

Aret förut hade han utgifvit sitt berömda arbete Libro del cortegiano, där han utlägger, hur en hofman i bästa mening bör uppföra sig. Mest lägger han an på en harmonisk, individuell utbildning och fäster sig mera vid den egna personlighetens förfining i hederskänsla, sport, dans och talandet af främmande språk än vid tjänsteplikten till fursten. Han är till och med så detaljerad, att han meddelar, hur långt man bör drifva härmandet, då man berättar en rolig historia.

Porträttet hör till Rafaels bästa. Beundransvärd är den fina silfvertonen, den nobla koloriten och hällningen i framställningen af den italienske hofmännen, hvars bok i subtil uppfattning af såväl yttre som själisk finhet väckte samtidens förtjusning.

65

9Skylt till en skola i Basel. 1516.

Målning af Hans Holbein d. y. (Rätsida.) Museet i Basel.

På denna nu klufna skylt ser man på bägge sidor en text, som berättar, att hvar och en, som gärna vill lära sig skrifva och läsa tyska på den allra kortaste tid, som någon kan tänka, så att hvar och en som förut ej kunde en bokstaf kan snart begripa så mycket, att han själf kan skrifva upp sin skuld, så kan han fa lära sig det här, »och den», fortsätter inskriften, »som är så obegåfvad, att han icke kan lära sig, den vill jag för intet undervisa och ej taga någon lön af honom, han må nu vara borgare, handtverksgesäll, fru eller jungfru. Den, som behöfver, den må komma hit in, den blir troget undervisad för en skälig lön, men de små gossarne och små flickorna efter helgfastan som brukligt är.»

På ena sidan af skylten ser man skolläraren vid en större pulpet, där skrifdonen äro instuckna bakom en rem, undervisa en gosse i grön dräkt. Magistern med riset i hand är iklädd en gulröd dräkt med röd mössa. Han ser vänligt på sin lärjunge. Skolmästarens hustru i röd klänning sitter i en fällstol och sträfvar med en liten flicka. Två andra ungdomar studera på den låga obekväma bänken midt i rummet.

66Skylt till en skola i Basel. 1516.

Målning af Hans Holbein d. y. (Frånsida.) Museet i Basel.

I ett rum hos skolläraren sitta omkring ett stort bord två landsknektar, som anse, att det är bättre att sent än aldrig lära sig att läsa, nu sedan böcker blifvit mer och mer allmänna. Skolläraren förklarar bokstäfvernas hemligheter för en grönklädd krigare, hvilkens hela ansikte uttrycker, hur besvärligt och brydsamt han finner det att pä gamla dar sätta sig på skolbänken. Kamraten, i gul och röd dräkt, sitter grensle öfver en fällstol, där han förefaller ovanligt litet hemmastadd. Ett tvättställ och en vid väggen hängande handduk vittnar om att man befinner sig på ett ställe med vissa anspråk.

Utan att vara några första klassens mästerverk äro dock dessa två målningar af den endast nittonårige unge konstnären både karakteristiska och roande. De äro ibland de första profven på en verkligt konstnärlig skyltning.

67Johanna af Aragonien. 1518.

Porträtt af Rafael. Louvren, Paris.

Johanna af Aragonien, gemål till prins Ascanio Colonna, konnetabel af Neapel, hörde till de skönaste kvinnor i Italien under femtonhundratalets början. Af ofvanstående ur dräktsynpunkt intressanta, eljest kanske något sötaktiga porträtt lär Rafael endast ha utfört ansiktet och detta blott efter en teckning. Det öfriga målades af Giulio Romano.

Den blonda damen är klädd i en sorts pärlstickad hatt, hvilken vid denna tid äfven var modern hos de tyska furstinnorna. En purpurröd dräkt omsluter hennes smärta figur. Ansikte, hals och händer rättfärdiga den intima beskrifning, som hennes lifmedikus Agostino Nisi meddelade på alla hennes kroppsliga förtjänster i sin 1531 i Rom utgifna bok »De pulchro et amore». Johanna afled 1577.

68Påfven Leo X med kardinalerna Giulio di Medici och Ludovico de Rossi. Omkr. 1518.

Målning af Rafael. Palazzo Pitti i Florens.

Lorenzo il Magnificos son Giovanni föddes 1475. Vid sjutton års ålder blef han kardinal och besteg 1513, således trettioåttaårig, under namn af Leo X den påfliga stolen. Efter en följd af diplomatiska framgångar afled han 1521. Leo var sin store faders favoritson och kallades af honom »den vise». Godmodig och slösande frikostig till sin

natur, står han för eftervärlden som renässansens störste konstfrämjare.

Likgiltig för det religiösa, ägnade han sig med lidelse åt den skönhetskult, som var hans samtids vackraste drag. Hans namn är i konsthistorien förbundet med Rafaels, som på detta porträtt afbildat den fule påfven omgifven af sina två släktingar Giulio di Medici, hans efterträdare som påfve under namn af Clemens VII, och den med Leo uppfostrade Ludovico de Rossi, hvilken håller i stolens ryggstöd. I hvit dräkt med röd kappa och mössa sitter påfven, hållande ett förstoringsglas i sina händer, med hvilkas skönhet han gärna koketterade; en silfverklocka står på bordet.

Af 1500-talets fulaste påfve gjorde Rafael århundradets vackraste påfveporträtt. Närvaron af hans två fränder kan, om man sä vill, beteckna hans väsentligaste fel, en väl hänsynslös familjepolitik.

69Nederländsk fest vid 1500-talets början. Kopparstick, utfördt 1519 och kalladt S:ta Magdalenas ungdom, af *Lucas van Leyden.*

Som framstående kopparstickare visar sig den 1494 födde Lucas van Leyden redan år i 508, då den brådmogne knappt femtonårige ynglingen väcker beundran genom sin konst att föra grafstickeln. Lucas van Leyden hade i hög grad det nederländska sinnet för genreframställningen. Det är endast som förevändning han här ger sitt kopparstick ett ur bibeln hämtadt namn. Han inför oss bland den nöjeslystna ungdomen, som roar sig med dans och kärlek.

I midten ser man den då ännu ej heliga Magdalena helt sedigt förd i promenadpolo-näsen af en ung man. Paren, som omgifva de tvä, antyda genom ett något friare sätt att vara, att man befinner sig bland mindre nogräknade skönheter. I vänstra hörnet ligger en ung krigare med hufvudet i knäet pä en dam. Det breda svärdet får hvila, under det att Delila smeker sin 1500-tals-Simson. Han bär de förut omnämnda träbottnarna, som motsvara vår tids galoscher. Magdalena har en något anticiperad gloria kring sitt täcka hufvud.

70Ulrich Varnbüler. 1522.

Träsnitt af Albrekt Durer.

Bland de få träsnittsporträtt, Dürer efterlämnat, är bilden af Varnbüler ett af de allra främsta. Ulrich Varnbüler-Hemmingen var af schweizersläkt. Han föddes 1474 och afled efter 1536. Hela hans verksamhet var dock förlagd till Tyskland, där han 1507 utnämndes till president för kansliet i det tolf år förut inrättade Reichskammergericht, väl närmast motsvarande vår högsta domstol. Kejsar Maximilian I var hans gynnare. Han bodde i Speier och hade en gång haft tillfälle att hjälpa den store Erasmus under dennes resor. Varnbüler deltog i riksdagen i Augsburg 1550. Han hade vidsträckta vetenskapliga intressen.

Träsnittet visar honom som ett ideal af manlighet och kraft. Den mjuka, enligt tidens mod sönderklippta baretten är tydligen fastsatt vid en sorts kalott.

Hår och skäggstrån äro behandlade med märklig konst af hans vän Dürer.

71Nederländske kopparstickaren Lucas van Leyden 1525.

Själfporträtt i kopparstick.

Lucas van Leyden är den förste af de stora mästarne, som föddes å holländsk jord. Hans födelseår var 1494, och redan som fjortonårig började han utgifva kopparstick. Dessa voro från början äkta germanska, sedermera påverkade af hans vän Durer, som han råkade på dennes resa till Antwerpen, och slutligen tyvärr ej utan det italienska inflytande, som blef så förstörande för 1500-talets nederländska konst.

Genredraget var med förkärlek odladt hos honom. Hans tandläkare, hans bondbilder, hans Maria Magdalena, äfven här afbildad, äro bevis på detta. Taflor af hans hand äro sällsynta, men äfven här märkes delta intresse för det dagliga lifvet, som skulle bli det utmärkande för holländsk konst. Lucas van Leyden afled 1533. Själfporträttet från 1520 visar honom redan sjuklig och mager men med ett ovanligt karaktärsfullt drag i det något buttra ansiktet. Den mjuka, stora hatten har den klädsamma form, som var så omtyckt under 1500-talets

första årtionden.

72Kristian II:s af Danmark barn. Omkring 1525.

Målning af yan Cossart, kallad Mabuse. På Hampton Court vid London.

Dessa trefliga skandinaviska barn målades omkring 1525 af den nederländske målaren Jan Gossart, död 1541. Dennes konst, som eljest starkt påverkas af italienska förebilder, förefaller här rent germansk. Bilden är målad, då Kristian som landsflyktig befann sig i Nederländerna. Sonen Hans, född 1518, ser ut att vara medveten om sin furstliga börd, men den två år yngre lockiga Dorotea och i synnerhet hennes lilla syster Kristina äro endast barnsligt nöjda med sina frukter. På det ganska fula minsta flickebarnet kan man ej se, att hon skulle bli en af Europas skönaste furstinnor.

Hon målades som ung änka efter Frans II Sforza af Milano. Detta porträtt är ett mästerverk af Holbein. Sedermera lyckliggjorde hon hertig Frans af Lothringen och afled 1590.

73

10Georg von Frundsberg, död 1528.

Porträtt af Christoph Ambergcr. Berlins museum.

Godmodig och stark, en äkta german, var den kejserlige »fälthöfvitsmannem Georg von Frundsberg (1475—1528). Man berättar om honom, att han med ett finger kunde knuffa den starkaste karl åt sidan och att han ensam drog stora murbräckor. Målad af den gode augs-burgiske porträttmålaren Amberger, död 1560, står han på denna bild trygg och säker med väldig hillebard, färdig att höja sitt vapen mot hvarje fiende till hans kejserlige herre Maximilian, hvars sak han i tjugu fältslag försvarat.

Allmänt känd är hans medkänsla för Luthers manliga uppträdande i Worms. Han klappade honom på axeln och sade med tysk hjärtlighet: »Lille munk, lille munk, nu går du en gäng, som jag och mången höfvitsmän till och med i den allra allvarligaste slaktning ej varit med om. Men har du rätt och är säker på din sak, så gå på i Guds namn och var vid godt mod, Gud skall ej öfvergifva dig!»

74Porträtt af tyske köpmannen Jergën Giszè i London. 1532.

Målning af Hans Holbein d. y. Berlins museum.

Under sin vistelse i England målade Holbein flera porträtt af sina tyska landsmän.

Mot den ljusgröna väggen, där bref och omslagsremsor för bref äro fästade, sitter den trettiofyraårige mannen i svart klädesmössa och röck, ur hvilken de skära ärmarna framsticka. Han bryter ett bref. Håret bäres nu ej så långt som under 1500-talets första år utan är tvärklippt till s. k. kolbe. En kula, innehållande ett segelgarnsnystan, hänger i ansiktshöjd. Skrifbordet är täckt med en orientalisk matta och prydes af ett sirligt, underbart väl måladt venetianskt blomglas.

I det tyska kvarteret »Der Stahlhof» i Hansans ägo — med gillehus, boningshus och vinhus — väckte en tafla som denna ett rättvist uppseende, och Holbein fick utom porträttbeställningar af ansedda tyskar i London också uppdraget att måla två allegorier, föreställande Fattigdomens och Rikedomens triumf för det tyska gillehuset. Aret efter sedan detta porträtt af Gisze målades, blef Holbein uppmärksammad af hela London genom sin dekorering af tyska gillehuset, då Anna Boleyns kröningståg drog från Towern till Westminster.

75Erasmus Rotterdamus. Omkring 1530.

Träsnitt efter teckning af Hans Holbein d. y.

Erasmus, en af 1500-talets mest betydande vetenskapliga personligheter, föddes i Rotterdam 1466. Efter många och långa resor bosatte han sig i Basel, där han 1556 afled. Denne fram-synte ande, som med bitande hån och stor lärdom bekämpade prästernas okunnighet och vidskepelse, var ett skarpare hufvud än Luther men också mindre modig än han. Han ville stå väl med kejsare och påfvar och erhöll trots sina fritänkaråsikter beröm af

påfven Leo X för sin grundlärda utläggning af Nya testamentet.

På denna bild står Erasmus i vid pälsfodrad kappa med en då modern doktorsmössa. Han lägger handen på en klassisk herm, som bär det symboliska namnet Terminus, vägars och gränsers beskyddare. Erasmus hade, som en annan Holbein-teckning visar, tagit Terminus till sin symbol, tänkande honom uttala orden: Concedo nulli, d. v. s. jag gör (då det gäller mina åsikter) ingen eftergift till någon.

Denna bild pryder den 1540 hos Froben i Basel utgifna upplagan af Erasmus' samlade arbeten. De latinska raderna betyda helt enkelt, att den som ej sett Erasmus kan här få se hans efter honom själf i lifstiden gjorda bild.

76Engelske lordkanslern Thomas Möre med familj. 1530.

Pennteckning af H. Holbein d. y. Basels museum.

Då Holbein 1526 lämnade Basel för att i London söka större och rikare förhållanden, hade han af sin vän Erasmus rekommendationsbref till Thomas Möre, dä medlem af Henrik VIII:s hemliga råd och tre år senare lordkansler. Möre var förut känd som författare till den världsbekanta skildringen af en idealstat Utopia, som 1518 utkom hos Froben i Basel. Till denna bok hade Holbein tecknat titelbladets omramning.

Nu mottogs han med engelsk gästfrihet i Mores hus i Chelsea och fick måla värden och hela hans familj. Den stora familjetaflan är försvunnen, men en pennteckning återstår. Denna sändes af Thomas Möre till Erasmus. Familjemedlemmarnes namn äro ditskrifna med Mores handstil.

Till höger om den femtioårige lordkanslern sitter den gamle fadern, domaren Jolin Möre. — Den lyckliga familjen hade råd att bestå sig både med husnarr och, hvad som hörde till sällsyntheterna, en väggklocka. Efter denna teckning kan man igenkänna många af de oöfverträffliga rödkritsporträtten af Holbein, nu förvarade i Windsor. Det var familjen Mores storhetstid. — Fem år senare halshöggs husfadern i Towern af den uppretade Henrik VIII, emedan Thomas Möre ej ville uppge den katolska kyrkans enhet och aflägga ed på Henriks makt öfver kyrkan.

77Högtidligt mottagande hos dogen. Omkring 1530.

Målning af Paris Bordone. Accademia, Venedig.

Den lärde Jacob Burckhardt kallar denna tafla skånske den skönaste ceremonibild, som finnes».

Konstnären Paris Bordone — 1500 —1571 — har i denna under början af 1530-talet målade bild skildrat Venedigs doge och senat samlade för att mottaga en fattig fiskare, som till dogen, krönt med den guldstickade, egendomligt formade mössan, öfverräcker den ring, han af Venedigs skyddshelgon, San Marco, erhållit.

Legenden berättar, att en stormnatt 1340 en skeppare styrt en båt med tre för honom okända män, hvilka kämpade emot och öfvervunno en annan båt, bemannad med djäflar, som hotade Venedig. Efter striden visade sig de tre vara San Niccolo, San Giorgio och San Marco. Den siste gaf fiskaren en ring, med önskan att den skulle lämnas till dogen. Denna offentliga mottagning har Bordone återgifvit i 1530-talets dräkter.

78Två franska adelsmän på 1530-talet.

Målning af Hans Holbein d. y. National Gallery, London.

Denna färgrika tafla är nästan lika intresseväckande genom de utsökt väl målade detaljerna som genom de två ypperliga typerna. Holbein hade särskildt öga för det rastypiska, och man ser här två fransmän af den finaste sort, som 1530-talet hade att bjuda på. Mot grön bakgrund aftecknar sig Jean de Dinteville, ambassadör hos Henrik VIII. S:t. Mikaels-orden hänger om hans hals och tager sig bra ut på den röda och svarta dräkten. Han är blott tjugusju år gammal, och den bredvid stående vännen George de Selve endast tjugufem. Man avancerade vid unga år på den tiden.

Jordglob och luta tyda på de två herrarnes favoritsysselsättningar. I förgrunden ligger en skifva i förkortning, föreställande en dödskalle. Det var i tidens stil att med ett dylikt lärdt konststycke framhålla en moralisk sats. Här

var det alltings förgänglighet, som skulle understrykas, och Henrik VIII:s hof med sitt mångskiftande familjelif var en god skola för denna visdom.

79Tysk dam under 1500-talets förra halft.

Målning af Hans Holbein d. y. (?) Museet i Haag.

Man har inom den lärda världen tvistat om, huruvida denna sällsynt intagande tafla hade Holbein till upphofsman eller om Cranach vore mästaren. En del forskare antaga bilden vara en samtida kopia efter ett Holbein-original. Hur det därmed än må vara, är den unga kvinnan, som aftecknar sig mot den blågröna fonden, ett af de finaste uttrycken för tysk kvinnlighet. Man kommer att tänka på Fausts ord till Margareta: »Du ahnungsvoller Engel du.»

Dräkten är den för Mellantyskland under 1500-talets förra hälft karakteristiska. Lifvet är sammansnördt med ett rödt band, och händerna hällas korslagda öfver hvarandra på det något småborgerligt prudentliga sätt, som var modernt vid denna tid och som så ofta förekommer, särskildt på Lucas Cranachs taflor.

80Johan van Leyden, vederdöparnes konung. 1536.

Kopparstick af Henrik Aldegrever.

Ett utmärkt vackert och karaktärsfullt porträtt, som här försvarar sin plats lika mycket ur skönhets- som ur kulturhistorisk synpunkt.

I spetsen för de vederdöpare, hvilka genom sina åsikter om barndopets förkastlighet och om månggiftets berättigande men i synnerhet genom sina samhällsupplösande tendenser spredo oro i 1530-talets Tyskland, stod skräddargesällen Jan Beuckelszoon från Leyden. Redan vid 24 års ålder blef han af vederdöparne utropad till profet och konung i det nya Sion, den westfaliska staden Miinster. Här lefde han nu i prakt och vällust med sina sexton hustrur. Den grymhet han visade andra fick han snart själf erfara, ty han hade blott i två år varit profet, då Munster 1535 intogs af rikstrupperna, och den sköne vältalige mannen blef efter rysliga marter inspärrad i en järnbur, som upphissades på Lambertuskyrkan. Detta kallades hånfullt »profetens himmelsfärd». Han afrättades 1536 och dog utan fruktan. Inskriften lyder: »Sä såg jag ut, här vördades jag en gång af de mina, vederdöparnes kung blott för en kortare tid.

Henrik Aldegrever i Soest graverade år 1536. Guds makt är min kraft.»

81

15Tyskt älskande par från 1533.

Kopparstick af Henrik Aldegrever.

Henrik Aldegrever föddes omkring 1502 och afled efter 1555. Han lefde i Westfalen och påverkades både af Diirer och nederländarne. Som målare är han hufvudsakligen känd genom ett par ypperliga porträtt, men tyngdpunkten i hans verksamhet ligger i ornamentsticken och kostymbilderna.

Här afbildas sticket af ett förnämt älskande par från 1530-talet. Kompositionen har något storstiladt. — Den kvinnliga dräkten började omkring 1530 att bli något kortare, ehuru det fortfarande ansågs opassande att visa foten. Hattar, hufvor och mössor hade de mest omväxlande former hos damerna, och stora eller små baretter var det vanliga hos herrarne. Landsknektarne hade börjat bära kort här, och under 1530-talet började äfven förnäma herrar klippa sig kort, ett mod som höll sig i hundra år. Samtidigt och i sammanhang härmed fick skägget växa, och ej sällan tvärklipptes det som på denna bild.

82Tyskt äkta par från 1538.

Kopparstick af Henrik Aldegrever.

Damen, en imposant företeelse i vida kjolar, är klädd i den stora hatt, som äfven var modern bland herrarne under denna tid; bägge könens hufvudbonader voro sä ofantligt omväxlande. Mannen i sin fjäderprydda lilla barett bär

långt helskägg, efter 1530-talet den mest omtyckta skäggformen. En s. k. biskopskrage täcker delvis de vida puffärmarna, och en veckig s. k. Schosswams räcker ett godt stycke ner på de sönderklippta slitsade byxorna, föregångare till de pluderbyxor, ur hvilka fodret hängde som stora påsar och som under århundradets senare hälft voro omtyckta.

Aldegrever tecknade liksom Holbein modeller till dolkar, af den formen som riddersmannen här bär. Värjan, som afsmalnar mer och mer, användes äfven i fredstid och som galanterivärja. Skorna ha ko- eller oxmulefasonen. Trots att detta stick närmast är att likna vid vår tids modeplanscher, saknar det ingalunda konstnärligt värde.

83Prinsessan Kristina af Danmark 1538.

Målning af Hans Holbein d. y. Äges af hertigen af Norfolk. Deponerad i National Gallery, London. I mars 1538 bodde den vackra, sextonåriga änkan efter Frans II Sforza hos sin moster Maria, Nederländernas ståthållarinna i Bryssel. Den unga furstinnan, dotter till Kristian II af Danmark, blef redan vid 13 års ålder änka efter den nyssnämnde milanohertigen och skulle nu af politiska skäl bortgiftas med Henrik VIII, nyss änkling efter Jane Seymour. Konungen af England hade god anledning att ställa sig väl med Kristinas morbror, kejsar Karl V. — Konung Henriks ombud, John Hutton, hade redan låtit en enklare konstnär utföra ett porträtt af Kristina, men då Holbein kom till Bryssel, lät han ett ilbud återhämta den redan afsända bilden. Hutton ansåg nämligen med skäl, att den, som han sade, »hvarken var så god som saken fordrade eller såsom herr Hans skulle kunna göra den->. Hans Holbein gjorde också ett fullkomligt mästerverk af den vackra, högväxta furstinnan, som i svart dräkt aftecknar sig mot en blå bakgrund. Af den lilla fula flickan, som Jan Gossart målat, hade blifvit en skön kvinna. Kristina slapp lyckligtvis sin tilltänkte make. Hon dog som hertiginna af Lothringen 1590.

84UNG ENGELSMAN MED FALK PÅ HANDEN. 1542.

Målning af Hans Holbein d. y. Museet i Haag.

Egendomligt nog finnes det i Haags museum två engelska herrar målade af Holbein, och bägge ha en falk på handen. Den ene var Henrik VIII:s falkvårdare Robert Chese-man, den andre är den här afbildade tjuguåttaårige mannen, hvars namn man ej känner. Detta porträtt målades i England ett år före Holbeins död. Jakter med falk var ett omtyckt nöje under hela medeltiden från 1400-talet och var äfven under 1500-talet mycket i bruk.

På denna bild är handsken ett skydd mot de skarpa klorna, men man drog också ofta på sig denna, när maten var för varm. Det var vanligt att äta med fingrarna under 1500-talets början. I högra handen håller mannen en hufva, afsedd att före jakten trädas öfver fågelns hufvud för att göra den spak. Den aftages naturligtvis, då jakten börjar.

Redan ett par årtionden efter Holbeins död sökte den holländske konstskriftställaren Karel van Mander skaffa upplysningar om Holbeins taflor och hvilka de afbildade. Han skref då till Basel, där konstnären länge varit bosatt, men fick det svaret, att han borde först skicka pengar, så skulle han sedan få upplysningar. Närigheten har, tyckes det, af älder varit bofast i det lilla bergiga bondlandet.

85Italienskt sällskapslif omkring 1530. »Den rike mannens gästabud.»

Målning af Bonifazio Veronese. Accademia delle belle arti, Venedig.

I Italien är 1500-talets första hälft ovanligt fattig på bilder ur det dagliga lifvet. Skildringar ur den heliga historien få en mera ideell karaktär än förr, och det genreartade, som förut åtminstone i bifigurerna och i detaljer kommit fram, ansågs nu för tarfligt. Tidsbilden i modern mening hade ännu icke uppkommit. Det var endast i Venedig, där man var mera van vid profana motiv i taflor med religiöst namn och där man älskade framställningar ur det venetianska nöjeslifvet, som en Tizian, en Paolo Veronese och, för att tala om stjärnor af andra ordningen, en Bonifazio Veronese med förkärlek visade sin tids lif på sina taflor.

Bonifazio, död 1540, var känd för sin varma purpurröda färg och för sina sköna kvinnotyper, af hvilka ett par finnas på denna tafla. I pelargången på en norditaliensk villa sitter ett muciserande herrskap. En liten negerpojke håller i noterna. I bakgrunden uppsöka några trädgårdens klippta löfhvalf, andra tämja hästar eller släppa upp falkar. En tiggare (Lasarus) anhåller förgäfves om en slant.

86Festmåltid och skördefest på 1540-talet.

Två kopparstick af Hans Sebald Beham.

Hans Sebald Beham och hans bror Bartel höra till de s. k. tyska Kleinmeister. De ha detta namn, därför att de till sina kopparstick använda ett mycket litet format, hvilket ej hindrar dem att däri inlägga — stor konst. Hans Sebald Beham föddes 1500 i Nurnberg och blef tillika med några andra »gudlösa målare» förvisad från staden på grund af fritänkar-åsikter. Han lefde sedan mest i Frankfurt, där han 1550 afled.

Ofvanstående bilder äro reproducerade i originalens storlek. Den öfre bilden visar, hur den förlorade sonen och hans kamrater föra ett slösaktigt lif med fala kvinnor. Med slitsade pufTärmar och strutsfjädrar i hatten se de alltför älskvärda damerna riktigt ståtliga ut. Fint uttrycker konstnären skillnaden i uppträdande, då man kommer till bondbilden. Rättframma, litet tölpiga komma bönderna fram i sina filthattar, som under 1500-talet endast förekommo hos folket. »Du, gamle, måste dansa med», säga de unga till gubben, som hvilar sig i löfsalen vid ett glas renskt. Det är intressant att jämföra den ädla, fria hållningen på den öfre bildens stående dam med den klumpiga beskedliga bondflickan till vänster på den nedre bilden.

87Påfven Paul Farnese med sina sonsöner. Omkring 1545.

Målning af Tizian, Museo Nazionale, Neapel.

Den gamle elake påfven, om hvilken Cellini så skadegladt berättar, hur han under den gamla goda tiden, då Alexander Borgia var Kristi ställföreträdare, satt fängslad för förfalskning, har här kallat sina två sonsöner, kardinal Alessandro och dennes yngre bror, Octavio Farnese, till sig. Octavio närmar sig den helige farfadern med lömsk underdånighet, böjande sig ned för att att uppfatta gubbens hesa hviskningar. Bägge bröderna stämplade mot påfven, och det berättas, att ett ursinnigt häftigt uppträde med Alessandro knäckte den åttiotreårige gubben. Det var 1549.

Denna tafla är troligen målad fyra år före påfvens död. Figurerna äro i kroppsstorlek; rödt är hufvudfärger Karakteristiken öfver allt beröm. Octavio blef två år sedan denna tafla målades i sitt giftermål med Karl V:s naturliga dotter Margareta af Parma far till den store fältherren Alessandro Farnese, det lyckligaste resultatet af denna påfliga och kejserliga blodsblandning.

88Pietro Aretino. 1545. Målning af *Tizian*. Palazzo Pilti, Florens.

»Una meraviglia terribile», ett fasansfullt under, kallade den italienske skandalskrifvaren Pietro Aretino detta ypperliga porträtt, som hans vän Tizian målat åt honom. Kanske menade han, att man i hans ståtliga, njutningslystna ansikte och trots figurens imposanta hållning kunde se den ihålighet och uselhet, som han visste vara den innersta kärnan. Född 1492 i Arezzo — däraf Aretino — lefde han mest i Rom och Venedig, där han 1557 afled. Hans periodiskt utkommande bref och artiklar, hvilka, innan de trycktes, cirkulerade i högre kretsar, voro stilistiskt mästerliga men gemena till sitt innehåll.

Aretino var nämligen grundläggaren till den på utpressning grundade journalistiken. Han åtnjöt pension både af Karl V och af Frans I och nedsvärtade dem ömsevis. Gnällande efter mutor, vände han sig till påfven, till Michelangelo men helst till förmögna furstar, ofta hotande med skandal. »Sanningen föder hatet» var hans valspråk. Själf ville han tituleras »den gudomlige», och en brefskrifvare kallar honom »Guds son». Aretinos groft osedliga komedier och oanständiga sonetter voro särskildt i Venedig högt skattade.

Hans yttre var präktigt. Under den vida, skära dräkten framskymtar en guldkedja, och helskägget minner om både Jupiter och Moses, bägge fruktansvärda i sin vrede, sin »terri-bilità». Vid dem ville Aretino liknas, då han från den vällustiga lagunstaden utsände sina förgiftade pilar.

89

10Karl V till häst i slaget vid Mühlberg vid Elbe. April 1547.

Målning af Tizian. Pradomuseet, Madrid.

På en kastanjebrun spansk häst, en gåfva af de Rio, grand af Spanien, galopperar den gamle likbleke kejsaren fram till segern. Innan solen gått ned, var det protestantiska sehmalkaldiska förbundet krossadt och kurfursten af Sachsen, Johan Fredrik, en fånge. Öfver sitt stålharnesk med guldinläggningar bär kejsaren en mörkröd bindel med guldfransar, de burgundiska färgerna. Ryttare och häst ha purpurröda fjäderbuskar. I Madrids lifrustkammare bevaras rustningen och hästens mundering.

Porträttet af den gamle giktbrutne monarken — han kunde af den anledningen ej bära stålskenor pä benen — hör till den store Tizians allra bästa, trots att han målade det som mer än sjuttio-årig. Kejsaren var också alltid synnerligen nöjd med sin konstnär och utnämnde honom till grefve af det heliga lateranska palatset och medlem af det kejserliga hofvet och konsistoriet med rätt till svärd, kedja och guldsporre.

90Norditaliensk ädling från omkring 1550.

Porträtt af Moretto. National Gallery, London.

Det är ett öfverlägset väl måladt porträtt, som Alessandro Bonvicino, kallad Moretto, här gjort af en ung romantisk italiensk adelsman. Moretto föddes 1498 i Brescia, och han vann äfven ett stort rykte genom sina altartaflor, utmärkta för ett norditalienskt sinne för färgen. Mest anslår han dock vår tid genom sina porträtt. Moretto dog 1555.

Man är ej säker på hvem den drömmande unge eleganten föreställer. På hans fjäderprydda barett sitter en lapp med ett grekiskt valspråk fastsydd. »Jag syftar för högt» står det, och vissa forskare anse orden häntyda på en kärlekshistoria, där kavaljeren Gromo di Ternengo var hjälten. Meningen med valspråket skulle då vara: jag sträfvar efter Julia Potho. Vore denna hypotes riktig, kunde den sorgsne älskaren snart sprätta bort lappen, ty han fick slutligen sin Julia. Helskägget var en modenyhet från omkring 1530-talet. Före denna tid var det ganska sällsynt, i synnerhet i Florens. Efter 1530 blef det ungefär samtidigt modernt i hela Europa.

91Italiensk flicka från omkring 1550.

Prinsessan Maria di Medici. Målning af Angelo Bronzino. Uffizigalleriet i Florens.

Den mest framstående målaren i Florens under 1550- och 60-talen var Angelo Bronzino. Visserligen är han i sina större figurrika taflor med allegorier eller religiösa ämnen en tråkig efterbildare af Michelangelo, och koloriten är äfven högst tvifvelaktig i dessa taflor, men i sin porträttkonst är han däremot en mästare.

Hvarje detalj på det ofvanstående flickporträttet — en liten Medici-furstinna (ej drottningen) — är utsökt. Hvilken karakteristik har han ej fått in i de små händerna, af hvilka den ena så barnsligt tafatt är upplagd med raka fingrar på stolskarmen och den andra leker med guldkedjan. Halsen prydes af ett pärlhalsband och en guldkedja med vidhängande medalj i antik form — en uppskattad prydnad under den lärda senrenässansen! Under det slätkammade, benade håret ser man örhängen titta fram. Munnen är känsligt och fast tecknad, hela porträttet påminner i hållning, om också ej i teknik, om Velazquez.

92Italiensk dam från omkring 1550.

Målning af Jacopo Camtcci, kallad Pontormo. Stædelsches Institut, Frankfurt a. M.

Den framstående amerikanske konstkännaren Berenson anser detta porträtt på ett beundransvärdt sätt klargöra både den afbildades personliga karaktär och sociala rang. Pontormo var den store porträttmålaren Bronzinos lärare, och man kan af detta första rangkonstverk se, hur mycket Bronzino hade att tacka sin lärare för. Pontormo afled 1557. Han räknas till florentinermålarne.

Den afbildade damen är förnäm ända ut i fingerspetsarna. Ansiktet är intelligent och själf-medvetet. Håret guldgult och upplagdt i turbanform. Med sin lilla löjliga bologneserhund på skötet sitter hon stolt i sin med grönt tyg öfverdragna stol, iklädd en röd klänning med gröna ärmar. Äfven på denna afbildning i svart och hvitt kan man se, hur koloristiskt förträffligt den hvita isättningen kring halsen måste göra sig.

93Besök i en nederländsk bondstuga. Omkring 1550.

Målning i grått i grått af Pieter Brueghel d. ä. Museet i Antwerpen.

Pieter Brueghel d. ä. är den förste framstående bondmålaren. Visserligen hade Lucas van Leyden och Diirer i utmärkta kopparstick tecknat böndernas lif, men Brueghel gjorde bondmålningen till sin hufvuduppgift, och i konsthistorien går han under namn af Bond-Brueghel.

Det är en stor dag i bondens stuga, en herre och fru från Antwerpen ha kommit pä besök med presenter. Frun i sin skålformiga antwerpenhatt tar upp en slant till bondgossen, som, endast klädd i en kort skjorta, fånigt stirrar på den främmande. I bakgrunden kärnas smör. På elden hänger en jättekittel, och vid den eld, som sprakar under denna husets medelpunkt, värmer sig eller värmes den yngsta ungdomen. Hela atmosfären af matos, instängd luft, smutsiga kläder, hela symfonien af slammer och barnskrik tycker man sig förnimma ur denna tafla.

94Nederländskt kök omkring 1550.

Målning af Pieter Aertsz. Museet i Köpenhamn.

Under 1500- och 1600-talen var en målning under titeln »Det rika köket» ej sällsynt. Det var ur dylika taflor det egentliga stillebenet utvecklade sig.

Pieter Aertsz, vanligen kallad Långe Per, föddes 1507 i Amsterdam men bodde hufvudsakligen i Antwerpen. Han dog dock i sin födelsestad 1575. De taflor med religiösa ämnen han utförde förstördes af de protestantiska bildstormarne, men han efterlämnade också några både roliga och dekorativa folklifsbilder. Den här meddelade taflan har en ansenlig mängd matvaror i förgrunden: ost, drufvor, kälhufvud och en briljant målad flundra. Inälfvorna af en ko delar taflan i två hälfter. Till höger ser man en gumma ge en gosse att dricka. En ung man med skämtsamt ulspegelansikte står bredvid. Inne vid elden fattar en yngling en bararmad flicka om lifvet och visar på sitt tomma ölkrus. Pieter Aertsz är också representerad i vårt Nationalmuseum.

95Landsknektar plundra och mörda i en by under 1500-talets midt.

Det s. k. Betlehemitiska barnamordet. Målning af /'. Brueghel d. ä. Museet i Wien.

Det är en tafla af högsta intresse, som den gamle Brueghel, död 1569, här efterlämnat. Taflans namn gör intet till saken, ty bilden har den starkaste tids- och lokalfärg. Troligen är denna tafla utförd efter ett af Brueghel d. ä. utfördt original. På den bibliska historien, barnamordet i Betlehem, antyder blott den värdshusskylt, som hänger ut från den trappstegs-gafvelprydda byggnaden till höger. Värdshuset Gyllene stjärnan heter stället, dit landsknektar med yxor bana sig väg och sparka eller bända upp dörrarna med sina hillebarder. Den hvita snön blodfärgas af de små stackarne. Bondhustrur vrida sina händer, bondgubbar falla på knä. En rytteriafdelning i harnesk håller i bakgrunden. En skog af lansar pekar mot höjden; för att slakta och plåga den arma befolkningen behöfvas ej sä många. När hönsen äro stekta och Gyllene stjärnans vinfat äro framrullade, kan det vara tids nog att medverka.

Det är en god bild af tillståndet i Nederländerna, då Filip II:s trupper på 1550-talet plundrade, skändade och mördade, skrytande med att de för nöjes skull sprättade upp kvinnor.

96Ett nederländskt bondbröllop. Omkring 1550.

Målning af Pieter Brueghel d. ä. Museet i Wien.

Genremåleriet har af ålder haft rotfäste i Nederländerna, och särskildt inom den gren af detsamma, som behandlar böndernas lif, är Pieter Brueghel d. ä., född omkring 1525 och död 156g i Bryssel, både den förste och en af de störste. Af hans sällsynta taflor, öfversvallande af sund och bred humor, finnas de bästa i Wien, dit de kommo genom den konstälskande kejsar Rudolf II (död 1612), som särskildt var förtjust i denne konstnär.

Kring ett långt bord sitter bröllopsskaran, ätande och drickande med nederländsk grundlighet. Rätterna bäras omkring på en afhäktad dorr, den stadiga bruden sitter ärbar med korslagda händer och nedslagna ögon, en munk och en krigsman diskutera vid nedre bordsändan, i dörren trängas nyfikna, och säckpipans surrande öfverröstar sorlet.

97Hl

Förnäm italiensk gosse. Omkring 1550.

Målning af Angelo Bronzino. National Gallery, London.

I röd dräkt med gulgrön bakgrund stär den självmedvetne unge italienske aristokraten fingrande på sin värja. Man anar en slående likhet hos detta porträtt, måladt af Florens' störste shofmålares Angelo Bronzino. I hans tafla finnes något af den litet kalla, förnämt afvisande hållning, som det omkring 1550 äfven i Italien moderna spanska inflytandet fört med sig. Bronzino var liksom hans samtida, den store utrechtaren Anthonis Mor föregångare till den sorts porträttmåleri, hvilket nästa århundrade skulle nå sin kulmen i Velazquez.

Det ligger öfver Bronzinos porträtt en intensiv tidsstämning: man känner, då man ser denne lille kaxe, hela den atmosfär, i hvilken en dylik yngling uppväxte, man tänker på den utförliga hederskodex han hade i sitt välbildade hufvud, med alla dess regler, om hvilka förolämpningar tilläto duell eller hvilka voro af den svära art, att de fordrade nedhuggandet af den närgångne på stället.

98Maria Tudor, drottning af England. 1550-talet.

Portratt af Antlionis Mor. Pradomuseet, Madrid.

Den »blodiga Maria», som Maria Tudor mera sanningsenligt än höfligt oftast brukar kallas, föddes 1516 i Henrik VIII:s äktenskap med Katarina af Aragonien. Ifrig katolik lyckades hon under sin femåriga regering 1553—1558 visa sin glödande tillgifvenhet för den allena saliggörande kyrkan genom en lång rad af dödsdomar. Är 1554 gifte hon sig med Filip II af Spanien, och hennes otillfredsställda kärlek till sin hårde och iskalle gemål gjorde ej hennes sinne mjukare.

Hur underbart har ej den framstående porträttmålaren Mor fått fram den omkring fyrtioåriga drottningens inskränkthet och galla i detta porträtt, där hon sitter stel i sin stol, hållande kärleksblomman mellan sina magra fingrar. Men var gemålen endast kallsinnig, så omfattades hon däremot af sitt engelska folk med ett hjärtligt hat, och det var med jubel, som England i november 1558 mottog underrättelsen, att deras onda drottning Maria upphört att lefva.

Porträttet följde den kejserlige svärfadern Karl V, då han drog sig tillbaka till klostret San Juste.

99Pejeron, grefvens af Benevent hofnarr. Omkring 1550.

Målning af Anthonis Mor. Pradogalleriet, Madrid.

Man berättar, att den utmärkte nederländske porträttmålaren Anthonis Mor, död 1576, blifvit fullständigt spansk i sitt personliga uppträdande. »Allvarsam och majestätisk», sade spanjorerna berömmande om honom.

En gång lär han dock obetänksamt ha tillåtit sig ett litet skämt med konung Filip II. Denne hade klappat honom på axeln, och målaren höll sin pensel så, att kungen smetade ner sina fingrar med karminfärg. Förskräckt öfver hvad han gjort kastade han sig för Filips fötter. Kungen smålog och förlät, men Mor fick under hand veta, att han borde lämna Spanien.

Till och med hofnarren Pejeron, som Mor här mälat utförande en kortkonst, har den allvarliga min, som tyckes bofast hos spanjorerna, om hvilka man med skäl säger, att de äro hårda mot sig själfva och grymma mot andra.

100Karl V:s hofdvärg. Omkring 1550.

Målning af Anthonis Mor. Louvren, Paris.

Det är ett fullödigt konstverk, den store porträttmålaren Anthonis Mor skapat i denna bild af den lille vanskapade dvärgen, som med ett strängt, nästan hotfullt uttryck i ansiktet blickar mot åskådaren. Han känner sig nog som en hög herre trots sin litenhet, och värjan vid hans sida kan nog bli farlig, om han såras i sin lättstuckna spanska »pundonör». I alla händelser delar han med jättehunden lusten att bita ifrån sig.

Hos de spanska konungarne höll sig bruket att skämta med dvärgar, krymplingar och idioter ända in på 1700-

talet. Karl V, i äldre år mycket melankolisk, gladde sig säkert att höra sin hofdvärgs beska kvickheter. Guldkedjan torde väl varit en gärd af kejserlig ynnest. — Märkligt är att se, hur den i Utrecht födde målaren kunnat inträngа i spanskt väsende. Mor är i många afseenden en förelöpare till Velazquez.

101Italiensk skräddare. Omkring 1550.

Porträtt af Giovanni Battista Moroni. National Gallery, London.

Född 1525 nära Bergamo i Norditalien, är Moroni mest bekant för sina porträtt. Han afled 1578. Den här meddelade på en gång karakteristiska och vackra skildringen af en italiensk skräddare är hans mest uppskattade arbete. Hufvudets påfallande moderna karaktär beror nog mest därpå, att männen omkring 1550, då detta porträtt målades, buro håret kortklippt liksom i våra dagar. Skräddaren är just i färd med att klippa till ett stycke kläde. Saxen har samma form som vår tids skräddarsaxar. Mansdräkten var vid denna tidpunkt äfven i Italien starkt påverkad af spanskt inflytande och den allvarliga svarta färgen, favoritfärg i Spanien, mycket använd.

Denna bild var af sin samtid så beundrad och uppskattad, att porträttet besjöngs af skalderna och en gammal italiensk konstförfattare sade, att »bilden talar för sig själf bättre än en advokat».

102Plenum under det Tridentinska mötet. Omkring 1550.

Målning af Tizian. Louvren, Paris.

Det mest kända kyrkomötet under den nyare tiden var det tridentinska, hållet med många afbrott i den italiensk-tyrolska staden Trient mellan 1545 och 1563. Mötet hade framtvungits af de reformatoriska sträfvandena inom kyrkan, men resultatet blef en seger för påfvemakten. Den katolska kyrkan hade fått sin grundval stärkt och intagit en klar, fast ståndpunkt mot protestantismen. Beslutet underskrefs af 255 höga kyrkliga dignitärer, och i bullan »Benedictus dominus» förbehöll sig påfvemakten tolkningsrätten.

Bland de viktigare besluten märkas: Jungru Maria förklarades fri från arfsynd, den katolska nattvardsläran fastställdes, och bestämmelser utfärdades om de öfriga sex sakramenten: dopet, konfirmationen, bikten, prästvigningen, äktenskapet och sista smörjeisen. Mötets beslut formulerades i den tridentinska trosbekännelsen, och slutligen förbannade mötet högtidligt alla kättare.

103Eleonora di Medici med sin son don Garcia, i55i.

Målning af Angelo Bronzino. Uffizigalleriet, Florens.

Cosimo di Medici, som sedermera 1569 blef storhertig af Toscana, regerade det oroliga Florens med kraftig hand sedan 1537. Han gynnade konst och vetenskap, men hans högdragna lynne var mera af spansk än af italiensk art. Hans maka, Eleonora de Toledo, främjade också i konst och lif det stela och hårda, som ligger för den spanska folkkaraktären. — Angelo Bronzino framställer henne här i stolt oåtkomlighet tillsammans med sin lille son don Garcia, född 1547- —

Ingen kunde bättre än Bronzino skildra den unga generationens hofmän, som på 1540- och 1550-talen uppväxte vid det florentinska hofvet. Ansiktsfärgen är ofta något likblek, men teckningen är fulländad, ensamt den pressade sammetsklänningen på Eleonoras porträtt är ett mästerverk. Det påstås, att Eleonora afskydde allt italienskt; ä andra sidan yttrar sig en samtida italienare, Benvenuto Cellini, med det mest frenetiska hat om denna invasion af spanjorer och spanskhet.

104Italiensk adelsman från 1500-talets midt.

Målning af Angelo Bronzino. Collection Sagan, Paris.

Angelo Bronzino är en hofmålare i god mening. Hans porträtt äro, har någon sagt, »skarpa som klingor». Det var en ny tid han målade, en lättare, kallare, snabbare tid, för hvilken svärdet var för tungt, en tid som passade för den smidiga värjan, detta vapen så lämpadt för den latinska rasen, värjan rörlig som en ormtunga, kittlande motståndaren som elaka kvickheter för att slutligen med en kraftig stöt genomborra fienden.

Andra af Bronzinos modeller, en Ugolino Martelli eller den här afbildade unge mannen i sin mörka slitsade dräkt, hålla en bok i sina aristokratiska händer. Ofta ligger det i själfva gesten, hvarmed boken framhålles, något som kommer att tänka på den förnäme dilettantens förnöjelse öfver sin lärdom. Masken, hvilken är skulpterad på bordet, förekommer ofta under denna tid som prydnadsmotiv. Denna tidstypiska porträtt har det allra högsta konstvärde.

105

14Två nederländska bankirer under 1500-talets midt.

Målning af Marinus van Roymesvah. National Gallery, London.

En med Quinten Matsys besläktad natur var Marinus van Roymersvale, död 1570. I likhet med den nyssnämnde konstnären älskade han att framställa scener ur det dagliga lifvet, särskildt växlare och bankirer, hvilkas vinningslystnad han framställer pä ett naivt men verkningsfullt sätt. — Pä denna bild — i färg tämligen kall och otillfredsställande — ser man två gubbar, den ene grimaserande och förmodligen i hufvudet uträknande räntan pä något lån.

Vid den tiden var man fullt öfvertygad om att det stred mot Guds lag att taga ränta på pengar, en åsikt som betydligt höjde räntan, dä naturligtvis låntagaren fick betala prisförhöjning för den syndighet, till hvilken han »tvingade» finansmannen. Den kanoniska lagen förbjöd nämligen alla utom judarne att taga ränta. Hvad de senare beträffa, sä hette det, att de i alla fall skulle bli fördömda. Den ene ockrarens hufvudbonad är af gammal 1400-tals form. Gubben inför en skuldsumma i sin räkenskapsbok. På bordet ligger en hög med guldmynt. Man tyckte på 1500-talet om att på taflorna afbilda dessa rosennobler och gyllen, dubbelt högaktade under en tid, då reda penningar voro sällsynta. På hyllan öfver gubbarnes hufvuden står en ljusstake med ljussax.

106Köksscen i Flandern 1552.

Kallad S:t BenedikLus' under. Af okänd nederländsk målare. Musée Royal, Bryssel.

Om denna bild ej är så öfverlägsen som konstverk, så är dess kulturhistoriska betydelse i stället så mycket större. Detta kök i ett förmöget nederländskt hem omkring 1550 har samma karaktär som belgiska och franska landtkök nu för tiden. Halster och stekpannor äro upphissade på rökhufven. Den blanka kitteln hänger öfver elden. Mortel och mässings-stakar glänsa af nederländsk renlighet. Den egendomliga seden att hissa upp bröd och fjäderfän i små korgar under taket — kanske för att skydda dem mot katten — bibehöll sig länge i Holland.

Traditionen berättar, att den helige Benediktus, som under sina resor åtföljdes af sin trogna amma, en gång fann henne gråtande öfver ett såll, som gått sönder. Till råga på olyckan hade den goda kvinnan lånat sället af grannarne. Genom helgonets bön blef sållet åter helt. Här besannades ordet på ett rörande naivt sätt, att »gudaktighet är nyttig till allting».

107Melankton 1560.

Träsnitt, utfördt 1561 af Cranachsko]an.

På detta träsnitt, utkommet året efter den store reformatorns död, ser man den sextiotreårige mannen insvept i en pälskantad röck, sådan som lärdt folk under 1500-talet använde.

Melankton föddes i Pfalz och hörde till de tidigt utbildade. Redan tjuguettårig kallades han till Wittenberg som professor i grekiska. Han blef genast vunnen för Luthers sak. Ar 1530 författade Melankton den Augsburgska bekännelsen. Under de hätska strider, som sedermera fördes i den luterska kyrkan, intog Melankton en medlande ställning, både af fasa för tvister och måhända också därför, att hans djupa studier lärt honom se det väsentliga och misstro fraser och formler.

Det karaktärsfulla träsnittet är utfördt af den cranachska skolan, hvars mästare, Lucas Cranach, målare och borgmästare i Wittenberg, afled 1553. Han stod i vänskapsförhållande till reformatorerna, och hans borgerligt rättframma konst passade för hans modeller.

118Boktryckeri vid 1500-talets midt.

Träsnitt af Jost Amman.

Boktryckerikonstens uppfinning — såvidt man därmed menar tryck med rörliga typer — skedde omkring 1450 i staden Mainz. Gutenberg hittade pä att gjuta stilarna, och Peter Schöffer, hans medhjälpare, utbildade uppfinningen och förbättrade trycksvärtan.

Bilden visar ett tryckeri på 1560-talet och förekommer i Jost Ammans 1568 utgifna samling träsnitt öfver de olika yrkena. Träsnitten äro försedda med verser af Hans Sachs, den bekante skomakaren och mästersångaren. Dessa två nürnbergare samarbetade med stor framgång, och till de enkla trohjärtade träsnitten passa de ofta kärnfulla och fyndiga verserna. I bakgrunden ser man sättaren vid sin kast, under det att i förgrunden trycksvärtan påsmetas. Få handtverk eller konster ha väl nått en sä snabb fulländning som boktryckerikonsten. Redan några år sedan uppfinningen gjorts, utfördes riktiga prakttryck, men viktigast af allt var, att en skrift nu kunde mångfaldigas med en snabbhet och i ett antal, som omöjliggjorde en tankes förkväfvande.

109Maria Stuart, drottning af Skottland. På 1560-talet.

Porträtt af Francois Clouet. (?). Slottet i Windsor.

En af historiens mest intresseväckande och omstridda personligheter är Maria Stuart, drottning af Skottland. Dotter af Jakob V af Skottland och Maria af Guise, lämnade hon redan som barn Skottland och blef bosatt i Frankrike, där hon gifte sig med kronprinsen, sedermera Frans II. Nittonårig blef hon änka och reste 1561 hem till Skottland, där hon som katolik och fransksinnad afskyddes af sina undersåtar. Hon gifte sig här med Henrik Darnley. Då denne 1567 mördades, äktade hon — starkt misstänkt för medvetenhet om mordet — brottets föröfvare, Bothwell. Maria fängslades af folket men lyckades undkomma och begaf sig till England. Här insattes hon i fängsligt förvar af drottning Elisabet, hvilken både som kvinna och politiker hatade den sköna ränksmiderskan.

Efter nitton års fångenskap lät Elisabet döma henne till döden, orolig för det katolska partiets ständiga sammansvärjningar till Marias förmån. Hon afrättades 1587. Man hade till och med den plumpheten att vilja påtvinga henne en protestantisk präst till dödsberedelsen. Det vackra porträttet visar henne klädd i ett hvitt dok, som liknar den efter henne uppkallade Stuart-hufvan. Denna hufvudbonad var af svart sammet med snibb i pannan, håret var som på bilden kammadt åt sidorna öfver tvenne valkar. På 1580-talet kom detta mod från Frankrike till Tyskland.

110Vilhelm i af Oranien. Omkring 1570.

Målning af Adrian Key. Museet i Kassel.

Den store Oraniern afbildas här som en man mellan trettio och fyrtio år. Man trodde först, att detta porträtt målats af Anthonis Mor, men den nyare kritiken tillskrifver det en tämligen okänd målare från Antwerpen vid namn Adrian Key, hvilken i denna bild skapat ett verkligt mästerverk. Vilhelm föddes i Nassau 1533. Väld 1572 till de mot Spanien upproriska Nederländernas öfverbefälhafvare, lyckades han efter sju års strider 1579 genomdrifva unionen i Utrecht, hvarigenom de sju norra protestantiska staterna slöto sig tillsammans och slutligen två år därefter förklarade sig oberoende. 1 juli 1584 blef han i Delft skjuten af Baltasar Gérard, en af Filip II lejd mördare.

Porträttet visar ett manligt, allvarligt ansikte. Hans uttryck är nästan lika ogenomträngligt som den rustning han bär. Under hans högra axel ser man på harnesket en nu uppfälld s. k. lanshake, på hvilken lansen under striden kunde stödas. Den ståtliga gestalten är den förkroppsligade manligheten. Ett litet drag af melankoli, kanske framkalladt af det tunga ansvar, som lades pä hans skuldror, gör detta porträtt ännu mera tilltalande.

inVenetianska flickor på 1570-talet.

Målning af Paolo Veronese. Louvren, Paris. Detalj ur »Kristus i Emmaus».

Paolo Veronese målade sina taflor ur bibeln på ett så profant och realistiskt sätt, att man ej förvånas öfver att han — det var är 1573 — drogs inför inkvisitionstribunalet för att där få en skrapa för sitt hädiska sätt att återgifva de heliga ämnena. Men var detta att ur kyrklig synpunkt beklaga, så var det så mycket mera glädjande för eftervärlden att genom Veroneses konst få några inblickar i det glänsande venetianska lifvet på 1500-talets midt.

På den nu i Louvren förvarade taflan, kallad Kristus i Emmaus, har han afbildat sin familj. Här meddelas en detalj ur denna tafla. Hans två små blonda flickor leka med en stor hund. Deras hvita klänningar äro prydda med ett gyllene mönster. De äro urringade som riktiga damer, och den ena har till och med ett pärlsnöre om sin hals. Hela gruppen är ett utslag af det venetianska intresset för genren.

112Italiensk dam, som får ett anfall af svindel. Omkring 1575.

»Esters vanmakt.» Detalj ur en målning af Paolo Veronese. Louvren, Paris.

Det venetianska måleriet hade, som ofta anmärkts, under 1400-talet ett utprägladt sinne för det genreartade. Under 1500-talet blef detta drag upptaget på de stora praktbilderna, som Paolo Veronese (1528—1588) under 1560- och 1570-talet utförde med namn hämtade från den heliga historien. I stället för den mörka judinna, som enligt Esters bok i sex månader tvåddes med myrraolja och i ytterligare sex månader med annan smörjelse för att bli täckelig för konung Ahasveros, afbildar Veronese en blond venetianska i hvit och gyllene dräkt och prydde håret och den hvita barmen med äkta pärlor. Bleknande sjunker hon tillbaka i armarna på tvenne hofdamer.

Man påminner sig, då man ser denna bild, alla de »plötsliga illamåenden», som medföljde den giftmordsepidemi, hvilken då rasade öfver hela Europa. Det var lönnmordens gyllene tid, då Erik XIV, Fredrik II af Danmark, Filip II af Spanien regerade, den tid, dä de italienska furstarne hade det lifligaste intresse för puddingar med fintstött glas, då förgiftade handskar skickades som vängåfva. Man har ej svårt att tänka sig den sköna yppiga blondinen utsatt för någon otjänlig dryck, bryggd af hat och svartsjuka.

113

15Tioårig och tjuguårig flicka. Sydtyska dräktbilder från omkring 1570.

Träsnitt af Tobias Stimmer.

Tobias Stimmers lif infaller mellan 1539 oeh 1582. Han föddes i Schaffhausen och verkade i denna sin hemort samt i Elsass och Frankfurt am Main som fasadmälare i samma väg som Holbein i Basel. Liksom Holbein arbetade han äfven för träsnittets utveckling. Här meddelas ett par blad ur hans serie Lefnadsåldrarna:

»Zelin Jahr kindischer Art.» En liten flicka leker med älsklig barnslighet med sin docka. Hon ser så moderlig och snäll ut, denna lilla tyska »dockmamma», midt ibland alla blommor och leksaker.

»Zwanzig Jahr eine Jungfrau zart.» Hon har vuxit upp till ung kvinna; ärbar och drömmande på en gång står hon med sedesamt korslagda händer, kanske rätt nöjd åt sina moderna puffärmar. En skämtsam herre spelar upp till dans. Han bär en sorts »Pluderhosen», byxor där fodret sticker fram ur det uppslitsade tyget. Detta mod öfverdrefs ibland ofantligt och väckte prästernas afsky. Man hittade på en särskild byxdjäfvul, hvilken i Andreas Musculus' 1555 i Frankfurt a./O. tryckta predikan med titel »Von Zerluderten Zucht und Ehrverwegenen pludrigten Hosenteuffel» fick sin varma mat.

Pluderbyxorna bibehöllo sig längst hos landsknektarne, hvilka bestämde sig för gg alnar foder på grund af att »neun und neunzig war ein langes Wort und gut landsknechtisch, hundert aber ein kurzes Wort und nicht so prächtig zu reden sei».

114Femtioårig och sextioårig kvinna. Sydtyska dräktbilder från omkring 1570.

Träsnitt af Tobias Stimmer.

Den bild af den manliga ungdomen, som motsvarar motstående träsnitt men som här ej meddelas, är ej sä konstnärligt värdefull, som de två ofvan återgifna, men underskriften i sin lakoniska kärfhet är dråplig. Den tioärige gossen och den tjuguårige slyngeln skildras med orden? »Zehn Jahr kindisch, zwanzig Jahr rindisch.»

Skumpande som stutar, buffande och knuffande hvarandra som nötboskap, voro då liksom nu germanerna i slyngeläldern.

Här åter skildras besöket hos en gammal fränka. Vid sländan mottar en gammal kvinna, trött af ålder, med brillorna fastsatta i hufvan, en liten prudentlig småflicka och hennes femtioåriga ännu kraftiga mormor. Denna senares energiska grepp i kjolen visar, att släpande klänningar användes i borgerliga familjer omkring 1570. Trädet med frukten och de fallande bladen symbolisera här liksom stamrosorna och fågeln på vidstående bild de olika lefnadsåldrarna. Allt är så dekorativt och ypperligt lämpadt för träsnittstekniken samt dessutom djuptänkt och i bästa mening kärntyskt, att man blir riktigt nöjd att tillhöra en så förträfflig folkstam.

5Hertigen af Alba. Omkring 1570.

Målning af Anthonis Mor. Museet i Bryssel.

Bland de porträttmålare, som omkring 1550 voro verksamma, var näst Tizian troligen Anthonis Mor den förnämligaste. Han var född i Utrecht i början af 1500-talet och vistades både i Rom, Madrid, London och Bryssel. Mor afled i Antwerpen på 1570-talets midt. Hans holländska egenart hade starkt påverkats i Spanien, där han berömdes för att äfven till det yttre likna en spansk cabellero.

Ett intressant porträtt af Mor är bilden af Fernando Alvarez af Toledo, hertig af Alba, hvilken segrat vid Mühlberg och 1567 sändes af Filip II som ståthållare till Nederländerna. Med järnhård stränghet ville han i blod dränka Nederländernas upprorsförsök, men afrättningar i tiotusental förmådde intet, och han återkallades 1573. I en vackert damascerad rustning, med den purpurröda spanska fältherrebindeln öfver bröstet, kommandostafven i handen och Gyllene skinnets orden om halsen står' den fruktade ståthållaren för våra ögon. Munnen talar om ett hånfullt förakt. Ansiktet, med stripigt hår och skägg, är blekt och magert. Alba afled 1582.

116Karl IX, konung af Frankrike. 1570-talet.

Teckning af Francois Clouet. Bibliothèque Nationale, Paris.

Karl IX, sorf af Henrik II oeh Katarina af Medici, föddes 1550 och var endast tio år, dä han följde sin bror Frans II på tronen. Han förenade i sig list och brutalitet. Dolsk och häftig på en gång hann Karl trots sin ungdom i Frankrike bli en typ, sådan som Erik XIV blef hos oss. Myndig vid tretton års ålder ställdes han först i bakgrunden af sin ränk-smidande mor. Som ung roade han sig i synnerhet med jakt och visade redan tidigt en osund glädje vid åsynen af djurens dödskamp.

Ar 1572 öfvertalades och skrämdes han till blodbadet på protestanterna. »Fromheten uppeggade rättvisan», heter det på den minnespenning han lät slå öfver Bartolomeinatten. — Hans dystra Saulsande kunde endast stillas af musik, af smekningar af hans flamländska älskarinna Marie Touchet och den ädle Colignys inflytande.

Mästerligt återger Frangois Clouet (1510—1570?), Frankrikes Holbein, den unge franskitalienske fursten, i hvilken fransk häftighet och italienskt lögnväsende uppgått i en enhet. Hur elak är ej munnen i det mörka anletet, hur lura ej ögonen! Det spetsiga skägget hvilar mot halskråset, som om några årtionden skulle växa ut till en kvarnstensliknande krage. Den eleganta baretten med sina fjädrar var modern under de senare Valois-regenterna.

117Spanska Prinsessan Isabella Clara Eugenia. 1578.

Målning af Sanchez Coello. Pradogalleriet, Madrid.

Den stolta, tolfåriga lilla flickan är Isabella Clara Eugenia, född 1566 och Filip ILs dotter. Hon hade en sträng och ledsam fader och förmodligen föga tillfälle till ett behagligt och okonst-ladt familjelif. Med sin pärlstickade barett, sin ädelstensprydda klänning, som redan började svälla klockformigt, ser den bleka flickan väl högtidlig ut för sina år. Hon hade säkert fått klart besked af sin öfverhofmästarinna om hvad som passade sig för en spansk prinsessa af blodet.

Porträttet är ett mästerverk af Anthonis Mors lärjunge Sanchez Coello, hvilkens lif infaller mellan 1515 och 1590. I sin högra hand håller prinsessan det nya, från Italien införda plagget: näsduken. Under slutet af 1500-talet

koketterade damerna med dyrbara spetsnäsdukar.

118 16Nederländsk soldat vid slutet af 1580-talet.

Kopparstick af y. de Gheyn.

J. de Gheyn var en lärjunge till Goltzius. Hans lif infaller mellan 1565—1615, och han är känd för sina soldatbilder från nederländska frihetskriget.

Den här afbildade skytten visar tydligt det italienska inflytandet på teckningen. Det ligger en begynnande barockstilkänsla i figurens stolta kontraposto.

»Dag och natt kommenderad emot fientliga härar, tågar jag käckt framåt, drifven af okuflig kraft», heter det i bildens underskrift, Man skilde vid denna tid mellan skyttar beväpnade med »rör», lättare gevär, och musketörer försedda med musköter, till hvilka hörde ett stöd i form af en gaffel. Den brinnande luntan svänges med en elegant gest i handen. Kruthornet hänger vid hans sida, och gevärskolfven har den egendomligt böjda form, som är utmärkande för det slutande 1500-talet.

Först vid slaget vid Pavia 1525, således ett femtiotal år tillbaka i tiden, hade eldvapnen definitivt blifvit de i slaktningen afgörande. Hjälmen har den form, som kallas »morian» eller »morion».

119Danstillställning vid Henrik III:s hof. Omkring åi< 1580.

Målning af okänd mästare. Louvren, Paris.

Henrik III:s eleganta hofherrar, de s. k. mignonerna, dansa ringdans med hofvets damer, imposanta företeelser i tunnlika styfkjortlar — vertugaller — och med ärmarna utspända som jättestora fårbogar (gigots). Till höger om den med hatt försedde dansören synes en dam med den moderna genom valkar åstadkomna håruppläggningen. Huru eftersökta den tidens hårfrisörskor, »valkekvinnor», voro, ser man af ett 1574 skrifvet danskt bref, i hvilket »Dydzirede Fru» Anna Bräde yttrar om en sådan: Gud før sin kære Søns Skyld unde mig Lykke til at jeg kunde faa hende.»

Den veklige, fruntimmersaktige Henrik, hvilken efter ett par månader 1574 flytt från sin polska krona, står längst till vänster med smidig, nonchalant hållning. Han trifdes i list och tvetydighet och utvecklade en nästan förbluffande lögnaktighet och förställning. Själf föll han 1589 ett offer för sin egen dubbelhet, träffad af en af dessa förgiftade dolkar, som han skattade sä högt.

På bilden synes hans mor Katarina af Medici i hvit nedvikt krage. Vid säckpipans toner rör sig det höga herrskapets ringdans på det blombeströdda slottsgolfvet.

120Vildsvinsjakt vid 1500-talets slut.

Gobeläng, tillhörig Kungl, husgerådskammaren, deponerad i Nationalmuseum.

Vid åsynen af den framställning- af ett jaktsällskap, som fått fatt i vildsvinet och både till häst och till fots angriper det, fattar man, hvilket nöje det skulle vara för den tidens furstar och riddersmän att deltaga i en så ansträngande och farlig jakt. Med sina korta, skarpa »svinfjädrar» måste de gå den borstiga besten inpå lifvet, och trängd till det yttersta sparade denne ej pä bett och hugg. Iklädda vida »pluderbyxor» tvinga drefkarlar galten att stanna. Han har redan hunnit rista upp magen på en hund.

Nu anlända herrarne för att ge nådestöten. Kavaljeren längst till höger är iklädd hög spansk hatt, de andra de filthattar, som just vid denna tid blefvo hofmässiga, sedan de i århundraden skyddat bondhufvuden mot regn och sol. — Tapeten torde vara utförd i Holland i 1600-talets början efter gamla gravyrer af jaktstycken, tecknade af David Vingboon.

121

16' ^Philqypus li.Carvh y.fliiis.lIißiatiumiiiiJrdiaiitrii.N[njiolis, Surtlia, SHierofolyrniZ. etc. rrx catholiais. ^fcdiolvi i, BmbanriiT. Glldiré, etc. [lux. Khrulria. HollanJia. Hawwnice, ttc. mtnes . ^ictatisjuj 5).

Filip ii af Spanien 1586.

Kopparstick af Hieronymus IVierx.

I den nymodiga spanska hatten, liknande en teologiedoktorshatt, och med hjärnan starkt påverkad af teologiska idéer blickar Filip stelt och iskallt mot åskådaren. Gyllene skinnets orden hänger på ett band om hans hals. Denna orden stiftades 1429 af hertig Filip den gode af Burgund och bär devisen: »Pretium laborum non vile», ett dyrbart pris för arbetet, och nog arbetade denne dess stormästare ihärdigt för sitt ideal, den andliga och världsliga frihetens krossande.

Son till Karl V och Isabella af Portugal föddes Filip 1527. Ar 1556 blef han konung i Spanien och sträfvade med järnflit och orubblig konsekvens för sitt mål, användande krigsmakt, inkvisition och lönnmördare mot sina fiender. Hans hårdhet mot Nederländerna framkallade de norra provinsernas affall 1581. Samtidigt vann han dock Portugal. Försöket att med sin armada kufva England 1588 misslyckades grundligt, och dä han 1598 afled, hade hans regering skadat landet till den grad, att det sedan aldrig kunnat resa sig. Som en tärande kräfta hade den uppfattning Filip förkroppsligade ätit sig fast i spanskt väsende.

122Nederländsk fanbärare. 1587.

Kopparstick af Henrik Golizius.

Holländaren Henrik Goltzius hör till 1500-talets mest berömda kopparstickare. Han föddes 1558 och dog 1616 i Haarlem.

Bland hans mest uppskattade stick är det här afbildade, Fanbäraren. Så såg en fanbärare ut under Vilhelm af Oranien. Hvilket soldathjärta skulle ej svälla af mod, då ynglingen med en åtbörd af stolt självkänsla låter den ofantliga duken fladdra, enligt bildens underskrift medveten om sin betydelse:

»Fanan i hand ingifver jag mod hos kämpande hären.

Står jag, håller den stånd: flyr jag, flyr den också.»

Hvad som faller särskildt i ögonen är hans örhänge, de uppstoppade ärmarna och främst den konstiga »gåsmagen». Liksom damernas »vertugadin» uppfanns detta fula herrmod i Spanien. Svällandet möjliggjordes genom uppstoppning och vaddering. Måhända kunde den ibland oskadliggöra en värjstöt, men modet blef frenetiskt angripet från predikstolarna. Den kvarnstensliknande halskragen börjar vid denna tid bli allt allmännare använd.

123Italiensk kvinna af folket och ung pagë vid isoö-taLèts slüT.

»Spåkvinnan.» Målning af Caravaggio. Louvren, Paris.

Det är nog mer än en tillfällighet, att den förste italienske genremålaren var född i norra Italien och åtminstone en tid vistats i Venedig. Caravaggio föddes nära Bergamo 1569 och afled, efter ett lif lika romantiskt, stormigt och dramatiskt som hans målning, 1609 i södra Italien.

En ung page med dockvackert ansikte, brunögd och svarthårig, med den fjäderprydda hatten pä sned, låter spå sig af en flicka klädd i den turbanliknande hufvudbonad, som var så på modet i Italien under 1500-talets slut. Hon pekar på handens »lifslinie», och hennes vackra ögon, som beundrande hvila på den rådfrågande, tyckas säga, att i hans omedelbara närhet finnes en flicka, som genast vill bli hans »öde» med allt hvad detta kan innebära af lidelse och svartsjuka.

En liknande bild finnes af samme målare i Capitolinska museet i Rom. I dessa Caravaggios taflor får man ett starkt intryck af det Italien, Benvenuto Cellini beskref några decennier förut i sin dråpliga självbiografi, af en tillvaro full af njutningar, ärelystnad och faror.

124Italienska kortspelare vid isoo-talets slut.

Målning af Caravaggio. Museet i Dresden.

Caravaggios liar meddelade Falskspelare äro något förträffligt inom genren, denna nya konstart som vid den specialisering, det italienska måleriet undergick vid 1500-talets slut, fick en plats för sig i stället för att under 1400-talet bilda en episod, inblandad i den religiösa taflan, och under 1500-talets förra hälft vara nästan fullständigt undanskjuten. Tiden tyckte om den moderna »skälmromanen?, och målningen afspeglar också denna smak i bilder frän röfvarnes och skälmarnes lif.

Det skarpa ljuset på denna tafla kämpar med de svarta skuggorna. Detta är den s. k. källarbelysningen, som Caravaggio älskar, och denna ökar otvifvelaktigt det hemska intrycket. Hur blekt och härjadt af laster är ej den unge barettprydde krigarens ansikte. Han sitter och fumlar med ett kort bakom ryggen, väntande att kamraten, som spejar i nykomlingens kort, skall ge honom ett tecken. Snart är grälet i full gång, och värjorna flyga ur skidorna.

125MÅLTID I ETT RIKT TYSKT HEM VID SLUTET AF 1500-TALET.

Kopparstick, utgifvet af Dominicus Custos, född 1560 i Antwerpen, † 1612.

Denna med minutiös noggrannhet utförda bild föreställer ett tyskt hem på 1500-talet. Familjen läser till bords, de äldre sittande, barnen stående. De yngre barnen förblifva stående under måltiden. Alla använda bägare. Gafflarna äro tvåkloade. Samma knif och gaffel användes till alla rätterna. Till vänster vinkylare och midt på väggen ett bäcken och vattenbehållare för att däri doppa fingrarna.

Till höger på väggen en bokhylla, där böckerna, såsom ännu långt in på 1600-talet brukades, stå med ryggarna mot väggen, sä att de utsirade spännena skulle bli synliga. Pä det längst åt höger sittande smårutiga fönstret synes en skjutlucka för måttlig luftväxling. Måhända tillhöra de här afbildade personerna familjen Fugger, ty man vet, att Custos på sina kopparstick^återgifvit denna augsburgska bankirsläkt.

126Målaren Christoph Schwartz och hans familj, isoo-talets slut.

Målning af Chr. Schwartz. Gamla Pinakoteket, Munchen.

En porträttbild af värde från Sydtyskland vid 1500-talets slut är målaren Christoph Schwartz' självporträtt, där han afbildar sig med hustru och barn. Med en min så allvarlig, som skulle han afkunna en dödsdom, plockar han helt enkelt till sig ett körsbär. Allt bär en prägel af tysk borgerlig vederhäftighet och, skulle man kanske kunna tillägga, af en litet nationell klumpighet. Ch. Schwartz var född i Ingolstadt i Bayern år 1550 och dog 1597.

Han försörjde sig först med den i Sydtyskland under 1500-talet så omtyckta målningen af husens fasader. I Venedig utbildade han sig så till stafflimålare, påverkad af den store Paolo Veronese. Självporträttet är emellertid hans mest uppskattade verk. Det förefaller, som om den lille gossen med körsbären skulle ha det ganska drygt mellan sin stränga magra mamma och sin barske, långskäggige pappa.

127Faëtons fall. Kopparstick från omkr. 1590 af H. Goltzius efter målning af Cornelius Cornelisz.

SEXTONHUNDRATALET.

Omramning utförd i kopparstick af Lucas Vorsterman efter målning af P. P. Rubens' porträtt af Charles de Longueval.Kardinal Roberto Bellarmin 1604.

Kopparstick af Villamena.

Den stränge sextiotväärige gubbe, som på detta Villamenas förträffliga kopparstick framställes arbetande vid sitt skrifbord, är den berömde jesuiten Roberto Bellarmin, född i Toscana 1552 och död 1621. Bellarmin än en god typ för kontrareformationen. Han kämpade mot fri-tänkeriets och protestantismens »dubbla hydra», och han var, säger underskriften, en ytterst stark motståndare till kättarne. Konsekvent höll han på kyrkans rätt och påstod, att ifall påfven fastsloge, att dygd vore last, borde människorna handla därefter. Är 1569 blef han professor i teologi vid universitetet i Louvain i Nederländerna, där han föreläste öfver Tomas ab Aquino. Som polemiker hör han till kyrkans yppersta. På väggen hänger Loyolas porträtt till minne af att Bellarmin lyckades genomdrifva, att denne förklarades för helgon. Genom det öppna fönstret synes jesuiternas Gesükyrka i Rom. Hela bilden ger ett intryck

af järnhård oböjlighet, af en energi, som ej ryggar tillbaka för användandet af glödande järn och tumskrufvar, om det gäller att tvinga någon in i den eviga saligheten genom den enda port som finnes — den heliga allmänneliga kyrkan.

131Rubens och hans första fru, Isabella Brant. Omkring 1610.

Målning af Rubens. Gamla Pinakoteket i Munchen.

Den trettiotvåårige Rubens, redan en berömd målare, kvarhölls, då han 1608 återvände från Italien, i Antverpen af ärkehertig Albrekt, som utnämnde honom till sin hofmålare. Han gifte sig nu den 13 oktober 160g med stadsskrifvaren Johannes Brants vackra dotter Isabella. Det är en sällsynt tilltalande bild af sin unga lycka Rubens här gifvit. Troskyldigt, nästan förläget lägger Isabella sin hand på sin makes.

1500-talets mod med utstående kjolar, med lifvets ned pä magen gående snibb, med ärmarna uppstoppade och vadderade, med de tillbakavikta spetsmanschetterna och den stora spetskragen var ännu brukligt. Både herrn och frun bära hatt, den senares toppiga hufvudbonad har en kokett uppvikning. Paret aftecknar sig mot en löfsal, där kaprifolium doftar och slingrar sig. Det hela har nägot i högsta grad distingeradt trots den intima situationen.

132

ii.twmmr

Biblioteket i Leyden. 1610.

Kopparstick af Jan Cornelis Woudanus.

Bibliotek ha förekommit under alla tider, men naturligt nog bildades de i större mängd efter boktryckerikonstens uppfinning. Under 1500- och 1600-talen grundlades de flesta större nuvarande bibliotek. Hur enkla biblioteksförhållandena voro under 1600-talets början kan af bilden ses.

Universitetet i Leyden hade grundats 1575, och betydande lärde verkade där. Aret innan detta kopparstick graverades, hade samtidens störste språkvetenskapsman, Josef Scaliger, aflidit i Leyden. Hans boksamling testamenterades till biblioteket och förvaras, ännu ej inordnad i den stora boksamlingen, i skåpet till höger. Det måttligt stora rummet prydes af Vilhelms och Morits' porträtt. Stående vid läspulpeterna fick man studera. Böckerna voro ännu under denna tid vända med ryggarna från åskådarne. I detta enkla rum studerade under 1600-talets början den rättslärde Hugo Grotius och den franske filosofen Descartes.

133Danstillställning i Bryssel år i6ii.

Målning af Frans Francken II (1581—1642) cch Frans Pourbus d. y. (1569—1622). Museet i Haag.

Denna sirliga bild af en danstillställning vid ärkehertig Albrekts och Isabellas hof har blifvit så grundligt genomforskad af de konsthistoriska fackmännen, att man fastställt, hvilka spetskragar målats af Francken och hvilka af Pourbus.

I sina kvarnstenskragar sitta de höga herrskapen på en tron. Isabella bär en grön öfverklänning på en hvit underklänning. På det vackra inlagda stengolfvet dansar Filip Vilhelm af Nassau menuett mot Eleonora af Bourbon, prinsessa af Condé, hvilken med fransk spetskrage, högt uppsatt hår, iklädd vertugallekrinolin och med näsduken i hand är en ståtlig företeelse efter modet 1611. — Vid denna tidpunkt uppehöll sig Rubens i Flandern och var fursteparets hofmålare. Han var nygift och hade just återkommit frän den italienska resan. Slottssalens arkitektur, i smakfull renässans från det slutande 1500-talet, är anmärkningvärd.

134Zigenarfölje från i6oo-talets första årtionden.

Etsning af Jacques Callot.

Jacques Callot föddes i Nancy i Lothringen 1592. Ingen har som han i det oändligt lilla fått in verklig storhet. På pappersblad ej större än ett visitkort har han tecknat mänga af sina figurrika kompositioner.

Som tolfårig rymde Callot med ett zigenarfölje till Italien, och han har sedan ofta skildrat det pittoreska patrasket,

fylldt med spådomsande och förhoppningar. På magra krakar och skrangliga kärror drogo dessa kittelbotare genom världen.

Skälmromanen, den picareska romanen, af spanska ordet picar — skälm —, hade redan vid midten af 1500-talet uppstått i Spanien. Under 1600-talet, de ändlösa krigens tid, fick man både i skrift och bild ögonen öppna för den poesi, som kunde ligga hos trupper och tross och ej minst hos de zigenare, som med barn och blomma, med orkeslösa och lytta lefde fribytarens lif och stulo höns, gäss och småbarn.

135Elisabet af Pfalz. 1613.

Kopparstick af Bolswerl efter målning af Rliereveld.

Elisabet, dotter till konung Jakob I af England, förmäldes 1613 med kurfursten Fredrik af Pfalz — sedan för kort tid konung af Böinen. »Vinterkonungen» miste först sitt rike, så sitt arfland Pfalz och dog 1632. Änkan bosatte sig i England, där hon såg sin bror Karl I dö på schavotten och själf slutade sina dagar 1662. — Den oformliga dräkt, som den höga damen bär, härstammar från Spanien, såtillvida som det var i detta land på slutet af 1500-talet, som krinolinen först uppkom. Denna egendomligt formade styfva underkjol användes i sin form med afsats, som bilden visar, äfven i det öfriga Europa. I Frankrike kallades denna tunnlika krinolin vertugalle, gallisk dygd, eller vertu.gad.in, dygdväktare. Särskildt på denna bild af den pfalziska kurfurstinnan ser man, hvilken mängd smycken och ädla stenar de förnäma damerna buro under 1600-talet första år. Italienarne brukade skämta med engelskornas smaklösa öfverdrift, då det gällde smycken.

136Isabella Clara Eugenia. 1615.

Kopparstick af J Muller. Efter målning af Rubens.

I den egendomliga spanska dubbeldräkten, en yttre och en undre klänning, bägge rikt prydda, sitter infantinnan, iförd en praktfull enorm kvarnstenskrage, och leker med sin solfjäder. Dylika hopfällbara solfjädrar hade vid 1500-talets midt uppfunnits i Amiens. Af sin far Filip II hade Isabella fått Nederländerna och Franche Comté som spanskt rikslän, då hon 1599 gifte sig med den hos Filip uppfostrade ärkehertig Albrekt af Österrike. Tillsammans styrde detta konstälskande furstepar de spanska Nederländerna, hvilka i händelse af deras barnlöshet skulle återfalla till Spanien. Den spensliga tolfäriga flickan på Sanchez Coellos porträtt har utbildats till en vördnadsbjudande matrona. Händerna ha, som oftast på de flamländska kopparsticken från 1600-talets början, utseendet af att vara svullna. Isabella dog 1633.

137

18Mellanspel på storhertigliga teatern i Florens 1616.

Gravyr af Jacques Callot.

Är 1617 kom den nittonårige lothringske konstnären Jacques Callot till Florens. Så ung han än var, lär han ha blifvit väl upptagen af storhertigen Cosimo II, hvars moder var loth-ringsk furstinna och intresserade sig för sin landsman. Bilden från den storhertigliga teatern under vapnet med de mediceiska kulorna visar både salong och scen. Det är en balett, som delvis försiggår på parterren, delvis på scenen, där jätten Tifeo försöker lyfta berget Ischia. Allt är framställdt med mikroskopiska figurer och med det myllrande lif, som var Callots hemlighet. Operan tillkom just vid denna tid i Italien. Operaformen är ett äkta barn af barocken med sin pompösa handling, sitt sammanblandande af musikaliska, dramatiska och arkitektoniska effekter. De omtyckta balletterna, som inlades, skulle höja den dekorativa verkan. Operan Dafne, med musik af Peri och libretto af Rinuccini, uppfördes 1597, och Orfeo med musik af Monteverde, kapellmästare i Mantua, gick öfver scenen 1608. Sedan dess har denna egendomliga konstart blifvit italienarnes särskilda favorit.

138Det lustiga klöfverbladet. 1616.

Gammal kopia efter Frans Hals. Målning i Berlins museum.

Detta är en af Frans Hals' tidigare taflor, målad 1616. Originalet finnes i Nordamerika. En gammal lindrigt

flintskallig herre skämtar med en bondaktigt mysande flicka. Hon är klädd i den tunnlika styfkjorteln, som således nu nått ner till samhällets lägre lager och inom kort skulle bli omodern. Mellan de två uppdyker en gladlynt ungmö, som svänger en knippa korfvar. Konstnären har tydligen sympati för sina modeller. Frans Hals' enskilda lif var tämligen oroligt. Samtidigt med att denna tafla målades, tillhörde han det litterära sällskapet »de Wijngaardranken», och han tog ej dessa vinrankor endast symboliskt utan erhöll, samma år som denna tafla målades, offentlig skrapa för sitt fylleri och skulle säkert ansett det lycko-bådande, om han personligen fått vara med och bilda en fyrväppling af sitt klöfverblad.

139Ludvig XIII sitter upp i de Pluvinels ridskola. Omkring 1620.

Kopparstick af Crispi» de Passé.

Bilden är hämtad ur hofstallmästaren Antoine de Pluvinels praktverk »L'instruction du Roy Louis XIII en l'exercice de monter à cheval», ett bland 1600-talets mest storartade planschverk med stora kopparstick af den nederländske gravören Crispin de Passé, f. omkring 1540, d. före 1629.

Ludvig XIII föddes 1601. Hans far Henrik IV mördades, då han var nio år; vid tretton års ålder blef han myndig och året efter gift med Anna, Filip III:s af Spaniens dotter. Sin mor Maria af Medicis förvisade han till Blois och styrde själf med sina gunstlingar, men han kom redan 1624 under kardinal de Richelieus starka inflytande, som varade i nästan hela hans lif. Ludvig dog 1643.

Denna bild förskrifver sig från tiden, innan Richelieu ensam fattat statsrodret. Messire de Pluvinel hjälper upp den unge konungen i sadeln, och två pager hålla den kungliga hingsten le Bonnite. Femton hundratalsmodet lefver ännu kvar. Ställningarna äro typiskt franska. Man bör lägga märke till hängärmarna, som ligga efter ryggen, ett arf från 1500-talet. »Sire», yttrade de Pluvinel vid detta tillfälle, »det är lämpligt, att Ers Majestät, som är kristenhetens störste monark, tar sin första lektion på Europas bästa häst.» Med allvarlig uppsyn står en marskalk och granskar lektionen. Han instämmer säkert med monsieur le Grand, den elegante kavaljeren, som svänger sitt ridspö, då denne förklarar ridkonsten vara »den vackraste, nödvändigaste af alla världens öfningar ej blott för kroppen utan ock för själen».

140Konung Ludvig XIII undervisas i ringränning på Place des Vosges i Paris.

Omkring 1620.

Kopparstick af Crispin de Passé. Ur de Pluvinels »L'inslruction du Roy» etc.

Ludvig den XIII var visserligen som konung och människa i allmänhet mera prydd med negativa förtjänster, men en god sportsman var han i alla händelser. Place Royale, hvilken först vid revolutionen fick namnet Place des Vosges, var sedan gammalt stället för torneringar och ringränningar. Här hade Henrik II dödats genom olyckshändelsen med Montgomerys lans, här bodde Richelieu, innan han lät bygga sitt Palais Cardinal. Torget har ännu i vär tid de hus, som byggdes under Henrik IV.

Ringränningen — att ridande taga en ring på lansspetsen — var en öfning, som ofta försiggick under damernas ögon och utfördes af ryttaren med mycken spänning, ty. som ridläraren de Pluvinel äkta franskt säger, »damerna göra narr af ett misslyckande, och just de vackra damerna tyckas ha särskild rätt att göra sig lustiga, om man ej lyckas». Vid det afbildade tillfället, där endast några herrar af Frankrikes ädlaste släkter voro närvarande, anhåller också den pä motstående bild förekommande Monsieur Le Grand »underdånigst, att försöket mätte ske för drottningens kärleks skull, och Ers Majestät skall då finna, att denna tanke så lifvar Er, att vi alla skola blifva fyllda af beundran, och Ers Majestät skall märka, om det behagar Er, att damernas gunst alltid fått riddarne att göra underverk». Enligt texten lyckades också konungen att taga ringen.

141Rubens' salong på i 620-talet.

Målning af Cornelis de Vos. Natioalmuseum, Stockholm

Denna ur alla synpunkter intresseväckande tafla tillskrifves af flera konstforskare med stora skäl Rubens' vän,

Antwerpen-målaren Cornelis de Vos († 1651). Damen i kvarnstenskragen är troligen fru Cornelis de Vos, som är på visit hos fru Isabella Rubens, född Brant. De lekande barnen äro Albert, Nicolaus och Clara Serena Rubens. Väggarna äro klädda med gyllenläder, en orientalisk matta ligger på bordet, allt vittnar otn solid lyx. Öfver den stora öppna spisen sitter en bild ur Gamla testamentet, Lot och hans döttrar, mellan spisen och det små-rutiga fönstret en annan Rubens-tafla, nu i Munchen, föreställande Den yttersta domen. En gardin kan dragas för den dyrbara taflan. Öfver buffeten sitter ett historiskt porträtt af Rubens. Den innehållsrika interiören från mälarfurstens palats i Antwerpen förvärfvades i Amsterdam och införlifvades med drottning Lovisa Ulrikas vackra tafvelsamling.

142Målaren Jakob Jordaens och hans familj. Omkring 1625.

Tafla af Jakob Jordaens i Pradogalleriet, Madrid.

Den mest flamländske af alla målare, Jakob Jordaens, föddes i Antwerpen 1593. Must och kraft, starka färger och yppiga, nästan brutala former utmärka hans taflor, af hvilka vårt museum äger ett mästerverk i konung Kandaules' frodiga, nakna drottning mot glödande purpurrödt. Han var en folklig Rubens, en kärnkarl, om hvilken man berättar mycket godt. Här ser man honom några och trettio år gammal i kretsen af de sina. Bredvid honom står hans syster, en präktig flicka i rödt lif och hvitt förkläde, bärande en korg drufvor, målade så saftiga och läckra, som endast Jordaens kunde. Både han och hans maka äro klädda i svart. Hennes ansikte aftecknar sig mot den kvarnstensformade hvita kragen. En ovanligt treflig grinvarg är den lilla åttaåriga dottern i tunnlik krinolin. Hon skrattar och tycks ha ärft sin faders goda humör.

143Familjen Beresteyn pä i62o-talet.

Målning af Frans Hals. Louvren, Paris.

Nikolaus van Beresteyn var grundare af en from stiftelse i Haarlem. Här befann sig också det afbildade mästerverket till år 1884. Nu utgör den vackra familjetaflan en prydnad i Louvrens holländska afdelning.

Få om ens någon af Frans Hals' många gruppbilder har en så ledig och naturlig anordning. Modern, uttröttad af de bråkiga barnen, sitter i sin skiftande violettgröna klänning och stöder sig mot sin man. Den näpna lilla Emerentia sträcker några blommor mot henne, och brodern rusar upp för att plocka körsbär från ett träd, hvars grenar nedböjas af en tjänsteflicka i rödt lif. De öfriga fyra barnen skocka sig kring en vårdarinna. Taflan lyser af godt humör och familjelycka.

144Albert och Nicolaus Rubens 1625.

Målning af P. P. Rubens. i Lichtensteinska galleriet. Wien.

I sitt äktenskap med Isabella Brant hade Rubens sönerna Albert och Nicolaus samt dottern Clara Serena. Af sina två ståtliga gossar gjorde Rubens detta vackra dubbelporträtt under åren 1625—26, och det blef troligen färdigt, innan modern på sommaren detta senare år afled. Albert föddes 1614, och hans yngre bror Nicolaus kom till världen fyra år senare. Den tolfårige skolgossen, som med en sådan elegant ledighet uppbär sin mörka slitsade dräkt och sin stora klädsamma hatt, håller under armen en bok. Kanske är den tryckt hos hans faders vän Plantin-Moretus i hans världsberömda tryckeri i Antwerpen. Den åttaårige Nicolaus har ännu ej hunnit till studierna utan leker med en bunden steglitsa.

De äro mera lika furstebarn dessa två, och deras lif i det praktfulla palatset i Antwerpen, hvilket Rubens 1611 låtit uppföra åt sig, saknade nog intet, ty det rubenska hemmet var en brännpunkt för allt rikt och bildadt i Antwerpen, en stad som själf var ett af Europas viktigaste kulturcentra.

145

16Intagandet af fästningen Breda 1625.

Målning af Velazqitez. Pradomuseet i Madrid-

Är 1624 började den italienske fältherren Ambrogio Spinola för Filips IV:s af Spanien räkning belägra den då

starkt befästa staden Breda i Holland. Hela det militära Europas ögon voro fästa på detta intressanta strategiska skådespel. Regentinnan Isabella kallade Callot till Breda för att afteckna belägringen, och officerare från alla håll strömmade dit för att lära. Slutligen ansåg Filip, att det var på tiden, att staden intogs, och han sände Spinola den lakoniska befallningen: »Markis, intag Breda! Jag Konungen.»

Velazquez, personlig vän till Spinola, har efter teckningar och fältherrens beskrifningar omkring 1647 målat den ryktbara taflan i Pradomuseet.

Justin af Nassau, naturlig son till den store Vilhelm af Oranien, lämnar nyckeln till den förbindlige italienaren. Till höger synes en skog af lansar, hvilka i Spanien gett taflan namnet Las lanzas. Till vänster i förgrunden står en holländare i läderkyller. Denna sorts kyller blef så allmänt, att tiden kostymhistoriskt ofta kallas läderkyllrcts tid. Denna vida läderrock utan ärmar var så god som ett harnesk. Den bars af Gustaf Adolf och blef enligt tyska kostymhistoriker modern på kontinenten genom svenskarne. Velazquez' Bredas eröfring hör till alla tiders bästa krigsskildringar.

46Fru Isabella Rubens, född Brant. Omkring 1625.

Målning af P. P. Rubens(i3). Eremitagegalleriet i S:t Petersburg.

Ar 1626 afled Rubens' första fru, Isabella, till sin makes stora sorg. Han beklagade bittert sin förlust och jämförde sig i ett bref med Dido, då hon öfvergafs af Eneas. Det här ofvan meddelade porträttet af Isabella har af en sådan auktoritet som Bode t ||skrifvits Rubens' lärjunge van Dyck, men utom andra skäl talar den sällsynta musten och kraften för Rubens' pensel. Man torde ej säga för mycket, om man kallar detta härliga kvinnoporträtt för ett af århundradets bästa. En prägel af trygg auktoritet, af godt lynne ligger öfver den imponerande figuren. I guldbroderad, purpurröd dräkt sitter den stolta patricierfrun, hållande i ena handen en hvit ros, i den andra en solfjäder. Det är ett barockporträtt i bästa mening, och det tidstypiska framhålles äfven af den dekorativa portalen med rusticerade kolonner i bakgrunden, som konstnären själf låtit uppföra i trädgården till sitt palats i Antwerpen.

47Markisinnan Paola Adorno Brignole Sale. Omkring 1625.

Målning af Anton van Dyck. I Palazzo Rosso. Genua.

»Genova la superba», det stolta öfvermodiga Genua, var vid början af 1600-talet en af Italiens mest lysande städer. Hamnen — i vår tid en af världens största — var full med handelsskepp, och stora rikedomar hopade sig i de praktfulla barockpalatsen, hvilkas jättehöga portaler skymta fram bakom terrassernas palmer och hvilkas trädgårdar ibland ha en oförliknelig utsikt öfver seglen på det mörkblåa hafvet. I ett dylikt palats — Palazzo Rosso, fordom tillhörigt den ädla släkten Brignole Sale — hänger van Dycks porträtt af den unga markisinnan Paola, som blommade som skönast omkring 1625, då van Dyck målade i Genua. Låt vara, att porträttet har mörknat, men den unga kvinnan, en pikant skönhet på några och tjugu år, har i sin hållning något sällsynt vördnadsbjudande. Hennes vackra hufvud hvilar på en kvarnstenskrage, buren på det rätta sättet, ty hon förenar i sig den latinska rasens naturliga adelskap med det hon genom födsel och uppfostran erhållit. Det är af intresse att jämföra henne med Maria Luisa de Tassis af samme mästare. Hur borgerlig är ej den sistnämnda skönheten gentemot Paola Brignole Sale, hvilken som en helt naturlig sak fordrar beundran, kärlek och vördnad.

148Spaniens drottning Isabella af Bourbon till häst. Omkring 1625.

Målning af Velazquez. Pradomuseet i Madrid.

Visserligen lär Velazquez på detta förnäma äktspanska porträtt ej ha målat mer än det täcka ansiktet, men hela dess imposanta, tidstypiska hållning berättigar det att afbildas. Isabella, dotter till Henrik IV och Maria af Medici och syster till Karl I:s gemål Henrietta, blef 1615 gift med Filip IV och sedermera mor till Baltasar Carlos och Maria Teresia. Den omkring tjugu-femåriga furstinnan rider i skridt på en hvit gångare genom det spanska landskapet. Hennes mörka hår och bruna ögon passa till den hvita beprisade hyn. Dräkten är nötbrun med guld-stickerier. Allt prydes af en ädel värdighet och god smak. Isabellas skönhet och ädla karaktär väckte på vissa håll

en svärmisk beundran, och det berättas, att den oförsiktige grefve de Villamediana vid en karusell uppträdde med devisen »Mis amores son reales», min kärlek är kunglig, och att han till och med anstiftat en eldsvåda i sitt palats för att kunna rädda den fagra drottningen i sina armar.

149Ludvig xiii mottager, efter intagandet af La Rochelle hösten 1628, lyckönskningar af en deputation parisiska köpmän.

Gravyr af Abraham Bosse.

Iklädd den eleganta stråtröfvardräkt, som var modern under trettioåriga krigets dagar, med vida kragstöflar och väldig fjäderprydd hatt, mottager konungen, sittande under en baldakin, den knäböjande köpmansdeputationen.

Den allsmäktige kardinal Richelieu, som eljest alltid öfverskuggar den svage monarken, synes ej till på bilden; vid kungens sida står ensam med betäckt hufvud hans bror Gaston af Orléans. Det var ett märkesår i den franska monarkiens historia, året 1628. Den hart när ointagliga protestantiska säkerhetsplatsen vid västkusten hade genom Richelieus järnenergi tvungits att ge sig. Denna »stat i staten» fanns ej längre. Man hade nått slutet af långa strider, och de ödmjuka köpmännen vid Ludvigs fötter hoppades på fred, åtminstone inom landet, och detta är helt säkert också innehållet i det tal, deras ordförande gestikulerande håller i sin obekväma, nästan löjliga ställning.

150I EN FRANCISKANERMUNKS STUDERKAMMARE. 1629.

Målning, kallad: Tomas ab Aquino besöker S:t Bonaventura, af Francisco Zurbaran. Museet i Berlin.

Francisco Zurbaran, född 1598, lefde i Sevilla och dog 1682. Han är 1600-talets främste munkmålare. Den meddelade bilden föreställer i 1620-talets munkdräkter, en dominikaner-munks besök hos en franciskan. Det berättas, att den lärde dominkanen Tomas från Aquino, kallad doctor universalis (-j-1274), besökte den fromme Bonaventura, kallad doctor sera-phicus, hvilken under 1250-talet var lärare i teologi i Paris. Tomas häpnade öfver att Bonaventura, som var sä lärd, hade ett så litet bibliotek. »Här hämtar jag min lärdom», säger franciskaner afslöjande den korsfästes bild. Denna anekdot betecknar motsatsen mellan franciskansk och dominikansk uppfattning, och konstnären har pä ett underbart sätt i de två munkarnes gestalter fått fram deras olika karaktär. Möblerna och böckerna, inbundna i gul-hvitt pergament, äro förträffligt målade.

Med sympati ser den sevillanske målaren på den svärmiske franciskanern som erfar det stora mysteriet i sitt hjärta, med lätt ovilja skildrar han den svart-hvite dominikaner], som satte förståndet som högsta princip och dessutom tillhörde en orden, som drog i tvifvelsmål, att den heliga Anna pä samma öfvernaturliga sätt födt jungfru Maria, som denna sedan anses ha födt Jesus. Dogmen om Marias öfvernaturliga tillkomst, erkänd af hela kyrkan först genom bullan Ineffabilis Dens af år 1854, blef i Sevilla redan på 1600-talet med glödande trosnit försvarad.

151Den flamländske målaren Cornelis de Vos' döttrar. Barnbild från 1620-talet.

Målning af Cornelis de Vos. Museet i Berlin.

En af det begynnande 1600-talets bästa barnbilder är den här meddelade taflan af målaren Cornelis de Vos' två små döttrar, vid pass fyra och fem år gamla. Deras blonda hår lockar sig under de taggiga spetsmössorna, fasonerade som kronor.

Naivt barnslig är den yngsta i sin kanariefågelgula dräkt. Den äldre visar sig redan i sin blick vara mera försigkommen. Iklädd en klänning med rödt mönster och ett grönt sidenförkläde, räcker hon ett par körsbär till sin syster. Bägge flickorna äro friska och runda som ett par bär, där de sitta på gräsplanen och kanske spräka om ett besök i den rubenska familjen, där deras mamma var vän i huset, eller om en påhälsning hos deras faster Margareta Snyders, där man hade så mycket goda saker, som farbrodern Frangois Snyders brukade måla på sina frukt- och djurtaflor.

152Amma med barn. 1630.

Målning af Frans Hals. Berlins museum.

I gulbrun blommig klänning sitter en liten ettårig skrattande flicka på sin ammas arm. Det är ett af de bästa barnporträtt i världen, fullt af lif och karakteristik. Det plägar af fackmännen framhållas som ett af Hals' bästa arbeten.

Man bör lägga märke till den prydliga ammans stolta leende å sitt förnäma lindebarns vägnar, under det att barnet ännu ej tynges af sin värdighet utan strålar af lifslust. Iklädd sin högtidsdräkt, som har samma form som fullvuxna unga fröknars, känner sig den lilla trygg och säker hos sin vårdarinna. Det ligger en fin blick för det speciellt barnsliga i uttrycket hos denna bild af den store haarlemske mästaren.

Taflan fanns förr på slottet Ilpenstein i Nordholland.

153

20Franskt älskande par. 1630-talets början.

Kopparstick af Abraham Bosse.

En af Abraham Bosses tidigaste kopparsticksserier var den, som afbildade de fyra åldrarna. Ungdomen representeras här, som rätt och billigt är, af ett älskande par.

I en af dessa nya slottsparker med stark påverkan af italienska förebilder, hvilka anlades i Bosses hemtrakt Touraine, »Frankrikes trädgård», gör en elegant yngling helt bryskt sin kärleksförklaring för en högdragen ung skönhet, som förefaller nästan häpen öfver hans förälskade ordsvall. Med utmärkt smak är trädgården återgifven. De smärta trädstammarna afteckna sig mot de sneda molnstrimmorna, pompösa balustrader innesluta de stela rabatterna. Allt talar om den gedigna prakt, som tjusade ej minst de utlänningar, hvilka i likhet med Karl Gustaf Wrangel vid denna tid fingo sina starka intryck af den franska kulturen. — De eleganta spetskragarna sjunga på sista versen. 1633 kom spetsförbudet. Moliére skrifver om ett af dessa edikt:

Oh! trois et quatre fois béni soit cet édit, Par qui des vètements le luxe est interdit Les peilles des maris ne seront pius si grandes, Et les femmes auront un frein à leurs demandes.

154Visit hos en ung moder på 1630-talet.

Gravyr af Abraham Bosse.

Till hälften påklädd mottar den nyblifna modern i sängen sina väninnors lyckönskningar öfver händelsen. Sängen, med ståtliga panascher i alla fyra hörnen, prydes upptill af en broderad s. k. gouttière. Bakom gardinerna framskymtar en indiskret herre, som vill höra och lära af damernas oförbehållsamma samspråk. Puffärmar äro moderna, håret är uppkammadt i valkar åt sidorna. Ingen har bättre än Abraham Bosse (född i Tours 1602, död 1676) skildrat det franska folket under Ludvig XIII och hans maka, den spanskfödda Änne d'Autriche. Det kan ej nekas, att man ganska tydligt ser det franska behaget pä lians gravyrer. De tala om en sällskapston, som redan började imponera på det öfriga Europa. Hvad dräkten beträffar, rönte den inflytande af vissa lyxförbud, utfärdade af Richelieu för att stöda den franska industrien. Särskildt var lagen sträng mot guld- och silfverbroderier. Liksom drottningens bror, Filip IV i Spanien, ansträngde man sig att motarbeta spetskragen, och damerna fingo slutligen nöja sig med släta hvita kragar.

155INSKRIFNING I RULLORNA OCH EXERCIS VID 1630-TALETS BÖRJAN.

Etsning ur Jacques Callots Les grandes Misères de la guerre, utgifna i Paris 1633.

Sextonhundratalet var krigets århundrade. De flesta konstnärerna framhöllo de lysande sidorna, men Jacques Callot tecknade dess elände. För sex kronor och femtio ore värfvade knektleverantören en soldat. Framme vid bordet får krigaren sina pengar; om han nu skulle rymma, sedan hans namn uppskrifvits i rullan, blir han hängd. I bakgrunden exercerar med spänstiga eleganta rörelser en afdelning under kommando af en officer. Bilden har en starkt krigisk stämning. Originalet är endast obetydligt större än denna afbildning.

Lothringen härjades under 1630-talet på det mest barbariska sätt af fransmännen, men svårast af tyskar och svenskar, hvilka där efterlämnat ett afskydt minne. Landet blef så utplundradt, att människoätande förekom, och bönderna bragtes till den yttersta förtviflan af de råa soldaterna, som våldförde kvinnor, mördade dibarn och uppåto och förstörde allt ätbart. För första gången i konsthistorien skildras afsiktligt de fasor, som alltid medfölja mördandet, äfven då det sker i de organiserade »lagliga» former, som kallas krig.

156STEGLING VID 1630-TALETS BÖRJAN.

Etsning ur Les grandes Misères de la guerre af Jacques Callot.

Ett af de många »nyttiga och nödvändiga» straff, som användes för att hålla soldatesken i tukt, var steglingen. — På en treställning ligger den olycklige utsträckt och fastbunden vid sitt hjul. Man har knäckt benen å hans kropp, prästen viftar med korset för hans omtöcknade ögon, och bödeln gör slut på eländet. Den uppfostrande och moraliska inverkan, som man intill våra tider tillskref betraktandet af en afrättning, gjorde, att man önskade många åskådare till det rysliga skådespelet. Med musköterna upplagda på sina gafflar stå soldater färdiga att ge eld på massan, om ett mummel skulle höras.

Dessa ohyggliga straff bortsopades hufvudsakligen af upplysningstidens mera fritt tänkande författare, ehuru ej utan lifligt motstånd från det beståendes vänner, hvilka kallade strafflindringarna för — humanitärt pjosk.

57Biskop Matteus Yrselius. Omkring 1630.

Målning af Rubens. Köpenhamns museum.

Det är något af rörande ärlig fromhet i den gamle nittioårige Matteus Yrselius' bild. Mot den lackröda bakgrunden aftecknar sig det magra hufvudet och den hvita premonstratenser-dräkten. De stela fingrarna, de förtorkade händerna ha ett individuellt drag. Premonstra-tenserorden, uppkallad efter klostret Prémontré i Frankrike, hade i början af 1100-talet bildats af den helige Norbert. Yrselius tillhörde denna orden och var abbot i S:t Mikaels klosterkyrka i Antwerpen. Den ädelstensprydda mitran står vid hans sida, och kräklan, hans krokiga herdestaf, är smyckad med både ärkeängelns och Marias bild. På väggen ser man hans vapen och det vackra valspåket Omnibus omnia. Jämförd med en Bellarmins hårdhet blir den fromhet, som lyser ur Yrselius' bruna ögon, dubbelt sympatisk. Bägge riktningarna funnos inom 1600-talets katolska kyrka.

158Fransk protestantisk dam. 1630-talets förra hälft.

Gravyr af Abraham Bosse.

Om de franska protestanterna haft hårda dagar under Katarinas af Medici söner, så fingo de under sin f. d. trosbroder Henrik IV för en kort tid en fridfullare tillvaro. Ediktet i Nantes 1598 hade tillförsäkrat dem både religionsfrihet och säkerhetsplatser. Dessa senare gingo de emellertid miste om vid den tid, då denna unga dam gladde sig åt lifvet och retade sig åt spetsförbudet, år 1633.

Richelieu indrog de protestantiska säkerhetsplatserna men lät religionsfriheten bestå. Slutligen upphäfdes också denna af den enhetsifrande Ludvig XIV år 1685, och först hundra år senare återinfördes trosfrihet åt franska protestanter, tack vare principfasta och energiska fritänkares ansträngningar att uppväcka Frankrike ur den — med en betydlig del motvilja och förakt uppblandade — likgiltighet, hvarmed majoriteten af folket betraktade de evangeliska. Bosse själf var kalvinist.

Damen är här framställd klagande öfver nyssnämnda spetsförbud, och den lilla spegeln, som hänger vid hennes sida, visar kanske ironiskt, att protestantdamerna, trots allt fromt tal, voro lika franska kvinnor som sina katolska medsystrar, hvilka gjorde narr af deras »kana-neiska tungomål», d. v. s. läsar-jargon, och beskyllde dem — ofta mycket orättvist — för pryderi och hyckleri.

59I Rubens' trädgård. 1631.

Målning af P. P. Rubens. Gamla Pinakoteket i München.

Rubens har under det sista decenniet af sitt lif otaliga gånger målat sin idealtyp, den unga köpmansdottern

Hélène Fourment, både som porträtt och som Venus, S:ta Cecilia eller Andromeda. I december 1630 gifte sig den femtiotre-ärige mannen med den sexton-åriga flickan.

Här framställes hon i stor halmhatt, strålande af hälsa och fägring. Hennes make, i svart spansk dräkt, leder henne till den barockpaviljong, som han låtit uppföra efter sina egna ritningar i trädgården vid sitt palats i Antwerpen. Hans son i första giftet Nicolaus vandrar i röd dräkt bredvid sin nya, unga mamma. Träden blomma, springbrunnar sorla, tulpaner glöda, och några dekorativa påfåglar matas af en gammal gumma.

Här fanns tydligen allt, som kan sammanfattas under ögonens begärelse, och ingen var väl mera berättigad och begåfvad att njuta af allt detta än Rubens, sinneslustens oöfverträfiflige skildrare.

160Doktor Tulps anatomilektion. 1632.

[Målning af Rembrandt. Museet i Haag.

Det var genom denna tafla Rembrandt blef ryktbar. Han var endast tjugusex år gammal, då den målades. De åtta medlemmarne af Amsterdams läkargille förevigades här med ett lif oeh en säkerhet, som för en tid gjorde Rembrandt till en ganska berömd och omtyckt målare. Sitt världsrykte fick han först efter sin död.

På 1550-talet hade dissekering af människolik blifvit tillåten i Nederländerna, och rätt snart blef det sedan modernt att åhöra föreläsningar i samband med dylika.

Figurerna äro i kroppsstorlek. Doktor Tulp talar om handens muskler och gör med sin vänstra hand en rörelse, som tyckes antyda, att det är fråga om fingrarnas sammandragning.

Dräkterna äro svarta med hvita kragar. Ansiktena äro i allmänhet väl individualiserade. Den franska skägganläggningen tyckes vara den moderna.

Holland var vid denna tid nästan lika mycket i vetenskapligt som i konstnärligt afseende Europas främsta kulturstat.Kardinal Bentivoglio. Omkring 1635.

Målning af Anton van Dyck. Palazzo Pilti, Florens.

Hvilken förnäm hållning hos denne iöoo-tals-diplomat med statsmannens, italienarens och prästens tredubbla smidighet.

Guido Bentivoglio föddes 1579 i Norditalien och var vid 1600-talets början påfligt sändebud i Flandern, där han studerade landets historia. Under 1630-talet utgaf han en skildring af Nederländernas uppror. Denna bok berömmes för sin opartiskhet, och man behöfver ej veta mer för att förstå, hur mycket den elegante världsmannen måste ha skilt sig från den kolartro, som t. ex. hans kollega Bellarmin omfattade. Bentivoglio afled 1644 och hade under slutet af sitt lif varit ackrediterad vid det franska hofvet.

Kraniets form tyder både på förfining och andliga intressen, händerna äro något konventionellt van Dyckska, mässkjorta och spetsar äro målade med konstnärens vanliga elegans.

162Maria Louisa de Tassis. Omkring 1630.

Målning af Anton van Dyck. Gallerie Lichtenstein, Wien.

Låt vara, att den vackra Maria Louisa de Tassis, sora här i rikaste dräkt efter franskt mod är afbildad af sin tids förnämaste, om ock ej förnämste porträttmålare, ej ser oåtkomligt högvälboren ut, så kan däremot ingen neka till att den ätt döma efter porträttet skälmaktiga patricierfrun i Antwerpen var en värdig modell.

Hon tyckes i sin älskvärda person kunnat glädja sig ej blott åt den rikedom, som enligt den gamla latinska minnesversen var utmärkande för Antwerpen, utan ock åt den skönhet, som enligt samma vers tillkom damerna i Brügge. I högra handen håller hon en präktig solfjäder, bestående af en strutsplym, en omkring 1630 modern sort, som bland annat användes af Antwerpens namnkunnigaste skönhet Hélène Rubens.

163A OAXEBIE-DVPALALH

Försäljningslokaler i Paris i början af 1630-talet.

Gravyr af Abraham Bosse.

Bilden visar de under 1630 mycket besökta bodarna i Galerie du Palais, beläget i La Cité nära Palais du Justice. De nya spetskragarna och handskarna, moderna blott sedan slutet på 1500-talet, försäljas här. I den mellersta afdelningen nedtages en kartong med solfjädrar målade af Bosse, samma person som gjort detta kopparstick. Han hade också tecknat titelbladet till Tristan L'Hermites tragedi »Marianne», som var den stora dramatiska succèsen år 1636 och som konkurrerade med Corneilles »Le Cid». Det är kvartupplagan af »Marianne», hvilken nu af den beskedliga bodfröken till vänster erbjudes åt den unge kavaljeren i kragstöflar. Det liljeprydda draperiet på disken antyder, att man är hos Augustin Coubé, kungl, hofbokhandlare. Bland öfriga böcker i denna ansedda bokhandel märkas »L'Histoire de France» och »L'Histoire d'Espagne».

164Skådespelartrupp i Paris omkring 1635.

Kopparstick af Abraham Bosse.

På denna bild får man en god föreställning om huru en teaterscen tog sig ut under den tid, då Corneille var högmodern. Enligt kopparstickets text afbildas här skådespelarne i Hotel de Bourgogne, och verserna berätta, hur den påhittige Guillaume härmade hofmännen och hur han, klädd som en joueur de paume — den tidens lawn-tennisspelare —, skämtar med kärleken. Man får äfven se, hur fransmannen skrämmer den storskräflande spanjoren. Om komikern, den vid kopparstickets offentliggörande nyss, 1633, aflidne Gautier Garguille, kallad le vrai Gautier, meddelar texten, att man ännu efter lians död skrattar åt hans grimaser. Denne skådespelare, som utvecklade sin konst i Gautier Garguilles roll, motsvarande den italienska komediens Pantaleone, hette Hugues Guéru och var en öfverdådig vissångare. Hotel de Bourgogne-teatern vid Rue Mauconseil hade uppförts 1548. Här spelades vid 1600-talets början grofkorniga farser. Föreställningen började kl. 3. Intill 1632, då komedien La Galerie du Palais uppfördes, spelades åtminstone subrettrollerna af en utklädd karl, men efter denna tid utfördes alla damroller af kvinnor. Är 1635 utfärdades ett förbud att bära värja i salongen, då bråk ofta uppstod. Det var i denna salong, Cyrano de Bergerac grälade, det var här, påstås det, som den lille Moliére fick sina första teaterintryck.

165Monseigneur Gaston af Orleans mottages i La Capelle den 8 oktober 1634.

Kopparstick af Abraham Bosse.

I månskenet ha de höga herrarne galopperat fram mot nattkvarteret. Vid niotiden anlända de. Vindbryggan nedfälles, kedjorna rassla, med facklor går man monseigneur af Orleans till mötes, på 1600-tals-maner svängande de stora, fjäderprydda hattarna.

Gaston, hertig af Orléans, var född 1608 och hade af sin moder, Maria af Medici, ärft hennes italienska ränklystnad. Så länge Richelieu lefde, var han monseigneurs af Orléans fiende, och denna bild framställer Gaston återvändande frän sin landsflykt i Bryssel för att försona sig med brodern. Då brodern Ludvig XIII aflidit, blef Gaston Frankrikes generalståthållare. Under Fronde-upproret intog han en vacklande hållning och förvisades af hofpartiet till Blois, där han 1660 afled. Då han ej efterlämnade manlig afkomma, indrogs hans hertig-döme till kronan. Hans dotter Anne-Marie-Louise d'Orléans, hertiginna af Montpensier, var den lidelsefulla och kraftiga s. k. la grande mademoiselle, hvilken utmärkte sig i Fronde-upproret.

166Skomakarverkstad i Paris på 1630-talet.

Kopparstick af Abraham Bosse.

På sina kulturhistoriskt så gifvande kopparstick skildrar Bosse alla samhällslager. Här ser man rätt in i en skomakarverkstad. Mästaren och mästarens fru arbeta, som underskriften säger, för deras gemensamma fördel och hålla ögonen på sitt folk. Ingenstädes torde makarnes gemensamma arbete vara så vanligt och ha så djupa rötter som just i Frankrike. Gesällerna taga sig då och dä en klunk vin och arbeta under sång och glam med äkta gallisk arbetsglädje. I taket hänga en mängd kragstöflar af den modernaste sorten. Gesällerna äro klädda i

förskinn och baretter och ha bandrosetter på sina skor.

167Sjuksalen i L'hospice de la Charité i Paris. 1630-talet.

Gravyr af Abraham Bosse.

Bilden visar det inre af en sjuksal, där munkar och unga damer i förgrunden samlas kring ett bord, på hvilket matvarorna fördelades i portioner åt de sjuka. Under allt det elände, krig och farsoter medförde särskildt under denna tid, hade en del borgerliga och förnäma kvinnor ifrigt sökt organisera sjukvården. Det var i synnerhet välgörenhetens apostel St. Vincent de Paul (1576—1660), hvilken i Paris och landsorten lyckades på 1630-talet uträtta under — åtminstone af energi och godhet. Unga flickor, som ej instängdes i kloster men i alla händelser måste aflägga kyskhetslöftet, fingo af honom det farliga och mödosamma uppdraget att besöka och vårda de sjuka.

De förklarade sig anse särskildt de tillfällen, då »Monsieur Vincent» talade till dem, vara mera glädjande än någon fest. Vincent de Paul förklarades år 1737 för helgon. Det var dylika välgörenhetsanstalter, hvilkas praktiska kristendom slog så starkt an på biskop Jesper Svedberg under dennes Paris-resa. Han ansåg den fördelaktigt afsticka mot det dåtida ortodoxa käxandet hemma i Sverige.

168Fransk begrafning vid i6oo-talets midt.

Kopparstick af Abraham Bosse.

På den med tuktad sten belagda gatan skrider ett begrafningståg framåt, betraktadt af en gumma och en del nyfikna barn. Kistan bäres af sex munkar, och på densamma ligger en krans af rosor. — Bruket att pryda kistan med blommor är mycket gammalt. — Vid sidan går en korgosse med ljus. Att man redan under 1600-talets förra hälft brukade blotta hufvudet, då ett liktåg passerade, ses af denna bild. Seden har bibehållit sig i Frankrike intill våra dagar. De arkitektoniska detaljerna, som synas på bilden, äro delvis typiska för 1600-talets Frankrike, så till exempel kyrktornets profil. Byggnaderna till höger ha senrenässansens nyktrare former, en art som, ehuru född i Italien, särskildt slog an på det franska lynnet.

169

16Skola i Frankrike på 1630-talet.

Kopparstick af Abraham Bosse.

De små prydliga gossarne i sitt långa hår och sina nervikta kragar vistas i en sal full med stoj och läxläsningssurr. Ej förrän på allra sista tiden tyckes man ha insett, att stillhet behöfves för att studierna skola bli rätt fruktbringande. Bekvämligheten var den minsta möjliga. Gossarne fingo t. o. m. stå och skrifva vid ett tämligen högt bord. Att riset spelade en stor roll behöfver ej sägas. Med nedslagen min står en gynnare och åhör de bannor, som understrykas med riset. En liten viktig primusnatur står bredvid, ifrig att få läsa upp sin läxa. De små flickorna tyckas enbart fä ägna sig åt odygd. De rulla kulor eller leka med katten, som hoppat upp pä sänghimmeln. »Då du var barn, sökte du göra som de», anmärker den filosofiske författaren till underskriften.

170Bal i Frankrike på 1630-talet.

Gravyr af Abraham Bosse.

I en gobelängprydd sal i slottet samlas en mängd eleganta herrar och damer. Dräkterna, särskildt herrarnes, äro romaneska och klädsamma på samma gång.

I förgrunden till höger står en ung kavaljer med kappan på axeln. Han klirrar med sina enligt modet förgyllda sporrar. På axeln slänger den lilla flätan — cadenette —, vanligen bandprydd som på den mörke herrn till vänster, hvilken öfvergått till vänliga handgripligheter. Kristian IV af Danmark bar en dylik cadenette. I silkesstrumpor, ofta burna i tre par utanpå hvarandra — skalden Malherbe säges ha burit elfva par på en gäng —, skrider den furstlige dansören fram med fladdrande bandrosetter vid knäet, såsom modet efter 1628 föreskref. Paret påminner om de tider, då till och med den allvarlige Richelieu förde sin drottning, Anna af Österrike, i

sarabanden.

Sedan 1615 förekommo, om ock sparsamt, peruker i Frankrike. Ett annat tidsdrag är de mångfaldiga bandrosetterna, »les galants». »Vill du jag skall ge dig en galant?» säger Oronte till Florise i Corneilles komedi La galerie du Palais, som spelades 1632. Ordleken galant = bandrosett och äfven med betydelsen kurtisör väckte då löje.

171Barberare på 1630-talet 1 Frankrike.

Gravyr af Abraham Bosse.

Hos en ung herre på modet infinner sig en barberare med sitt biträde och sina krustänger.

Barberaren är just sysselsatt med att bränna de martialiska, uppvridna mustascherna, ty, som versen säger, den unge herrn »bär det moderna skägget» pä samma säit som Ludvig XIII och Richelieu, d. v. s. litet hakskägg och mustascher. Sängen är ännu ej uppbäddad. Under städningen och damningen nedsläppas de skyddande sänggardinerna. En tafla med galant ämne antyder, att man befinner sig i en ungkarlsvåning. Barberaren med sina blomkålsliknande skorosetter försöker att göra den unge musketören om möjligt ännu mer omtyckt af damerna, och därtill bidrager ej litet ett elegant skägg. Konung Ludvig XIII själf höll så mycket på ett dylikt, att han en dag, då ledsnaden på hofvet gjorde honom förtviflad, roade sig med att egenhändigt klippa och raka sina officerare på kinderna och blott lämna kvar pipskägg och mustascher. Det är klart, att detta mod anlades af alla, som ville ha det, som tiden kallade bel-air. Barberare började vid denna tid få ett större anseende och ansågos till och med till äldre personers fasa lämpliga att hjälpa damerna vid deras hårklädsel.

172Fettisdagsnöjen i Frankrike på 1630-talet.

Kopparstick af Abraham Bossi.

Fettisdagen — mardi gras eller, som folket ibland ännu säger, carème prenant — firades i Frankrike med gräddandet af äppelplättar, en sorts matlagning, som af ålder anses ge vissa fri- oeh rättigheter åt familjemedlemmarne och alltid medför fnissande och skämtande. Småflickorna intressera sig mest för självfva ätandet och lyckas åt sig rädda ett helt fat med äppelbeigneter, utan ätt de stora systrarna, upptagna af sin kurtis, märka något. Till höger står en ung dam och speglar sig, innan hon sätter sig till bords, en kavaljer med armen om sängstolpen meddelar henne sin egen med spegelns öfverensstämmande åsikt om hennes utseende. Man befinner sig i ett rikt hem, det antydes af den monumentala spisen och väggarnas gobelänger, och det kommer att gå både gladt och frikostigt till vid den kommande familjemåltiden.

173Holländsk danstillställning. 1636.

Målning af Pieter Codde. Museet i Haag.

Bland målaren Pieter Coddes sällsynta taflor intager denna en rangplats. Årsbarn med århundradet, föddes Codde i Amsterdam och afled i denna stad 1678. På hans taflor är oftast godt humör rådande. Vårt Nationalmuseum har en alldeles förträfflig bild af ett pokulerande sällskap herrar och damer.

På den 1636 signerade taflan, som här återgifves, bör man särskildt lägga märka till de förtjusande och glada damerna. De spritta af godt humör, vare sig de spela, prata eller ostyrigt och kokett figurera i kontradansen.

Svarta lösa sidenklänningar fladdra, och deras näpna ansikten afteckna sig mot de jättestora hvita kragarna. Codde tyckes med allt skäl ha förälskat sig i deras hvita nackar, hvilka särskildt framhållas genom den på 1630-talet moderna hårklädseln. Den dansande kavaljeren har en på 1630-talet mycket gammalmodig dräkt, buren troligtvis på skämt.

174Flamländska kroggäster på 1630-talet.

Målning af Adrian Brouwer. Riksmuseet i Amsterdam.

Af alla 1600-talets bondmålare intager Adrian Brouwer första rummet, då det gäller de konstnärliga kvaliteterna.

Hans få men utsökt artistiska målningar ha alltid väckt kännares beundran. Han hade i Rubens en mäktig vän och beskyddare. Att dryckenskap förkortat hans lif förefaller ej otroligt, ty då han på grund af sitt deltagande pä holländsk sida i Bredas belägring en tid sattes i fängelse, lyckades han inom kort skaffa sig en skuld på 8,000 francs, hufvudsakligen för dryckesvaror. Brouwer dog vid en ålder af några och trettio år 1638 i Antwerpen.

Att här i bykrogen drickes litet för mycket är ögonskenligt. Dråplig är den tjocke karlen, som står och sofver. Minen pä modern, som anropas af sin i narrkåpa utstyrda unge, är särdeles lyckad och gesten med handen utmärkt väl funnen. Att man här i sällskapet röker af smak och ej bara för att deltaga i ett alamodiskt apspel, för hvilket man beskyllde den tyska öfverklassen, det framgår af den glade bonden med holländsk kritpipa i handen och en reservpipa i mössan. Hans anlete uttrycker lycksalighet, d. v. s. harmoni inom den sinnliga tillvaron.

175Junker Willem van Heythuysen. 1635.

Målning af Frans Hals. Museet i Bryssel.

Ej mindre än tre gånger har Frans Hals afbildat junker Willem van Heythuysen. Först i den stora bilden, där han med spotsk uppsyn lutar sig mot sitt svärd — den berömda taflan i Lichtensteinska galleriet i Wien —, så på en hos Rotschild i Paris befintlig tafla och slutligen på denna bild.

Den store Haarlem-mecenaten, van Heythuysen, har här fått en ovanligt intim skildring af sin stads berömdaste medborgare — Frans Hals.

Lekande med ett ridspö lutar han sig med en trött melankolisk min tillbaka i sin stol. Väldiga sporrar sitta på hans kragstöflar.

176Hélène Rubens, född Fourment, med sina barn. Omkring 1636.

Målning af P. /'. Rubens. Louvren, Paris.

Denna målning är visserligen ej fullt färdig, men den hör i konstnärligt hänseende till något af det mest fulländade, Rubens skapat.

Saftig och fjunig som en mogen persika sitter fru Hélène med den 1633 födde Frans på skötet. Barnet, med sin klädsamma barett, är ett verkligt litet aristokratbarn, under det att den lilla Klara Johanna, en omkring fyraårig flickunge, mer ser ut som ett tjockkindadt flamländskt bondbarn. Taflan strålar af en underbar guldglans. Den fanns redan under 1700-talet i fransk ägo och inköptes 1784 af Ludvig XVI.

Sällan har Rubens lyckats till den grad som i denna tafla framhålla den varma yppighet, som var utmärkande för hans andra fru.

77 25Prins Baltasar Carlos i ridskolan. Omkring 1635.

Målning af Velasquez. Grosvenor Gallery, London.

På ridskolans gård galopperar Filip IV:s och Isabellas af Frankrike lille son Baltasar Carlos, hela Spaniens favorit, fram på sin tunga spanska häst. Den unge prinsen har någon uppvisning och visar nu sin skicklighet i galoppen, 1600-talets och barockens älsklingstakt, full af »grandezaä. Den allsmäktige Don Gasparo de Guzman, grefve af Olivarez, hertig af San Lucar de Barrameda, Spaniens förste minister, räcker ut handen åt ridläraren, som öfverlämnar en lans åt honom.

De spanska kungliga hästarna blefvo feta, ty sedan fursten väl ridit dem en gång, fingo de ej användas af andra. På balkongen skönjas Filip och Isabella. Prins Baltasar Carlos afled som yngling och är mest bekant genom Velazquez' utmärkta porträtt af honom. Denna tafla är troligen en skiss till det stora porträttet i Pradogalleriet, där den lille med högtidlig min galopperar med fältherrestafven i hand. Född 1629 var han tidigt van vid ceremoniöst uppträdande, och det berättas, att dä han som treårig hyllades af adel, präster och Castiliens ständer, lyckades han sitta fyra timmar orörlig i sin stol utan att grina eller företa sig något opassande.

78Armand Jean du Plessis, hertig de Richelieu, i kardinalsdräkt.

Målning af Philippe de Chanipaigne. Louvren, Paris.

För sitt palats Palais Cardinal, sedermera Palais Royal, lät den store kardinalen måla en hel del taflor, af hvilka denna torde vara den förnämsta. En mer framstående tolkare af karaktärer än Champaigne fanns ej i det dåvarande Frankrike.

Den järnhårde statsmannen, som knäckte protestanternas och högadelns makt och grundlade ett envälde, hvaraf han själf först njöt maktens sötma, och lyckades ge den habsburgska dynastien ett farligt sår samt ändå hann med att, 1635, grundlägga Franska akademien, var sannerligen en så mångfrestande och mångtydig person, att uppgiften kräfde en stor konstnär. I sin purpurröda kardinalsdräkt med Helgeandsordens ljusblå band om halsen håller han den så ifrigt eftersträfvade kardinalsbirettan i handen. Ansiktet, med fransk skägganläggning, vänder sig mot åskådaren. Kallt och strängt blickar han rätt fram.

Det berättas, att då han helt oväntadt fick veta sin utnämning till kardinal, han öfverväldigad af glädje hoppat och dansat i vild förtjusning. Budbäraren blef så häpen öfver den stele, högtidlige statsmannens beteende, att han nästan föll i vanmakt. Richelieu blef minister 1624 och afled 1642, femtiosju år gammal.

179Bedjande fkanciskanermunk. Midten af i6oo-talet.

Målning af Francesco Zurbaran. National Gallery, London.

I sin bruna franciskanerkåpa och sin spetsiga kapuschong, med rep om lifvet och en dödskalle i handen, ligger munken försänkt i brinnande bön. Munkmålaren Zurbaran, som lefde sig så helt in i munkarnes uppfattning, som kände deras utseende i grund, har här gjort en tafla af den starkaste intensitet.

Han verkar nästan hemskt, denne spanske munk, framskymtande ur svarta skuggor och utan ett spår af den glädje, som utmärkte Frans från Assisi, denne italienske Kristustyp, som öfverflödade af kärlek till både människor och djur. Franciskanerorden stiftades 1208. Den spetsiga kapuschong munken bär antyder, att han tillhör den strängare afdelningen af franciskanerorden, som under namn af kapuciner bildades år 1525. De fingo år 16ig en självständig ställning under egen ordensgeneral, voro folkpredikanter och betraktades af trettioåriga krigets soldater oftast med vördnad, om de också ej alltid voro skyddade mot råheter och groft hån.

180Ung holländska. 1635.

Målning af Rembrandt. Äges af Karl von der Heydt. Berlin.

Det är i början af sin vistelse i Amsterdam, Rembrandt har målat detta själfulla och älskliga damporträtt. En diskret, tjusande doft af kvinnlighet slår en till mötes från denna bild, nu en prydnad i herr Karl von der Heydts samling i Berlin. Hon bär 1630-talets klädsamma hårklädsel. Akta pärlor i fyra rader pryda halsèn och glänsa mot en tredubbel, beundransvärdt väl mälad spetskrage.

Briljantrosetterna i krage och hår antyda, att det är en förmögen ung dam. Hon förefaller att vara omkring tjugufem år. Hufvudet böjes lätt framåt, hon drömmer helt säkert om dyrbarare saker än spetsar och juveler, åtminstone anar man en själisk rikedom hos henne. Ar det målarens, modellens eller bägges förtjänst?

181Fransk bondmåltid. 1642.

Målning af bröderna Le Nai/i. Louvren, Paris.

Det har visat sig omöjligt för konsthistorien att definitivt skilja mellan bröderna Antoine, Louis och Mathieu Le Nain. Som genremålare var Louis, död 1648, den förnämste.

Denna kärfva bild af franska bönder, som förtära sitt bröd och vin utan flamländsk uppsluppenhet eller italienska gester, har en gallisk förfining och tyckes jäfva de 1600-talets beskrifningar, som påstå, att de franska bönderna mer liknade djur än människor.

Den vackra, i bästa mening realistiska tonen förhöjes genom den gulgrå färgen på de grofva kläderna, och endast det röda vinet i glasen ger litet färgglädje åt taflan.

Som konstverk står bilden högt, som fransk folklifsskildring från 1600-talets midt är den oskattbar. Den är värdig Frankrike, Europas förnämsta bondland med sin sparsamma och kraftiga landtbefolkning, som tar arbetet på fullt allvar. Under ytterligare hundrafemtio år skulle dessa arma bönder få bära alla bördor i staten.

Lifvet kunde ej te sig så rosenfärgadt för dem som för de hofmän, hvilka uppvaktade den lille konung Ludvig XIV och läto göra sig dräkter, som i snitt skulle likna det kungliga barnets kostymer.

182Grafisk ateljé i Paris. 1642.

Gravyr af Abraham Bosse.

Denna intressanta bild visar, hur man trycker kopparstick. Till vänster i bakgrunden står en karl och gnider in den med grafstickeln behandlade kopparplåten med svärta, gjord, enligt hvad Bosse upplyser, af nötolja, sot och vindrägg. Sedan plåten blifvit ingniden med svärta, aftorkas den med en linnelapp, så att svärtan endast stannar i de af grafstickeln ristade fördjupningarna. I förgrunden står en kopparstickare, troligen Bosse själf, och lägger ett fuktadt papper på plåten. Midt i rummet står en stor koppartryckspress, med hvilken aftrycken göras. En mängd kopparstick äro upphängda till torkning. Somliga af dessa föreställa korsfästelsen.

Äfven arbetsklassen bar, som bilden visar, under 1600-talet långt hår.

183Gammal dam vid sin toalett. i6oo-talets förra hälft.

Kopparstick af Jeremias Falck. Efter en målning ur Rubens' skola.

Det är i sanning ett värdigt konstverk, den utmärkte koppargravören från Danzig, polacken Jeremias Falck, utvalt för att pröfva sin grafstickel på. Ar 1656, dä Falck vistades i Amsterdam, fanns denna tafla i borgmästaren Gerhard He Reynsts kabinett. Hur öfverlägset äro ej tygsorterna och blommorna återgifna, hvilka smakfulla motsättningar af svart och hvitt. Själfva spegelglaset får kroppslighet på kopparsticket. Och slutligen, med hvilken nästan demonisk storhet är ej den gamla, rika koketten skildrad. Det härjade ansiktet bär trots allt vittne om att det nog en gång kunnat vinna mäns hjärtan och sinnen. Men nu lyser elakheten i hennes drag. Hon är som en gammal drottning Elisabet, hård och förfrusen sysslar hon i det sista med ädelstenar, pärlor och sminkburkar och märker ej alls, att de två bastanta tjänstflickorna skratta åt henne, då de pröfva en strutsfjäder i hennes färgade hår. Trots all sin bondaktighet ha de ungdomens lockelse, och hvilken ungdoms- och kärleksdryck den gamla än beställer af sin doktor, kan hon ej täfla med ungdomen, och därför hatar hon den af hela sin själ.

184kock vid midten af iöoo-talet.

Kopparstick af Matkam efter målning af Joachim von Sandrart.

Sextonhundratalet är yppighetens århundrade. Iiarocken älskade frodiga, högbarmade skönheter, vin i väldiga silfverpokaler, mat i oändliga mängder och serverad med pomp och ståt. I procession inburos stekar och pastejer. Dessa senare innehöllo ibland, oaptitligt nog, lefvande fåglar eller kaninungar, hvilka sedan hoppade ut på bordet.

På den meddelade bilden täfla den plockade gåsen och den förnöjde köksmästaren i välföddhet. En egendomligt stark tidsstämning hvilar öfver detta kopparstick. Den latinska versen säger i fri svensk öfversättning ungefär följande:

Fiskar så stora och färska här kokas i glödheta pannor, rätter i massor det finns uti det ångande kök.

Blodiga stycken af kött ligga spridda på rymliga borden, orsak till mycket beröm, ädle Magirus, för dig.

Mången, som går. högtidlig omkring, dock dyrkar gud Backus, och med en dyster blick söker han dölja sitt fel.

Sanning säga jag vill: du, som låtsas vara ett helgon, dårskap visar däri, lustan dock bor i ditt bröst.

Joachim von Sandrart föddes 1606 i Frankfurt am Main och dog 1688 i Nurnberg. Ar 1649 målade han den stora fredsbanketten i Nürnberg. I sin konst — det ser man på kocken här ofvan — har han påverkats af Rubens. Hans berömda konsthistoriska arbete »Die deutsche Akademie der Bau-, Bildhauer- und Malerkunst» utkom i

Nurnberg 1675.

24Engelsk dam i vinterdräkt. 1643.

Kopparstick af Wenceslaus Hollar.

Det är i synnerhet genom sina kostymbilder, som Hollar är känd. Wenceslaus Hollar föddes i Prag 1607. Då Tilly slog Fredrik, »vinterkonungen», på Hvita berget, var Hollar blott en trettonårig gosse, men också han träffades af olyckan, ty hans familj blef så utplundrad, att Wenceslaus mäste sluta med studierna och bege sig till Frankfurt a/M, där han hos Merian lärde sig kopparstickets svåra konst. I Merians ateljé fästes trettioåriga krigets fältslag på kopparplåten. Under senare hälften af sitt lif vistades Hollar i England, där han efter mycket arbete utfattig afled 1677.

Den unga engelska damen i sin vinterdräkt är helt säkert ovanligt riktig som kostymbild, ty Höllar var på 1600-talet detsamma som Amman och Stimmer voro på 1500-talet, d. v. s. en noggrann dräktskildrare. Höga klackar och skorosett tyckas eljest icke höra tillsammans med muff. Muffen var under 1600-talets midt och slut så omtyckt, att t. o. m. herrar vid franska hofvet buro den. Masken användes här för att skydda hyn, ett bruk som redan under medeltiden förekom.

186Engelsk dam i sommardräkt. 1644.

Kopparstick af]Venceslaus Hcllar.

I motsats till vidstående bild, där en londonfröken i muff och mask går ut och promenerar i vinterkylan — ganska väl framhållen genom de tydliga rökpelarna i bakgrunden —, råder på denna bild af en dam under inbördeskriget full sommar. Utmärkande för den tidens damsilhuett är ansvällningen pä midten genom en tunik med ansats till turnyr. — Här skyddas ansiktet af en slöja, men som versen säger: »hennes förtjusande nacke och hals äro bara>, och för att skydda dessa tyckes hon anse solfjäderns fläktar vara tillräckliga.

Det börjar nu bli bistra tider för världsliga damer, och hon tänker helt visst med förakt på de »snörflande» puritaner och rundhufvuden, som redan nästa år skulle få öfvertaget. Snart skulle Dödasynden Pimple och Kämpagodtroneskamp White i parlamentet bestämma om hvad som skulle vara »synd» och hvad som skulle vara »rätt».

187Två flamländska kärlekspar. Omkring 1645.

Kopparstick af Schelte a Bolswert Efter målning af Christoph van der Lamen.

En bild ur nöjeslifvet i Antwerpen, sådant det gestaltade sig efter Rubens' död. Det är kavaljerer från trettioåriga krigets sista dagar, som här hos de två älskvärda damerna njuta af en fridfull stund, dubbelt välgörande efter alla faror och försakelser. Herrarnes eleganta handrörelser tyckas antyda, att man ännu så länge håller sig till teoretiska diskussioner om kärlekens väsen. Man lägge märke till damens sirliga, då moderna sätt att hälla glaset i foten.

Konstnären är den tämligen obetydlige Christoph van der Lamen, hvilkens egenskap af sin tids skildrare räddat hans namn från glömskan. Född omkring 1615, blef han mästare i Antwerpen och afled i denna stad 1651. Hans målningar behandla ofta sällskapslifvet. På denna bild torde originalet ej obetydligt blifvit upphjälpt af den ypperlige gravören Schelte a Bolswert, en af de allra förnämsta Rubens-gravörerna, hvilken här visar sig som en utmärkt tolkare äfven af den eleganta samtida världen.

188Separatfred mellan Spanien och Holland afslutes i Münster d. 15 maj 1648.

Målning af Terborch. National Gallery, London. •

På ett i alla hänseenden beundransvärdt sätt skildrar den store holländske genremålaren Gerhard Terborch slutakten af det långa krig, som hans fosterland fört för sin självständighet.

Protokollet är nyss uppläst. Med uppräckta händer aflägga nu de spanska och holländska delegerade ed på fredsfördraget. Taflan, knappast mer än en half meter bred, innehåller en mängd präktigt individualiserade typer. Nästan alla äro svartklädda, i förgrunden till höger bildar en rödklädd herre med blå sammetsstrumpor en präktig färgeffekt.

Terborch, som blott begärde 6,000 gulden för sitt mästerverk, lyckades aldrig sälja det. Då det Demidoffska galleriet 1868 gick på auktion, reste den franske målaren Meissonnier enkom till Paris från Rivieran för denna taflas skull. Han påstod, att hvarje ansikte var så utmärkt måladt, att det var värdt resans kostnad och besvär att blott få betrakta taflan.

Taflan inköptes af markisen af Hertford för 220,000 francs och skänktes af hans son Sir Richard Wallace, 1800-talets störste konstmecenat, till National Gallery i London, där den är en af de förnämsta prydnaderna.

189PÅFVEN INNOCENTIUS X. 1649.

Målning af Velazquez. Palazzo Doria, Rom.

Liksom Rafael af 1500-talets fulaste påfve, Leo X, gjorde ett första rangens porträtt, så gjorde Velazquez af Innocentius X, en af de fulaste som burit tiaran, 1600-talets vackraste påfveporträtt. Giovanni Baptista Pamfili föddes 1572 och valdes 1644 till påfve. I konklaven ansågs han först vara för ful till påfve. Hans protest mot den westfaliska freden var oskadligare för det allmänna än hans sätt att låta Kyrkostatens brottslingar köpa sig fria från straff.

Den nära åttioårige, lifskraftige gubben är rödblå i ansiktet, på hufvudet har han en röd mozetta. Allt är rödt på detta porträtt utom mässkjortan, för hvilkens bländande hvithet hans svägerska Donna Olympia faktiskt hade att svara. Denna maktlystna kvinna hade ej nog med hushållsbestyren, hon inverkade ej sällan på kyrkan och Kyrkostaten.

Velazquez' mästerverk väckte särskildt inom Roms konstnärskretsar den största beundran. Till belöning erhöll konstnären en guldkedja. Han nödgades som caballero neka att måla for penningar och betraktade sig dessutom genom sin ställning till sin konung absolut förhindrad att taga lön eller kontanter af någon annan än Filip IV.

190Fältherren Alessandro del Borro triumferande på släkten Rarberinis fana 1650.

Målning af okänd italiensk mästare. Museet i Berlin.

En långvarig konsthistorisk strid har under åratal förts om hvem som målat denna tafla, som man velat tillskrifva Velazquez. Det visar sig dock mer och mer, att han ej kan vara upphofsmannen, utan taflan torde härröra från någon italiensk konstnär på 1600-talet.

Det är italienaren markis Alessandro del Borro från Arezzo, Ferdinands II:s af Toscana härförare mot påfven Urban VIII af släkten Barberini. Spanien hade också åtskilligt otaldt med denne påfve, på hvars rödhvita med bin prydda fana den framstående generalen med ett uttryck af högmodig elakhet trampar. Det är ett oförlikneligt exemplar af dessa genom vällefnad och dryckjom uppsvällda legogeneraler, hvilka sålde sin värja och endast genom en hårfin gräns skiljas från stråtröfvare. Ar 1649 kom del Borro till Madrid och erbjöd Filip IV sina tjänster. Han skickades till det alltid upproriska Katalonien, »som borde dränkas i blod». Han hade god framgång men stötte sig med högste befälhafvaren. Det är antagligen denna del Borros vistelse i Spanien, som gjort, att Velazquez ansetts vara taflans upphofsman.

191Generalstaternas seans i Haag 1651.

Målning af Dirk van Deelen. Museet i Haag.

Den holländska riksförsamlingen hade under året 1651 viktiga sammanträden. Ståthållaren Vilhelm II hade aflidit, och de tre hundra medlemmarne diskutera ifrigt på de gröna bänkarna i byggnadskomplexet Binnenhofs stora sal. I taket hänga spanska flaggor, segertecken eröfrade i kriget, men deras åsyn kan ej hindra söndringen. De federalistiskt separatistiska intressena segra, och ej ens religionsfrågan kan längre ena, utan religionen

förklaras vara en ensak för hvarje provins. På bordet i midten läser man det vid detta tillfälle nästan ironiska holländska valspråket: Concordia res parvae crescunt.

Skulle någon förarga sig åt påminnelsen, att genom endräkt äfven det lilla kan tillväxa, så kan den nedre delen af taflan — målad på koppar — uppfällas, men då döljes också hela den debatterande församlingen. Genom sina mörka dräkter och toppiga svarta hattar påminna de holländska politikerna mycket om de engelska parlamentsledamöterna, som vid denna tid under Cromwells »ledning» började sina arbeten.

192I ÄRKEHERTIG LEOTOLD VILHELMS GALLERI I BRYSSEL. 1651.

Målning af David Teniers d. y. Museet i Bryssel.

Sextonhundratalet är konstkabinettens gyllene tid, och i alldeles särskild grad gäller detta om de länder, där medlemmar af huset Habsburgs spanska eller österrikiska gren regerade. Deras konstsamlingar få dock ej jämföras med våra museer, ty de voro allt annat än offentliga och endast tillgängliga för hofkretsen och några ytterligt få gynnade målare. Först under 1700-talets allra sista år kan man tala om offentliga museer. Den konstälskande ärkehertig Leopold Vilhelm af Österrike var sedan 1647 ståthållare i de spanska Nederländerna. Flanderns då mest berömde konstnär, den hufvudsakligen genom sina krogscener bekante David Teniers d. y., blef hans hofmålare, hans ayuda de càmara — kammarherre —, och hjälpte honom dessutom vid tafvelsamlandet. På denna bild ser man, hur konstnären för ståthållaren visar några teckningar. Till vänster på den med taflor okonstnärligt öfverhopade väggen ser man S:ta Margareta med draken. En gardin beskyddar denna Giulio Romanos tafla, som man då trodde vara af Rafael. Tizians Danae — nu i Neapel —, vid denna Filosoferna af Giorgione — nu i Wien — och öfver denna Tizians porträtt af konsthandlaren Strada visa Leopold Vilhelms smak för italienska taflor. Men han uppskattade äfven Teniers' egen konst och lär ha tillåtit hans bönder att sitta modell för konstnären midt ibland dessa dyrbara taflor och bronser.

193

25Svenske fältmarskalken Karl Gustaf Wrangel. 1652.

Kopparstick från 1655 af yeremias Falck efter målning af David Klöcker Ehrenstrahl.

Samtiden beskref Karl Gustaf Wrangel som en man med »vackert men stolt utseende, ordhållig, frikostig men lättretlig och mycket svag för könet». Han föddes 1613 på det Skokloster, han själf skulle göra så präktigt. Innan han fyllt tjugu år, deltog han med utmärkelse i trettioåriga kriget, bland annat vid Lützen, och blef 1638, blott 24-årig, generalmajor. Under resor i Frankrike hade han insupit franskt väsende, något som lades honom till last af hans kamrater. Under kriget mot Danmark på 1640-talet fick Wrangel befäl öfver flottan och redde sig ej illa med sina starka motståndare. — Det var under befäl af honom, som den svenska arméen 1646 trängde ända till Bodensjön, där krigsbytet gjorde den vinningslystne officern mycket rik. Samma år freden slöts blef han o generalguvernör i Pommern, och han deltog sedan i Karl Gustafs polska och danska krig. Ar 1655, då detta stick utfördes, blef han lagman i Närke. Såsom riksamiral och Karl XI:s förmyndare har man sagt att han i den egennyttiga förmyndarregeringen var den allra egennyttigaste. Hans politik bestod i »att råda till krig lika godt med hvem det än var». Karl Gustaf Wrangel afled 1676. — Ehrenstrahl har under sitt första besök i Sverige målat honom med dragen värja, galopperande framför de svenska trupperna på sin eleganta häst. Fältmarskalken är iförd läderkyller och väldiga kragstöflar. Gravyren är ett praktstycke af den utmärkte polske gravören Jeremias Falck, som vistades som kopparstickare i drottning Kristinas tjänst under 1650-talets förra hälft.

194Kristina af Sverige mottages i Paris den 8 sept. 1656.

Samtida koloreradt kopparstick.

Då Kristina sommaren 1654 lämnat Sverige och dess krona, begaf hon sig till Rom, där hon sysselsatte sig med studier, nöjen och politiserande. Missnöjd med sina vänner i den heliga staden, reste hon sommaren 1656 till Paris för att skaffa sig politiskt understöd vid franska hofvet. Denna gravyr visar, hur drottningen mottages, ridande på en hvit gångare, som af två pager ledes fram mot en tronhimmel med svenska vapnet. Underskriften är

påklistrad och försedd med det oriktiga årtalet 1659. Under denna fastsatta lapp läses:

La ville offre ce dais par ordre expres du Roy

A cette aimable Souvereine

Mais son diuin esprit qui a pour nostre foy

Humilié ce coeur de Reyne

Luy fait refuser cet honneur

Que I011 vient rendre a sa grandeur.

Det var således på Ludvig XIV:s uttryckliga befallning, som åt denna älskvärda härskarinna erbjöds den afbildade tronhimmeln, men, fortsätter versen, hennes gudomliga själ, som ödmjukat detta drottninghjärta för vår trosbekännelse, kommer henne att afslå denna heder, som ägnats hennes storhet.

Något senare mottogs hon på ett slott på landet af Anna af Österrike, kungen och »Monsieur», hvilka enligt en gravyr, där detta möte afbildas, ogingo henne tio steg till mötes och mottogo henne »avec toutes les caresses imaginables». Aret därpå blef hon, genom att låta nedsticka sin förrädiske öfverstallmästare Monaldeschi, opopulär i hela Frankrike.

195I Velazquez' ateljé. Omkring 1656.

Målning af Velazquez. Pradorauseet i Madrid.

Frånsedt det höga konstnärliga värdet, har denna tafla äfven ett betydande kulturhistoriskt dylikt. Filip IV:s hofmålare har i sin ateljé hedern att få afbilda sin konung och hans unga drottning i andra giftet, Marianne. Bägge synas i spegeln på fondväggen. Velazquez själf — det enda fullt säkra självporträttet — granskar sina kungliga modeller. Prinsessan Margareta, sedermera gift med kejsar Leopold I af Österrike, är hufvudpersoner iklädd den oformliga spanska dräkten. Den knäböjande Maria Agostina Sarmiento räcker henne vatten i en liten lerbägare. Hofidioten Maria Barbola med sitt onaturligt uppsvällda hufvud och dvärgen Nicolasico Pertusato äro enligt spanskt mindre finkänsligt bruk ställda till det furstliga barnets förfogande. I nunnedräkt uppträder dona Marcela de Ulloa. Förnäma spanjorskor klädde sig ibland i dylik dräkt för att ge ett kloster ytterligare anseende. Efter de två täcka hoffröknarna kallas taflan i Spanien Las meninas, hoffröknarna. Hvad färgen beträffar, är prinsessans klänning grå med röda rosetter, den knäböjande meninans olivgrön och idiotflickans blågrön med silfverränder. På Velazquez' stränga men smakfulla svarta dräkt lyser det röda St. Jagokorset — ditmåladt efteråt —, som han efter många om och men erhöll, sedan konungen gått i god för hans adliga »kvalitet» och påfven 1659 dispenserat honom från det celibatslöfte, som eljest medföljde denna andliga riddarorden.

196Målaren Jan Vermeers ateljér i Delft. i66o-talet.

Målning af Jan Vermeer från Delft. .Czerningalleriet i Wien.

Såsom målare af luften i ett rum torde, både hvad tekniken och stämningsinnehållet beträffar, Jan Vermeer från Delft vara oupphunnen. På hans sällsynta, mycket eftersökta och därför mycket dyrbara taflor lefver det afbildade ögonblicket ett så intensivt lif, att man tycker sig vara med de handlande och snart sagdt väntar, att de skola röra sig. Här ser man in i konstnärens egen ateljé. Han själf i korta byxor och hvita strumpor vänder åskådaren ryggen. Man lägge märke till, hur väl håret är måladt! I ljuset stär en förtjusande modell. Det är Fama, den unga holländskan skall föreställa, ty ryktets trumpet håller hon i ena handen och i den andra en bok. På hufvudet bär hon en lagerkrans. Pion aftecknar sig mot en af dessa dekorativa 1600-tals kartor, som göra sig så bra pä väggen. Denna tafla har ursprungligen hetat »Ryktet», och utgör ett motstycke till en tafla, kallad »Religionen», nu i Haags museum.

Jan Vermeer var vid sin död 1675 endast fyrtiotre år gammal. Hans taflor förena de högsta konstnärliga egenskaper med en exakt verklighetsskildring. De äro således, då det gäller att tränga in i tidsatmosfären, idealiska.

197Ludvig XIV och Filip IV mötas på Fasanön i Bidassoafloden. 1660.

Gravyr af Jeaurat efter en gobeläng, till hvilken Charles le Brun gjort kartongen.

Omgifna af sina hofherrar, närma sig de båda konungarne hvarandra. Gränsen är utmärkt i själfva mattan. Utom den hvitklädda prinsessan Maria Teresia i sin enorma krinolin är den spanska gruppen iförd mörka dräkter. På den spanska sidan hade Velazquez anordnat dekoreringen. Det var vid detta tillfälle han ådrog sig den dödliga sjukdom, som samma är ändade hans lif. Äktenskapet mellan Ludvig och Maria Teresia slöts den 6 juni 1660. Redan förut var förlofningen aftalad, och den spanska hofkrönikan berättar, hur den unga fästmön hvarje morgon i slottet i Madrid brukade nigande hälsa sin blifvande makes porträtt. Hon var en enkel, gudfruktig och god dam. Hennes son Ludvig, kallad le grand dauphin, var Ludvig XV:s farfar. Bilden visar på den franska sidan en mångfald, lysande af blå och röda dräkter, och man ser, hur yfviga de blonda och de svarta franska perukerna äro jämförda med spanjorernas långa naturliga hår. En annan skillnad är fransmännens enorma skorosetter.

198Teater i det fria i Bryssel. Omkring 1660.

Målning af Adam van der Meulen. Lichtensteinska galleriet i Wien.

Teaterintresset var under 1600-talet ofantligt stort öfverallt i Europa. Under 1500-talet hade i Italien den moderna teaterbyggnaden uppstått, men långt in på nästa århundrade spelade man flerstädes också i fria luften på tillfälliga träställningar. Så var t. ex. ofta fallet i Spanien, och som bilden visar, brukades det äfven i Flandern. På ett torg i Bryssel ser man en liten provisorisk teaterscen, där en herre och några damer uppträda.

Torglifvet är roande återgifvet. Såväl på den Tilia hundvagnen i förgrunden som på det stora ekipaget i mellanplanet ser man, att de åkande sitta som i en omnibus. Detta var mångenstädes bruket under 1600-talet.

Adam van der Meulen var född i Bryssel 1632 och dog i Paris 1690. Mest bekanta äro hans taflor af Ludvigs fältslag och belägringar och hans bilder, där man ser de kungliga vagnarna hälsade af knäfallande bönder.

199Holländsk sängkammare på i66o-talet.

Målning af Jan Steen. Buckingham Palace. London.

Ar 1649 hade Jan Steen i Haag äktat dottern till den nu så högt uppskattade landskapsmålaren Jan van Goyen, af hvilken vårt Nationalmuseum äger flera ypperliga taflor. Margareta Steen, född van Goyen, är hufvudpersonen pä denna näpna och lustiga tafla, som målades 1663. Den lilla behändiga frun, som i framtiden skulle komma att lägga litet för mycket pä hullet, sitter här i morgonsolens sken och drar på sig strumporna. Historien upplyser ej, om man under 1600-talet i allmänhet drog på sig strumporna sist eller om det var ett individuellt särdrag för fru Margareta Steen. Sängen med de täta förhängena hade under hela 1600-talet en nästan kubisk form. En ljusstake står på nattduksbordet. De tofifelaktiga skorna äro sedan kvällen förut placerade med en viss konstnärlig nonchalans. Från en bjälke i taket hänger en liten treflig mässingsljuskrona.

200Holländsk flicka i hönsgården. 1660.

Målning af Jan Steen. Museet i Haag.

Vid en ankdamm och omgifven af en skara höns sitter den lilla täcka slottsfröken på stentrappan, där hon lagt sin bredskyggiga hatt. Hon ger sin lammunge mjölk ur en skål. Med en äggkorg under armen gär en gammal flintskallig tjänare förbi och ägnar sin unga fröken en blick af hjärtlig beundran. Äfven den trasige dvärgen till vänster på trappan får litet glädje af den ljusa oskulden, som i äkta barnslig omedvetenhet förnöjer sig med sina djur.

Genom porten ser man ett ståtligt slott resa sina trappstegsgaflar öfver vattengrafven. — Inne i slottet kacklas kanske lika lifligt som på hönsgården under resonerandet om de hotande farorna från Frankrike. Man berömmer eller klandrar Jan de Witt för hans fredliga politik. — Jan Steen hade i allmänhet en helt annan ämnessfär och skildrade helst det lägre folket. Här har han för omväxlings skull visat oss det lilla holländska aristrokratbarnet mellan sitt lamm och sin minimale king Charles-hund.

201

25

Holländsk interiör från omkring 1660.

Målning af Jan Vermeer från Delft. Museet i Berlin.

Få holländska målare undvika det anekdotiska draget i sina taflor i den grad som Jan Vermeer från Delft, i stället äro de alla fyllda med det rikaste stämningsinnehåll.

En flicka i ljusröd klänning dricker ett glas vin. En man i klädsamt draperad mantel står och ser på. Bakgrunden är en ljusgrå vägg, som låter de olika figurerna komma till sin rätt.

Den toppiga hatten, som den unge mannen bär, är af samma form som den samtidigt i England burna puritanhatten. Då brättena krympte ihop, uppstod hos efterkommande till de till Amerika utvandrade »pilgrim fathers» på amerikansk botten den höga hatten. Använd i England och Frankrike under 1700-talets sista årtionden, har den blifvit den stående hattypen från 1800-talet. Det är vår >höga» hatts direkta föregångare, som således synes på denna tafla.

202En litterär förenings utflykt till landet. Bild från i66o-talet.

Målning af Jan Steen. Museet i Bryssel.

Man glömde ej att roa sig i 1600-talets Holland. Här framställes ett af de många litterära sällskap, som funnos snart sagdt inom alla klasser. »Rhetorikerkammern» kallades de, och vältalighet och poesi skulle utgöra deras ideella kärna. Ett sällskap ur den lägre medelklassen har gjort en landtutflykt. Det prisbelönade skaldestycket uppläses af den med ett skärp, liksom i våra ordenssällskap, prydde ordföranden. Utanför gycklar folkmassan, och där inne är det egentligen endast fanbäraren, som håller sig allvarlig. De öfriga tyckas vilja öfvergå till programmets senare del, och mest otålig är helt naturligt sällskapets lustigkurre, klädd i narrkåpa. Han gör sin handgripliga kärleksförklaring till den gladlynta uppasserskan. En krans med rosor hänger dagen till ära i värdshussalens tak.

203Holländsk skräddarverkstad. i66r.

Målning af Q. Brekelenkam. Riksmuseet i Amsterdam.

Quirin van Brekelenkam lefde i Leyden och afled i denna stad 1668. Han är representerad i vårt Nationalmuseum. En af hans bästa taflor är den här afbildade interiören från en holländsk skräddarverkstad på 1660-talet. En gumma med den vanliga holländska hinken på armen visar skräddaren en gammal kostym som skall upprustas, och denne gör en gest, som torde betyda: »Det lönar ej mödan.» På det väldiga bordet sitta mästaren, hans gesäll och lärpojke. En skräddarsax af samma form, som ännu brukas, ligger på bordet. En landskaps-tafla — ypperliga sådana kunde då för tiden fås för tre à fyra gulden — hänger i svart ram pä väggen.

204Franske finansministern Nicolas Foucquet. 1661.

Kopparstick och teckning af R. Nanteuil.

Porträttet är ett af kopparstickskonstens mästerverk utan vank och lyte, där det psykologiska greppet är lika säkert, som tekniken är fulländad. Robert Nanteuil (1626—1678), Frankrikes störste kopparstickare, har här tecknat och stuckit en fransman, hvilken trots sin enkla dräkt var rikare än konungen och som på sin egendom Vaux »gjorde ett anteciperadt Versailles», där Le Nötre anlade trädgårdar, där Moliére författade åt honom och där Vatel, världens ryktbaraste kock, beredde hans mat. Som »surintendent des finances» under åren 1652—1661 lyckades han roffa åt sig millioner i massa, och det berättas, att konungen, hvilken med Colberts tillhjälp upptäckt hans falska räkenskaper, en gång, då Foucquet 1661 hade sin sista lysande fest i Vaux, yttrat till sina närmaste: »Skall man ej kunna förmå detta herrskap att kasta upp?» Foucquet hade genom kolossala bestickningar skaffat sig förespråkare och till och med köpt drottningens biktfar, men strax efter nyssnämnda fest greps han och anklagades för högförräderi, då man hittat en plan, att han med sin, släkt skulle dra sig tillbaka till

ett befäst ställe, om konungen skulle upptäcka hans brott. Åklagaren yrkade på hängning, men domen lydde pä konfiskation och fängelse. Nicolas Foucquet afled 1680. Mazarin hade också stulit, men han gick fri, »ty», sade Voltaire, »det passar ej för alla att göra samma fel».

205Föreståndarne för klädeshandlarskrået i amsterdam 1661.

Målning af Rembrandt. I Riksmuseet i Amsterdam.

Rembrandts sista stora tafla framställer föreståndarne för klädeshandlarskrået — de staal-mesters —, samlade kring ett bord med en röd orientalisk bordduk och sysselsatta med att granska räkenskaperna.

De fem herrarne i hvita kragar och svarta dräkter ha alla spetsiga filthattar med stora brätten. Bakom synes en barhufvad tjänare. Väggen utgöres af en mörkbrun träpanel.

Denna stora),regent»-målning, d. v. s. bild af ett skrås föreståndare, öfverträffar i konstnärliga förtjänster, åtminstone enligt de flesta konstforskares mening, alla liknande målningar. Man får liksom en fläkt från 1600-talets Holland och fattar dess borgerskaps styrka och storhet, när man ser dessa fem allvarliga herrar sitta och resonera om försäljningen af det svarta kläde, som under 1600-talets midt var modernt i hela Europa.

206Två nunnor i Port Royal-klostret vid Versailles. 1662.

Målning af Philippe de Champaigne. Louvre. Paris.

I detta Port Royal-kloster, hvilket under 1700-talets första årtionden skulle upplösas på grund af sitt fasthållande vid Jansenius' lärosatser, bodde på 1660-talet de två afbildade nunnorna, Cathérine Agnès d'Arnould, syster till den berömda mère Angélique, och Suzanne de Champaigne, dotter till konstverkets upphofsman. Den utmärkte porträttmålaren visar sig här i sin stränga asketiska konst ha just samma ideal, som gjorde klostret och dess gynnare till förbittrade fiender af jesuitiskt väsende. Litteraturkritikern Sainte Beuve säger också om denna bild: »Taflan passade till platsens anda och smak, allt i den är uppriktigt — målaren och modellerna — alla äro sanningsälskare.» — Efter en fjorton månaders feber och lamhet — berättar den latinska inskriften — återfick Suzanne sin hälsa genom ett under, som följde på Ca-thérines brinnande bön. Taflan målades för att hugfästa detta under. De två kvinnorna — har man sagt — utstrålade ett inre ljus, och det ligger en rörande trosvisshet öfver deras ansikten. Det enkla rummet med sin trästol med halmflätning, en modell ännu mycket bruklig i Frankrike, passar i detta kloster, där man undvek musiken såsom ett för världsligt nöje och där man till och med med ovilja såg en blomma.

Philippe de Champaigne föddes i Bryssel 1602 men lefde i Paris, där han 1672 afled. Han har djupt träffat en sida i den franska nationalkaraktären, Calvins ande, en viss logisk och lagisk hårdhet.

207Gumma, som läser till bords. i66o-talet.

Målning af Nicolas Maes. Riksmuseet i Amsterdam.

En vackrare och mera psykologiskt verklighetstrogen skildring af det samlande af hela personligheten, som utgör kärnpunkten i bönens stärkande och rogifvande inflytande, kan svårligen tänkas. Man kan anse, att under 1600-talet i de protestantiska länderna ett jämviktsläge inom det religiösa hade inträdt. Alla eller nästan alla trodde fast på lärans sanning, och samma rörande trosvisshet och tacksamhet, hvarmed den holländska gumman tackar för sin fisk och sin glänsande brödbulle, återfinnes i den psalm, som den danske biskop Kingo skref ungefär samtidigt:

Utallig saasom Sand og uden Maade som Havsens dybe Vand er Herrens Naade,

som han mit Hoved daglig overgyder, hver Morgen i min Skaal en Naade uden Maal til mig nedflyder.

Mot slutet af sitt lif påverkades Maes af fransk konst. Hans hembilder i hans första holländska stil äro utmärkta. Hur diskret är ej katten insatt på denna bild. Kanske har konstnären med katten velat sinnebildligt framställa, hur hungern börjar gnaga i gumman, men ännu vet hon ej själf af det, hon hvilar sig efter allt släp i sin bön till all god gåfvas gifvare och vederkvicker sin själ med bönen och så sin kropp med all den goda maten. Nicolas Maes

föddes i Dortrecht 1632 och afled 1693 i Amsterdam.

20 SKortspelande gosse och flicka, i 660-talet.

Målning elf Nicolas Macs. National Gallery, London.

Nicolas Maes hör till de få holländska målare, hvilka under 1600-talets senare hälft målade genretaflor i kroppsstorlek. Af den åldrande Rembrandt erhöll han undervisning och fick genom honom intresse för ljusdunklet.

Maes' taflor ha ofta ett egendomligt porsonligt och starkt koloristiskt drag. En röd färgton af praktfull verkan finnes i ofvan afbildade stora tafla, där äfven ansiktena, särskildt gossens, äro uppfattade med psykologisk skarpblick. Han är en brådmogen, blek gosse med sitt tjocka hår, som tyckes ha sugit all must ur ansiktet, ett osundt stadsbarn, som uppvuxit vid någon trång och stinkande kanal i Amsterdam. Vissa af Maes' taflor verka helt moderna. Sä är fallet med en figurrik framställning af badande gossar, ett ovanligt ämne i den holländska skolan. Denna tafla påminner med sina hvita kroppar och mörka skuggor om den franska romantikens målare Géricault.

209

25Gerhard Terborch som rådsherre i Deventer. i66o-talet.

Målning af Gerhard Terborch 1617—1681. Museet i Haag.

Den utmärkte holländske genremälaren Terborch har i detta självporträtt framhållit just det drag af förfinad borgerlighet, som är utmärkande för hans utsökta små taflor ur det dagliga lifvet i Deventer, »Brefläsande dam», »Faderlig förmaning» och andra. Det är en betydlig självmedvetenhet, som hvilar öfver representanten för den holländska staden Deventer. Svart hade nyligen blifvit modernt till och med bland damerna. Man tyckte, att det såg prydligt och respektabelt ut med motsättningen mellan den hvita kragen och den svarta dräkten. Bilden torde ha tillkommit på 1660-talet. Peruken hade då under ett par årtionden spridt sig öfver Europa. Redan 1648, dä Terborch i Munster målade deltagarne i Westfaliska freden, hade den första peruken kommit till Rom.

210Henri de Lorraine, grefve d'Harcourt. 1667.

Kopparstick af Antoine Masson. Efter målning af Nic. Mignard.

I äkta barockstil berättar den franska underskriften om denne krigare i lejonman, att den ära han skaffat sig är så stor och rättvis, och man skall för honom ha så mycken vördnad och kärlek, att liksom stora konungar taga namnet Augustus, så skola de ryktbaraste hjältar låta kalla sig d'Harcourt.

Henri, grefve d'Harcourt, var yngste son (cadet) af huset Lothringen och kallas, då han bibehöll det gamla bruket att bära en pärla i örat, »cadet la perle». Född 1601, vann grefve d'Harcourt redan tidigt sina sporrar som krigare. Sin förnämsta bragd utförde han vid Turin 1646, då han intog denna stad. Slagen af spanjorerna vid Lerida, segrade han åter öfver dem vid Valenciennes. Under fronden var han vacklande men slutade på hofvets sida och fick guvernörskapet öfver Anjou. Han afled 1666. Denna koppargravyr, utförd året efter hans död af den förträfflige gravören A. Masson, hör till de mest fulländade stick, som någonsin tillkommit. — Mustascherna voro kanske de sista i Frankrike. Den gamle fältherren bibehåller också sitt kyller. Man behöfver sannerligen ej se, att den Helige Andes ordenstecken hänger på hans bröst, för att begripa, att det är en fransk ädling af allra finaste kvalitet man har framför sig. Hvarje linie i detta porträtt talar om förfining och självmedvetande.

211St. Nikolaus' fest under i66o-talets första hälft.

Målning af Jan Steen. Riksmuseet i Amsterdam.

På denna kostliga barnbild skildrar den store Jan Steen, hur S:t Nikolausfesten tillgår i hans hem.

Nikolausdagen, den 6 december, firades i Holland och äfven i Tyskland med gåfvor till barnen. Ibland lades dessa presenter i skorna. En näpen flicka räcker åt den stor-tjutande Thaddeus Steen en sko med ett ris instucket,

en fin pik af helgonet. Men det är ej så farligt, ty en fryntlig gammal tant i bakgrunden vinkar hemlighetsfullt åt tjufpojken. Hon tyckes ha något tröstrikt i rummet bredvid. Den lilla Elisabet har fått en docka, troligen föreställande den lille Johannes, och bär på en liten hink med leksaker, som mamman skäm-samt ber att få. Flickan förstår skämtet. En gynnare med ovanligt humoristiskt uttryck i ansiktet pekar finger åt den gråtande Thaddeus. Några bröd och jättepepparkakor i en korg i förgrunden äro afsedda för festens senare del.

212- Köpmannen Geelvinks familj. Omkring 1660.

Målning af Gabriel Metzu. Museet i Berlin.

Gabriel Metzu hör till de holländska s. k. småmålarne, som med utsökt smak och den mest minutiösa noggrannhet utförde sina bilder ur hemlifvet samt använde sig af ett litet format.

Konstnären föddes i Leyden omkring 1630 och lefde i Amsterdam, där han 1667 afled.

I ofvanstående bild har Metzu skildrat ett rikt holländskt hem vid tiden omkring 1660. I självmedveten ställning med sin höga svarta hatt på bordet sitter köpmannen Geelvink omgifven af de sina. Väggarna äro klädda med gyllenläder. En större tafla med ståtligt snidad ram är till hälften dold af en gardin. Dylika gardiner användes under 16- och 1700-talen för att skydda taflorna mot solen eller obehöriga blickar. Det kan ej nekas, att denna porträttgrupp trots sina friska färger och målarens tekniska skicklighet ser väl uppställd ut. Den har i alla händelser både kulturhistoriskt och konstnärligt värde.

213Jean Baptiste Poquelin Moliére. Omkring 1660.

Porträtt af Pierre Mignard. Chantilly.

Mignard har väl aldrig nått så högt som i detta porträtt af Moliére, där Frankrikes störste komediförfattares ansikte tittar fram under den yfviga allongeperuken lika naturligt och mänskligt, som hans eget friska författarskap skiljer sig genom samma egenskaper frän tidens uppstyltade litteraturuppfattning. Melankoli och humor sammansmälta i detta slätrakade ansikte, och ögonens på en gång skarpa och sorgsna blick talar om en själ, som ser djupare än till ytan. — Jean Baptiste Poquelin föddes 1622 i Paris. Redan 1646 genomreste han som skådespelare den franska landsorten och antog konstnärsnamnet Moliére. Ar 1658 bosatte han sig i Paris, där han verkade som skådespelare och författare. Ibland fick han göra tjänst som kammartjänare hos Ludvig XIV, hvilken knappast kunde ana, att den man, som bäddade hans säng och någon gång fick äta upp den portion kall fågel, som inställdes till den matfriske konungens nattmåltid, var tidens störste författare. — Bland Moliéres lustspel märkas Les pré-cieuses ridicules 1659, Le misanthrope 1666, Tartuffe 1667 och Le malade imaginaire. Vid fjärde föreställningen af Le malade imaginaire, då han själf spelade den inbillningssjuke, blef han genom en egendomlig ödets ironi dödligt sjuk och afled efter några timmar den 17 februari 1673.

214Marié de Raisutin Chantal, markisinna af Sévigné. Omkring 1670.

Målning af Robert Nanteuil.

Marié de Rabutin Chantal föddes 1626, blef tidigt fader- och moderlös men fick i olikhet med de flesta andra franska unga flickor ej någon klosteruppfostran utan erhöll genom sin onkel en mycket grundligare handledning. Som adertonårig bortgiftes hon med markis de Sévigné och hade med honom en son samt en dotter, till hvilken hon sedermera skref sina ryktbara bref. Hennes man stupade i en duell 1651. Madame de Sévignés berömdhet daterar sig från hennes änketid. Först tilldrog hon sig uppmärksamhet, dä en samling af hennes bref beslagtogs hos finansministern Nic. Foucquet, hvilken på grund af storartade försnillningar afsattes och fängslades. Själf hade hon därvidlag intet att förebrå sig. Hennes bref till den dyrkade dottern, som sedan 166g var gift med grefve de Grignan, guvernör i Provence, utgöra tillsammans fjorton band. Sprudlande af kvickhet, på en gång lekande och fulla med viktiga upplysningar, äro dessa bref både ur litteraturhistorisk och kulturhistorisk synpunkt ovärderliga. Ludvig XIV:s hof har här fått en lika snillrik som invigd skildrare. Porträttet, tillkommet omkring 1660, visar ett intelligent och sympatiskt ansikte, omramadt af korkskrufslockar. Halsen är prydd med de högmoderna äkta pärlorna. Det vittnar mycket godt om upphofsmannen Robert Nanteuil, som dock främst var

kopparstickare. Han var årsbarn med Madame de Sévigné och afled 1678. Markisinnan själf dog 1696.

215Läkarbesök i Holland. Omkring 1670.

Målning af Jan Steen. Museet i Haag.

Moliére, sora i litteraturen med sådan förkärlek gycklar med den förnumstiga läkarkåren, tillåter sig i Le malade imaginaire att äfven skämta med patientens pjoskiga egoism. Jan Steen, eljest så drastisk, använder i sina läkarbilder en mera diskret drift, och denna går nästan alltid ut öfver någon ung dam, som lider af alltför stark hjärtverksamhet. Här var det en plikt att erkänna sin oförmåga och hänvisa till naturläkekonsten; här hjälpte ej ingnidning med litet »prästfett», en salfva, som trots det fina namnet bestod af svinister med nägra droppar rosenessens, ja ej ens aftappandet af det heta blodet, hvilket eljest alltid ansågs tillrådligt. Sjukdomsorsaken var här ofta en köpman i Amsterdam eller någon ung lärd i Leyden. På denna bild känner doktorn i sin toppiga hatt sin mer än vanligt älskliga patient på pulsen. Hans fula ansikte grinar underkunnigt, och tjänarinnan tyckes gissa hans tanke. Fröken är klädd i den vackra pälsbrämade sammetskofta, som under denna tid var så modern i Holland. Fyrfatet ger ej tillräckligt värme; husets dotter har nyss sagt till om en brasa. Modern förstår ej hennes »humorer», men doktorn vet, att människokännedom är till nytta, dä det gäller att ställa riktig diagnos.

216Husmodern och tjänsteflickan. Omkring 1670.

Målning af Pieter de Hooeh. Eremitage museet i St. Petersburg.

Vid sidan af Jan Vermeer från Delft och Gerhard Terborch intager Pieter de Hooch (1632 —1681) ett af de främsta rummen bland de holländska genremålarne, och dessa tre torde höra till de nu för tiden högst betalade och mest eftersökta. Pieter de Hooch har två ypperliga interiörer i vårt Nationalmuseum.

Hur sympatisk och fullödig förefaller ej denna fina, borgerliga holländska kultur. Man får gå till Danmark för att nu få se något liknande. — Kokerskan har varit på torget och köpt en fisk, lion sträcker fram sin hink med fisken, på hvilken husmodern kastar en granskande blick. Öfver den lilla trädgården ser man genom dörren på den hvita trädgårdsmuren ut till kanalen. Bakom skymta tegelhus, höga fasader, som visa tegellifvet och som äro prydda af hvita ornament. Till och med den fula tjänsteflickan ser holländskt prydlig ut.

217

25Franska soldaternas framfart i Holland 1672.

Kopparstick af Romijn de Hooghe.

Kopparstickaren Romijn de Hooghe föddes omkring 1645 och afled 1708 i Haarlem. Han har graverat kostymbilder och krigsbilder, bland hvilka senare märkes en skildring af

slaget vid Narva.

Dä Frankrike 1672 förklarade Holland krig, befann sig landet i en vådlig belägenhet ej minst därigenom, att landtförsvaret i följd af de politiska partiernas oenighet var mycket för-summadt. I sitt raseri mot styrelsen mördade folket republikens statssekreterare, rådspensionären Jan de Witt och dennes bror amiralen Cornelis de Witt, hvilka lämnat landet utan försvar. Ohygglig var de franska truppernas framfart. Bilden visar, hur soldaterna som vilddjur mörda och bränna. En krigare har tagit upp en liten flicka för att kasta henne i elden. Hon leker, intet ondt anande, med fjäderbusken i hans hatt. Med faderlig omsorg för sina soldater hade den franske befälhafvaren, hertigen af Luxembourg, sagt: Roa er, mina barn, plundra och våldtag.

I yttersta nöd beslöt man att välja den unge Vilhelm af Oranien (sedermera Vilhelm III af England) till ståthållare. Man genombröt flodernas och hafvets fördämningar och tvang genom en ofantlig öfversvämning den franska hären till återtåg.

218Frukost i en holländsk värdshusträdgård. Omkring 1670.

Målning af Jan Steen. Uffizigalleriet i Florens.

Jan Steen, själf värdshusvärd i Leyden, målade gärna de pittoreska värdshusträdgårdarna, där matlust och godt humör ersätta elegans och komfort. Här ser man ett älskande par, som slagit sig ned, mannen på en bänk af ytterst obekväm konstruktion. Af flickan upptäcker man hufvudsakligen den hvita trefliga nacken. Den landtliga måltiden, öl, bröd och skinka, är uppdukad på ett par bräder på en tunna. En liten ovanligt tjufpojksaktig kringvandrande fiolspelare, som går från värdshus till värdshus, lifvar upp stämningen. Från det tobaksrökning blef modern i Holland, hvilket skedde omkring 1600, användes här långa kritpipor, hvilka tändes med kol ur ett litet fyrfat af den art, som här stär på bänken.

219Fransk dam i sitt badrum. Omkring 1680.

Gravyr af Bazin efter målning af J. B. de St. Jean.

Bland de ytterst sällsynta genreframställningarna från Ludvig XIV:s hofaristokrati intager denna bild en framstående plats. I dessa smårum, réduits, som genom skärmar och afbalk-ningar fingo ett hemtrefligare utseende än de stora praktsalarna, drog man sig tillbaka för att känna sig hemmastadd. Det gamla Versaillesslottet hade en mängd af dylika krypin. Här afbildas ett rum, där orneringen i hvitt och guld tyder på en sträng, förfinad smak. På marmor-golfvet står ett jättestort rökelsekärl och ett metallbäcken, lämpadt för fotbad. Under det senare 1500-talet och under 1600-talet hade man i allmänhet slutat upp med att bada. Det räknades egendomligt nog som »fritänkeri», i synnerhet för damer. En 1644 utgifven bok råder visserligen att bada »någon gång», tvätta händerna en gång om dagen och ansiktet nästan lika ofta, men man var rädd för vatten. På en schäslong sitter en modedam, en s. k. précieuse. Dessa indelades i les illustres, les grandes och les ridicules. Det var ej blott med de senare man skämtade. Den kvicka skönheten Ninon de 1'Euclos 1616—1706, som hann med att vara älskvärd mot Richelieu och vänlig mot Voltaire, kallade précieuserna på grund af deras pryderi och subtila resonerande om kärleken för les jansénistes de 1'amour. Den unga damen, som sitter på sin »sommarsäng», tyckes dock ej bli alltför vettskrämd af den elegante kavaljeren, som skyler sitt ansikte, för att tala med den tidens språk, bländad af sä mycken skönhet.

220Ludvig xiv förlänar år 1682 Helge andsordens blåa band åt sin sonson Ludvig,

hertig af BöURGOGNE.

Gravyr af Nic. de Larmessin. Efter målning af Watteau.

Det är^troligen en prinsessa, som håller det höga lindebarnet — Ludvig, hertig af Bour-gogne (1682—1712) —, hvars förnämsta insats i historien är att ha gett sin lärare Fénélon anledning att skrifva Télémaque och att i sinom tid gifva lifvet åt Ludvig den XV. Med dansmästarhållning åser barnets fader, Ludvig — le grand Dauphin (1661—1711) — den högtidliga akten. Rockarna voro omkring 1680 ofta bruna eller blåa, knappar och strumpor af samma färg. Själfva snittet på rocken får just vid denna tid den definitiva form, som sträcker sig långt in på 1700-talet. Den var en åtsittande lifrock — justaucorps — och hade långa ärmar. Den närmaste af damerna har sin klänning garnerad med tvärband, s. k. falbalas. En vas i den svällande yppiga stil, i hvilken Le Pautre tecknar, pryder rummet.

Watteau föddes 1684 och dog 1721. Trettioett år af hans korta lif infalla således under Ludvig »den stores» regering. Men denna bild kan, hur tidstroget den än målats, ej anses som samtida, ty den högviktiga händelsen infaller två år före konstnärens födelse. En M-Antoine Dieu ville i gobeläng låta afbilda tilldragelser ur Ludvig XIV:s lif och uppdrog åt Watteau att göra en kartong af ofvannämnda ämne. Det är en afbildning af denna kartong, som här meddelas. Någon gobeläng lär aldrig ha blifvit utförd efter densamma.

221Tysk adlig dam på i68o-talet.

Kopparstick af E. Hainzelmann. Efter målning af J. C. Beyschlag.

Det är Regina Amman, född Zobely in Pfersen, hvilken 1660 såg dagens ljus i Augsburg och i sin ålders vår afled 1686.

Troget redogör gravyren för hennes yttre. Gärna går man in på versens ord, att man i hennes porträtt ser dygdens

afbild. Man påminner sig nästan en Cranachs prudentliga borgerlighet, då man ser denna adliga dam, som, i likhet med så många af hennes ras, trots alla fina anor påminner om »bürgerliche Kiiche». J. C. Beyschlag, verksam mellan åren 1645 —1712, förefaller att ha varit en redbar porträttmålare. Det glest slätkammade håret, handen, som stöder sig på höften, allt antyder en reel småborgerlighet, om också armband och brosch och ej minst själfva beställningen af ett så dyrbart minne som det vackra kopparsticket visar, att den adliga damen tillhörde en rik familj.

222Madame de Maintenon och hennes brorsdotter. i68o-talets början.

Målning af Ferdinand Ellt. Versailles.

Frangoise d'Aubigné föddes 1635 och blef som mycket ung gift med skalden Paul Scarron, mest känd för sitt arbete »Le roman comique», där han beskrifver ett kringvandrande teatersällskap. Änka 1660, blef hon uppfostrarinna för Ludvig XIV:s barn med M:me de Montespan. Slutligen utträngde hon denna senare och vann till den grad konungens hjärta, att han — troligen 1685 — i hemlighet lät viga sig vid den femtioåriga änkan. Samma år förmådde den religiöst mycket intresserade damen konungen till upphäfvandet af det nantesiska ediktet genom att väcka den åldrande konungens samvetsbetänkligheter, och den protestantförföljelse, som nu började, hade hennes lifliga sympati. »Gud betjänar sig af alla medel», var i detta fall hennes valspråk. I St. Cyr anordnade hon en uppfostringsanstalt för unga flickor. På statens styrelse utöfvade den kraftiga kvinnan ett stort inflytande, tillsatte ministrar och fältherrar och var ett stöd för kungen under den dystra tiden. Hon upphöjdes 1688 till mar-kisinna de Maintenon men uppträdde hela sitt lif blott som hofdam. På bilden förefaller den imponerande kvinnan trots sin ålder ha bibehållit sin skönhet. Brorsdottern — sedermera hertiginna de Noailles — känner sig trygg hos sin höga tant, hela Frankrikes grand'tante, som sitter kapprak och sträng i den stora Louis XlV-stolen. M:me de Maintenon dog 1719.

223Brunnsmästaren i Medevi och hans söner. 1689.

jMålning af Ehrenstrahl. Gripsholm.

Medevi »suurbrunn» i Östergötland nära Vättern är Sveriges äldsta hälsobrunn. »Upptäckt» genom den i vår odlings historia ryktbare läkaren Urban Hjärne år 1678, beskyddades den af riksänkedrottningen Hedvig Eleonora och blef under 1600-talets sista årtionden flitigt besökt af den högsta aristokratien. Aurora Königsmark vistades här 1682 och berättar om nöjeslifvet med dess ringränningar, maskerader och ridfärder. Den stolta Aurora beskrifver sålunda sin ridtoalett: »Som vanligt bar jag eldfärgad dräkt med guld och silfver, diamantsmycken och eldfärgade plymer.» En gång uppträdde hon som tragedien tillsammans med en dam, »hvars namn och födelse ej intresserar, men som var vacker som en ängel». Då måltiden begynte, fick ängeln» aflägsna sig, ty det passade ej, att en oadlig satt till bords med de högvälborna. Det måtte ha gått lika ceremoniöst till i Medevi som vid hoffesterna hos August den starke, där den vackra svenskan hade sin glansperiod. Ehrenstrahls (1629— 1698) tafla af brunnskarlarne, som iskänka det hälsobringande vattnet, torde vara en af de första bilder ur det dagliga lifvet, som med konstnärlig pretention målats i vårt land.

224Sarah, hertiginna af Marlborough. Omkring 1690.

Målning af Gottfried Kneller. Hos Lörd Spencer på Althorp.

Ar 1678 gifte sig den adertonäriga Sarah Jennings med öfverste John Churchill, som genom sin egen och sin hustrus begåfning, omättliga äregirighet och penningtörst skulle, enligt Macauly, bli »engelsk hertig, riksfurste, öfverbefälhafvare åt en stor koalition, skiljedomare mellan mäktiga furstar och, hvad han ännu mera värderade, den rikaste undersåte i Europa». Med af åren oförminskad lidelse älskade Marlborough sin maka, som med en yppig figur och ett pikant ansikte, inramadt af ett präktigt här, och ej minst genom sin lidelsefullhet gjorde den mäktige till slaf, darrande för hennes tårar och stampningar. Här framställes hon i den negligéartade dräkt, som vid 1600-talets slut var modern i England, med ett uttryck i sitt ansikte af högmod, pryderi och lystenhet i förening. Mest ryktbart är hertiginnans förhållande till Jakob II:s dotter prinsessan Anna. Denna höga dam, som 1702 blef drottning, styrdes från sin barndom till onåden 1711 af hertiginnan. I förtroligt samspråk och i bref

betecknades Anna med Mrs Morley och Sarah med Mrs Freeman. Ett kraftprof var den senares lyckade försök att få Anna att vid revolutionen 1688 öfvergifva sin far. Hertiginnan dog 1744, och de sista decennierna af sitt länga lif använde hon till att utgjuta sin galla och hann ändå ej allt hvad hon önskade, ty, har den förnämste kännaren af detta tidehvarf sagt: »Elakheten var hos henne en häftigare lidelse än själfva girigheten.»Fransk förnäm dam vid sin toalett.

Gravyr från omkring 1690.

Omkring 1680 började damerna att bära den höga hårklädseln, som kallas fontange. Fontangen var högmodern till 1702 men buren ganska allmänt till inemot 1720. Sitt namn fick den efter den bandrosett, hvarmed Ludvig XIV:s älskarinna Marie de Fontanges på 1670-talet satte upp sitt hår, men den har egentligen blott namnet från den olyckliga hertiginnan, hvilken endast tjuguårig afled 1681, förskjuten af konungen. Fontangen bestod af band, rosetter och spetsar, hvilka fastsattes på en ibland ända till 50 cm. hög ställning af gum-meradt tyg eller ståltråd. Man betonade den vertikala linien genom den höga fontangen, det långa smala lifvet, smala axlar, förlängd klänning och släp. En ansats till turnyr förekom. Volanger, horisontala garneringar dåförtiden kallades falbalas, voro omtyckta, och de korta ärmarna voro ofta garnerade med spetsar, »engageantes», som på kammarjungfrun på bilden. Kopparsticket har stark tidsstämning och saknar ej alldeles konstnärliga förtjänster.

226Kortspel. Omkring i ögo.

Samtida kopparstick.

Moraliskt folk dundrade mot den höga fontangen, och i Sverige var man så skarp mot den vajande hufvudprydnaden, att man i en predikan på tidens effektfulla bildspråk talade om »djäfvulens tvenne blåsbälgar, de blottade brösten och den höga fontangen», och detta trots att urringningen vid 1700-talets ingång var blygsammare än någonsin. Så mycket synbarare var den efter vår tids måttstock tämligen oskyldigt fläktande fontangen, som framkallade en sådan storm af lidelser och öfver hvilken försynen enligt samtida vittnesbörd visade sitt tydliga ogillande genom att späda missfoster med »naturlig» fontange kommo till världen. Svedberg skrifver om tidens modedamer: »En fransöska, en dusyster, en a la mode grangerningzdocka, som tu effter aftonsången snackar med, hon förmår med ett ord mer än Mosen och alla profeterna. — Hvad är den vederstyggliga hufvudbonaden, them the fontangier kalla, annat än mestra Gud.»

En mera vidhjärtad syn pä tingen visar den franske prästman, som i förtrolig tëte-à-tëte spelar kort med den imponerande damen. Kanske språka de just om de kätterska åsikterna i Port-Royal-klostret, där markisinnan de Fontanges just slutat sina dagar, och uttala några önskningar, att hela denna antijesuitiska pesthärd måtte jämnas med marken. Detta fromma hopp uppfylldes år 1710.

227Kronprins Karl (xii) ogh hans systrar Hedvig Sofia och Ulrika Eleonora 1696.

Målning af Ehrenstrahl, Gripsholm.

Den unge fjortonårige fursten, som, iklädd peruk och välsittande justaucorps, så sedigt håller sin älsklingssyster Hedvig Sofia i handen, skulle om ett år bli Sveriges konung. Hedvig Sofia förmäldes 1698 vid sjutton års ålder med hertig Fredrik IV af Holstein-Gottorp.

En viss yttre blyghet var för Karl kännetecknande. I sitt inre var han från den tidigaste barndomen stolt och egensinnig.

Hans lärare Nordenhielms underdåniga afslutning på deras talöfningar: »Rätt och fullkomligen svarat — och alltså behåller herren ännu victorien öfver migh effter sin gambla vane», var karakteristisk för hans uppfostran.

Vid den tid, då denna tafla målades, skref prinsen till sin syster Hedvig: »Jagh hafver haft den lyckan i dagh at rida Brilliant i springbenken och sedan Galoppera medh honom och medh lilla Stödet sampt courbetera medh Näsvisan.» De båda äldre kungliga barnen möttes helt visst i detta hästintresse. Ulrika, blott åttaårig, sitter nog både på bilden och i verkligheten för sig själf. Hon hade kanske godt af att redan ha öfvat sig med den saken, då hon sedermera äktade konung Fredrik I.

228Hertiginnan Marie-Adelaide de Bourgogne. 1696.

Målning af Santerre. Versailles.

Ett alldeles förtjusande porträtt och med ett ovanligt personligt drag för att vara från det slutande 1600-talet är Jean-Baptiste Santerres bild af den lilla prinsessan Marie-Adelaide af Savoyen, hvilken endast tolfårig blef gift med Ludvig XIV:s sonson, hertigen af Bourgogne. Vid äktenskapets ingående var den unge fursten endast femton år.

Med fulländad världsdamshållning och med en orangeblombukett i handen går den barnsliga fästmön omkring i parken. Det svarta håret är högt uppsatt som på alla damporträtt under denna tid; en turbanklädd page håller upp släpet. Det unga paret afled nästan på en gäng 1712, och man misstänkte regenten Filip af Orléans för att ha förgiftat de två. Detta °hyggl'ga rykte lär dock ej ha varit grundadt. Är 1710 hade den vackra furstinnan gifvit lifvet åt en son, sedermera Ludvig XV.

229Stängandet af la Comédie Italienne 1697.

Gravyr af Jacob. Efter Watteau.

Den italienska skådespelartrupp, som Mazarin inkallat, uppträdde på 1690-talet i Hotel de Bourgogne och var ofantligt omtyckt i synnerhet af den stora publiken, som var förtjust i deras på franska spelade farser och mer eller mindre anständiga visor. Till allmän sorg blef truppen i maj 1697 förbjuden att fortsätta, ty Ludvig XIV hade med missnöje erfarit, att man i en pjäs, kallad »La fausse prude», skämtat med Madame de Maintenons skenhelighet och pryderi. »Ni ha intet att beklaga er öfver», sade konungen bistert, »ty när kardinal Mazarin lät er lämna ert land, kom ni till Frankrike till fots; nu ha ni förtjänat nog för att kunna återvända i vagn.»

Utanför teatern på Rue Mauconseil ser man aktörer och aktriser i verklig eller låtsad förtviflan. En affisch om teaterns stängande och där man skönjer de högtidliga orden »De par le Roy» uppsattes vid ingången. Primadonnan tar med stora gester Gud och hela världen till vittne på sin oskuld, och nyfikna fontangeprydda damer sticka ut hufvudet genom fönstren.

230Ur konstnärlig synpunkt är detta kopparstick utan tvifvel klent. Nicolas Arnoult arbetade i Paris från 1680 till 1700 men kan blott räknas som en af de bästa af de handtverksmässiga gravörer, hvilka nu utan en Bosses konst upptogo hans art med skildringar ur lifvet. Båda damerna äro fontange- och musch-prydda. »Hvad äro de fulha svarta lappar them Evas döttrar flicka i ansichtet annat än mästra Gud», säger Svedberg om dessa muscher, hvilka skulle framhålla hyns hvithet och under iCoo-talets slut och 1700-talets förra hälft voro omtyckta i hela Europa. — Bruket att åderlåta >.för att tappa bort det osunda blodet» fortlefde ända in på 1800-talet. Ett bandage lägges om öfverarmen, och en blodåder i armvecket öppnas med en snäppare, ett s. k. åderjärn. — Underskriften varnar läkaren och anser, att operationen på den varmblodiga, yppiga damen kan bli farlig för honom själf. Den unge medicinmannens halsduk är löst knuten à la Steinkerque, ett mod, som uppkom efter slaget vid Steenkerque 1692, då de franska officerarne vid de af Vilhelm III anförda engelsmännens oförmodade anfall ej hunno knyta sina halsdukar mer än ett hvarf.

231Gravyr af Le Pautre (1617—1682).

SJUTTONHUNDRATALET.

»La Cascade». Rokokoornament. Tecknadt af La Joie. Graveradt af Ch. Duflos.

3Franska skådespelare vid 1700-talets början.

Kopparstick af J. M. Liotard efter målning af Watteau.

Den dramatiska konsten är en konservativ konstart. Seder och bruk hålla sig längst på teatern, oeh den stränga stilskola, den franska dramatiken vid 1600-talets midt genomgick, fastslog också för en läng tid, hur de klassiska hjältarne och hjältinnorna skulle vara klädda: peruk, värja för män, vida krinolinutspända kjolar för damerna höllo i sig på scenen, till och med då de för en kort tid blefvo omoderna i salongerna. På denna bild, där gester

och miner tyckas antyda den larmoyanta, svulstiga tonen i stycket, pekar hjälten pä ett sönderrifvet bref, primadonnan slår ut med handen och anropar med ögon och mun himlens bistånd. I bakgrunden gråter hennes förtrogna. Trots allt detta för oss osympatiska väsen kan det ej nekas, att Racine († 1699) i denna atmosfär skapat ett mästerverk, som nog äfven gjorde sig alldeles storartadt i dessa för oss egendomliga kostymer. Märkvärdig är i alla fall den tanken, att en Phædra i snörlif och krinolin uttalar sina gripande repliker, där Racines ädelt formade alexandriner så storslaget skildra den grekiska drottningens hjärta, bräddfylldt med kärlekens vällust och ångest.

235Jesper Svedberg.

Kopparstick från 1700-talets första år efter teckning af H. C. Fehlingk.

Jesper Svedberg föddes 1653 på bergsmansgården Sveden nära Falun. Han är en af de mest inflytelserika prästerna under den svenska kyrkans storhetstid, som inföll under Karl XI:s och Karl XII:s regeringar. Bilden visar en gammaldags ärlig men sträf prästtyp. Det språk som han pekar på, förbannelsen öfver den som icke hafver Kristus, är mera typiskt för den benhårda, stridslystna, ortodoxa kyrka, som han tillhörde, än för honom själf. Han genomförde ofta sina kyrkoförbättringar under skarp strid med sina kolleger, skyddad af Karl XI:s nåd. Som professor och universitetsrektor i Uppsala lyckades han ordna de förut ganska oregelbundna förhållandena i Uppsala och få slut på studentslagsmålen. Ar 1703 blef han biskop i Skara. För förbättrandet af undervisningsväsendet var Svedberg mycket verksam, och mest känd är hans arbete för bibelöfversättning och psalmbok. Den svedbergska psalmboken blef dock 1695 förbjuden på grund af »irrläror». Hans intresse var äfven lefvande för svenska språkets utveckling. På detta område voro hans Schiboleth eller Det svenska språkets rycht och richtighet samt hans Grammatica svecana viktiga. Svedberg dog 1735 och var fader till Emanuel Svedenborg.

236Franske biskopen Jacques Bénigne Bossuet. Omkring år 1700.

Målning af H. Rigaud. Louvren, Paris.

En världsmannaprägel ligger öfver detta eleganta porträtt af den store franske biskopen. Hofmålaren Rigaud tyckes ha velat på duken framställa det intryck, som hans formklara, imponerande vältalighet gjorde på samtiden. Bossuet föddes 1627 i Dijon och gjorde sig snart känd för den ifver och värme, hvarmed han lyckades omvända protestanter till den katolska kyrkan. Ar 1681 blef han biskop i Meaux och skref följande år de fyra artiklar, som blefvo grunden för den katolska franska kyrkans särställning, och hvilka ställde den i beroende af konungen. Ifrig protestantfiende arbetade Bossuet på upphäfvande af ediktet i Nantes. I allmänhet var han motståndare till alla söndrande sekter. Som lärare åt Ludvig XIV:s son, Dauphin, skref han Discours de l'histoire universelle och visade här hvad han menade med Guds gång genom historien. Högt beundrade voro hans patetiska begrafningstal. Den ryktbare hofpredikanten, som så briljant kunde tillfredsställa både Guds och kejsarens fordringar, är en lysande prelattyp från den oinskränkta furstemaktens tid.

237Nicolas Boii.eau-Despréaux. 1704.

Kopparstick af Pierre Drevet efter målning af //. Rigaud.

Öfver Nicolas Boileau, peruktidens litterära orakel, ligger något i högsta grad typiskt för perioden. Drevet, den utmärkte porträttgravören, har efter Rigaud förträffligt skildrat det leende af hälften satir, hälften älskvärdhet, som man igenkänner i författarens arbeten.

Boileau föddes 1636 i Paris och stod pä sin höjdpunkt omkring 1670. Klarhet och torrhet utmärkte hans skaldskap, på hvilket man kan tillämpa hans egna berömmande ord om skalden Malherbe († 1610), att

»Enfin Malherbe vint et le premier en France Fit sentir dans les vers une pius juste cadence D'un mot mis en sa place il enseigna le pouvoir Et reduisit la muse aux règles du devoir.»

Det var i L'Art poétique han framlade detta klarhetens och redans men också fantasilöshetens och torrhetens program. Är 1677 utnämndes Boileau till Ludvig XIV:s historiograf — »Grand Louis cesse de vaincre ou je cesse d'écrire!» utropar hofmannen-historiografen. Det var dock troligen af andra anledningar hans herre

upphörde att segra, men däremot lär konungen känt sig hågad att upphöra att skrifva, när han en gång frågat sitt smakråd Boileau om värdet af några egenhändiga konungsliga verser och skalden svarade: »Ers majestät kan allt, Ers majestät har velat skrifva dåliga verser och — lyckats.» Boileau dog 1711.

238Marié d'Orléans, hertiginna af Nemours. Omkring 1700.

Kopparstick af Pierre Drevet efter målning af //. Rigaud.

Att ofvanstående imposanta dam är hvad dåtidens fransmän kallade »une personne bien née», det ser man vid första ögonkastet på denna mästerliga gravyr, som den berömde franske porträtt-kopparstickaren Pierre Drevet 1707 utförde med sin vanliga förvånande skicklighet i återgifvandet af siden och spetsar. I fontangeartad hårklädsel sitter Marie, »par la gràce de Dieu Souveraine de Neuchàtel», i sin länstol och inväntar vördsam hyllning. Hon var dotter till hertigen af Longueville och Frankrikes rikaste arftagerska. Född 1625 var hon ända till 1657 demoiselle de Longueville och blef dä, 32 år gammal gift med den sedan tyvärr under hela äktenskapet sängliggande Henrik, hertig af Nemours. Efter mannens död blef hon genom arf eller, som det kanske väl pompöst för ett så litet furstendöme hette, »af Guds nåde» härskarinna öfver Neuchàtel, hvilket vid hennes död 1706 öfvergick till konung Fredrik I af Preussen.

Den gamla damen använde sin tid till att skrifva, som det påstås, opartiska memoarer öfver det hoflif och det invecklade intrigspel, hvari hon varit invigd.

239Rekryter på väg till sitt regemente. Omkring i710.

Gravyr af Thomassin efter målning af Watteau.

I september 1709 besegrade Marlborough och Eugen af Savoyen Ludvig XIV:s af Villars anförda armé vid Malplaquet. Vid denna tid besökte Watteau sin födelsestad Valenciennes, hvilken låg helt nära krigsteatern. De soldatbilder, han målat och tecknat från denna tid, visa således de franska soldaterna under spanska tronföljdskriget.

På denna bild ser man en del rekryter spöklikt afteckna sig mot ovädershimmel. Taflan visar ett utpräglадt sinne för det pittoreska. Helt säkert har han utfört figurerna efter de soldater, som från slaget flyktade till Valenciennes. Här blef Watteau bekant med en militär, hvilken i det ohyggligt blodiga slaget fått sitt ben krossadt. Denne Antoine de la Roque blef sedan hans mycket gode vän, som under en tid, då Watteau ej var vidare högt uppskattad, återgäldade honom hans tjänster genom att köpa en del af hans taflor.

240Prins August (III) af Sachsen besöker Ludvig XIV i Fontainebleau 1714.

Målning af Louis de Silvestre le Jeune. Versailles.

Den sjuttiosexårige Ludvig XIV nalkas med ett uttryck af löjlig högdragenhet sin förbindligt bugande unge gäst från Sachsen, en son till August den starke. Regentens, Filips af Orléans, mor, Ludvigs svägerska, Elisabet af Pfalz — kallad la Palatine — presenterar med en förmedlande gest den adertonårige prinsen. De sachsiska hofmännen tyckas simma i förtjusning öfver att få nalkas Europas år 1714 något förmörkade »kung Sol». Om ett år skulle Ludvig ligga i St. Denis' grafhvalf. Han afled hatad af sitt folk och öfvergifven af sina vänner. Michelet berättar, att vid dödsbädden, då utgången var gifven och alla lämnade konungen för att skynda att ägna de nya makthafvande sin försäkran om trohet in i döden, till och med prästen, som skulle läsa böner för den döende monarken, försökte krångla sig ut. Ett dundrande: »Läs, präst» från den vakthafvande officeren fick honom i sista stund att stanna. Sedd mot bakgrunden af all denna ömkliga trolöshet blir den krypande underdånighet, om hvilken denna ypperliga hofbild talar, ännu mera vämjelig.

241

31Prins Fredrik och prinsessan Vilhelmina af Preussen år 1715.

Målning af Antoine Pesne. i tyske kejsarens ägo.

Ar 1712 föddes 1700-talets störste monark, Fredrik II. Sällan ha två tidsriktningar stått så skarpt emot hvarandra

som i förhållandet mellan Fredrik den store och hans far, Fredrik Vilhelm I. Med järnhård stränghet sökte den senare utrota det sinne för kultur och bildning, som fanns hos sonen och hos dennes här afbildade sexåriga älsklingssyster. Med brutal grymhet bestraffade fadern — en för religion lifligt intreserad man — allt, som han ansåg strida mot Guds lag. Han misshandlade kvinnor och drog sig ej ens för att kasta talrikar efter prinsessan Vilhelmina, drifvande sitt gammalhederliga nit ända därhän, att han spottade i barnens älsklingsrätter. Afsky för fadern och förakt för hans lifsåskådning blef resultatet hos båda barnen. Fredrik sökte år 1730 att rymma men höll på att med lifvet få plikta för detta. Vilhelmina har i sina anteckningar från familjelifvet gifvit ett uttryck för sin hatfulla känsla mot fadern och sin beundran för brodern. —A taflan ses skaparen af den preussiska krigarstaten leka med sin trumma, och han känner sig duktig, beskyddad af systern, hvilkens världsvisa lilla gestalt med sin höga hårklädsel aftecknar sig mot en dekorativ negerpojke med parasoll. Målningen är utförd af Antoine Pesne, den brandenburgsk-franske hofmålaren, som i sina stolta koloristiska porträtt skulle skildra Fredrik, äfven då han vuxit ut till en ung örn med ögon blixtrande af både mod och snille.

242Lustspelsfigur från 1720-talet.

Gilles. Målning af Watteau. Louvre. Paris.

Man har ansträngt sig mycket för att taga reda på, hvem den unge klipske man kan vara, som Watteau afbildar i denna pierrotkostym.

Han är uppställd framför åskådarne och riktar helt säkert till dem någon slutstrof innehållande komediens sens moral. Bakom ser man, hur några af de italienska komedityperna draga en åsna öfver scenen. Hur äkta fransk är dock ej den Gilles, som Watteau här afbildar! Han försöker se allvarlig ut, men det rycker i mungiporna, det spelar af löje i ögonen. Munvig, smidig, än vek, än lysten och utmanande, förkroppsligar han en sida af den galliska humorn, och han lefver i poesien länge, sedan han dött som teatertyp. I våra dagars Paris har han åter uppstått på Montmartres små teatrar. Th. de Banville sjunger om honom:

J'aime ton regard de feu, Ta bravoure, ton cæur male, Bien que tu sembles un peu Päle.

243Watteau och hans mecenat M. de Julienne i ett parklandskap. Sommaren 1720.

Kopparstick af Af. H. Tardieu efter målning af Watteau.

Bland Watteaus rika vänner är konstsamlaren och mecenaten M. de Julienne en af de förnämsta. På denna bild ser man det konst- och musikälskande paret tillsammans i en park. Något poetiskt och distingueradt ligger öfver denna bild, tillkommen jämnt ett år innan den bröstsjuke konstnären afled. Den trekantiga hatten ligger bredvid ett uppslaget nothäfte. Man gick oftast med hatten under armen, ty den tjocka peruken var tillräckligt varm. Spetsmanschetten faller ner öfver handen, med hvilken M. de Julienne trakterar violoncellen. Watteau har nyss fullbordat ett landskap, där liksom i parken man mellan trädmassorna skymtar en hvitglänsande Venusstaty i mjuka rokokoformer. Allt andas njutning och frid. Med vemod tänker man på att, då sommaren nästa gång stod i sitt flor, den 18 juli 1721, lämnade Watteau den värld, som hans pensel skildrat så bedårande, så full med njutning, skönhet och kärlek.

244Vinterns nöjen. Interiör från 1720-talet.

Kopparstick af Le Bas efter målning af Nicolas Lancret.

Den mest begåfvade af Watteaus lärjungar var Nicolas Lancret (1690—1743). Han skildrar det eleganta nöjeslifvet under 1720- och 1730-talen men med större anslutning till verkligheten än Watteau. I ett storståtligt rum, där väggarna äro indelade med pilastrar och prydda af taflor i rokokoramar, har ett sällskap herrar och damer samlat sig. En del roar sig med att spela l'ombre, ett modernt kortspel, andra bläddra i böcker, ty man kan ju ej, säger versen, »dansa både dag och natt». En ensam dam har fått nog af iskylan i det jättestora rummet och flyttat sig intill brasan för att njuta af värmen, hvilken då liksom nu i Frankrike egendomligt nog var den sista lyx man kostade på sig. Damen till höger, som tittar i kavaljerens kort, är klädd i den vida adrienneklänning, som var modern under 1700-talets förra hälft och som ofta förfärdigades af något skiftande siden.

245Det inre af Gersaints konsthandel i Paris 1720. (Vänstra sidan.)

Målning af Watteau. Äges af tyske kejsaren.

Ar 1720 på hösten ville Watteau, som han själf sade, måla en större tafla till utställning i det fria. Resultatet blef denna skylt, där den yttre väggen af Gersaints berömda konsthandel tänkes borttagen och man ser rätt in i denna skattkammare, där Karl Gustaf Tessin ett par årtionden efteråt skulle bli en högaktad kund. Watteau själf — eljest mycket kritisk mot egna arbeten — erkände utan vidare, att han var nöjd med sin på endast åtta förmiddagar färdig-målade tafla. Alla figurerna äro målade efter naturen och med all sannolikhet porträtt. Rokokons lätthet och elegans har nu definitivt aflöst det slutande 1600-talets stela högtidlighet. Damen, som vänder ryggen mot åskådaren, har den klädsamma dräkt, som var bruklig under re-gentens — Filips af Orleans — dagar och som nu kallas Watteau-dräkt. Några år förut hade de vida kjolarna på nytt blifvit moderna och den låga hårklädseln genom inflytande från det engelska modet utträngt fontangen. — Ett par tjänare äro sysselsatta med att nedpacka taflor i en större lår.

246Det inre af Gersaints konsthandel i Paris 1720. (Högra sidan.)

Målning af Watteau. Äges af tyske kejsaren.

Watteau har på denna målning, som lifligt uppskattades af hans konstnärskamrater, förbundit gratie och tidstrohet på ett sätt, som icke förekommer på någon annan af hans taflor. Den högra sidan visar en ung dam, som betraktar en på disken stående mindre tafla, framhållen af en täck bodfröken. Två herrar granska samma konstverk. I bakgrunden ligger en kännare på knä framför en mytologisk tafla i oval ram. Både han och en stående dam betrakta konstverket uppmärksamt genom sina lornjetter. Konsthandlaren själf tyckes framhålla dess förtjänster.

Gersaints skylt köptes af M. de Julienne och afyttrades af denne till en af Fredrik II:s agenter, då Berlin 1760 intogs af österrikiska och sachiska trupper, ty ett bref till Fredrik meddelar, att de två skyltarna lämnats kvar. Däremot påstår man, att märken af sabelhugg vittna om de intågande soldaternas bristande konstintresse. — Fredrik II inköpte äfven en af de två taflor, Watteau målat öfver Inskeppandet till Cytere; men som ofvan sades, den här afbildade skylten är som tidsskildring bland de viktigaste konstverken från det begynnande 1700-talet.

247Kärleksförklaringen. Omkring 1720.

Målning af Jean Francois de Troy. Hos herr C. Kuhtz i Berlin.

Det är som tidsskildrare J. Fr. de Troy står högst. — Ofvanstående tafla är en rokokobild från glansperioden, och redan ett noggrant betraktande af den arkitektoniska bakgrunden visar konstnärens fulländade smak. Soffan med sina rokokoornament och den delikata pannån med ett dekorativt behandladt herdeämne utgör i och för sig ett mästerverk. — Den välfödde unge mannen i sin pudrade stångpiska med rosett är klädd i sammetsrock. Han verkar litet otymplig i framställandet af sin kärlek. Damen förefaller segerviss och lätt moraliserande. Hon är iklädd le panier, en krinolin, hvilken tack vare sin likhet med en hönskorg lär ha erhållit detta namn. Panieren hölls ut af smala träribbor eller hvalfiskben. Detta krinolinmod, som under 1600-talets senare hälft endast förekommit på scenen, höll i sig till revolutionen. De vida klänningarna kallades andriennes eller adriennes efter Barons komedi L'andrienne, som uppfördes i november 1703, då den omtyckta skådespelerskan M:lle Dancourt uppträdde i en dylik vid klänning.

248Hemkomsten från balen. På 1730-talet.

Gravyr af Beauvarlet efter målning af Jean Francois de Troy.

Det var på salongen 1737, som originalet till denna vackra gravyr af Beauvarlet utställdes. Jean Frangois de Troy var, då han målade taflan, en nära 60 års man men tyckes ännu fullt uppskatta de kvinnliga behagen. »Vanan att lefva med anständiga ehuru känsliga damer hade sitt inflytande på hans taflor», säger en samtida. Det är en dam ur högsta societeten, som här i en smakfull rokokointeriör börjar med hjälp af sin näpna kammarjungfru att afkläda sig baldräkten. Snörlifvet har den dä i Frankrike vanliga formen, d. v. s. snöres framtill i motsats till det

dåvarande engelska bruket, där man snördes bakifrän. — Det täcka ansiktet ser litet drömmande ut, då hon går igenom sina minnen från balen. Monsieur lyfter af sig en dominodräkt och tittar in i brasan. Uti bakgrunden ser man en ung dam, som tyckes gyckla med sin af nattvak uttröttade kavaljer. Hela interiören med de vackra ljusstakarna och eldskenet frän den öppna spisen är målad med stor smak. Man får blicka in hos en familj, som är med i den vildaste nöjeshvirfveln vid Ludvig XV:s hof, sådant det gestaltade sig strax före M:me de Pompadours framträdande.

249

32Undervisning i ABCD under 1730-talet.

Kopparstick af Lepicié efter målning af Chardin.

Ännu så sent som 1845 såldes denna älskliga tafla på en auktion för endast 486 francs. Det var först under slutet af 1800-talet och hufvudsakligen genom bröderna Jules och Edmond de Goncourts på en gång lärda och spirituella konstförfattarskap, som mästare sådana som en Watteau och Chardin stego i allmänhetens uppfattning. — Hur förkroppsligar ej den lilla näpna lärarinnan allt det behändiga, skälmaktiga, behagfulla, som utmärker de lyckade af de franska kvinnotyperna under de decennier, då det mest nationella i det gamla kulturlandet fick en så ur alla synpunkter klar och bestämd form. Med sina ostyriga hårtestar, sina spelande ögon, sin lilla uppnäsa och munnen skapad för hastiga kyssar och kvicka svar är den unga flickan en äkta parisiska. Gossen känner mödans allvar och är skildrad med den skarpa blick för det äkta barnsliga, som den parisiske målaren i så hög grad ägde. Taflan är mycket förtjänstfullt graverad i koppar af Lepicié år 1740.

250Ostronfrukosten. Måltid under i/^o-talet.

Målning af Jean Francois de Troy. Slottet Chantilly.

Det är en sällsynt elegant bild från 1700-talets början, målad 1734 af den då eftersökte målaren Jean Francois de Troy, som, född 1679, är 1708 inkom i franska målarakademien. 1738 blef de Troy direktör för franska akademien i Rom och afled där 1752. Han målade utom figurrika mytologiska bilder och målningar för kyrkor pikanta och liffulla sedebilder från »regentens» hof. I ett ståtligt ovalt rum med yppig barockarkitektur som ram samla sig de unga rouéerna, regenten Filips af Orléans vänner, och tömma sina små bukiga vinflaskor till ostronen. Det var vid en dylik fest i en sådan omgifning, som några år tidigare den unge Voltaire lät sin kvickhet så oförsiktigt träffa en af de förnäma gästerna, att skalden hamnade i Bastiljen. — Taflan finnes på Chantilly, som af hertigen af Aumale, Ludvig Filips son, 1886 testamenterades till Franska akademien.

251Menageri. Interiör från Venedig. 1700-TALETs förra halft.

Målning af Pietro Longhi. National Gallery, London.

I 1700-talets Venedig hade man ej glömt bort konsten att roa sig. Rousseau beskrifver dess njutningar i sina Confessions. Det var det Venedig, Canaletto och Guardi målade, den glada stad, som skrattade åt Goldonis komedier och Gozzis burleska fantasier.

De ständiga maskeraderna och äfventyren gjorde masker mera populära och nödvändiga än på något annat ställe, och de förekomma också i olika form och färg på personerna, på denna sedebild af den behaglige, lätt af fransk konst påverkade Pietro Longhi (1702—1762), hvars glada pittoreska bilder visa oss ett Venedig i aftonrodnaden af dess storhet.

På menageriet åhör ett gladt maskeradt sällskap de röfvarhistorier, som ägaren med italiensk svada dukar upp om sin lugna matsmältande noshörning.

252Engelsk gudstjänst undf.r 1730-talet.

Kopparstick utgifvet 1736 af IV. Hogarth.

Det är med all sannolikhet i en viss liten landsförsamling i Middlesex, som händelsen i all stillhet försiggår. Den något för filosofiske doktor John Theophilus Desaguliers predikar för en oförstående publik. Under det att

prästen utlägger spräket om de betungade, som skola få hvila, snarkar den sofvande f örsamlingen: så är gravyrens namn. Några gamla gummor med toppiga hattar af 1600-talets modell, sådana som puritanerna använde, hålla sig ännu upprätta. Af männen är blott klockaren vaken, och han kastar en förstulen blick på den sofvande flickan, som trots sin intressanta läsning — hon håller fingret vid vigselformuläret — har somnat och tappat sin bröstduk. Den lärorikhet och understrukna moral, som Hogarth visar i sina bilder, är här tydligare än någonsin. Han har rent af graverat på predikstolen aposteln Pauli ord till Galaterna: Jag fruktar för eder, att jag måhända har arbetat förgäfves på eder.

253Gossen och lärarinnan. 1739.

Målning af Chardin. Lichtensteinska galleriet i Wien.

Någon älskvärdare skildrare af barnens lif än Chardin har Frankrike aldrig haft. Det är hufvudsakligen lifvet i de borgerliga familjerna han skildrar, och sedan Abraham Bosses tid hade det ej funnits någon, som bättre fått fram det förfinade drag, som finnes äfven hos bourgoisien i Frankrike, och den doft af kultur, som ligger öfver allt franskt. Det var på salongen 1739, samma år som Chardins beundrare Karl Gustaf Tessin kom till Paris, denna lustiga tafla utställdes.

I sin lilla röck med de utstående skörten med hårpiska à la Catogan står en gosse och åhör med nedslagna ögon sin guvernants förmaningar. Hon borstar hans neddammade trekantiga hatt och ser rätt treflig ut i sitt borgerliga hvita förkläde. Ärmarna afslutas med rynkadt tunt tyg enligt tidens mod; ofta användes härtill spetsar. Chardins damer verkade enligt ett karakteristiskt uttryck från samtiden »nästan evangeliska», och en broschyr från 1700-talets midt säger om hans hembilder, att det finnes ej en »kvinna af tredje ståndet», som ej känner igen sig själf.

254Familjeinteriör från 1739.

Målning af Francois Boucher. Louvre, Paris.

Boucher var efter Watteaus död 1700-talets franske modemälare. Visserligen målade han oftast dekorativa allegorier och ej sällan rätt sliskiga dylika, men han hörde dock till den sorts rokokomålare, som förstod sig på det intima draget, hvartill man under 1700-talets midt mer och mer kände sig dragen. Hvilken hemaktig trefnad ligger ej öfver denna tafla. Under sin Parisvistelse — samtidigt med denna taflas tillkomst — var den svenske ambasadören Tessin förljust både i Bouchers konst och i hans intagande fru.

Denna tafla i ljusgrönt och guld, där de vackra rokokoljushållarna och den ståtliga pendylen vittna om den mest utsökta förfining i möbleringskonsten, som kanske någonsin funnits, visar familjen samlad vid kaffebordet. Kaffet var dä ännu ett nytt njutningsmedel. Först under 1600-talets sista år hade det blifvit en allmänt begagnad dryck.

En nyvaknad känsla för barnets näpenhet låg i tiden, och den lilla flickan, som sitter på sin vackra mammas knä och matas, är tydligen en hufvudperson. Systern leker med en liten åsna med klöfsadel och fjäderbuske i pannan.

255Dryckesgille i St. Johns kaffehus. Omkring 1740.

Kopparstick af IV. Hogarth.

Dryckesgillet i St. Johns kaffehus var ett af de båda i England och på kontinenten mest uppskattade af de Hogarthska bilderna. Underskriften talade visserligen om att man här ej skulle räkna likheter med lefvande, men flera af personerna äro bevisligen porträtt. Det är kl. 4 på morgonen, men en del envisa dryckesbröder fortsätta med engelsk uthållighet och energi. De ha tömt flaskorna, men ännu återstår dock det väldiga sprithafvet i den ostindiska bålen. — Öfver prästen Henley, som arbetar med sin slef, böjer sig tobakshandlaren Jolin Harrison, som har kastat af sig sin peruk och under skrikande och skrålande tyckes föreslå prästen detsamma. Bokbindar Chandler röker sin trefna kritpipa, klädd i nattmössa. Hårpiskperuk, hatt och röck hänga pä väggen. I förgrunden trillar en officer af stolen; han har märken af franska sablar i hufvudet och förfriskas af den raglande herrn med peruken på sned genom en stråle vin till utvärtes bruk. En politiker sitter till höger och famlar med en pipa och ett ljus; i hans ficka synes The London Journal. Men nu får politiken hvila till och med i det annars så ifrigt

politiserande kaffehuset. Whigs' och tories' skilda åsikter ha »gått upp i en högre enhet».

256Abbé St.-Hubert studerande. 1742.

Pastell af Maurice de la Tour. Museet i St. Quentin.

Redan under medeltiden hade bruket att utnämna världsliga abboter förekommit. Det afskaffades visserligen, men under 1500-talet uppkom äter i Frankrike sättet, att vissa personer buro titeln abbé och upptogo ett klosters inkomster, under det att tjänsten sköttes af en prieur. Vid revolutionens inbrott funnos öfver 200 dylika, man skulle kunna säga, världsliga andlige, hvilka genom prästkrage, härklädsel, svart eller violett röck samt sina inkomster tillhörde kyrkan men eljest ofta voro rent af religionsfientliga. Man talade vid 1700-talets midt i salongerna så öppet mot religionen, att en ung herre, tillfrågad af sin jungfru, om hon finge besöka mässan, förvånad yttrade: »Läser man mässan ännu?» Det är ett ypperligt porträtt den oöfver-träffiige pastellmålaren Maurice de la Tour gjort af sin skämtsamme, njutningslystne vän abbé St.-Hubert. Trots sin djupa beundran för lifvets glada makter glömde St.-Hubert ej att suga honung också ur böckerna. Han studerar så ifrigt i sin digra foliant, att han ej märker tjufven på ljuset. Porträttet utställdes på salongen 1742 och förvaras nu i de la Tours fädernestad St. Quentin.

257

31Ludvig XV, konung af Frankrike. Omkring 1740.

Målning af Carle Vanloo. Versailles.

Ar 1710 föddes hertigens af Bourgogne son Ludvig, och fem år därefter blef han konung. Regentskapet fördes då af hertig Filip af Orléans, men redan trettonårig blef han myndig och två år därefter gift med Maria Leczinska af Polen. — Vacker och begåfvad, var han till en början mycket omtyckt men visade sig snart vara ett moraliskt gelé, en kastboll mellan prelater, som visste att begagna sig af hans vidskepliga ängslan för de religiösa formerna, och mellan samvetslösa, energiska kvinnor, som använde sig af hans hejdlösa sinnlighet för att skaffa sig makt och inkomster. Under 1730-talet vann Frankrike genom det polska tronföljdskriget Lothringen, men det olyckliga österrikiska tronföljdskriget på 1740-talet störtade landet i svåra ekonomiska olyckor. Mycken oreda framkallades genom konungens lust att föra sin egen politik bakom sina ministrars rygg. Ludvig blef slutligen likgiltig för allt utom för kvinnor och byggnadsplaner. Hans älskarinna, Madame de Pompadour, regerade honom och Frankrike mellan 1745—1764. Genom henne kastades landet i kriget mot Preussen 1756—1763. Under sista delen af sin lefnad blef den iskalle, endast för sina nöjen lefvande konungen ännu mer föraktad af sitt folk. Han afled 1774. — Porträttet är utfördt af en medlem af den kända målarsläkten Vanloo och visar den elegante, högdragne bourbonen i sina bästa år. Carle Vanloo (1705—1765) har här åstadkommit ett mycket tidstypiskt porträtt.

258Danslektion omkring 1740.

Gravyr utförd 1745 af Le Bas. Efter målning af Ph. Canot.

Ehuru flickornas uppfostran under 1700-talets början mycket försummades, var man naturligtvis ifrig att utbilda deras hållning och behag och ansåg med rätta, att danskonsten var ett godt hjälpmedel därtill. Bilden visar en lektion hos en danslärare. En liten näpen gosse har just fått sin dufning och beger sig i väg bärande pä sina läxböcker. Läraren med sin lilla pochette — fickfiol — under armen gör ett par danssteg för att inviga sin nya elev i kontradansen. Flickan ser högtidlig och läraktig ut. Danserna voro under detta århundrade långsamma och högtidliga; det raskare tempot blef modernt först på 1800-talet. Menuetten med sina små steg — pas menus — var ännu omtyckt. Versen innehåller några ord om att äfven utan denne skicklige lärares ansträngningar den unga Iris helt säkert skulle komma att besegra dem, som finge se henne.

259Uppgörandet af ett äktenskapskontrakt i England 1745. Bild I ur Mariage a la Mode.

Serie af målningar af William Hogarth. National Gallery, London.

William Hogarth, född 1697, l'öd 1764, är i vissa fall den mest framstående konstnär England frambragt. Han står på rent nationell grund, och han är i många af sina taflor stor både ur karakteristikens och ur det rent tekniskas synpunkt. Då han är mest känd genom sina ofta groft och torftigt utförda kopparstick, fordrar rättvisan, att man också ser hans taflor, innan man dömer. Mycket berömd är den serie taflor, som 1745 utkommit i kopparstick och skildrade olyckorna af ett äktenskap utan kärlek. Den »ädle lordens» son härstammar, hvilket fadern stolt påpekar på stamtaflan, från Vilhelm Eröfraren. Han är således mer än värdig att mot stort underhäll bli den rike åldermannens måg. Äfven den giktbrutne lordens skulder betalas med inteckningshandlingarna, som nu återlämnas till den högadlige svärfadern. Åldermannen sitter självbelåten och granskar kontraktet. Brud och brudgum vända hvarandra redan ryggen. Han ser sig i spegeln och leker med sin moderna snusdosa. En kavaljer skyndar sig att göra den unga öfvergifna bruden sin kur. Alla detaljer äro ypperligt gjorda men enligt vår tids smak för understrukna. För vår kännedom om en engelsk salong på 1740-talet är bilden ovärderlig.

260DEN FLITIGE GESÄLLEN UTÖFVANDE EN KRISTENS PLIKT. 1747.

Kopparstick af Hogarth.

Det kyrkliga lifvet, särskildt besöket i kyrkan, spelar i England en större roll än annorstädes. Öfver denna kyrkointeriör ligger, trots det grofva utförandet af sticket, något rörande. Man förstär något af den sociala samhörighet man kände, då församlingen sjöng och prisade i helgedomen under en tid, då ännu kyrkan och dess världsuppfattning var det självklart enda rätta i alla samhällsklasser. Lät vara, att det unga paret, så sedigt det än ser ut, har en hemlig glädje af hvarandras närhet. Mr. Francis Goodchild och Miss West, med sin lilla svarta musch i pannan, göra i så fall sin plikt med nöje. Men den gamla gumman, som hojtar så andäktigt, har den rätta sortens sancta simplicitas, den som afväpnar löjet, hon har stretat hela veckan och instämmer af hjärtat i de psalmistens ord, som Reverend King utvalt till underskrift på kopparsticket: »Huru kär håller jag din lag, dagligen begrundar jag den.» Denna bild hör till den moraliska serien, som kallas Flit och Lättja. De tolf kopparsticken äro genomengelska i sitt brutala moraliserande, de visa, hur den låte gossen pä sistone blir hängd och den flitige lord-mayor i London.

261Simon Lörd Lovat. 1746.

Teckning efter naturen, etsad af IV. Hogarth.

Den fördrifne Jakob II:s sonson Karl Edvard, den »yngre pretendenten», förlorade under försöket att återvinna sin krona 1746 slaget vid Culloden i Skottland. Bland de personer, som i hemlighet understödde Karl Edvard, var Simon Lörd Lovat, född 1667. Hans mor var en förnäm skotska, Sybella Macleod, tillhörig en klan vida berömd för sin furstetrohet. Lörd Lovat var en man af gamla stammen. På hans landtgård rådde ytterlig enkelhet; tjänstefolket sof på några halmkärfvar, men huset var å andra sidan till ytterlighet gästfritt. Hogarth aftecknade honom på hans sista resa till London. Anklagad för högförräderi vägrade han att begära nåd och blef på Georg II:s befallning afrättad. Pä Hogarths etsning, om hvilken man refs och som under flera veckor inbragte konstnären £ 12 om dagen, ser man, efter hvad Hogarth själf berättar, hur den gamle lorden räknar på fingrarna, hur många härafdelningar som Karl Edvard förfogade öfver. En grof, gammaldags prägel ligger öfver den 79-årige gubben, som själf sade sig vara för gammal och sjuklig för att tigga om nåd.

262Måltid i Frankrike. På 1740-talet.

Teckning af okänd konstnär.

Det är en ur konstnärlig synpunkt i högsta grad tilltalande teckning, som den anonyme konstnären gjort af ett franskt middagssällskap vid 1700-talets midt. Hur ledigt och elegant gruppera sig ej damer och dessa äldre och yngre herrar kring bordet. Gester och ställningar tyckas antyda den lätthet och det behag, hvarmed man konverserar i detta höga med utsökt smak dekorerade slottsrum. De äldre herrarne bära ännu stora allongeperuker. Dylika kunde kosta omkring 2,000 kronor, ehuru de allra enklaste såldes för 40 kronor. Under Ludvig XIV, då perukväsendet stod i sitt högsta flor, hade konungen 500 hofperukmakare. I bakgrunden ser man en tjänare hälla i vin åt en herre. I allmänhet drack man då liksom nu mycket litet i Frankrikes förnäma värld.

Rousseau låter Julie i sin år 1759 utkomna roman La nouvelle Héloise tala om de parisiska eleganterna, som snobba med sin nykterhet och nästan uteslutande dricka vatten. Det var Venus, ej Backus, man ägnade sin egentliga hyllning, och den näpna lilla damen på högra bordsidan ser ut att kunna få sin kavaljer att glömma sin bourgogne.

263»Acis et Galathée» uppföres 1749 på Le théâtre des cabinets i Versailles' slott. Scenen.

Akvarellteckning af Cochin.

Med hela den grace, hvaraf Cochin, denne mästare i skildringen af 1740-talets fester och kostymbaler, var mäktig, är operascenen här skildrad. Att i en opera är 1749 styfkjortel och peruk användes, är ju ej mer att undra öfver, än att 1904 Elsa i Lohengrin uppträder i snörlif på operan i Paris. Konservatismen i dramatisk konst är starkare än på något annat område, och på denna tid brydde man sig ej alls om historisk trohet.

I vassgrön klänning med skärt lif visar sig här den nu tjuguåttaåriga Antoinette de Pom-padour i Galateas roll. under det vicomte de Rohan spelar Acis med en balettartad kjol och en yfvig fjäderbuske. Från en klippa betraktar Polyfem det älskande paret. Om dekorationerna i verkligheten motsvarade Cochins akvarellteckning, voro de af en ypperlig effekt. En annan fördel hade man tydligen också på denna privata teater. Oskicket att den finaste publiken lät sätta stolar på själfva scenen slapp man här. På Paris-teatrarna fortsatte man med denna ytterligt störande osed ända till maj 1759, då tack vare Voltaires våldsamma protester detta för den »vanbördiga» publiken så obehagliga privilegium ändtligen afskaffades.

264»acis et Galäthëe» spelad på Le théâtre des cabinets

i Versailles' slott 1749. Salongen.

Akvarellteckning af Cochin.

Cochins vackra teckning låter oss på den här i två hälfter meddelade bilden se både scen och salong i den lilla teatern, som M:me de Pompadour för den intima hofkretsen anordnat i slottet. Salongen är dekorerad i blått och silfver, de äkta rokokofärgerna. Den kungliga familjen är samlad. Majestäterna och deras döttrar, Mesdames de France, hålla operatexterna till Lullis omtyckta Acis et Galathée i händerna. Kanske tänker drottningen på den fatala situation, då hon en gång befallde den högmodiga favoriten M:me de Pompadour att sjunga och hon med triumferande röst stämde upp arian: »Nu är han i mitt våld.» Maria Leczinska hade en viss vana att få bita sig i läppen. Den minimala parketten upptages till en stor del af hofkapellet, som börjar finna den nu snart hundraåriga operan Acis et Galathée litet gammalmodig. Gluck hade vid denna tid redan vistats i Paris, men det var först 1762 som hans Orfeus kom med det segrande nya. Hur enhetligt elegant bör ej en dylik liten elitpublik med sitt pudrade hår och sina glänsande dräkter ha tagit sig ut!

265

31Fransk uppfostran. 1749.

La bonne éducation. Gravyr af Le Bas efter målning af Chardin.

Det borgerliga Frankrike hade i Chardin fått en skildrare, och det en af den högsta kostnär-liga rang. Han var verksam från och med 1730-talet till och med 1770-talet. De här afbildade motstående genrescenerna äro tillkomna under 1740-talet. Lovisa Ulrika, som genom Tessin kommit i besittning af en mängd vackra Chardin-taflor, var, säga underskrifterna, ägarinna af de original, efter hvilka dessa två af Le Bas graverade kopparstick utfördes. Uti klädsam mössa, i morgondräkt (negligé) och iklädd förkläde förhör den vackra unga mamman sin dotter i bibliska historien. Flickan, med hopknäppta händer, söker att dölja sin okunnighet under en städad min. Hennes snörlif är ett slags hårdt pansar, som vid denna tid ansågs nyttigt för att hjälpa unga flickor att hålla sig raka. — Genom motsatsen mellan denna sorts ämnen och skildringarna från de lättsinniga hofkretsarna blefvo dessa Chardins taflor, hvilka i litteraturen motsvaras af »le roman bourgeois», mycket omtyckta — ej minst i hofkretsarna.

266Ritlektion. 1749.

Gravyr af Lt Bas efter målning af Chardin.

I ett naket och helt säkert kallt rum, nödtorftigt uppvärmdt af det stora fyrfatet på golfvet, sitter en ung konstnär och ritar af Pigalles Merkurius, som då med allt skäl ansågs för ett första klassens skulpturverk. Hårpiskan à la Catogan med bandrosett har sitt namn efter en engelsk general Cadogan, som i början af 1700-talet lancerat detta mod. En ung herre i trekantig hatt står bakom och tittar på hans teckning. Kortbyxorna äro nu efter 1730 fästa öfver strumpan. Förut hade man fäst strumporna öfver byxkanten. I vårt Nationalmuseum finnes en liten Chardin-tafla med liknande ämne. Här vänder tecknaren, i brun röck och trekantig hatt, ryggen åt åskådaren och ritar af en rödkritsteckning. Rokokons elegans och intensitet ligger öfver den ypperliga lilla målningen, som är en af de ytterst få, om ej den enda tafla, Carl Ivarsson kopierat.

267Jean Jacques Rousseau vid 1700-talets midt.

Pastell af La Tour. Museet i s:t Quentin.

Den berömde pastellmälaren Maurice de la Tour har på ett underbart lefvande sätt af-bildat den egendomlige schweiziske filosofen.

Rousseau föddes 1712 i Genève. Vid sexton års ålder öfvergick han till katolicismen och hamnade, efter många äfventyr och resor, slutligen i Paris. Här utgaf han sin första mera kända skrift, »Om bildningens skadlighet», där hans ovilja mot vetenskap och konst samt hans trängtan till naturen framträda. Känslans och naturens rätt är också det han söker häfda i sin 1^59 utgifna roman »La nouvelle Héloise», där han i brefform beskrifver kärlekens mysterium. År 1762 utkom sedan »Contrat social», där den kommande revolutionens idéer, om ock i oklar form, framträda. I »Emile» har han sammanfattat sina idéer om uppfostran och vill visa, att människan är »af naturen god». Landsflyktig på grund af sina åsikter, reste han till England. Han återvände 1767 och afled 1778. I sina »Confessions» meddelar han med naiv cynism och djup originalitet, hur han lefvat, känt och tänkt. I företalet vänder han sig till Gud. »Jag har afslöjat mitt inre, såsom du själf, eviga väsen, skådat det. Samla kring mig den oräkneliga skaran af mina medmänniskor, att de må höra mina bekännelser, att de må sucka öfver det ovärdiga hos mig och rodna öfver min uselhet, men må hvar och en med samma uppriktighet blotta sitt hjärta inför din tron, och må sedan en enda, om han kan, säga: Jag var bättre än han.» — Rousseaus åsikter ha utöfvat ett oöfverskådligt inflytande pä det europeiska tänkandet och kännandet.

268Kopparslagare i Paris vid 1700-talets midt.

Gravyr af Ravenct efter teckning af Boucher.

Såväl konsten som litteraturen började vid 1700-talets midt sysselsätta sig — och ej utan en viss sentimentalitet — med det lägre folket. Detta intresse hade dels en social bakgrund, var ett uttryck för Rousseaus känslor och tankar om människovärdet — »en kolhandlares hustru är förmer än en konungs maitresse en titre», hette det — dels blott en artistisk förtjusning öfver det pittoreska i gattyperna. — Dylika gattyper, afbildade i serier, utfördes i kopparstick efter olika konstnärer. Edme Bouchardon, egentligen skulptör, har i likhet med de sminkade gracernas målare, Boucher, utfört teckningar af vattenförsäljare, blomsterflickor, skärslipare, sötare och kopparslagare. Det är ur Bouchers »Les cris de Paris» bilden är hämtad. Kopparslagaren stannar utanför dörren till ett kök, ropande sitt: »Kopparslagare, kopparslagare!» hvilket betyder så mycket som: Vill ni ha kastruller lagade? Dessa typiska rop kan man ännu få höra. Vattenförsäljarens A la fraiche qiä vent boire och äfven sotarens A ramontier du haut en bas äro populära, gammalfranska på viss melodi framförda gatrop.

269Korruptionsmåltid i England under 1754 års valperiod.

Målning af Hogarth. Soane Museum i London.

Det är troligen valrörelsen i Oxford, med hvilken den något grofkornige satirikern skämtar på sin i februari 1755 färdiga tafla, som på 1700-talet tillhörde den berömde skådespelaren Garrick. Med törsten och magen till bundsförvanter söker hofpartiet — the Yellows — öfvertyga lärdomsstadens vällofliga borgerskap. I förgrunden

användes spriten både utvärtes och invärtes.

I en stor balja brygger en pojke rack-punch i kvantiteter, som borde kunna förmå flera hundra radikala att omfatta samhällsbevarande åsikter. Vid högra bordsänden åderlåtes en tjock herre, som ätit sig sjuk på ostron, och en välfödd prästman torkar sitt upphettade ansikte, under det han pysslar med sin chafing disk, en liten panna, hvarpå man själf vid bordet lagar smårätter. I bakgrunden skymtar motpartiets fanor, motståndarne demonstrera för »friheten» genom att inkasta tegelstenar på de festfirande, men intet kan rubba de samvetsgranna ätarne i deras politiska öfvertygelse.

270Tuppfäktning i England. Midten af 1700-talet.

Kopparstick af Hogarth.

Tuppfäktning var omtyckt i 1700-talets England. Nu har denna sport dragit sig tillbaka till Spanien. På den lilla arenan i Newmarket försöka två plockade tuppar att hacka ut ögonen på hvarandra. Ett blandadt följe fyller åskådarplatserna. Lörd Abermarle håller vad till höger och vänster. En gatpojke stjäl en sedel af honom. Vadslåendet försiggår under öronbedöfvande hojtande och slående med käppar och ridspön. Det rör sig om hvilken tupp först hackat ut ögat, hvilken först faller och huruvida den fallna förmår göra ännu en dödsryckning. En fransman åskådar det hela med motvilja och spiller snus i ögonen på en af åskådarne. Snusandet var nu högmodernt. Omkring år 1700 började snusandet till Ludvig XIV:s förtrytelse att gripa omkring sig vid hofvet, sedan blef det ett typiskt 1700-talets mod. På väggen sitter en bild af Nay Rawlings, sannolikt den förnämsta tuppuppföderska som lefvat.

271Le Normand de Tournehem, fransk minister för de sköna konsterna

vid 1700-talf.ts midt.

Målning af Louis Tocqué. Versailles.

Frankrikes »surintendant des båtiments» — minister för de sköna konsterna — var mellan 1746 och 1751 Le Normand de Tournehem. Han var faderlig vän till M:me de Pompadour, hade varit hennes mors älskare och på sin tid öfverhopat den lilla Reinette, som han redan då profetiskt kallade den blifvande markisinnan, med presenter, och han hade råd därtill, ty som skatteförpaktare — fermier général — hade han nämligen förtjänat en stor förmögenhet. Då hans vackra skyddsling nått makten, ville hon återbörda sin tacksamhet genom att gifva honom den eftersträfvade posten som minister för de sköna konsterna, en plats, som han med stor insikt och verkligt konstförstånd fyllde.

Med imposant auktoritet blickar han framför sig. Den guldbroderade sammetsrocken med nedfallet puder på axlarna är beundransvärdt väl målad. Guldbroderandet var ett handtverk af betydelse under denna tid. Sergels far lifnärde sig på detta yrke. — Konstnären Louis Tocqué, som äfven gjort ett besök i Sverige, har i detta porträtt gjort ett synnerligt godt arbete. Den antika vasen i bakgrunden antyder, att rokokons absoluta herravälde nu lutade mot sitt fall. Just vid denna tid började det klassiska intresset — grefve Caylus i Frankrike, Winckelmann i Italien — att särskildt i lärda konstkretsar göra sig mer och mer gällande, förebådande den kortlifvade nyklassiska perioden.

272Adelaide, Madame de France. 1758.

Målning af Jean Marc Nattier. Versailles.

De krinoliner, hvilka under namn af paniers hade varit moderna under 1720- och 30-talet, föllo på 1740-talet ihop för en kort tid. Då de sedan återvände, voro de som den onde anden i Skriften ännu starkare och större och räckte sedermera till 1700-talets sista årtionde. »I robronden, vid och stor», med bysten snörd och liksom svarfvad, med det starkt rödsminkade vackra ansiktet aftecknande sig mot det pudrade håret sitter prinsessan af blodet, madame Adelaide, Ludvig XV:s älsklingsdotter, i ljusblå dräkt, sjungande med ett nothäfte i handen. Vid hennes fötter tolkar ett litet urkostligt hundkräk sina musikaliska känslor. Trots detta humoristiska element är det en utmärkt hofbild från 1750-talet, detta porträtt af den vackra, häftiga Adelaide, som till allvarligt hoffolks fasa

af sin far utmärktes med smeknamnet Loque — trasa. — Då natten tillstundade, inkallades prinsessorna och hofvet för att åse majestätets stöfvelafdragning, le debotté du Roy. Adelaide och hennes systrar fingo då taga på sig sitt bästa och innerst i ringen invänta händelsen, hvarpå de kysstes på pannan af den kunglige fadern, nego och drogo sig tillbaka till sina våningar. På sin far utöfvade den härsklystna prinsessan ett stort inflytande. »Vi» skola göra, »vi» skola bestämma, brukade hon säga. Madame Adelaide afled ogift år 1800.

Jean Marc Nattier (1685—1766) var en god skildrare af dessa dockor, som under den röda färgen ofta hade ett hetsigt blod, som kom deras kinder att glöda under sminket.

273

31Grefve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf. 1760.

Kopparstick af Hoiibraken.

Med ett saligt leende, ej utan en viss äcklig känslosam bismak, afbildas på detta kopparstick den protestantiska världens märkligaste religiösa personlighet under Voltaires århundrade. Jämsides med upplysningsfilosofien med dess klarhet och torrhet gick en religiös rörelse, full af innerlighet och till galenskap gränsande svärmeri.

Grefve Ludwig Zinzendorf föddes 1700 i Dresden, studerade först juridik och blef kur-furstligt justitieråd i denna stad. Han grundade i den sachsiska orten Herrnhut 1727 en »brödra-församling», ett slags protestantiskt klostersamfund. Prästvigd 1734 lade han hufvudvikten vid hjärtats erfarenheter och umgicks med äkta tysk förtrolighet med gudomen. Gud Fader blef Papachen, Sonen Bruder Lämmlein och den Helige Ande Marna. De troende hyste samma svärmiska, osunda känslor för Kristi sidosår som vissa katoliker för »Jesu heliga hjärta». Herrnhutarne kallade sig t. ex. ibland blodiglar och sårmaskar.

Ar 1741 slöts ett specialförbund mellan brödraförsamlingen och Jesus, hvilken genom lottkastning ansågs ha gått in på förbundet. Zinzendorf, som besjälades af en varm uppriktig fromhet, ifrade för hednamissionen och ville »ena alla verkliga Jesu-vänner». Han blef först landsförvist från Sachsen men fick sedermera återkomma och afled 1760 i Herrnhut.

274Madame de Pompadoür vid sybågen. 1762.

Målning af Drouais. Hos Lörd Rosebery.

Jeanne Antoinette Poisson föddes 1721 i Paris. Vid tjugu års ålder blef hon gift med en finanstjänsteman, Lenormand d'Estioles, och kom 1745 till hofvet, där hon genom sina talanger och sin skönhet vann Ludvig XV:s gunst och upphöjdes till markisinna af Pompadoür. Hennes maktställning som »maitresse en titre« var betydande, och hon af- och tillsatte ministrar och generaler. Konungen skänkte henne det ena tiotalet millioner efter det andra. Hon afled 1764 och visade till och med på dödsbädden den självbehärskning och det mod, som hon så väl behöfde vid ett hof, där hennes fenomenala tur och gränslösa maktlystnad skaffat henne många fiender. Konungen, som af några religiösa plikter hindrats att närvara vid dödsbädden, lät genast tillsäga, att »stora kuvertet» skulle serveras, d. v. s. att man, som bruket var, då storheter afledo, skulle fira den döda med en större middag.

Voltaire satte värde på den aflidnas begåfning och skönhet och skref efter dödsfallet: »Jag begråter henne af tacksamhet; det är löjligt, att en gammal bläcksuddare, som knappast kan gå, lefver och en vacker kvinna dör vid fyrtio.» Drouais († 1775), en måttlig målare, har här sympatiskt tecknat den mångsidiga, konstintresserade damen i smakfull blombroderad sidenklänning. Bokhyllan i fonden betecknar hennes litterära intresse, och det öfverlägset väl utförda toalettbordet, med lådor för rödt och hvitt smink, tyder på hennes intresse för toalettkonsten.

275EN UNG DAMS TOALETT OMKRING 1760.

Kopparstick af jV. Ponce efter en tafla af Baudoin.

I ett rum, där man redan märker den begynnande Louis XVI-stilen, ehuru både väggklocka och spegel äro i

rokokostil, häller en elegant ung skönhet på att kläda om sig till middagen. Klockan visar på tre, och klockan fyra är middagstid i 1760-talets Paris.

Man kan nästan tveka, om hvilken af de tre: damen, den uppvaktande kavaljeren eller kammarjungfrun, är mest elegant. Det är emellertid detta ord man alltid får på tungan, då man betraktar Baudoins skildringar ur lifvet under Ludvig XV:s sista decennier.

Madame de Pompadour hade gjort magerheten modern, och damen på denna gravyr är genom det af den behändiga kammarsnärtan härdt åtdragna snörlifvet visserligen högbarmad men dock mager och spänstig. Kavaljeren får enligt tidens sed närvara vid toaletten.

276Sängkammare på 1760-talet.

Kopparstick af Moreau le Jeune och Simonet, efter målning af Baudoin.

Ofvanstående kopparstick torde vara den mest monumentala bild af en sängkammare, som någonsin gjorts. Rummets arkitektur är genomförd i den nya stil, som omkring 1750 började tränga igenom, där klassiska motiv trängde undan eller blandade sig med rokokoformerna. Sängen med sin storartade sänghimmel, krönt af en pompös enorm fjäderbuske, har en utpräglad 1700-tals-karaktär. Motivet är det urgamla, bröllopskvällen, Le coucher de la marièe.

En flock kammarjungfrur och brudtärnor ställa rummet i ordning, allt har en prägel af prakt och ståt, af konstnärlig och enhetlig elegans.

Pierre Antoine Baudoin (1723—1769) var svärson till Boucher och hör till de mera framstående skildrarne af nöjeslifvet under ett århundrade, som väl mer än något annat lyckats sätta en förfiningens prägel på allt och som åtminstone på ett område, möbelfabrikationen och rumsinredningen, nära nog nått fullkomligheten.

277Londonskönheten Nelly 0'Brien. 1760.

Målning af Sir Joshua Reynolds. Wallace collection i London.

Många konstforskare anse ofvan afbildade porträtt af den glada londonskönheten Nelly 0'Brien vara ett af den produktive engelske porträttmålarens allra bästa. Sällan har Reynolds fått in en sådan glöd, en så gedigen koloristisk verkan som i detta vackra porträtt, hvilket utgör en af pärlorna i den storartade samling, som af Sir Richard Wallace blifvit skänkt åt det allmänna och som för fransk och engelsk 1700-tals-konst är en ovärderlig guldgrufva.

Porträttet af den unga damen, som tillhörde den engelska hufvudstadens galanta värld under 1760-talet, är utfördt i naturlig storlek. En liten »Woffington»-hatt beskuggar den vackra ansiktsovalen, och barmens hvithet framhålles af en svart spetsmantilj. Ärmarnas spets-»enga-geanter» äro synnerligen väl mälade. De bryta sig mot en karmosinröd madrasserad klänning. Det anglosachsiska hundintresset spelar äfven in på denna bild, där en liten »Malta terrier» med komisk likgiltighet mottager den vackra Nellys eljest så ifrigt eftersträfvade smekningar.

278William Pitt d. ä. Omkring 1760.

Gravyr af Houston efter målning af IV. Hoare.

I sammetsrock och pudrad peruk sitter den engelske statsmannen vid ett bord fullt af aktstycken. »Den store underhusledamoten» hade då ännu ej utnämnts till Earl of Chatham, med hvilken titel följde tvånget att flytta sin vältalighet och sitt inflytande till öfverhuset, lordernas hus. William Pitt föddes 1708. Han började sin bana i underhuset 1735. Ar 1746 erhöll han en plats i kabinettet, men sin egentliga betydelse fick han 1756 och följande år, då han som statssekreterare skötte utrikespolitiken och hären. Genom hans energi sattes krigsmakten i stånd, och England, nyss i den största fara, besegrade och förstörde Frankrikes flotta och eröfrade Canada och Indien. Han afgick 1761 från regeringen. Under sista delen af sitt lif tog han ifrigt parti för de nordamerikanska kolonierna. — Ännu en gång — 1766 — blef han uppmanad att bilda ministär, men sjukdom tvang honom att

redan 1768 nedlägga makten. Under en debatt om de nordamerikanska koloniernas ställning den 7 april 1778 träffades den store vältalaren af ett slaganfall i självfva öfverhuset. Han dog några veckor senare. William Pitt d. ä. var far till W. Pitt d. y., hvilken under revolutionskrigen ledde Englands öden.

279Calas tar farväl af sin familj fore afrättningen d. io mars 1762.

Kopparstick af Chodo-wiecki efter hans egen 1767 utförda tafla.

Ar 1761 hade en protestantisk kattunhandlare Jean Calas i Toulouse anklagats för att ha hängt sin son, som begått självmord. Man sade, att fadern mördat honom, emedan sonen stod i begrepp att öfvergå till katolicismen. Den religiösa fanatismen utöfvade sitt tryck på domstolen, som utan motivering dömde den gamle Jean Calas till döden efter skärpt tortyr, kyrkobot och stegling. Han skulle läggas på ett andreaskors med skarpa hak, ben och ryggrad skulle krossas af en järnstång, och han skulle lefvande inflätas i ett hjul, »för att lefva», heter det, »så länge det kunde behaga Gud». Domen utfördes den io mars 1762.

Calasprocessen väckte hela Europas intresse, och denna i Berlin målade tafla är ytterligare ett bevis därför. Lavater kallar den något öfverdrifvet »ett af de härligaste, naturligaste stycken», som han sett. Gravyren är ej vidare ypperlig. Då Chodowiecki visade den för en fransk diplomat, sade denne: »Vous avez été bien mal grave» till den bestörte målaren-gravören.

280Calas' frikännande enligt utslag af 9 mars 1765 uppläses för hans maka och två döttrar samt en trotjänarinna.

Kopparstick af de la Fosse efter målning af Carmontelle.

På Voltaire verkade Calas' afrättning som ett slag i ansiktet. »Vi fordra», skref den store fritänkarpåfven, »ingenting annat än att fä veta, på hvilken grund man dömde Calas. Hvilken ohygglighet är ej en sådan hemlig dom utan offentliggjord motivering! Finnes det ett fruktansvärdare tyranni än att få utgjuta blod efter behag utan att kunna dragas till räkenskap. 'Så är icke sed', påstå domarne! Nåväl, I vilddjur, så måste detta hädanefter bli sed!» — Voltaire upprörde Frankrike med sina protester, ja, hela Europa tog parti för Calasprocessens revision. Den kungliga domstolen kasserade slutligen domen, förklarande Calas vara oskyldig. Ludvig XV gaf familjen 36,000 francs i gratifikation och beviljade privilegium att sälja det ofvan afbildade kopparsticket till familjens förmån. Detta lyckades dock de mot Voltaire ursinniga ämbetsmännen att förhindra. — Det är något rörande i dessa svartklädda kvinnor med de klädsamma mössorna, som uppmärksamt och med vemodig glädje åhöra faderns upprättelse. — Voltaire uppsatte detta kopparstick öfver sin säng.

291Tebjudning hos Prinsen af Conti. 1763.

Målning af Olivier. Louvre, Paris.

I sle salon des quatre glaces» i prinsens af Conti palats Hotel du Temple har ett aristokratiskt sällskap samlat sig för att dricka te och höra på en liten ovanligt begåfvad, sjuårig österrikare, Wolfgang Amadeus Mozart, som spelade piano och tillhörde de få musikalisk-a underbarn, af hvilka det blifvit något verkligt stort.

Man har roligt i den höga och svala distingueradt dekorerade salongen hos den gästfrie värden, som två år efter detta tillfälle skulle låta Rousseau få en fristad för polisens förföljelser just i detta ståtliga hus.

Invid Mozart står operasångaren Jélyotte och knäpper på en gittar, och nära honom, vändande ryggen och sin stora dä gammalmodiga allongeperufc åt åskådaren, ser man prinsen af Conti själf. Damen i hatt är den unga grefvinnan Egmont, som skulle bli så romantiskt förälskad i Gustaf III.

Hela taflan ger ett godt intryck af det glada sällskapslif, som den fina världen under 1700-talet orkade med, ett sällskapslif med festfrukostar, festmiddagar, jakter, teaterbesök, dans, spel och galanteri hela dygnet om.

282Portugisiske ministern Pombal 1767.

Kopparstick af Beauvarlet efter målning af van Loo och Joseph Vernet.

Dom Sebastiào, Jozé Carvalho e Mello, grefve af Oeyras, markis af Pombal, var en af 1700-talets märkligaste

personligheter. Hans lifstid faller mellan ären 1699 c*0'1 1782. Från 1750 till 1777 styrde han Portugal med hänsynslös kraft och tillämpade liksom Struensee i Danmark upplysningstidens idéer på det reaktionära, försoffade konungariket. Mest kändt är jesuiternas fördrifvande 1759 genom honom, förenadt med en reduktion af skarpaste slag.

Det ofvan afbildade kopparsticket visar den mäktige, hvilken, sittande på en terrass vid Tajo, med en imposant åtbörd pekar på det Lissabon, han uppbyggt efter den ohyggliga jordbäfningen 1755 och som han nu genom frisinnade reformer med lock och pock sökte »lyckliggöra». Bakom honom på bordet står en modell till ryttarstatyn öfver Josef Emanuel. Det var denne svage vällusting, som under hela sin regering lät Pombal »hållas» och sålunda hade en medelbar förtjänst i sin ministers nydaningsarbete.

283Monseigneur grefven af Artois, prins af blodet, och hans syster madame Clotilde.

Kopparstick af Beauvarlet efter målning af Drouais.

Det var ett lillgammalt sällskap, barnavärlden i 1700-talets Frankrike. Taine berättar, hur en liten gosse, tillfrågad af prins Henrik af Preussen hvad han hette, på stående fot svarat:

Ma naissance n'a rien de neuf: J'ai suivi la commune règle, Mais c'est vous qui sortez d'un ceuf, Car vous étes un aigle!

Men voro dessa ungdomar ej örnar, så var tuppkycklingstypen så mycket vanligare. Beaumarchais och de Lauzun voro inblandade i kärleksaffärer och dueller redan som gossar. — Bilden visar den tioårige grefven af Artois, sedermera konung Karl X, lekande med sin syster Clotilde, hvilken skulle bli drottning af Savoyen. Hennes hufvuddygd var gudfruktig-heten. Den Helige Andes orden prunkar redan på parfvelns bröst. Under de 70 år, som återstodo af hans lif, medhann Karl en serie af dumheter, hvilka bland annat 1830 framkallade julirevolutionen, som kostade honom hans krona.

284Grefvinnan Marié Jeanne Du Barry i jaktdräkt. Under 1770-talet.

Kopparstick af Beauvarht. Efler målning af Droiiais.

Jeanne Bécu — ett för franska öron lika vulgärt som löjligt klingande namn — föddes utom äktenskapet och i fattigdom. Sin första ungdom tillbragte hon i lastbara kretsar af lägre social rang men blef slutligen uppmärksammad af monarken, hvilken lät gifta henne med en tvetydig herre, grefve Guillaume du Barry, från hvilken hon genast friköptes och upphöjdes till »maitresse en titre». Kung Fredrik II af Preussen brukade skämtsamt kalla henne drottning Cotillon III. Utan att äga M:me de Pompadours begåfning och hufvudsakligen försedd med skönhet och godt humör, lyckades hon göra den gamle kungen öfver öronen förtjust i sig. Hon tillskansade sig millioner, slösade öfver all måtta och lyckades till och med genomdrifva, att hennes kvitto gällde som betalning i statskassan. Hennes goda hjärta öfverflödade af hjälpsamhet mot de skaror af fattiga släktingar, hvilka likt korpar samlade sig kring henne. Ludvig lät hon på skämt inskrifva bland sina betjänter under namnet La France. »Ditt kaffe kokar öfver, La France!» ropade hon en gång till kungen, som roade sig med att själf koka kaffe åt henne. Det jesuitiska partiet använde sig af den något bigotta damen för att inverka på kungen, och man berättar, att påflige nuntien, storallmoseutdelaren kardinal de la Roche-Aymon dragit af henne tofflorna. Efter Ludvigs död lefde hon på sitt med utsökt konst smyckade slott Louveciennes. Anklagad för att stödja aristokratien, blef hon 1793 giljotinerad. Den glada, godlynta skönheten hade förvandlats till en grånad, korpulent femtioärig gumma, hvilken fasande för döden förrådde sina vänner, själf förrådd af dem hon visat välgärningar.

285Stekvändare i Berlin på 1770-talet.

Gravyr af Chodowiecki.

Chodowiecki, själf gift med en dam tillhörande en af de franska protestantfamiljer, som flyktat till Tyskland vid nantesiska ediktets upphäfvande 1685, hade mänga franska bekanta. Ofvanstående gosse är son till en fransk trädgårdsmästare vid namn Thomas, hvilken bodde vid Potsdamer Thor. Han hade en bifförtjänst genom att låta

sin gosse på spett steka fårsadlar och rostbiffar med den takt och den omsorg, som är utmärkande för de begåfvade stekvändarne af den franska nationen, ty, säger det franska ordspråket: »Man blir kock, men man födes stekvändare.» Hvad nu särskildt angår den här afbildade steken, uppåts den enligt konstnärens egen uppgift af familjen Chodowiecki, dock sedan den först gjort sin tjänst som modell.

Äfven på kokkonstens område gjorde Frankrike en kulturinsats. Man bör erinra sig, att under »regenten» och Ludvig XV det franska köket hade en guldålder och nådde en höjd, som i harmonisk utbildning lär kunna ställas till och med öfver den atenska under Hellas' glansdagar.

286HOS EN FÖRNÄM POLSK FAMILJ I DANZIG. 1773.

Teckning af Chodowiecki. I akademien i Berlin.

Är 1773 gjorde tecknaren och kopparstickaren Chodowiecki ett besök i Danzig, där han 1726 sett dagens ljus. Vid den tiden hade befolkningen ännu Karl XII i godt minne. Det var om danzigherrarne han skref till Måns Stenbock: »I kan man bry deras gods i förbi-marchen medh Troupperne bäst som I tycker. (General) Brandtens gods och andra sådana, om I så kommer bekvämt åht, måste I sökia att ruinera bäst I kunnen.» — Bilden visar en af de fina familjerna i Danzig, denna stad som först 1793 skulle bli preussisk. Med en för slaverna utmärkande explosiv vänlighet kyssa två unga damer den vackra grefvinnan Czapskas händer. De och grefvinnan äro klädda efter franska modet med podier — de veckade sido-puffarna. I själfmedveten pose står ädlingen med sitt efter polsk sed rundklippta hår. Med sina mustascher och i synnerhet genom den långa rocken med hängärmarna gör han ett nästan orientaliskt intryck. Längst till höger synes en romersk-katolsk andlig med sin tonsur. Det hela är en värdefull familjeinteriör från Polens upplösningstid.

287Barn hälsa på sina föräldrar samt Förlofvadt par och äkta par. 1770-talet.

Kopparstick ur >Das Basedowische Elementarwerk», illustreradt af D. Chodowiccki.

»Tacksamheten» illustreras här af tre fosterbarn, som sirligt buga sig för fosterföräld-rarne. — Af en stark men ofrivillig komik är den bild, som fått namnet Der Geschlechtstrieb. Undervisande pekar fästmannen på den nattrockshöljde, välfödde fadern, som säger pip ät sin tjocke arfvinge, hvilken i sin frodiga mammas knä naturenligt gläder sig åt tillvaron.

Johan Bernhard Basedow (1723 —1790) inrättade i Dessau i Anhalt 1774, samma år som ofvannämnda arbete utkom, en helpension, hvilken erhöll det högtrafvande namnet Philantropinum. Basedow påverkades starkt af Rousseau och hade åsikter, som ännu äro aktuella. Han sökte i religionsundervisningen införa en dogmfriare riktning, han verkade för kroppens härdande genom gymnastik, han ifrade för åskådningsundervisning och sökte höja undervisningen i lefvande språk samt ej minst intresset för modersmålet. Detta senare var synnerligen af behofvet påkalladt, ty latinfanatismen höll i sig så starkt, att en då gällande pommersk förordning stadgade, att lärarne skulle tala latin, ej tyska, med lärjungarne. Tysktalandet vore, hette det, »an sich leichtfertig und bei Kindern ärgerlich und schädlich».

2S8Furstligt ekipage stannar vid bykrogen. 1770-talet. Spöslitning och gatlopp.

Kopparstick af Daniel Chodowiecki.

»Die Menschenliebe in der Mitfreude» är den tidstypiska titeln på den öfre bilden, hvilken liksom den undre förekommer i Basedows under 1700-talets slut så högt skattade bok Das Elementarwerk, i hvilken man välvist fick upplysningar om åtskilliga angenäma och oangenäma lifsföreteelser, t. ex. människokärlek och spöslitning.

Fursten låter sitt fyrspann stanna vid bykrogen, där ungdomen under lek och dans ger fritt lopp åt för sin ålder passande känslor. Han låter kalla till sig ett af dessa okonstlade flickebarn och belönar henne för visad rödblommighet med en blank thaler.

Den undre bilden skildrar »Das ehrliche Gassenlaufen und die unehrliche Stäupung». För spel, dryckenskap, desertering användes i Fredrik den stores armé som straff gatlopp. Afklädd till midjan fick soldaten springa

mellan hundra till tre hundra af sina kamrater sex à tolf gånger och erhöll för hvarje hvarf ett slag af hvar man. Denna kamratliga bödelstjänst ansågs i hög grad moraliskt uppfostrande. Den hade dock ej samma skamliga — unehrliche — innebörd som spöslitningen.

299Bal i Frankrike. Omkring 1770.

Gravyr af Duclos efter en 1773 utställd teckning af Augustin de St. Aubin.

Det är vinter. Klockan är ett pä natten. Man dansar i ett elegant hem under de glada tider, om hvilka Talleyrand yttrat, att man ej visste hvad njutning och glädje var, om man ej lefvat under 1'ancien régime, den lyckliga tiden — för somliga.

Till höger i förgrunden står en stol, pä hvilken damerna lagt sina pälsar. Orkestern spelar, och fyra par dansa den moderna 1'Allemande efter föreskrift af Mr Dubois, dansör vid operan. Visserligen dansade man ibland utan panierer, men här på bilden användas dylika panierkrinoliner af alla. De två till höger dansande bära dessutom öfverklänningar, hvilka pä sidorna bilda s. k. pocher.

Augustin de St. Aubin föddes 1736. Han var en af 1700-talets älskvärdaste tecknare och gravörer. Hans mest berömda teckning är den ofvanstående. Denna och dess pendant, Le concert, äro båda stuckna af Duclos.

290Voltaire tar sängliggande emot vänner på Ferney. Den 4 juli 1775.

Teckning af Vi'vant Denon, kallad Le déjeuner de Ferney. Graverad af Nce och Masquelier.

Under de sista ären af sitt långa lif bodde Voltaire på sitt gods Ferney i departementet Ain strax norr om Genève och således helt nära Schweiz. Det var från denna plats den gamle skeptiske mångmillionären, krusad af konungar och kejsarinnor, med en sådan entusiasm stridde mot de religiösa fördomarna, att han väckte beundran hos hela det fritt tänkande Europa.

Här samlade den sjuklige men i det sista andligt energiske gubben sina vänner omkring sig. Det är med några sådana han nu vid morgonkaffet sysselsätter sig. Öfver hans säng ser man det förut i denna bok afbildade kopparsticket Calas' frikännande.

Den liffulla teckningen är utförd af den vid denna tid ungdomlige Vivant Denon (1747— 1825), hvilken efterlämnat hela massor af teckningar och gravyrer, fyllda med behag och ofta med en mycket kraftig sensualism. Under Napoleons tid blef han generaldirektör för museerna och följde Bonaparte på hans egyptiska fälttåg. Han hade den viktiga posten att säga, hvilka konstverk som skulle >.räddas» ät Paris' museer.

291Hjälten i Rousseaus roman Julie ou La nouvelle Héloise lämnar det

parisiska nöjeslifvet.

Gravyr från 1776 af De Launay efter teckning af Moreau le Jeune.

Rousseaus stora kärleksroman i brefform, Julie ou La nouvelle Heloise, utkom 1759, väckte ett oerhördt uppseende och framkallade, har man sagt, i hela den eleganta franska damvärlden en liflig lust att få erfara verklig kärlek i stället för det galanteri, som under de förflutna decennierna hört till den goda tonen.

Det kärleksförhållande, som existerade i romanen mellan Mlle Julie, den adliga flickan vid Genève-sjöns strand, och St. Preux, förebådade genom sin intensitet och sitt hänsynslösa pockande pä känslans rätt en reaktion mot upplysningens och galanteriets torrhet. Bilden visar i 1770-talets dräkt — ty då utkom den praktupplaga, till hvilken Moreau tecknat —, hur St. Preux utom sig af vämjelse lämnar ett ytligt och lättsinnigt sällskap i Paris. Han beskrifver i sitt bref till Julie, hur han afskyr den profanering af kärleken lian där varit vittne till.

Ingen kunde vara lämpligare att skildra denna parisiska miljö än Jean Michel Moreau le Jeune (1741 — 1814), hvilken så smidigt satt sig in i denna tids världsväsende.

292Bärstol under 1770-talet.

Gravyr af Martini ur Moreaus praktverk »Suite cTestampes» efter teckning af J. Al. Moreau d. y.

Afbildningen tillhör det mest utsökta kulturhistoriska praktverk, som någonsin utkommit, nämligen »Suite d'estampes pour servir à 1'Historie des Modes et du Costume en France dans le i8:me siècle.» Den visar en privat bärstol, färdig att mottaga sin dyrbara börda. — Bärstolen användes i London redan i början af 1600-talet. Mot midten af detta århundrade kom den till Paris, där den under 150 år mycket begagnades på grund af den ohyggliga gat-smutsen. Både damer och herrar, särskildt läkare använde den vid sina visiter. Det fanns af alla sorter, från lyxbärstolar med målningar af de mest eftersökta konstnärer och med ornament i guldbrons, till trasiga, illaluktande bärstolar, hvilka hyrdes för en spottstyfver. — Den pä sid. 239 afbildade hertiginnan af Nemours reste till sitt furstendöme Neufchàtel i bärstol, de mer än 500 km. tillryggalades med tillhjälp af 40 bärare på 10 à 12 dar.

I Paris utarrenderades rätten att hyra ut bärstolar. Ett reglemente från 1736 meddelar, att bärarne blott hade rätt att fordra 10 sous för en färd, och att de voro förbjudna att kasta glåpord efter de personer, som ej ville använda sig af deras tjänster. Detta reglemente visar, att dessa i blått livré uppträdande bärstolsbärare voro direkta föregångare till vår tids droskkuskar.

293Karl von Linné. 1770-talet.

Målning af Alexander Roslin. Versailles.

Ofvan afbildade Linné-porträtt förekom på Parissalongen 1779 och målades efter de studier, Roslin år 1774 i Sverige gjort efter den åldrige vetenskapsmannen. Detta år tillkom nämligen den utmärkta bröstbild, som förvaras i Vetenskapsakademien och som graverats af Bervie. Det här afbildade knästycket torde vara en utveckling af bröstbilden. Det fina vänliga ansiktet myser under den pudrade peruken. Karl Linnaeus föddes, »utsprucken», som han själf säger, »ur stubbotan rot», år 1707 i ett småländskt prästhem. Efter skolgång i Växjö studerade han i Lund och Uppsala, föreläste i botanik vid sistnämnda universitet, gjorde många och långa studieresor i Sverige och tillbragte åren 1733—1738 i Holland, England och Frankrike. Återkommen till Sverige vistades han först i Stockholm, dels utöfvande läkarverksamhet, dels föreläsande i naturalhistoria, och var 1739 en af Vetenskapsakademiens stiftare. Från 1741 var han professor i Uppsala och blef inom sitt fack, naturalhistorien, en europeisk ryktbarhet. Ar 1762 hade han adlats, och följande år tog han afsked samt afled d. 10 januari 1778 i Uppsala. Bland hans skrifter märkas i första rummet hans Systema naturae, med »sexualsystemet», hans Flora Suecica och hans äfven stilistiskt förträffliga resebeskrifningar från Lappland, Oland, Gottland, Västergötland och Skåne. »Man har inom botaniken honom att tacka för bildandet af en bestämd och lättfattlig terminologi, genomförandet af sexualsystemet och grundläggandet af ett naturligt system.» — Inför den vördnadsfulla och djupa blick, hvarmed Linné såg på naturen, afslöjade sig många af dess mysterier.

294Operasångerskan Sophie Arnould. 1770-talet.

Målning af Greuze. Wallace Collection i London.

»Greuze kan göra självfva dygden tilldragande», brukade man under 1700-talets senare hälft säga i Frankrike, då man såg hans dygdesamma »oskulder», som vände ut och in på sina blå ögon. Men det var ei med detta problem han behöfde anstränga sig på denna tafla, ty odygdig är väl snarare det epitet, man kan tillägga den förtjusande, bitande kvicka, grundligt bildade och ovanligt lättsinniga primadonnan vid Paris' opera, Sophie Arnould. Född 1744 debuterade hon redan 1757 och lämnade scenen 1778 efter en tjuguårig glänsande bana. Främst lyste och tjusade hon i Glucks Iphigénie en Aulide.

I hennes salonger samlades Rousseau och encyklopedisterna Diderot och Helvétius. Man citerade hennes roligheter, hvilka till och med utgåfvos i en särskild samling. På porträttet är hon till hälften sentimental, till hälften litet hånfullt öfverlägsen. Hon dog 1803, och två år efter afled hennes målare.

295VOLTARIE LAGERKRÖNES PÅ THËÂTRE FRANQAIS 1778.

Teckning af Gabriel de St. Aubin.

På denna ej fullt färdiga men förtjusande teckning, hvilken liksom gripit det högtidliga ögonblicket i flykten, ser man det inre af Théâtre Frangais, då den gamle 84-årige Voltaire mottager en hyllning så öfverväldigande, att den enligt somligas mening påskyndat hans snart därpå följande död den 30 maj 1778.

På scenen bekransade man hans byst och uppförde hans skådespel Irène, hvilket namn återfinnes pä den närmaste halfkolonnen vid skaldens loge. Med ytterst få medel har tecknaren fått in teaterluften i sin framställning. Man tycker sig höra fanfarerna från orkestern, man känner något af den explosion af tacksamhet, som sjuttonhundrasjuttiotalspubliken erfor mot den, hvilkens ord träffat tankeliken som ljungeldar och som åskan rensat luften.

Gabriel de St. Aubin var född 1724 och dog 1780. Han har ritat en hel del porträtt, men viktigare ur kulturhistorisk och konstnärlig synpunkt äro hans teckningar ur det samtida pariserlifvet, oftast stuckna i koppar. På denna bild kommer hans grace fram utan omskrifning af kopparstickaren.

296Rousseaus sista stunder, juni 1778.

Kopparstick af //. Guttcnberg efter teckning af J. M. Moreau le Jeune.

Ur historisk synpunkt är denna bild ytterst osäker. Man vet ej, om Rousseau dött en naturlig död eller om han själf tagit sig af daga.

Hans älskarinna, Thérèse Levasseur, med hvilken han lefvat tillsammans sedan 1745, var en dum och okunnig uppasserska. Nio år före sin död hade han legaliserat förbindelsen. Döden inträffade på Ermenonville nära Paris, på ett ställe tillhörigt markis de Girardin. Rummet med sina halmstolar, sin öppna spis, där kaffekannan värmes vid elden, är nog till alla delar likt de rum, där upplysningstidens författare arbetade. Pä pianots notställare står partituret till Le Devin du village, en opera som Rousseau 1752 komponerat. Rousseau föreställes uttala de apokryfiska men för honom mycket karakteristiska ord, som man trodde han skulle hafva yttrat vid dödstillfället: »Min kära hustru, gör mig den tjänsten att öppna fönstret, sä att jag får lyckan att ännu en gång se grönskan. Hvad den är vacker! Hvad denna dag är ren och lugn! O, hvad naturen är stor! Se på solen, hvars leende tyckes kalla mig, se själf på detta oändliga ljus, det är Gud, ja Gud själf, som öppnar sin barm för mig och ändtligen inbjuder mig att smaka den eviga och oföränderliga frid, som jag sä mycket eftertraktat.»

297Supé omkring 1780.

Kopparstick ur »Suite d'estampes» af Helman efter en 1777 utförd teckning af Moreau le Jeune.

> Le souper fin», den här afbildade gravyren, framställer ett rum i Ludvig XVI:s stil. De två paren ha slagit sig ned vid ett rundt bord, prydt med en grupp af de tre gracerna, som uppbära en ananas. Moreau förlänar sina teckningar en doft af den njutningslystnad i stor stil, som behärskade tiden. Den ena damen i den dä moderna enorma härklädseln, som gaf anledning till så många karikatyrer, har snappat upp ett bref, som hennes kavaljer vill hindra henne att läsa.

Man lägge märke till den vackra lanternan och de två små borden, s. k. servantes, hvilka användes än för att hålla rätter och tallrikar varma, än för att kyla vinet, särskildt champagnen, som, uppfunnen vid 1600-talets slut af benediktinerpatern Pérignon, blef alltmer omtyckt.

298Offentlig skrifvare i Frankrike. Omkring 1780.

Teckning af P. A. Wille. Albertina-museet i Wien.

Paris under 1700-talet var till det yttre en i många afseenden vanvårdad stad, men då det gällde folklif, visade det sig i alla händelser lifligare än andra städer norr om Alperna. Visserligen körde de få vagnarna ytterst långsamt — mot 1700-talets slut väcktes t. o. m. förslag om att vagnar blott skulle ha rätt att köra i gående —, men försäljarne med sina brokiga varor och de mänga bärstolarna gåfvo ett pittoreskt utseende åt gatan.

Vid öppen gata satt äfven skrifvaren, som för fem sous satte upp ett enklare bref och för tolf sous med, som det hette, »en mera upphöjd stil» skref böneskrifter till ministrar och konungen.

På Willes teckning ser man en ung flicka af folket, som säkert ej har något otaladt med öfverheten utan behöfver hjälp för att få sina känslor för någon bekant gosse satta på papperet.

Vid gatans kant står den lilla öppna skrifvarbutiken, ett exempel på hur bristfällig folkundervisningen var, innan revolutionen ej minst på detta område gjorde nödvändiga och genomgripande reformer.

99Middag på Stockholms slott. 1779.

Målning af Per Hilleström. Drottningholms slott.

Per Hilleström (1732—1816) var under 1700-talet den svenske målare, som mest sökte få in det kulturhistoriska draget på sina taflor och som med ett visst behag kunde skildra lifvet både i de lägre och de högre samhällslagren. På kung Gustaf III:s befallning fick han äfven afbilda karuseller och högtidliga ceremonier och har härigenom gifvit värdefullare bidrag till historien än till konsthistorien.

Bilden visar den kungliga taffeln på Stockholms slott. Fondväggen prydes af Leandro Bassanos tafla Kleopatras måltid, nu i Nationalmuseum. Vid bordet med dess silfverkarotter och vaxljus sitta till vänster konungen och drottning Sofia Magdalena. Vid högra bordsänden hertig Karl och hertiginnan Hedvig Charlotta samt prinsessan Sofia Albertina. De uppvaktande herrarne äro klädda i »svenska dräkten». På taburetter sitta riksrådinnor, rikets herrars fruar och öfverhofmästarinnor. Kungen har efter sin vana hugnat en af de vid hans bordsände stående diplomaterna med att ropa honom till sig för att ställa några frågor till honom. Som nöjestillställning torde en dylik middag varit något tvifvelaktig.

300Salongslif i Frankrike omkring 1780.

Kopparstick från 17s3 af Dequevauviller efter gouachemålning af Nils Lafrensen ä. y.

Ofvanstående bild af en fransk salong i den mest utsökta Louis-XVI-stil är utförd af den svenske målaren Nils Lafrensen d. y., hvilken så grundligt satt sig in i fransk uppfattning, att han i Paris räknas för en af de bästa skildrare af tiden omedelbart före revolutionen.

Det är under 1780-talets allra första år denna bild tillkom. — »L'extrëmement bonne compagnie», som det hette på den tiden, roade sig med märklig spänstighet snart sagdt hela dygnet. — »Under Ludvig XIV vågade man ej säga ett ord, under Ludvig XV talade man tyst, nu talar man högt», sade en samtida, oeh — skulle man kanske kunna tillägga — mycket och länge. Visserligen hvilade man sig litet om förmiddagarna med läsning och trictracspel, såsom synes af bilden, men sedan togs skadan igen, och fastän operan slutade redan half nio, kom man ej i säng förrän två på morgonen. — Tonen i dessa salonger var galant, och, har man sagt, det öfverflödiga var för dessa människor det nödvändigaste. Man berättar, att prinsen af Conti hörde en dam önska en miniatyr af sin kanariefågel infattad i en ring. Prinsen erbjöd sig genast att ge den i present. Hon mottog med villkor att infattningen skulle vara enkel, och, då hon erhöll ringen prydd med en diamant, sände hon ädelstenen tillbaka. Prinsen söndersmulade då diamanten till pulver och använde detta till skrifsand på den ömt förebrående biljett han sände henne. Det är om dylika småhistorier man talade i den vackra salongen.

301en ung förnäm herres morgontoalett på 1780-talet.

Kopparstick ur »Suite d'estampes» af /'. A. Martini efter teckning af J. Moreau le Jeune.

Efter morgonpromenaden återvänder den unge eleganten till sitt hem för att ännu en gång kläda om sig. Frisören med pudervippan bredvid sig på toalettbordet ordnar hårklädseln, hans biträde pröfvat" bränntången på ett papper. Le coureur, löparen med sin egendomliga hufvudbonad prydd med plymer, har just lämnat sin herre ett bref och väntar på svar. Med en nonchalant gest talar denne med skräddaren om sin nya röck — kanske i den då moderna färgen >caca Dauphin» eller »boue de Paris» — de smutsiga gatorna hade då ännu ej blodfär-gats. Denne unge petit-maitre, som eleganterna dåförtiden kallades, kläder om sig för att visa sig i Palais Royals trädgårdar, där vid 1700-talets slut alla goda restauranger och finare bodar lågo. Under damporträttet i den ovala ramen hänga två gardinförsedda taflor. Dessa förhängen användes dels för att akta de ljuskänsliga gouachemålningarna, dels för att ej såra oskyldiga ögon.

302Efter operaföreställningens slut. 1780-talets början.

Gravyr ur >Suite d'estampes> af Malbeste efter teckning af Moreau le Jeune.

Äfven under 1780-talets dagar betraktades operan som en offentlig salong, dit man gick lika mycket för att konversera och visa sina toaletter som för att höra på musiken. Vid utgången, säger en samtida sedeskildrare, stämde man möte, och /'aboyeur — så kallades dä den stackaren — förtjänade en slant genom att — liksom äfven nu brukas — under höga rop leta reda pä det väntande ekipaget. Under tiden hade, som bilden visar, den unga hertiginnan bytt några ömma hviskningar med en kavaljer. Bakom honom synes en dam med hatt ä la Pandoure. I förgrunden lämnar en ung herre en blomsterflicka ett bref med en hemlighetsfullhet, som tyckes antyda, att hon diskret skulle befordra biljetten till någon hög dam. Den instoppades i en bukett, som öfverlämnades åt den tillbedda med den traditionella formeln: »Sätt ej stjälkarna i vatten» utan, menade man, forska bland blommorna, så hittar ni tydligare besked än blomsterspråket kan gifva. Man kan vara förvissad om, att det ej saknades mysterier, från oskyldigare kärleksintriger till »halsbandshistoriens» hemligheter, hvilka upprörde hela det kungarike, som just vid denna tid började rynka ögonbrynen åt sin stolta drottning.

303Besöket hos arrendatorn. Omkring 1780.

Kopparstick ur »Suite d'estampes» af J. L. Delignon efter en teckning af J. M. Moreau le Jeune.

Det är en afton under 1'ancien régime's sista dagar. Inom tio år kommer godsherrn att tala om det gamla hederliga patriarkaliska tillståndet, som rådde under de tider, då det ännu fanns kvar ett feodalistiskt Frankrike. Det är ur denna synpunkt bilden är tecknad. De underlydande skola jubla öfver att slafveriet tagit slut och att i det rika Frankrike ej endast de fattiga skola betala skatt.

Moreau har här skapat en idyll, inströdd bland sitt stora praktverks aristokratiska nöjesbilder. Vid foten af ett gammalt stentorn med sin typiskt franska koniska huf står godsherrn, åtföljd af sin unga maka, som är klädd i modern jättehatt. Nedlåtande klappar han sin gamle arrendator på axeln. En talför arrendatorska presenterar sin landtliga enfald och oskuld till dotter för ställets härskarinna. I bakgrunden ser man, hur hjorden drifves hem till gården. Denna bild af rustik lycka tilltalade i hög grad tiden. Om dylikt dygdädelt bondfolk uttalar sig någon samtida med orden:

Le såge avec raison préfère Aux pompes de la cour, Aux charmes de Cythère LMnnocence de vos plaisirs.

304I TEATERLOGEN. 1780-TALETS BÖRJAN.

Kopparstick ur »Suite d'estampes» af Patas efter teckning af J. M. Moreau le Jciine.

Det är under en mellanakt på operan. Två höga unga herrar ha låtit kalla till sig en dansös, som de nyss beundrat genom sin kikare. Hon gör några sirliga danssteg och uppfyller den lilla logen med sina frasande kjolar, som klockformigt utspännas af den enorma styf-kjorteln. Modern — den tidens Madame Cardinal — presenterar sin vackra docka. Den unge aristokraten tar henne under hakan med några nedlåtande och uppmuntrande ord. Snart skall föreställningen åter börja, och man knackar otåligt med den långa käppen, för att ridån åter skall gå upp.

Naturligtvis hade de eleganta herrar, hvilka bestodo sig den dyrbara lyxen att ha egen loge, vissa företrädesrättigheter garanterade; äfven i våra dagars Paris ha logeabonnenterna ensamma rätt att besöka dansösernas foajé.

Logen tyckes vara väl inredd. Den kan med gardin afstängas från den nyfikna salongen, och bakom disponerar man äfven ett rum möbleradt med stolar och spegel och ägnadt för intimare samtal under mellanakterna.

305

39En kalvinist genompryglas i Holstein under 1770-talet.

Kopparstick af Chodowiecki till Nicolais Das Leben und dië Meinungen des Herrn Magister Sebaldus Notbanker.

I den svenska öfversättningen af en 1602 i Rostock utgifven katekes heter det: »Håller du det dä alldeles därföre, att kalvinisterna åkalla djäfvulen i den sanne och lefvande Gudens stad?; Svar: »Det bekänner jag af mitt hjärtas grund ocli säger det för en viss sanning. Vill fördenskull ej det allra ringaste sätta mig emot herr Luther utan anammar det för ett visst vittnesbörd, hvad han hafver skrifvit i sina korta bekännelse om nattvarden om dessa villfarande andarne, nämligen att de hafva indjäflade, genomdjäflade och öfverdjäflade hjärtan.»

Denna kanske-väl stränga uppfattning gjorde upplysningstiden slut på. Den fortlefde dock bland många präster till 1700-talets slut. Bokhandlaren och författaren Christoph Friedrich Nicolai (1733—1811) var en välmenande men pedantisk stridsman för religiös tolerans. I sin bok Sebaldus Nothanker 1773—76 berättar han, hur prästen Nothanker lider smälek af sina ståndsbröder för sin i deras tycke ogudliga vidhjärtenhet och sitt ogillande af deras konfessionella ifver. I boken berättas, hur vid ett tillfälle prästerna i den holsteinska staden GlUckstadt blifvit så upprörda öfver att en kalvinist tillåtits att vara dopvittne, att de uppagiterat folket, så att man genompryglat en kalvinist och stuckit ut ett öga pä honom. — De vällärde resonera i sina kvarnstenskragar, hvilka härstamma från de på 1580-talet bland lekmännen brukliga, dä syndiga, nu af tiden helgade kragarna.

306Afvisad kärleksförklaring. Omkring 1780.

Kopparstick af Daniel Chedowiecki.

En mästare i att gifva sina bilder tids- och lokalfärg var den polsk-tyske tecknaren Daniel Chodowiecki. Plan illustrerade Lessings Minna von Barnhelm, så att hjältarne frän sjuåriga kriget kunde känna igen sig. Här skildrar han en kärleksscen ur Dusch's Geschichte Carl Ferdiners, skrifven af författaren till Moralische Briefe zur Bildung des Herzens.

Den galante älskaren skyndar fram mot damen, som afvisar honom med följande ur romanen hämtade fras: »Mann sagt ich, und hielt die Hand vor, wenn Sie Ehre haben.»

I sina dräkter hör det unga paret till de sista åren af den fridricianska perioden. Han med sin galanterivärja och det högt uppkammade håret, hon med 1770- och 1780-talens höga damhårklädsel.

Man kan fatta, med hvilket intresse tidens ungdom betraktade de sirliga små romanupplagorna, försedda med Chodowieckis kopparstick, en dyrbar och elegant bokutstyrsel, hvartill vår tid har mycket få motstycken.

307Skådespelerskan Mrs. Mary Robinson. Början af 1780-talet.

Målning af Gainsborough. Wallace Collection. London.

Under slutet af 1700-talet hade den engelska teatern en glansperiod. Författare som Sheridan oeh Goldsmith, skådespelare som Garrick och Kemble lyste samtidigt, och nöjeslifvet brusade lika starkt under de sista Georgarne som under de sista Stuartarne. På teatern hade Shakespeare åter uppstått, hälsad med entusiasm och tolkad af en grupp stora skådespelerskor och skådespelare.

Drömmande, i en engelsk park, sitter i oåtkomlighet den unga aktrisen, klädd i hvit dräkt med ljusblå rosetter. Mrs. Robinson hade, då hon på 1770-talet endast 18-årig uppträdde som Perdita i Shakespeares »En vintersaga», redan medhunnit mycket Hon hade producerat sig som författarinna, gift sig, följt sin man i bysättningshäktet och där blifvit mor. Ar 1780 började hennes förbindelse med den då iS-årige prinsen af Wales (Georg IV), hvilken blott varade en kort tid. Fox väckte i underhuset ett förslag, att nationen skulle belöna henne med en pension af 9,000 kr. om året. Hennes något anglosachiskt affärsmässiga sätt att exploatera andras kärlek visar sig i hennes lyckade försök att genom hotelser förmå prinsen af Wales att för 100,000 kronor återköpa de ömhetsbetygelser han i bref tillställt henne. Den inre skönheten svarade ej mot den yttre.

308Engelske skådespelerskan Mrs. Sarah Siddons. 1784.

Målning af Gainsborough. National Gallery i London.

Miss Sarah Kemble tillhörde den ryktbara engelska skådespelarfamiljen Kemble och föddes 1755 i Wales. — Redan som tjuguårig (1775) uppträdde hon som Portia i Köpmannen i Venedig men klandrades för den

»onaturliga munterhet», hvarmed hon spelade denna roll, hvilken dock kanske inbjuder till detta fel. Sin stora framgång vann hon under 1780-talet på Drury-Lane-teatern i London, där hon från 1782 räknades som Englands största skådespelerska. ^Hennes glansroll var Lady Macbeth. Sedan 1773 var hon gift med aktören Siddons. Ar 1818 upphörde hon att spela men afled först 1831. —

Både Reynolds och Gainsborough ha förevigat den sköna aktrisen. — Gainsborough visar henne i blåhvit promenaddräkt med jättehalt och jättemuff, båda plaggen ytterst omtyckta i England på 1780-talet. Denna tafla målades 1784. Hennes starkt accentuerade näsa lär ha gjort målaren mycket besvär, och Gainsborough hördes under seanserna muttra för sig själf: »Damn, your nose, Madame, there is no end of it.»

309General Ziethen somnar vid en middag hos Fredrik II. 17S0-talet.

Kopparstick af Chodowiecki.

»Låt honom sofva, han har länge nog vakat öfver oss», säger Fredrik den store till de tre högre officerare, hvilka med ett ironiskt smilande betrakta den inslumrade gamle husargeneralen Ziethen. En preussisk stramhet ligger öfver detta kopparstick. Bakom den gamle konungen stå två kammarhusarer med ett uttryck af gif akt, som står i motsats till deras skrattlust. Den mer än åttioårige Ziethen hörde till de spartanskt anlagda gammalpreussarne. Hemma hos sig åt han enkel vattsoppa, och först sedan han fyllt åttio år kunde hans generalska öfvertala honom att sitta i stoppad länstol. Nu har vinet, maten och tröttheten blifvit honom öfvermäktiga, och han somnar vid sin konungs taffel.

En viss klumpighet — säkert nationell — är utmärkande för alla utom Fredrik II, i hvilkens ansikte konstnären försökt och lyckats att få in en genialitet, som påminner om italienaren Algarottis uttryck om konungen: att tankarna sprutade ur munnen pä honom som elektriska gnistor.

Såväl härskare som undersåtar äro alla ypperliga representanter för den tid, då Preussens storhet grundlades genom konungs och folks hänsynslöshet, då det gällde det stora målet, men också genom bägges järnflit, ihärdighet och själfuppoffring.

310General Ziethen sitter inför Fredrik II. 1785.

Kopparstick af Choàowiecki.

Detta och vidstående kopparstick höra till de fä, Chodowiecki utfört i stort format. — Hans Jochim von Ziethen föddes 1699 i Mark Brandenburg. Han trädde 1714 i preussisk krigstjänst men hade till en början endast motgångar i arméen. På 1730-talet utmärkte han sig som ryttmästare vid ett husarregemente. Han utvecklade detta vapenslag och utnämndes till generalmajor 1744. Det var i synnerhet under sjuåriga kriget, som hans fältherregåfvor kommo till synes, och särskildt i slagen vid Leuthen och Torgau gjorde han en viktig insats.

Kopparsticket visar den 86-årige till det yttre fule och oansenlige husargeneralen pä konungens uppmaning sittande i sin länstol. Scenen försiggår i Parole-salen i Berlins slott. Konungens brorson, den jättelike Fredrik Vilhelm (II), synes i midten af bilden.

Aret därpå, 1786, afled den högt förtjänte krigaren, som utom det militäriska modet äfven hade det moraliska att bekänna sin gammaldags fromhet för den fritänkande konungen. Ziethen brukade säga: »Den gamle där uppe öfverger oss icke», och då Fredriks järnvilja och snille och preussisk tapperhet lyckats krossa den österrikiska hären, sade konungen vänligt skämtande till sin general: »Hans allierade har hållit ord.»

311Gustaf III beser under påfven Pius VI:s ledning de vatikanska samlingarna 1784.

Målning af Gagneraux. Nationalmuseum.

Under kassetterade tunnhvalf skrider den lysande skaran af prelater och dignitärer fram genom Vatikanens samlingar af antika statyer. Man befinner sig nu i nyklassicismens tidehvarf. — Sergel, hvars profil synes i bakgrunden längst till höger, sökte så godt han kunde inviga äfven den för bildande konst ej vidare intresserade Gustaf III i antikens storhet. — Pius VI — påfve 1775—1799 — var en konstälskande man, hvilken med stolthet

visade museet i sitt palats. — En af de obehagliga prästerliga halfkvinnotyperna pekar på Polyklets Amason, som förefaller betydligt mera karlavulen än han själf. Till höger ser man Armfelts ungdomliga ansikte. Han utlägger förtjänsterna hos en Ganymedes. — Till minne af Gustafs vistelse i Rom under dec. 1783—jan. 1784 målades två taflor, dels denna af fransmannen Gagneraux, dels en skildring af Gustafs besök i Peterskyrkan julen 1783, målad af Desprez.

Vid slutet af sitt lif kom Pius VI i strid med Frankrike. Napoleon Bonaparte, en man' med sitt hufvud för sig, tröttnade att resonera med kyrkans öfverhufvud samt förde påfven med våld till Valence i Sydfrankrike, där han 1799 afled.

312Royal Academy's utställning 1787.

Kopparstick af P. A. Martini efter teckning af J. //. Ramberg.

Redan före 1768, då den engelska konstakademien bildades, hade man i London haft årliga konstutställningar. Bilden, en gravyr af parmesanaren Martini efter den i Hannover födde målaren Rambergs teckning, visar öppnandet af utställningen 17S7. I ända till fem rader hänga konstverken hoprängda på det mest smaklösa sätt. Det smakfulla upphängandet på utställningar och museer är ett mycket sent begrepp i historien. På vänstra väggen ser man i midten John Opies stora tafla, denna utställnings clou, föreställande mordet på Rizzio, Maria Stuarts gunstling. Under denna hänger en tafla af Reynolds, akademiens direktör, föreställande änglahufvuden.

Med all sanolikhet är det Sir Joshua Reynolds själf, som i förgrunden förevisar utställningen för den unge prins Georg (IV) af Wales. Prinsen hade dock troligen mest nöje af den eleganta dampubliken i sina jättestora hattar.

Aret 1787 var året före Gainsboroughs död. — Detta år är i England ryktbart genom att parlamentet då gick in på att afbetala 9,000,000 kronor på sin kronprins' skulder. Han hade tack vare Mrs. Robinson och Mrs. Fitz-Herbert kommit att något öfverskrida sitt apanage.

313

39Goethe under sin italienska resa 1787.

Målning af Johan Heinrich Tischbein. Frankfurt a. M.

Ett af de bästa Goethe-porträtten är ofvanstående af J. H. Tischbein, en medlem af den talrika konstnärsfamiljen. Det visar skalden sittande på Campagnan söder om Rom, där man ser Cecilia Metellas graf och lämningar af en romersk akvedukt i bakgrunden. Goethe — född i Frankfurt a. M. 1749 — var, då den långa italienska resan företogs, redan en berömd skald. Dramat »Götz von Berlichingen» (1773) men i synnerhet romanen »Leiden des jungen Werthers» (1774) hade väckt ett ofantligt uppseende. Han hade dessutom hunnit med en tioårig omfattande verksamhet i Weimar, då han i sept. 1786 reste till Italien, där han stannade till våren 1788. Här mognade hans skönhetstörstande ande, och hans nya harmoniska lifsåskådning fick ett monument i dramat »Ifigenia» (1787). Äfven i hans skådespel »Tasso» (1790) märkas hans italienska intryck. — Porträttet har mycket af den auktoritet och den olympiska höghet, som var utmärkande för den ojämförlige mannen, hvilken kunde sammansmälta de skarpaste motsatser, som i »Faust» — del I utkom 1808 — skapat kanske det väldigaste i världslitteraturen och som på en gång är oändligt stor och innerlig i sin lyrik. — Goethes allmänbildning hade gigantiska proportioner. Inom naturvetenskapen har han gjort en viktig insats genom sina åsikter om utvecklingsläran, hvilka Darwin och andra nyare forskare bekräftat. Han förstod och kände det stora sammanhanget i allt. —

Johann Wolfgang von Goethe afled i Weimar den 22 mars 1832.

314ÄLSKANDE PAR. OMKRING I79O.

Målning af H. Fragonard. Eremitagemuseet i S:t Petersburg.

En lidelsefull dyrkare af lifsglädjen är Jean Honoré Fragonard i sin på en gång täcka och intensiva konst. — Född 1732 nära den franska Medelhafskusten, fick han under en vistelse i Italien intryck af Tiepolos kvicka

penselföring. Det passionerade, som de franska 1700-tals-mästarne i allmänhet gingo ur vägen för, gaf han ett stort rum på sina taflor. — Hans målningsserie »Kyssarna» — har någon sagt — väcker tankarna på skalden Parnys: vers

Un baiser me faisait mourir, L'autre me rendait la vie.

Den här meddelade bilden kallas »Le baiser à la dérobée» (en kyss i smyg). Visserligen visa dräkt och möbler ett begynnande nyklassiskt inflytande, men de unga, som tillåta sig ett vågstycke trots den öppna dörren, äro äkta rokokomänniskor. Den företagsamme ynglingen är mera en biperson, men hjärtat hos den unga flickan med sitt persikoansikte tyckes klappa så hårdt som på en fågel, som man håller i handen. —

Att kunna återge det ögonblickliga i rörelsen, att kasta in ett stänk af lidelse i en situation gripen i flykten, det var just Fragonards storhet. Den gamle konstnären afled 1806, glömd af en tid, som ej förstod honom. Nu värderas han åter mer än någonsin, och denna förtjusande tafla, som för några år sedan flyttades från slottet Lazienki i Warschau till det stora Petersburgmuseet, är nu en af denna lysande samlings prydnader.

315Kemisten Lavoisier och hans hustru. 1788.

Målning af J. L. David.

I vår tid är det hufvudsakligen som porträttmälare David åtnjuter anseende. Hans porträtt äro lika karaktärsfulla, som konstnären själf till sin person var karaktärslös. —

Lavoisier föddes 1743 i en förmögen familj och visade redan mycket tidigt sin begåfning. På en gång praktiskt och vetenskapligt anlagd, löste han en del viktiga problem. Hans första undersökningar rörde gatubelysningen. — Rikt gift gjorde han sitt hem till en mötesplats för den vetenskapliga världen i Paris. Hans betydelse för kemiens utveckling är enligt fackmännen ofantlig. Han uppgjorde en ny teori för förbränningen och tillämpade denna teori pä det skarpsinnigaste. — Vid sidan af sin vetenskapliga verksamhet var Lavoisier fermier général. Han förpaktade således en del af statsinkomsterna. Konventet ställde alla sådana förpaktare inför rätta, ej minst därför att man ville komma åt deras egendom. — Lavoisier anklagades bland annat för att han skulle ha »blandat vatten och skadliga ämnen i snus». —

I mars 1794 föll hans snillrika hufvud för giljotinen. Dä man till hans försvar framhöll hans vetenskapliga betydelse, gaf domstolens president Dumas det dråpliga svaret: »Republiken behöfver inga kemister.»

3>6Den engelske statsmannen Charles James Fox. 1790-talet.

Kopparstick af J. G. Huck efter målning af Hickel.

Charles James Fox var en af de mera framstående liberala engelska statsmännen. Han föddes 1749 och kom redan nittonårig in i underhuset. Fox insåg faran af den engelska tvångspolitiken mot kolonierna i Nordamerika och kämpade under 1770-talet mot torypartiet, som ville förtrycka rikets nordamerikanska medborgare. Äfven negerslafveriet hade en fiende i honom. Är 1783 blef han minister men kom snart i minoritet och bekämpade under 1790-talet krigspolitiken. F"örst 1806 blef han återkallad till regeringen men afled samma är.

Personligen var han en älskvärd, nöjeslysten natur med stor fallenhet för spel. Men »hvarje ögonblick», säger hans biograf Trevelyan, »som kunde undandragas från spel och kurtis, använde han pä att sluka Dante och Ariosto.» Hans snobbighet framgår af följande historia. Då han en gång skulle lämna Paris för att resa hem, gjorde han en extra resa till Lyon för att skaffa sig det modernaste sidenet till västar. Bilden visar James Fox med den höga hatten och den då så moderna knölpåken. Han är klädd i blå riding-coat, från hvilken den samtida franska redingoten härstammar. Den runda, höga hatten med vida brätten, som de puritanska utvandrarne medfört till Amerika, kom nu tillbaka, sedan Amerika blifvit modernt, med smala brätten och öfvergick till 1800-talets svarta cylinderhatt. Edinburgh Reviews blågula omslag härstammar från Fox' blå röck och gula väst.

317Besöket hos amman. 1788.

Mezzotintogravyr af W. Ward efter målning af G. Morland.

Det i Frankrike intill senare tider brukliga sättet att under de första lefnadsåren bort-ackordera barnen hos en amma tyckes ha förekommit äfven på andra ställen. Under 1700-talet ha genremålare både i England och Frankrike afbildat den efter vår tids smak tämligen tvifvelaktiga scenen, då barnet med oro vänder sig ifrån modern, som kommit på ett tillfälligt besök, och griper efter den sköterska, man betalat för att åtaga sig de obehag, som äro förknippade med den första barnavården. — På bilden ser man en ovanligt förtjusande mamma, i 1780-talets jättehatt, och en lika vacker amma, af hvilkens ömhet det frodiga barnet tills vidare får njuta. Sängen med sina musslinsgardiner, enligt tidens smak, ser renlig och treflig ut.

Målaren George Morland (1763—1804) var egentligen djurmålare, och hans bilder voro i allra högsta grad omtyckta i England och mångfaldigades af utmärkta kopparstickare. Särskildt lämpade sig den i England mycket högt utbildade mezzotinto- eller svartkonstgravyren till återgifvande af hans något ulliga teknik. Den tidens svartkonstblad med sin mjuka sammetslika svärta äro i våra dagar mycket eftersökta, och särskildt betalas stora summor för goda aftryck af kopparstick efter en Reynolds, en Morlands taflor, stuckna af samtida engelska gravörer.

3i8Skilsmässa i Frankrike på 1790-talet.

Gravyr af okänd konstnär.

Den romersk-katolska kyrkan känner ej skilsmässa. Det var därför helt naturligt, att revolutionen skulle införa en mänskligare uppfattning. — Något teatraliskt lämnar de unga makarne hvarandra. Skilsmässan inregistreras, och man kan lätt tänka sig, att den officierande ämbetsmannen riktar till de två oeniga några ord, som ganska mycket öfverensstämma med revolutionären Chaumettes floskulösa yttrande från 1792: »Unga makar, hvilka redan förenats genom en ljuf förbindelse, det är på frihetens altare, som Hymens facklor åter skola tändas. Äktenskapet är ej ett ok, en kedja, det är ej mer än hvad det bör vara: fullbordandet af naturens stora planer, erkännandet af en angenäm skuld, som hvarje medborgare är skyldig fäderneslandet.» Kontrarevolutionen borttog rätten till skilsmässa, men på 1880-talet infördes ånyo i Frankrike rätten att upplösa ett samlif förgiftadt af hat och ovilja. Dock gäller denna skilsmässa endast från statens synpunkt. Katolska kyrkan anser de frånskilda såsom fortfarande och oupplösligen förenade samt nekar därför att viga dem.

319Mirabeau håller tal. 1789.

Kopparstick af E. Beisson efter målning af Ch. Boze.

Honoré Gabriel Victor Riquetti, grefve de Mirabeau, föddes 1749. — Hans ungdom var stormig och hela hans lif en enda oafbruten äfventyrsroman med faror, kärleksäfventyr, krigar-bragder, hemliga beskickningar och ej minst grundliga utsväfningar. Upprepade gånger lät hans tyranniske fader kasta honom i fängelse; utsluppen svarade han med lika kvicka som afskyvärda nidskrifter mot sin far och fiende. Den godtycklighet han själf erfarit framkallade 1782 skriften »Om statsfängelser och lettres de cachet», hvaraf han själf hade den rikaste erfarenhet. Då revolutionen utbröt, var han väld af tredje ståndet och gaf det stolta svaret ät den kunglige ceremonimästaren, som på hög befallning ville tvinga fram röstning ståndsvis och därför drifva ut representanterna ur den gemensamma salen: »Vi skola blott genom bajonetten kunna drifvas från våra platser.» — Mirabeau sökte med sin glänsande vältalighet medla mellan konung och pöbel och ville en lagbunden frihet. Hans undergräfda ekonomiska ställning förmådde honom att taga »penningbelöningar» af hofpartiet, ehuru han ej direkt förrådde frihetens sak. Utsliten af sinnesrörelser och sitt lastbara lif, afled Mirabeau 1791. — Bilden visar den något fetlagde, koppärrige vältalaren, som skulle gjort de stora idéer, han försvarade, mera nytta, om han varit mera personligt vederhäftig. — I religionsfrihetsfrågan har han fällt de betecknande lidelsefulla orden: »Den mest oinskränkta religionsfrihet är i mina ögon en så helig rätt, att självfva ordet tolerans synes mig innebära ett tyranni!»

320Marat dödad i sitt badkar. 1793.

Målning af David. Museet i Bryssel.

Då David öfverlämnade till konventet ofvanstående förträffliga tafla, yttrade han sig på följande sätt:

»Mänsklighet! Du skall säga till dem, som kallade honom bloddrinkare, att aldrig har ditt älsklingsbarn, aldrig har Marat kommit några tårar att rinna.» Visserligen äro liktal ofta något för älskvärda, men i detta fall blir man dock något häpen. Man måste komma ihåg, att de äro uttalade afDavid, en af konsthistoriens minst moraliska personligheter. — Schweizaren Jean Jacques Rousseau framkallade en del af revolutionens förutsättningar, schweizaren Jean Paul Marat är uttrycket för dess vildaste blodsorgier. Född 1744 lyckades han, ett svagt och oredigt hufvud, ursinnig af sårad fåfänga, vinna folkets öra genom sin tidning »L'ami du peuple». I denna förordade han mord och plundring och blef härigenom populär hos den sorts människor, mot hvilka Voltaire slungade sitt »apor, som ibland bli tigrar». — Han arbetade på konungens afrättning och lyckades slutligen krossa gironden och få ledarne af detta parti, som motsatte sig de revolutionära våldsdåden, giljotinerade. — En ung kvinna, Charlotte Corday, som beundrade girondisterna och hade läst i Marats tidning, att »älsklingsbarnet» fordrade ytterligare 200,000 hufvuden, gick på aftonen den 13 juli 1793 in i Marats badrum och stack en knif i hans bröst. — Hans parti ägnade honom en nästan guddomlig dyrkan och talade till och med om »Marats heliga hjärta». Badkaret, af metall, hade galosch-form, och Marat använde det, som synes af bilden, äfven till att skrifva på.

321

39Yngling från revolutionstiden.

Målning af P. Prudhon. Louvren i Paris.

Framstående som konstverk och ypperlig som intim tidsskildring är denna bild af en yngling från de tider, då stora händelser skapade stora män, och då de rousseauanska dröm-marne trädde ut i verkligheten och af kärlek till friheten icke ryggade för de blodigaste konsekvenser men äfven självfva kunde dö sorn hjältar. — Det opudrade håret — »mjölet kan bättre än till puder användas till att mätta hungriga», hette det på revolutionsspråket — omgifver ett ansikte af lidelsefull blekhet.

Prudhon (1758—1823) var i konsten Davids motsats. Denne älskade det hårda och kalla ej minst i färgen, Prudhon åter öfverförde rokokons mjukhet och Correggios ljusdunkel till de revolutionstider, dä David lämnade sina penslar för att deltaga i blodsdomarna. Prudhon hade själf något drömmande och världsfränvarande i sin konst, och han passar bättre än någon att skildra representanter för den ungdom, hvilken svärmade för det oskyldighetens naturtillstånd, som mänskligheten troddes kunna nå med ett enda steg, om den bara fick hållas. Det var dessa »ideologer», som framkallade ett nästan fysiskt illamående hos general Bonaparte.

322Drottning Luise af Preussen. 1790-talet.

Målning af Johan Friedrich August Tischbein. i tyska kejsarfamiljens ägo.

Drottning Luise är Preussens skyddshelgon, som i ett ögonblick af djupaste nationell förnedring personligen fick erfara segrarens cyniska råhet men som, skön och värdig i motgången, 1797 gaf lifvet åt den son, under hvilkens regering Preussen genom storartade nationella ansträngningar skulle höja sig till en makt af första ordningen. Prinsessan Luise af Mecklenburg-Strelitz föddes 1776 i Hannover och förmäldes 1793 med Preussens kronprins Fredrik Vilhelm (III).

Är 1796 blef hon drottning och fick under nästan hela sin regering upplefva endast olyckor. Hon var mor åt Fredrik Vilhelm IV och Vilhelm I. Den vackra drottningen tillbads af sitt folk och vann alla genom sin godhet och ädelhet. Hon afled 1810. Pä bilden gör hon skäl för sitt skönhetsrykte. Hennes ungdomliga ansikte talar om friskhet och omedelbarhet. Målaren Johan Fredrik August Tischbein tillhörde den kända talrika konstnärssläkten med detta namn. Han föddes 1750 och dog 1812. Om man kallar hans tafla för det vackraste af alla porträtt af drottning Luise, har man ej sagt för mycket, i synnerhet om man tänker på de sliskiga »förbättrade» porträtten från vår tid af en Gustaf Richter.

323De nygiftas affärd eller faderns välsignelse. Fransk familjescen från 1795.

Akvatintagravyr af Debitcourt.

Man föreställer sig gärna revolutionstiden som ett oafbrutet mördande och glömmer, att det egentliga giljotinerandet förekommer under vissa korta perioder. Hvad offrens antal beträffar, äfven om man inberäknar alla revolutionstribunalets dödsdomar under de blodigaste åren, så blir summan ungefär 3,000, d. v s. mindre än 1848 »ordningens återställande» af general Cavaignac kostade Paris under en enda dag. — Familjelifvet gick sin jämna gång. — Den omtyckte sedeskildraren Debucourt, som tecknat de glada skönheterna, den lättsinniga Aspasie Citron och hennes medsyster den gifmilda Sainte Marie la pauvresse på deras promenader i Palais Royals trädgård, visar här en elegant familjeinteriör från 1790-talet. Barometern i distinguerad Louis-XVI:s-stil talar om tidens vetenskapliga intresse. Damens långa lif och herrarnes höga kragar äro typiska för 1790-talet. Fadern, i peruk och stångpiska, ger de unga sin välsignelse. Längst till höger står systern, rörd och brydd vid tanken på att det kan gälla henne, innan århundradet nått sitt slut. — Gravören Debucourt föddes 1755. Revolutionstiden och empiretiden ha sin sedemålare i honom. Hans gravyrer äro nu mycket högt uppskattade på konstmarknaden. Philibert Louis Debucourt afled 1831. Han räknas som den förnämste i konsten att trycka kopparstick i färger.

324Kaffedrickandf. damer störas af polisen. 1799.

Akvatinlagravyr af M. R. Heland efter målning af Per Nordquist.

Kaffebeslaget är namnet pä denna roande bild från, 1799. — Kaffebusken härstammar från Abessinien men kom under 1400-talet till Arabien. Är 1554 inrättades kaffehus eller kaféer i Konstantinopel, och vid slutet af i£oo-talet blef den välsmakande drycken allmän i Paris. Vid midten af 1700-talet var kaffet så kändt och omtyckt i Sverige, att bönderna 1756 genom-drefvo det första kaffeförbudet för att hämnas pä de öfriga samhällsklasserna, hvilka förhindrat deras fria brännvinsbränning. Återinfördt och förbjudet åtskilliga gånger, förbjöds det den 24 november 1799 af nationalekonomiska skäl, men under en storm af missnöje, som tvang myndigheterna att 1802 upphäfva bestämmelsen. Sista kaffeförbudet inträffade 1822. — Hela scenen uppfattas något teatraliskt-komiskt af konstnären Per Nordquist (1770 —1805). De förskräckta damerna med sina klassiska åthäfvor söka dölja den brottsliga kaffepannan, och lagens väktare förefalla hufvudsakligen roade af att kunna skrämma upp de sköna. De kunna kanske i nödfall låta muta sig af litet älskvärdhet. — Denna tafla återgifves ganska förtjänstfullt af gravören Heland († 1814), känd genom flera goda genreblad. Ryktbarast är utan tvifvel denna bild af svenskt borgerligt lif under 1700-talets sista år.

325Vinjett till Dorats »Les Baisers». Teckning ak C. Eisen. Gravyr ak Soinet.Ornament i empirestil. Teckning af Perciek. Gravyr af Malbeste och Dupréel.

[-ADERTONHUNDRATALET.-]

{+ADERTONHUNDRA- TALET.+}Madame Récamier. 1800.

Målning af David. Louvren i Paris.

Den sköna Mlle Jeanne Frangoise Julie Adelaide Bernard gifte sig redan som femtonårig år 1792 med bankiren Récamier. Hennes skönhet var mera otvifvelaktig än hennes begåfning. Bernadotte, Chateaubriand och i synnerhet prins August af Preussen voro hennes beundrare. Hon hörde till den sorts kvinnor, som fordra hyllning i hvarje ögonblick, och J. J. Ampère berättar, att hon rodnade af förtjusning, till och med då de parisiska sotarpojkarne fulla af häpnad betraktade hennes venusgestalt Då hon tillhörde de frondörer och frondöser, som samlade sig i Mme de Staëls salong, förvisades hon en tid från Paris. — Mme Récamier har utgifvit sina »Souvenirs» och visar sig där vara en godhjärtad, hederlig kvinna med en ganska banal syn på tingen.

Davids porträtt är ofullbordadt. Då hon ville, att konstnären skulle fullborda det, och under mellantiden — år 1805 — låtit måla sig af Gérard, svarade den uppretade David: »Madame, också konstnärer ha sina kapriser liksom damerna. Nu vill inte jag!» — På hård romersk soffa med en romersk kandelaber vid sidan ligger den sköna, unga damen. Hennes rosiga fötter sticka fram under den hvita dräkten. Armarna äro af fulländad skönhet. Det vackra hufvudet är friseradt à la Titus, det vill säga med små korta lockar.

39Napopeon Bonaparte, Frankrikes förste konsul, och en revy på Tuileriernas

BORGGÅRD. THERMIDOR ÅR X.

Gravyr i färger af Levachez efter målning af Boilly.

Med svart stripigt hår, mager och hoptryckt i sin brunröda röck blickar Bonaparte åskådaren till mötes på denna ypperliga gravyr från sommaren 1801.

Den 18 brumaire år VIII (den 9 november 1799) störtade Bonaparte de fem direktorerna och lät en militärafdelning drifva ut de fem hundrades råd ur deras samlingssal. Själf blef han förste konsul, Cambacérès, det nyss nämnda rådets president, blef andre konsul och Sieyès tredje konsul. — Något af tidens hårdhet ligger öfver den trettioårige mannen. Han började vid denna tidpunkt att organisera ett nytt hoflif, egendomligt i sin blandning af officiell högtidlighet och låtsad republikansk rättframhet. Storartade fester anordnades af honom och hans sköna gemål. — Innan gästerna skilts åt, lämnade konsuln festen, som afslutades med att en hofherre med hög röst utropade, vänd mot Joséphine: »Madame! Förste konsuln har gått och lagt sig!» —

330Josephine Bonaparte. 1800.

Målning af Prudhon. Louvren i Paris.

Den grekiska dräkten hade omkring 1800 blifvit allmän. Man häpnar öfver att sådana klänningar, förfärdigade af de tunnaste tyger, kunde bäras i det kalla Paris till och med vintertiden. Också togo läkarne, som de uttryckte sig, »hälsans gud till vittne, att aderton-och nittonåringar dogo af förkylning». Klänningarna hade inga ärmar, snörlifvet afskaffades och ersattes med ett band tätt under brösten. Långschalen, hvilken väl behöfdes ej minst för att värma de unga skönheterna, som frösö i sina tunna mussliner, började användas. Schalen, införd från Orienten, hade först profvats af madame du Barry 1775 men då förklarats smaklös. Nu efter det egyptiska fälttåget blef den fullt modern. —

Joséphine de la Pagerie föddes 1763 på Martinique. Änka efter vicomte de Beauharnais, blef hon 1796 gift med general Bonaparte, som förälskat sig i hennes yppiga, berusande skönhet. Den kejsarinnekrona, som Napoleon 1804 själf satte pä hennes hufvud, aflyfte han jämnt fem år senare. Efter skilsmässan lefde hon med kejserlig titel och prakt, till dess hon 1814 afled. — Det är ett majestätiskt porträtt af den sköna blifvande kejsarinnan, som Prudhon här målat. Trots sin bristfälliga bildning lyckades den fagra kreolskan till den grad bedåra Napoleon, att den mäktige tiggde henne om bref och ömhetsbetygelser.

341Diligensens ankomst till Paris. 1803.

Målning af Boilly. Louvren i Paris.

Louis Leopold Boilly föddes 1761 och dog 1845. Han hann under sitt långa lif skildra många generationer men gjorde det alltid med en smak och en noggrannhet, som ge hans bilder ett betydande kulturhistoriskt värde.

Den väldiga postvagnen har nyss anländt från norra Frankrike. Det är strax före kejsardömets införande, och det militäriska träder i förgrunden. Afskedstagande och mottagande fä en varmare temperatur i dessa farans dagar. — Damdräkten, mer klassisk än någonsin förr, är ovanligt klädsam, om också sällsynt ohygienisk. Läkarne klagade öfver de många lunginflammationerna, som voro en följd af de tunna dräkterna, men å andra sidan framhåller en samtida, att klänningarna voro sydda, »så att man kunde omfamnas bättre», och det är af detta frikostiga mod midtgruppen pä den intressanta taflan har nöje. Boillys här meddelade bild förekom på 1804 års salong och belönades med guldmedalj.

332Napoleon utdelar örnar till sin armé. December 1804.

Målning af David. Versailles.

Omedelbart efter kejsarkröningen utdelade den nye Cæsar örnar till fälttecken åt sina kohorter och legioner. Omgifven af sina nyutnämnda marskalkar — bland hvilka Bernadotte synes under kejsarens högra hand — leder

han den högtidliga ceremonien. Med en imposant åtbörd, liksom ville han säga: Gån ut i hela världen och gören alla folk till mina undersåtar, hälsar han sina af hänförelse yrande generaler, och han hade säkert vid detta tillfälle för sina fiender något af en Antikrists fasansfulla storhet. — David — Marats förhärligare — ägnade nu sin konst åt kejsaren. För 75,000 francs hade han målat ».Kröningen» och fått af den höge höra berömmet: »Jag är nöjd, David.» Ar 1810 målades denna pendant. Till en början hade David tänkt, att allegoriska figurer skulle pryda bilden, men han ändrade denna sin plan, troligen till bätnad för effekten. — De rofgiriga örnarna skulle flyga öfver Europa. Vid sitt sista segertåg från Elba till Paris yttrade Napoleon: »Mina örnar skola flyga från kyrktorn till kyrktorn ända till Notre Dame.» Hvilken mäktig dramatisk effekt hade ej de napoleonska festerna, proklamationerna, triumferna! Det är denna stämning, som taflan beundransvärdt återger.

333Madame Änne Louise Germaine Stael von Holstein. Omkring 1805.

Målning af F. Gérard.

I hälften klassisk, hälften orientalisk dräkt, med turban på hufvudet och en kamé i gördeln, visar sig den spirituella fransyskan på baron Gérards porträtt.

Den ryktbara författarinnan var dotter till den protestantiske i Schweiz födde finansministern Necker. Född i Paris 1766, var hon mycket tidigt utvecklad. Hon giftes 1786 med den svenske ambassadören i Paris Stael von Holstein. Ifrig anhängare af Rousseau och till en början äfven af revolutionen, utgaf hon 1802 »Delphine», en roman om kvinnans kamp mot det konventionella. Mest kända af hennes böcker äro romanen »Corinne», en hänförd skildring af Italien (1807) och »De 1'Allemagne» (1810), en reseskildring, där hon på ett förstående, ofta genialt sätt belyser det tyska lynnet, sådant som det afspeglar sig i lif och litteratur. Tysklands stora författare sökte hennes sällskap, om också Schiller skämsamt säger till Goethe, att »man måste helt förvandla sig till ett hororgan för att kunna följa henne». Napoleon blef så förargad öfver hennes dityramb öfver Tyskland, att boken konfiskerades och hon själf förvisades till Coppet vid Genèvesjön. Härifrån gjorde hon en resa öfver Ryssland till Sverige. I Stockholm var hon till den grad ifrig att tala politik med Karl Johan, att denne enligt hvad B. von Schinkel berättar nervöst yttrat: »Men, min Gud, om fru Stael dagligen kommer och plågar mig med statsangelägenheterna, skulle det vara lika så bra, att hon inträdde i statsrådet.» — Hennes ovanliga påflugenhet hindrar henne emellertid ej att vara en af de snillrikaste författarinnor som lefvat, särskildt som folkpsykolog och litteraturgranskare. Hennes bedragne, hänsynslöst behandlade man afled 1802, och själf slutade hon sitt skiftesrika, erotiska lif gift med en schweizisk officer Rocca. Den begåfvade, näriga damen afled 1817.

334Påfven Pius VII. 1805.

Målning af L. David. Louvren i Paris.

Ett af de bästa påfveporträtt, som finnas, är detta. Davids porträtt af Pius VII, den påfve, som skulle få tömma förödmjukelsens bägare men också i sinom lid skulle få återupprätta den förnedrade kyrkan. Barnaba Luigi Chiaramonti föddes 1742. Han valdes år 1800 till Pius VI:s efterträdare och slöt redan 1801 det bekanta konkordatet med Frankrike. Napoleon sökte vinna honom för sina planer och lät 1804 hämta påfven till Paris för att smörja sig till kejsare. Snart blef han emellertid oense med Napoleon, och historieskrifvaren Ranke berättar, hur Napoleon, missnöjd med påfvens förbindelser med hans fiender, hade den oförsyntheten att förklara: att kejsaren, liksom hans föregångare på franska tronen, vore kyrkans äldste son, som förde svärdet till dess försvar och icke kunde tillåta, att påfven hade något gemensamt med kättare och schismatiker som engelsmän och ryssar. Kejsaren lät emellertid intaga Rom 1808, häktade påfven i Vatikanen och förde honom 1812 till Fontainebleau. Han tvangs nu att medgifva, att han hädanefter skulle bosätta sig i Frankrike. År 1814, då det började se hotfullt ut för Napoleon, återfick Pius VII sin frihet. Han återställde genast jesuitorden, uttalade 1816 en förkastelsedom öfver bibelsällskapen och återinförde inkvisitionen. Pius afled 1823. — Det utmärkta porträttet visar, att den ädelhet och mildhet, som anses varit utmärkande för denne päfve, också satt sina märken i hans anlete. De bruna ögonen lysa af godhet.

335Nyårs visit. 1807.

Gravyr och teckning af Debucourt.

Klockan nio pä morgonen, efter hvad den af en glaskupa skyddade pendylen visar, infinna sig barnen för att önska godt nytt år. — Den vackra moderns dräkt med den korta spencern, ett slags väst eller åtsittande jacka utan ärmar, och den släta ogarnerade kjolen är onekligen klädsam. Hårklädseln har nu krympt ihop till ett minimum, och kapotthatten fick en kort blomstringstid för att om ett par årtionden definitivt återkomma. Skorna saknade klackar och voro mycket låga. Damerna voro bararmade, då väderleken tillät det, och hade om vintern tätt åtsittande ärmar.

Kostlig ter sig gossen med de höga kragarna. — Nyårsdagen firas i Frankrike med presenter, och helt säkert göra sig de två ungdomarna räkning på dylika af fadern, som, klädd i nattrock, har placerat sig i en skrifstol af utpräglade empireformer.

336Napoleon I med sina brorsbarn på terrassen vid St. Cloüd. 1810.

Målning af Ducis.

Napoleon som den store barnavännen är verkligen en sällsynt komisk idé. — Liksom kejsaren var alla damers fasa på grund af de närgångna råheter, han älskade att förbrylla dem med, så blef det gråt i barnakretsen, då han på sitt hårdthändta sätt nöp dem i armar och ben.

Taflan visar honom på den tiden, då han funderade pä att adoptera någon af sina brorsbarn, hvilka sedan 1811, då konungen af Rom föddes, skulle mista betydligt i intresse, till dess slutligen en af dem genom egen kraft kom på kejsartronen. Den lille tvåårige Napoleon (III) sitter i knät hos Europas mäktigaste farbror. Hans äldre, sexårige bror, Napoleon Louis, står med fjäderhatt och kommendörsband vid hans sida. Dessa voro barn till Louis, konung af Holland, och kejsarens styfdotter Hortense Beauharnais, de andra fyra äro barn till Joachim Murat, konung af Neapel, och Caroline Bonaparte, kejsarens yngsta syster. Napoleon ser med morbroderlig vänlighet på Letitia, sedermera grefvinna Pepoli. Den yngre systern blef i sinom tid gift med grefve Rasponi. Napoleon Achille Murat blickar framåt med nioårigens allvar, men den lille Napoleon Louis Murat drömmer vid sina soldater om kommande segrar och anar ej, att han med tiden skall bli föreståndare för en amerikansk flickpension.

337

39

Franskt sällskapslif omkring 1810.

Gravyr af D. Bosio.

D. Bosio, 1767—1832, var en af kejsardömets sedeskildrare. I sina bilder af maskeradbaler, af små sömmerskor, som gå och lägga sig eller stiga upp, ser man tidens smak för de klassiska formerna på ett lustigt sätt bryta af mot de fria, ofta vågade situationerna. Ofvanstående bild kallas »la Bouillotte» efter ett då mycket omtyckt kortspel. Tonen förefaller ganska fri, och damernas dräkter komma en att tänka på en då för tiden omtyckt visa:

Grace à la mode Une chemise suffit. Ah, qui c'est commode, Une chemise suffit.

Herrarne, rufsiga i håret, voro ofta klädda i frackar. Detta plagg — namnet af engelska frock = promenadrock — bars under sista delen af 1700-talet, blef på 1780-talet snäfvare och utskärs ofta med det kända vinkelräta snittet. Ljusgula violetta frackar voro särskildt uppskattade. Under revolutionen och vid 1800-talets början förekom en sorts utböjning, puckel, på fracken, som midtfiguren visar. I handen bar man ej sällan, äfven inomhus, en knölpåk, pä skämt kallad »le pouvoir éxécutif». — På väggen ses två af de då moderna lamporna. Den rörformiga veken hade på 1780-talet uppfunnits i Frankrike af Argand.

338Frascati, café-restaurant i Paris under Napoleon I.

Kopparstick och teckning af Debucourt.

Detta kopparstick, hvars konstnärliga förtjänster äro ganska tvifvelaktiga, står nu bland samlare i mycket hög kurs. — Hvad salongens inredning beträffar, påminner den om våra äldre Djurgårdslokaler. Det är 1800-talet med sin godtköpselegans som har gjort sitt insteg. Järnkaminer imitera klassiska kolonner, och de moderna lamporna instickas litet omotiveradt i kristalljuskronorna. Frascati var en spellokal, som äfven var berömd för sina supéer. Napoleon själf var en klåpare pä finsmakarområdet, men Paris hade ej glömt Bourbonernas ätaretraditioner. — Voro damerna grundligt läghalsade, så voro herrarne i stället intill karikatyr höghalsade. — Frascati stängdes under Ludvig Filip. Man anställde då en af dessa fruktlösa, moraliska razzior mot spellokaler, hvilka växla liksom kortspelen. — Ar 1800 använde man sina kort pä Frascati till la-bouillotte-spelet, men under Ludvig XVIII blef écarté mest -»passande», och det måtte ha kommit några särskildt intima strängar hos människorna att dallra, ty det höll i sig hela århundradet.

339Napoleon I, Fransmännens kejsare. 1812.

Kopparstick af Laugrer efter målning af David.

Hård och iskall står den bleke, undersätsige mannen vid sitt skrifbord, där han arbetat hela natten, att döma efter de nedbrunna ljusen. Han är iklädd de hvita nankinsbyxor, på hvilka han brukade aftorka sina pennor, och som han sedan i nervös brådska ofta sönderslet vid afklädandet. Aldrig ha öfvernaturlig kraft och en nästan djäfvulsk egoism förenat sig hos någon som hos denne italienare. — Född 1769 i en advokatsfamilj i Ajaccio, blef han 1785 löjtnant, intog 1796 som öfverbefälhafvare norra Italien, störtade 1799 direktorialstyrelsen och lät 1804 utropa sig till kejsare. Sedan han ordnat Frankrikes inre förhållanden, vände sig hans omättliga ärelystnad mot Europa. Han ville liksom romarne »bjuda fred öfver världen» genom att krossa allt och alla, som reste sig mot hans planer. Med kyrkan slöt han förbund, ty han förklarade, att en statskyrka vore så god som »vaccinering» mot de djupare religiösa rörelserna, och den af honom gillade kejserliga katekesen innehöll kärnpunkten af hans religiösa uppfattning: »Att tjäna kejsaren är att tjäna Gud, den som underlåter det hemfaller åt den eviga fördömelsen.» Ar 1812 var vändpunkten. Hittills hade han besegrat Europa, nu reste sig de förtryckta och krossade med enorm ansträngning det mäktigaste rike efter det romerska. Napoleon afled den 5 maj 1821 på St. Helena af magkräfta. Han var världens störste fältherre och nästan lika öfverlägsen som organisatorisk förmäga. Han ryggade ej heller tillbaka för något brott, blott det kunde gagna honom själf.

340Kejsarinnan Marie-Louise. Omkring 1812.

Teckning af P. Prudhon.

Marie-Louise, fransmännens kejsarinna under fyra korta år, föddes i Wien år 1791. Hon var endast nittonårig, då Napoleon för hennes fader kejsar Frans II förklarade, att han hade tänkt sig henne som Josephines efterträderska. Napoleon var, påstodo de, som lefde i hans närhet, ytterligt ifrig på att få förena sig med en kejserlig prinsessa. Vigseln skedde i april 1810, och i mars 1811 föddes konungen af Rom. — Kejsarinnan Marie-Louise, en indo-lent natur, böjde sig utan försök till själfständighet för den mäktige men tyckes ha efter motgångarna lämnat honom utan saknad. Tillsammans med kejsarprinsen reste hon till Österrike och kvarstannade där, trots att Napoleon under »de hundra dagarna» befallde henne återvända till Paris. Från denna tid lefde hon som hertiginna af Parma, gifte sig morganatiskt 1821 med den österrikiske general Neipperg och efter hans död med grefve de Bombelies. Marie-Louise dog 1847. — År 1811 blef Prudhon hennes ritlärare. Man berättar, att hon under lektionerna brukade säga: »Jag är så sömnig, monsieur Prudhon.» Målaren svarade: »Sof då, Ers Majestät», och ritade i stället själf. Kanske har denna hänförande teckning af den höga damen tillkommit under en dylik lektion. Hur smakfullt är ej det kejserliga diademet insatt i den vackra tidstypiska hårklädseln.

341Officer af kejserliga gardet till häst. Omkring 1810.

Målning af Th. Géricault. Louvren i Paris.

Hvilket romantiskt världseröfrarlynne ligger ej öfver krigaren, som med dragen kroksabel spränger fram på hästen! Det är ett porträtt af M. Dieudonné, »officier des guides de l'em-pereur, officier de chasseurs à cheval de la garde impériale» enligt den fullständiga titeln. Det ligger något exotiskt öfver bilden. Kroksabeln minner om

det egyptiska fälttåget, och den valltrapp eller sadeltäcke, som han använder, nämligen en leopardhud, leder tanken till de polska regementena, där dylika täcken sedan ißoo-talets början varit i bruk.

Detta storartade ryttarporträtt, utställdt 1812 af den unge Théodore Géricault, var en af hans första målningar. Det belönades med guldmedalj och inköptes till Louvren 1824 för 23 400 francs. Hela romantiken ligger i denne ynglings tafla. Géricault svärmade för hästar och hör till Frankrikes mest ansedda hästmålare. Djur och människor skildrade han helst i lidelsefull upphetsning, och han älskar jagande ovädersskyar. — Den ståtlige krigaren tyckes i färd med att »charger k fond», som det hette på den napoleonska militärjargongen, och det betydde anfalla på det grundligaste sätt med seger eller död som enda synpunkt.

342Stockholmskt värdshus. 1814.

Målning af A. Lauréus. Stockholms högskolas samling. Heleneborg.

Traditionen berättar, att detta enkla rum med sina kristall-ljuskronor och spegellampetter är värdshuset Kräftriket utanför Roslagstull. Vare härmed huru som helst, säkert är, att taflan ger en god föreställning om det glada lif, som i början af 1800-talet fördes pä de stockholmska värdshusen. De släta musslinsklädningarna, som så oförbehållsamt skvallrade om de skatter de inneslöte, och som då framkallade så många suckar öfver tidens fördärf, äro i all sin enkelhet verkligt klädsamma. En liten orkester anstränger sig med fioler och basfiol. Bristen på stolar söker man ersätta genom att helt ogeneradt sätta sig i knät på hvarandra. Det är en tillställning utom konvenansens lagar, någon fest i den stil, hvarom Sergel vid denna tid talar, där konstnärer, diplomater, mamseller vid Kungk operan och andra likatänkande roade sig af hjärtans grund. — Alexander Lauréus, född i Äbo 1783, gjorde sig under 1800-talets första två årtionden känd i Stockholm som en god genremålare. Det var särskildt ljuseffekterna han intresserade sig för. Denna tafla anses af många som hans bästa, och den har för vår tid äfven sitt stora kulturhistoriska intresse, allra helst då den afbildar en tid, som var så sparsam med hvad den kallade skildringar »ur de låga delarna af lefnadens.

343PARFORCEJAKT VID 180O-TALETS BÖRJAN.

[Akvatintagravyr af Dtbucourt efter Carle Vernet.

Carle Vernet (1758—1836) var en son till den berömde franske landskapsmålaren Joseph Vernet. Redan som barn var han road af att teckna hästar. Han åtnjöt, som de flesta andra franska konstnärer vid den tiden, undervisning också i Rom, men hans förnämsta insats blir dock hans karikatyrmässiga modeteckningar af revolutionens snobbtyper, les incroyables, och af dess extravaganta damer, les merveilleuses. Under tiden närmast före hvälfningen hade han varit god vän till markiser och grefvar och deltagit i deras svärmeri för engelsk sport och engelska moder och älskade det pittoreska lifvet på de moderna franska kapplöpningarna. Vid tidpunkten för de napoleonska segrarna var han liksom sedan hans namnkunnige son, Horace Vernet, krigsmålare. Men under restaurationen återgick han till de jakt- och ryttar-mälningar, hvaraf denna bild är ett prof. Att i välsydda dräkter pä välskötta hästar jaga efter villebrådet med goda hundar har alltid och ej minst i Frankrike varit ett omtyckt nöje för aristokratiska själar. De franska jakthundsuppfödarne lära sen gammalt ha ett godt namn om sig.

344Den danska familjen Nathanson. 1818.

Målning af C. W. Eckersberg. Nationalgalleriet i Köpenhamn.

En af Davids lärjungar, dansken C. W. Eckersberg (1783 —1853), har gjort ett familjeporträtt med genreartad uppställning, hvilket kan anses som ett första prof inom denna realistiska för Danmark så betecknande ämnessfär, hemlifvet behandladt med innerlighet och förtrolig humor. Det är denna gruppbild, som här meddelas.

Den rika judiska familjen Nathanson beställde en tafla, som enligt traditionen visar moderns hemkomst från en audiens hos drottningen. Den ståtliga mamman i svart sammetsklänning och röd schal mottages af Bella, förande den lille Anton. Systern Sara omfattar vänligt moderns arm. Vid klaveret sitter Hanna. Småflickorna med sina mamelucker om smalbenen dansa med brodern Jacob. I dörren står herr M. L. Nathanson själf med bindhalsduk,

trekantig hatt under armen och värja. Hans fina, slätrakade ansikte påminner mycket om sonsonen, den spirituelle författaren Peter Nansen. Nathanson förlorade sedan sin förmögenhet i en ekonomisk kris på 1820-talet. Taflan ger ett godt begrepp om en rik skandinavisk familj vid 1800-talets början. I bakgrunden ser man en järnkamin af den ännu i Danmark brukliga sorten. Hvad taflans färg beträffar, yttrar den framstående danske konstforskaren Emil Hannover: »Med sine kolige, duggede, klare og rene Farver virker det med uforlignelig Friskhed og uforgaaet Ungdom.»

345

39Paganini. 1819.

Teckning af Ingres.

Paganini förtrollade Europa med sitt fiolspel och räknas af musikhistorikerna för den främste fiolvirtuos som funnits. — Niccolö Paganini föddes 1762 i Genua. Hela hans personlighet hade något trolskt och bedårande liksom hans spel, och många historier om hans förbund med djäfvulen tyda på hans demoniska tjuskraft. Då detta ypperliga porträtt tecknades af den store franske konstnären Ingres, hade Paganini ännu ej börjat sina europeiska konstresor. — Med sin dyrbara guarnieriviolin under armen står den något mer än trettioårige mannen i välsittande dräkt och vänder sitt geniala ansikte mot åskådarne, liksom inväntande det bifall, som sä rikligt skulle komma honom till del. — Föregången af en storartad reklam — som han älskade — reste han under hela 1830-talet omkring pä kontinenten och i England samt skördade guld och ära. Äfven som kompositör är den framstående italienske virtuosen bekant, men hans egentliga storhet låg i hans briljanta, häpnadsväckande spel, ett resultat af snille och det mest intensiva arbete. — Paganini afled 1840 i Nizza.

346Ung dam från 1816.

Teckning af Ingres.

Den unga dam, som i sin fantastiskt romantiska hufvudbonad i tidens smak, sin tunna klänning, sitt höga lif, sitter nonchalant lutad mot sin långschal, som hon lagt öfver soffkanten, är en god representant för modet omkring 1815. Såsom hon här tecknats af Ingres, har hon dessutom ett verkligt konstverks vinnande egenskaper. Det ligger en klarhet, ja storhet öfver Ingres' teckningar, som ställer dem på ett mycket högt plan. — Ingres, som föddes 1781 i södra Frankrike, studerade först för David och vistades sedan under ären 1806—1824 i Rom och Italien. Det var således under denna tid ofvanstående teckning utfördes. I Italien fick Ingres starka intryck af antiken och Rafael och ansågs till sin död 1867 för klassicitetens främste representant i Frankrike. Han var ej dyr på dessa utmärkta porträtt — för 8 scudi (en scudo 3 kr. 60 ore) tecknade han en bröstbild, för 12 en helfigur — men han nästan blygdes öfver dessa mästerverk, och man berättar, att, dä i Rom en engelsman knackat på hans dörr och frågat: »Bor här tecknaren, som gör de små porträtten?» så lär han förargad slagit igen dörren, sägande: »Nej, här bor en målare!» Det är dessa teckningar, som nuförtiden beundras betydligt mer än Ingres' kalla, ofta okoloristiska och tråkiga målningar.

347Alexander von Humboldt. i82o-talet.

Kopparstick af Friedhoff efter målning af Friedrich Georg IVeitsch (1758—1S2S). Nationalgalleriet i Berlin.

En af världens mest betydande naturforskare var Alexander von Humboldt. Han föddes i Herlin 1769 oeh fick den mest grundliga praktiska och vetenskapliga uppfostran. Under år 1799—1804 gjorde von Humboldt en vetenskaplig resa i Sydamerika, och de upptäckter och undersökningar han där gjorde voro af den betydelse, att man sade, att han »upptäckt Amerika för andra gången». Hans vidtomfattande ande hade med tysk järnflit och systematisk förmäga sysselsatt sig med det nya, okända landets geografi, botanik, mineralogi, historia och statistik. Efter hemkomsten till Europa bodde han omkring tjugu år i Paris, där han utgaf sina märkliga arbeten. Är 1827 reste han till Berlin och höll där mycket uppmärksammade föreläsningar. Det är troligen vid denna tid, ofvanstående porträtt tillkom. Den skära blomman häntyder på Humboldts växtgeografiska insats. — Är 1829 företogs hans andra stora resa. Denna gång besöktes Ural och Kaspiska hafvets stränder. Humboldt afled 1859. — Särskildt kraftigt har Humboldt framhållit naturvetenskapernas betydelse för världsuppfattningen och de

ekonomiska förhållandena, och han har genom sina skrifter mäktigt bidragit till att fästa allmänhetens uppmärksamhet på naturföreteelserna.

348Engelsk flicka omkring 1820.

Porträtt af Sir William Beechey. I-Ios Mr. Redvill Pfungst.

Detta lustiga porträtt af ett engelskt flickebarn omkring 1820 kallas kort och godt Little Mary och är en af den mycket produktive målaren Sir William Beecheys mest omtyckta taflor. — Både i litteratur och konst ha engelsmännen intresserat sig för barnframställningar. De erfara som alla germaner en viss motvilja mot den alltför färdiga, ibland litet lillgamla latinska barntypen. — Hon ser troskyldigt lustig ut, den lilla med mössan under hatten och med de i vår tids ögon löjliga mameluckerna kring benen. Äfven mera försigkomna barn hade omkring 1830 skor af rödt, grönt eller kanariegult läder. — Sir William Beechey föddes 1758 och afled 1826. Han var särdeles väl anskrifven vid Georg III:s hof. Denne välvillige monark, som från 1760 till 1820 satt på Englands tron, 0111 han också ej precis styrde dess öden, patroniserade Beechey och anmodade honom att undervisa prinsessorna i teckning.

349Drottning Viktoria af England omkring 1823.

Målning af Denning. Dulwich Gallery.

Ar 1819 föddes i London prinsessan Viktoria Alexandrina, dotter till Georg III:s son, prins Edvard af Kent, och Viktoria af Sachsen-Saalfeld-Koburg. Under ledning af hertiginnan af Northumberland utvecklade hon sig till en liten snäll prinsessa med intresse för musik och botanik, och i politiken invigdes hon af viscount Melbourne, som i whiggistisk anda lärde henne statsrätt och historia. Vid tiden för detta porträtts tillkomst torde hon dock föga intresserat sig för den frihandelsvänliga agitation, som nu började. Så mycket mera nytta hade hon af sina statsrättsliga kunskaper, då hon en sommarnatt 1837 väcktes af ärkebiskopen af Canterbury och markisen af Conyngham. »Klädd», säger en samtida, »i lätt sittande hvit nattdräkt, med en schal öfver skuldrorna, nattmössan hängande bak i nacken, håret utslaget öfver axlarna, tofflor på fötterna, tårar i ögonen men med fullkomligt lugn och värdig hållning», mottog nu den unga prinsessan underrättelsen om sin farbror Vilhelm IV:s död och hyllades som drottning. Den lilla lustiga flickan på ofvanstående bild hade blifvit en ung skön drottning med världens blickar fästade på sin person.

350Gosse ur den engelska aristokratien. Omkring 1825.

Gravyr af Swebach efter målning af Sir Thomas Lawrence. I engelsk privat ägo.

På en klippa vid hafsstranden drömmer unge Charles William Lambton, en vacker gosse i röda sammetskläder och belyst af månen, som tittar fram genom en knotig eks löfverk. — Många anse detta porträtt af den dockvackre, melankoliske gossen för modemålaren Law-rences bästa tafla. I konsthistorien bär bilden namnet Master Lambton eller The red boy i motsats till Gainsboroughs berömda tafla af Master Butall, The blue boy. — Unge Lambtons lif blef kort. Född 1818 dog han redan 1831, och helt säkert sade mången, då porträttet af den bräcklige, bleke lille aristokraten tillkom: Han är för vacker, för god för att lefva. — Fadern, John George Lambton, sedermera Lörd Durham, var en framstående politiker, som bland annat ifrade för reformbillen. Han hade för 600 guineer, nära 11,500 kronor, beställt porträttet af den firade Sir Thomas Lawrence, af hvilken alla dignitärer och skönheter under 1800-talets början läto afbilda sig. Den lille hade det blåaste blod i sina ådror, ty modern bar det i Storbritannien imponerande namnet — Lady Grey.

361Kärleksförklaring vid i82o-talets slut.

Färglagd litografi af N. Maurin.

Om ofvanstående bild ej är så vidare konstnärlig, så bar den i stället den fördelen att vara i hög grad tidstypisk. Den gråtmilda känslosamheten hade trängt ut det lätta galanteriet åtminstone i konst och litteratur. Det är intressant att jämföra en litografi som denna med ett 1700-talets kopparstick öfver ett liknande ämne.

Dräkten är nu definitivt af samma grundform, som den sedan under århundradet bibehållit.

Under 1820-talet utträngde långbyxorna nästan alldeles kortbyxorna. Byxorna afsmalnade mot vristen, och hällor användes ofta. Fracken och redingoten blefvo åtsittande. Damernas dräkt blef helt och hållet omändrad. Hårklädseln gjordes hög i stället för låg. Lifvet lågt. Ärmarna blefvo svällande manches à gigots — ärmar i fårbogsform — uthållna af stoppning. Kjolarna började svälla ut som under 1700-talets midt. — De voro nu korta, visande de hvita strumporna. Det enda man bibehöll af modet från 1800-talets första årtionde var låga skor med de för 1820-talet karakteristiska korslagda skobanden.

352Efter bröllopet. Fransk interiör från iS20-talets slut.

Färglagd litografi af lY. Maurin.

En bild frän »den gamla goda tiden» med beskäftiga brudtärnor, skälmaktigt pysslande med de två nygifta, hvilka med rörelse, tärar och handtryckningar äro i nivå med tidens kraf. Bruden bär enligt franskt bruk i håret den traditionella orangebuketten, liksom vår myrtenkrona symboliserande jungfruligheten. — Omkring år 1800 hade kroppen bestämt klädernas utseende; nu blef det skräddarens sak att ensam afgöra, hur en fin dams kroppsformer skulle taga sig ut. Redan under 1820-talet började kjolarna att starkt svälla ut.

Hårklädseln var särskildt vid festliga tillfällen ytterst invecklad. Man flätade håret till en korg, som satt öfverst på hjässan, och insatte däribland stora fjädrar, ibland hela uppstoppade fåglar. Kamningen tog naturligtvis lång tid. Hårfrisören fick ofta på morgonen göra sitt arbete, och sedan nödgades damen sitta stilla hela dagen för att ej skada konstverket.

353

39Damspelande herrar på Café Lamblin. i82o-talet.

Målning af Boilly. X Chantilly.

Man befinner sig på ett kafé i Paris under 1820-talets början. Det är skymningsstunden, och man tänder kristallkronorna. — En ovanligt stark tidsstämning ligger öfver denna interiör från Ludvig XVIII:s tid. Som representanter för två tidsåldrar förefalla de två damspelarne. Den äldre i sina culottes (knäbyxor) och sina skor med spännen tillhör den utdöende 1'ancien régime. Den unge, elegante sansculotten i sina långa byxor, sina polissonger, sina »fadermördare» — så kallade därför att en anekdot berättar om en, som med dylika spetsiga och uppstående kragar med en omfamning dödat sin fader — är kanske en af dessa f. d. napoleonska officerare på half sold, som med sitt gormande och larmande skrämde lifvet ur fredliga fransmän, då de nu måste låta sin krigiska furia francese gå ut öfver egna landsmän.

Boilly, 1761—1845, en ofta ojämn konstnär, har skapat mycket af kulturhistoriskt värde men sällan något så konstnärligt utmärkt som denna skildring från det svala, gamla kaféet, där spillrorna från »la grande armée» inskränka sin strategi till flyttande af dam- och domino-brickor, och där de tyckas trifvas så bra, i det äkta latinska kaféet med sitt stengolf, sina pinniga stolar och sitt beständiga ut och in från gatan utan aflagda ytterkläder, såsom det visserligen då brukades äfven i Sverige och ännu oftast i den romanska världen.

354Franska gardet omgifvet af parisiska gatpojkar. Omkring 1830.

Litografi af Nicolas Charlet.

Charlets namn är förbundet med Napoleons gamla garde. Man har med skäl jämfört honom med Béranger, ty liksom denne i sina sånger förhärligade Napoleon och hans soldater, då den värsta svedan gått öfver efter krigen, så skildrade Charlet med tydlig sympati i svart och hvitt dessa bussar, som knorrande och knotande följde kejsaren genom Europa från seger till seger.

Charlet föddes i Paris 1792 och dog i samma stad 1845. Han var således helt ung, då gardet kämpade vid Waterloo, men han tecknade också gärna de gamla brumbjörnarne, missnöjda med den eviga freden.

Med hvita byxor, röd röck, hvitt bantler korsadt öfver bröstet och den höga Vourson, björnskinnsmössan, på

hufvudet tåga soldaterna, omgifna af skrikande gatpojkar, genom de redan vid denna tid trädplanterade bulevarderna.

355Frossarne. Måltid på 1830-talet.

Litografi efter målning af österrikaren Josef Danhauser.

Fyra nöjesdyrkare ha slagit sig ned vid ett rikt dukadt bord, på hvars midt en ananas tronar. Damernas högt uppsatta hår och de sluttande skuldrorna, det återinförda snörlifvet och kjolarna, som svälla klockformigt för att framhålla den getingartade midjan, allt talar om 1830-talet, romantikens tid. Ett tidsdrag är också det grella effektsökeriet att låta tiggaren tränga in i sällskapet, som berusar sig af vin och kärlek. Detta får betraktas som en naiv påpekning af det sociala missnöjet. Danhauser föddes 1805, uppfann som möbelhandlare flera af de före midten af 1800-talet karakteristiska möbelformerna men blef mest omtyckt som genremälare, och den värdefulla tidsstämning han lyckades ge åt denna interiör har sitt stora värde, ej minst när det gäller en period, dä konstnärerna målade allting hellre än sin egen tid. Danhauser dog 1845.

356Enlevering i Frankrike på 1830-talet.

Litografi af Achille Devéria.

I en serie af fyra litografier, kallade »Une faute» och skildrande felsteget, enleveringen, återvändandet till familjen och upprättelsen, visar oss tecknaren Achille Devéria (1810—1857) en kärlekshistoria i romantikens stil.

Kanske sätter sig en hårdhjärtad fader emot de ungas förening. — De unga tu smyga sig ut ur föräldrahemmet. Mannen i sin långa moderna öfverrock ser ut att kunna trotsa både regnskurar och en förtviflad faders förbannelse; full af kärlek och oro blickar damen känslosamt upp mot sin älskare. Floret fladdrar omkring hakbandsrosetten, som under 1830-talet fick insteg för att stanna i minst tre årtionden. Hemlighetsfullt smyger kammarjungfrun några steg före till vagnen, som väntar utanför porten. Månen, framskymtande ur brustna skyar, kommer att belysa deras brottsliga färd, men innan den bålde älskarens toppiga, rakbrättade höga hatt hinner bli omodern, återvända de unga tu, som litografien La réparation visar, till familjehärden och söka inpassa sin vilda lidelse inom Code Napoléons råmärken.

357

Tidningsläsning på en källare i Stockholm. 1830.

Litografi af Hjalmar Mörner.

Bland de fä svenska kulturhistoriska skildrare på 1820- och 1830-talen intager Hjalmar Mörner (1794—1837) en bemärkt plats. Han var som flera andra svenska målare under denna tid militär. Under sin långa vistelse i Rom utgaf han 1820 ett stort praktverk innehållande i liniemaner etsade bilder af det romerska karnevalslifvet.

Största intresset ha dock hans stockholmsteckningar. — Mot bakgrunden af en buffet med dekorativa men då för tiden också flitigt använda bålar sitter en samling tjocka farbröder i sina våta öfverrockar och tära spritkvantiteter, ofattliga för vår tids förvekligade ungdom. En herre med lång pipa gläder sig at de nya posterna frän Frankrike, där Julirevolutionen som bäst rasar. — Kanske läser han det nya Aftonbladet, hvars första nummer utkom detta år (1830) och som snart af Tegnér ifrån själfva predikstolen skulle med bitterhet betecknas som svenska folkets bibel.

368Napoleon II, hertig af Reichstadt. 1831.

Akvarell af Johan Ender. Biblioteket i Wien.

Denne svage, välklädde och välkammade tjuguåring är »Örnungen». Född 1811 i Napoleons äktenskap med Marie-Louise, blef han i vaggan »konung af Rom» och endast fyra år gammal den 19 juli 1815 kejsare under fjorton dagar. Nästan hela sitt lif tillbragte han vid sin morfaders, kejsar Frans II:s, hof i Wien. Han afled 1832. — Pä sista tiden använde Metternich sig af ynglingens namn och börd för att skrämma Ludvig Filip.

Pä sitt knä håller han det barn, som en gång skulle bli kejsare i Österrike, Frans Josef, och i mer än ett halfsekel styra den oroliga dubbelmonarkien. Den lilla flickan är Karolina, prinsessa af Salerno, hvilken 1844 blef gift med hertigen af Aumale, son till Ludvig Filip, som den unge Napoleon en gång drömde om att få efterträda. — Utan att ha något större konstvärde har dock bilden en stark tidsstämning. Akvarellen hängde i den gamle kejsar Frans' arbetsrum, och det var nog med egendomliga känslor han betraktade dessa barn, hvilka trots släktskapen representerade så olika idéer.

359Konstnären Friedrich Wassmanns mor och syster. 1835.

Målning af Friedrich Wassmann.

En egendomlig stämning af nordtyskt väsende, stark och innerlig känsla förenad med ett visst allvar, som blir dubbelt rörande genom den enkla småborgerliga tafattheten, ligger öfver detta ypperliga dubbelporträtt. — Konstnären Friedrich Wassmann föddes i Hamburg 1805. Hans verksamhet faller inom första hälften af 1800-talet, då han kom i beröring med Overbeck, Cornelius, Thorvaldsen och Ingres. Bröstsjuk lefde och botades han i Meran, där han först 1886 afled. Han »upptäcktes» på 1890-talet af norrmannen Bernt Grönvold. — Wassmanns natur var djupt religiös, och detta kan man nästan förstå af bilden. Hans gamla mor i den hvita mössan ser ädel och from ut. Hon håller i en 1830-talets tidning i det då vanliga lilla formatet. Systern förefaller nästan som en Cranach-typ. Håret är slätkammadt, och flätor äro lagda kring öronen. Bordduk och kaffekoppen fullborda tidsprägeln. Bilden framkallar kanske först ett smålöje, men ser man längre pä den, gripes man af vördnad för denna nordtyska kulturform, som visat sig kunna hålla fast vid de eviga och väsentliga värdena trots alla formella brister i det yttre uppträdandet.

360Prinsessan Hélène af Orléans med sin son Ludvig Filip, grefve af Paris. 1839.

Målning af Winterhalter. Versailles.

Ehuru den tyskfödde, fullkomligt förfranskade målaren Winterhalter i sina otaliga fursteporträtt af husen Orléans och Bonaparte oftast är i hög grad banal, kan det ej nekas, att han i denna bild fått in ett drag af något på en gång imponerande och älskligt.

Hélène af Mecklenburg-Schwerin gifte sig 1837 med Ludvig Filips äldste son Ferdinand, hertig af Chartres. Det är deras son Ludvig Filip, den unga modern bär på armen. Under Februarirevolutionen 1848 gjorde den modiga furstinnan ett besök i deputeradekammaren, förande sin tioårige son vid handen. Hon försökte få honom utropad till konung, men republikanerna i kammaren motsatte sig planen. Prinsen tillbragte sedan återstoden af sitt lif som en tämligen obetydlig tronkräfvare. Porträttet visar prinsessan iförd en klädsam spetsmössa på sitt glatta benade hår. Damerna brukade vid denna tid ofta bära en ros eller en kamelia instucken i håret. Klänningen utvidgar sig mer och mer, och vid slutet af 1830-talet börjar man bära krinolin i egentlig mening, d. v. s. en to^Z-underkjol, hvilken senare skulle ersättas af de enorma underkjolarna uthållna af fiskben. — Prinsessan Hélène afled 1858 i Richmond i England.

371Ludvig Filip, fransmännens konung. Omkring 1840.

Litograf! efter porträtt af Winterhalter.

Son till hertig Filip af Orleans, som under revolutionen kallades Philippe Égalité och 1793 giljotinerades, blef Ludvig Filip år 1790 medlem af jakobinklubben och kämpade som generallöjtnant i revolutionshären vid Valmy. Hans lif hör till de händelserika. Än var han under namn af Chabaud-Latour skollärare i Schweiz, än på vidsträckta resor i Europa och Nordamerika. Är 1809 blef han gift med Maria Amalia, kung Ferdinands af Båda Sicilierna dotter. Är 1817 kom han till Paris, och omkring honom samlades i Palais Royal den liberala oppositionen. Då den gamle Karl X af Julirevolutionen störtades, valdes Ludvig Filip till »fransmännens konung» och offrade, som man sade, »sina vanor och hemmets lycka». Trots sitt goda hufvud och sina grundliga kunskaper kunde han ej hålla sig kvar på tronen, mest kanske på grund af sin girighet. Snålheten bedrog hos honom visheten. Han och den hänsynslöst själf-viska kammare, på hvilken han stödde sig, liknade hvarandra och

— gingo samma väg. — Den fryntlige monarken, som själf hjärtligt skrattade åt alla skämtbilder af hans päronfor-made hufvud och åt hans stora paraply, måste fly till England, där han 1850 afled, efterlämnande en talrik familj.

Ludvig Filip, »borgarkungen», hade en fransk borgares dåliga och goda sidor. I alla händelser spekulerade »le père» — som han kallades i familjekretsen — alltför familjeegoistiskt.

362Systrarna Chassériau. 1843.

Målning af Théodore Chassériau.

På en underbart vacker tafla i grönt och rödt har den på Antillerna 1819 födde Théodore Chassériau afbildat sina två systrar.

Taflan utställdes på salongen 1843 och ansågs då ej ha något vidare värde. — Chassériau, lärjunge af Ingres men äfven påverkad af Delacroix' färglysande konst, dog redan 1856. Han har med skäl blifvit nämnd som föregångare till Puvis de Chavannes. Chassériaus mest betydande dekorativa målningar prydde trapphuset i det af kommunarderna förstörda Cour des Comptes i Paris. —

Det ligger något af romantikens kvinnoideal, af hvit blekhet, af exotiska svarta ögons glans hos dessa två unga kreolskor, som här ofvan afbildas. Den monumentala hållningen i detta dubbelporträtt visar på brodern-konstnärens dekorativa syften, liniernas renhet påminner om läraren Ingres, och en doft af romantikens orientbeundran finnes nog äfven i denna tafla, som säger så mycket om 1840-talets kvinnoideal i Frankrike.

363lioliusan

En loge på operan i Paris under 1840-talet.

Gravyr af II. Robinson efter teckning af Eugene Lami.

Operabesöket bibehöll under hela 1800-talet den karaktär af social plikt, som det redan under 1700-talet hade fått. — Att hyra en loge för ett par representationer i veckan var en sak, som de främsta deltagarne i »la grande vie» ifrigt eftersträfvade, men det var en dyr historia, ty de större logerna kostade tusentals francs. En viss Monsieur Charles Bocher har sedan 1840-talet abonnerat en logeplats, på hvilken han under början af 1900-talet fortfarande förekom. Bilden visar ett högfint sällskap från den tid, då M. Bocher började sina operabesök i den gamla operabyggnaden. Man åhör och betraktar en opera med ämne ur medeltiden. Dräkterna i logen äro helt säkert mera »historiska» än på scenen. Kanske är den unga damen med hvit kamelia, 1840-talets modeblomma, en förebild till den Marguerite Gautier, hvilken Alexander Dumas fils i sin 1848 utgifna roman skildrar. I alla händelser äro de två unga damerna med sina spetskragar om halsen, sina sluttande skuldror och sina blombuketter värdiga »lejoninnor», som man då sade. I bakgrunden språkar en mognare dam om Foulds och Laffittes bankaffärer och räntekonverteringsfrågor, som ofta uppdyka i en fransk dams hjärna midt bland toalettbekymren.

364Franskt ekipage omkring 1840.

Gravyr af Desmadryl efter målning af Eugene Lami.

Eugène Lami (1800—1890) var en älskare af det moderna, och han hann under sitt långa lif vara med om ganska mycket sådant af olika art. På sista tiden har Lami blifvit så att säga återupptäckt i konstkännarkretsar.

Lami intresserade sig särskildt för vagn- och hästlyxen.

På ofvanstående eleganta bild ser man ett aristokratiskt sällskap, som gör visit på grannslottet. Det höga mansardtaket sticker upp ur den lummiga parken, och den massiva balustraden krönes af de sfinxer med kvinnlig öfverkropp, som voro så omtyckta under 1700-talet. Den jättestora, enligt tidens mod tunga vagnen och de fina hästarna tala om den stora vikt, man redan då i den romanska världen fäste vid välhållna vagnar och hästar. Detta drag finnes under hela 1800-talet i Frankrike, Italien och Spanien. Det sammanhänger med den latinska världens smak för stil och utåtvänd ståt och bildar — om England undantages — en slående motsats till bruket i de

germanska länderna.

365Den tyske patrioten Ernst Moritz Arndt. 1840-talet.

Litografi af C. Wildt efter J. Roeting.

Ernst Moritz Arndt är till utseende, karaktär och verksamhet en riktig kärntysk. — Han föddes 1769 af en lifegen far och som svensk undersåte på Rtigen. Efter långa och grundliga resor skref han mot lifegenskapen och anklagades därför af adeln hos Gustaf IV Adolf, som besvarade klagomålen med orden: »Är det sä, då har mannen rätt», hvarpå lifegenskapen i våra tyska provinser upphäfdes, och Arndt fick en professur i Greifswald. — Vårt land har han flera gånger besökt och därom utgifvit resebeskrifningar. Arndt bidrog mäktigt till resningen mot Napoleon och skref under befrielsekriget sin berömda öfver hela Tyskland sjungna dikt »Was ist des Deutschen Vaterland?» samt dessutom en mängd tändande småskrifter. Från 1817 bosatt som professor i historia i Bonn, blef han som så många andra af Tysklands ädlaste fosterlandsvänner förföljd för sina tysk-nationella enhetssträfvanden och miste 1820 sin plats. Återinsatt 1840, valdes han 1848 som representant i tyska nationalförsamlingen. Sina frihetsälskande, folkliga synpunkter utlade han i en liten bok med den betecknande titeln: »Von dem verjüngten oder vielmehr zu verjüngenden Deutschland, ein Büchlein fur den lieben Bürgers- und Bauersmann, Bern 1848». — Den ädle, outtröttlige fosterlandsvännen och frihetskämpen dog nittioårig 1860.

366 47Jenny Lind. 1845.

Litografi af J. E. Cardon efter målning af O. Södermark.

Hofsångerskan Mademoiselle Jenny Linds porträtt af O. Södermark förekom på akademiens utställning i Stockholm 1845. Hon står vid denna tid på höjdpunkten af sin konst, ehuru blott tjugufem år gammal. Porträttet visar henne som en ej vidare vacker ung dam — det var det själiska uttrycket, då hon spelade och sjöng, som gaf ansiktet dess tjusning. — Håret är upplagdt i korkskrufslockar eller »engelska lockar», en bred spetsberthe omsluter axlarna och begränsar den horisontala urringningen. — Jenny Lind föddes i Stockholm 1820, uppträdde redan tio-årig på operan och debuterade 1838 med enorm framgång som Agata i Friskytten. Hennes dramatiska förmåga ansågs af mången nästan lika framstående som hennes sångkonst, och härigenom blef hon äfven oöfverträffad som vissångerska. Norma och Maries roll i Regementets dotter voro hennes favoritroller. I utlandet gjorde hon storartad lycka, särskildt i Tyskland, där en Mendelssohn, en Schumann voro hennes beundrare, i England, där drottning Viktoria hörde till hennes entusiastiska gynnare, och i Amerika, där hon förtjänade kolossala summor. Är 1852 gifte hon sig i Boston med den tyske pianisten Otto Goldschmidt. Återstoden af sitt lif tillbragte hon i England, ägnande sig åt en storartad välgörenhet och frikostigt mecenatskap, därvid ihågkommande ej minst sitt fosterland. Hon afled i England 1887. — Ädelheten i hennes konst och lif gaf åt hennes personlighet och uppträdande en sällsynt auktoritet, och äfven utländska musikhistoriker och kännare räkna henne till de allra förnämsta företeelserna inom sångkonsten.

367Bakom kulisserna på en teater i Paris. 1846.

Litografi af Gavarni.

Guillaume Sulpiee Chevalier, med konstnärsnamnet Gavarni, föddes i Paris 1804. Gavarni är vid sidan af Daumier den store tecknaren vid århundradets midt. Han afled i Paris 1866. — Med en äkta fransk järnflit tecknade han sin samtid och lyckades i sina litografier ge en konstnärlig sammanfattning af allt hvad Julimonarkien hade af elegant och smakfullt. Ett är åtog han sig att för en tidning rita en teckning om dagen och förse den med text. Gavarni utförde detta otroliga kraftprof. — Den här afbildade litografien hör till det vackraste han gjort. En ung diplomat med sin smala »stick», som käppen då kallades af de parisiska eleganterna, står bakom en kuliss och resonerar med en spänstig, vacker och själfmedveten dansös. Med hvilken konst är ej den unga damens tyllklänning återgifven! Kavaljerens dräkt passar för ett 1840-talets »lion». — Gavarni själf tyckte mycket om vackra kläder och tecknade äfven modeplanscher för både herrar och damer. Hans inflytande på modets historia är stort, och han hade en utpräglad känsla för det förtjusande hos kvinnan. Bland de tio tusen blad

han tecknat finnes det en mängd lustiga och täcka små parisiskor — »mina fjärilar» kallade han dem. Fjärilar, som fladdrat och lyst under 1840-talet och hvilkas skuggor nu äro ordnade i samlarnes portföljer.

368 47Fransk advokat samtalar med sin klient. i8oo-talets midt.

Akvarell af Honoré Daumier.

En tecknare med de mest solida konstnärliga egenskaper är den i Marseille födde Honoré Daumier (1808 — 1879). Han har blifvit kallad »karikatyrens Michelangelo». Hvarje teckning han lämnat ifrån sig sjuder af lif och har den starkaste karakteristik. Ofvanstående bild, beundransvärd genom sin klara komposition, skildrar en domstolsscen. Advokaten, som skall försvara den bakom honom stående spetsbofven, höjer varnande sitt pekfinger och hviskar några goda råd i hans öra. — Orubblig som rättvisan står bakom honom en rättstjänare i sin uniform.

Daumier har under sitt långa lif medhunnit mycket. Hans teknik är lidelsefull liksom hans temperament. — De teckningar han strött omkring sig ha ofta en rent af demonisk kraft. Kring honom uppväxte flera goda tecknare, hvilka ha sitt kulturhistoriska intresse, men Daumier var äfven rent konstnärligt en jätte. För hvarje år, som går, ökas hans anseende. Hatbilder, ej skämtteckningar, skulle dessa hans karikatyrer kunna kallas. Han började med att ge uttryck åt Frankrikes missnöje med Ludvig Filip. En af hans senaste teckningar från 1870-talet skildrar en gåsmarsch af jesuiter, magra och hungriga som gamar, likt en procession af spöken utbredande sig öfver Frankrike. Som politisk karikatyrtecknare är Daumier troligen den förnämste som lefvat.

369

47Tidningsläsande tyskar. 1840-talet.

Litografi efter målning af J. P. Hasenclever. Nationalgalleriet i Berlin.

Det är under den nationella smälekens, småstatsstyrets tid, som dessa allvarliga herrar betänksamt studera sina små grötigt tryckta tidningsblad och politisera en liten smula i taklampans fridfulla, gula sken under inväntan på några långhalsade svala renvinsbuteljer, ty det är helt säkert i Rhenprovinsen man befinner sig. Typerna äro väl karakteriserade. Till höger brackan, som inslumrat öfver någon ledare, längst till vänster vid dörröppningen svärmaren af utpräglad tysk typ, sugande på sin kritpipa och drömmande om ett tyskt kejsardöme under romantikern Fredrik Vilhelm IV, föga anande, att om några decennier det sång- och sago-fyllda Rhenlandet skulle genljuda af larmet från Kruppska kanonfabriken och tänkarfolket bli förändradt till ett handlingens släkte.

Mälaren Joh. Peter Hasenclever föddes 1810. Han studerade i Dusseldorf och utmärkte sig för sin humoristiska individualisering. Mest kända i Tyskland äro Hasenclevers teckningar till Kortums 1784 utgifna komiska hjältedikt Die Jobsiade, men äfven hans skildringar ur samtiden äro uppskattade och ej minst ofvanstående 1843 målade behagliga bild af tysk »Gemüthlichkeit» på 1840-talet. Hasenclever afled 1853.

37°En bröllopsresa i Österrike på 1840-talet.

Målning af Moritz von Schwind. i Gallerie Schack i München.

Allt det poetiska, stämningsfulla, gammalaktiga, som är utmärkande för sydtyskt väsende, finnes förenadt hos Moritz von Schwind. Han föddes i Wien 1804. Från 1847 till sin 1870 inträffade död lefde han i München, och i denna glada konstnärsstad passade hans sydtysksösterrikiska och barnsliga läggning alldeles förträffligt. — Utom de många bilder till sagor och legender, som han strödde omkring sig och som väl i främsta rummet gjort hans namn verkligen älskadt i Tyskland, har han äfven i några naiva, roande bilder skildrat sin samtid. — Det är sin egen bröllopsresa till Hallstadt i Salzkammergut han på den här afbildade taflan fäst pä duken. Taflan torde dock vara målad 1862, jämnt tjugu år efter händelsen. Scenen är en liten österrikisk småstad, torn med lökkupoler, brunnsbild, gammal pittoresk värdshusskylt tala1 om de tjusande småstäder, hvarpå södra Tyskland och Österrike äro så rika. Åtföljd af den fryntliga värdshusvärden i skjortärmarna, stiger konstnären upp i den gammalmodiga vagnen, där fru Luise von Schwinds vackra hufvud aftecknar sig mot några löfkvistar, fastsatta i suffletten. En doft af sommar, af gammaldags ro och glädje strömmar oss till mötes i denna tafla.

37'En kupé på ett nattåg. 1851.

Målning af Adolf Menzel. Hos bankiren W. Itzinger. Berlin.

Redan 1805 befor ett lokomotiv en bana i Wales, och 1829 öppnades trafik med Stephensons lokomotiv på linien Liverpool—Manchester. Under 1830-talet byggdes äfven banor på kontinenten, och Tyskland blef Europas förnämsta järnvägsland. Till en början bibehöllo järnvägsvagnarna den gamla diligensformen. Ett minne af detta ser man i den vänstra fönsterrutans form på den här meddelade taflan af Menzel, ett minne, som torde finnas kvar i åtskilliga gamla i:a- och 2:a-klass-vagnar ä de svenska järnvägarna. — Detta ämne — en järnvägskupé — har ofta sant, lustigt och konstnärligt skildrats af den store år 1905 aflidne tyske målaren. Särskildt rolig är denna bild af en kupé å ett natt-tåg, med den obehagliga stämning, som brukar råda där efter en genomskakad natt. Damen ser resigneradt olycklig ut, och hennes otreflige granne snarkar i en ytterst inkrånglad ställning. Det var lidanden som dessa, hvilka vid midten af 1870-talet på kontinenten framkallade en af kulturens största välsignelser, sof-vagnen, en komfort som nu förekommer i alla civiliserade land, om ocksä billigast i Sverige.

372Engelskt par lämnar fosterlandet på en atlanterångare. 1852.

Målning kallad The last of England af Madox Brown. i Birmingham Art Gallery.

Det är en bild af rörande allvar, den engelske målaren Ford Madox Brown, född 1821 och död 1893, här gifvit ur sin samtids lif. — Madox Brown, som deltog i de engelska pre-rafaeliternas sträfvanden utan att tillhöra deras »brödraskap», har i sina taflor »Work», föreställande gatläggningsarbetare, och »The last of England», sista skymten af England, tecknat modernt lif med högre syften, än som var vanligt i det nätta anekdotmäleri, som vid hans uppträdande blomstrade i England.

Idéen till taflan fick han 1851 i Gravesend, då han sade farväl åt skulptören Woolner, som reste till Australien. Följande året fick han taflan färdig. Han målade nu sig själf och sin hustru. »Sista skymten af England» målades ute och i fult väder, för att konstnären skulle få in ruskvädersstämningen. — Det är en historietafla, skildrande emigrationen på 1850-talet, en detalj af den stora folkvandringen vid 1800-talets midt. — Om det också kännes hårdt för en engelsman att lämna England, så vet han, att han i motsats till andra europeiska folk har sina rötter i en så stark nationell kultur, att han på andra sidan hafvet endera finner eller också skapar ett nytt England.

373Napoleon iii, Fransmännens kejsare.

Målning af Hippolyte Flandrin (1809—1864). Versailles.

Den 20 april 1808 föddes i Paris prins Napoleon Bonaparte. Hans föräldrar voro konungen af Holland Louis och Hortense Beauharnais, kejsarinnan Joséphines dotter i första giftet. Ar 1836 fängslades han i Strassburg, dä han genom en sammansvärjning sökte göra sig till kejsare. Han fördes nu till Nordamerika. I Boulogne gjorde han 1840 ett nytt försök att få en militärstyrka på sin sida. Han fängslades och satt till 1846 fången i fästningen Ham, hvarifrån han rymde. Väld 1848 till franska republikens president, utförde han den 2 december 1851 ett statsstreck, som gjorde honom till president på lifstiden, och den 2 december 1852 valdes han genom allmän folkomröstning till kejsare. Genom det segerrika Krimkriget 1854—56 och den lysande framgången på den italienska krigsteatern 1859 blef han Europas märkligaste monark. Det olyckliga fälttåget mot Mexiko och hans konservativa styrelse framkallade en allvarsam oro inom landet, och denna trodde han sig kunna afleda genom att i juli 1870 angripa Preussen. Den 2 september detta år blefvo han och hans armé tillfångatagna vid Sedan, och två dagar efteråt proklamerades den tredje franska republiken. Napoleon III dog 1873 i Chiselhurst nära London. — Flandrin har förträffligt skildrat den blandning af stel grandezza, dyster fatalism och svärmisk melankoli, som fanns hos denne tragiske man, hvilken trots sina fel genom sin intelligens, sina i många fall rent af moderna idéer och sin välvilja kan förtjäna sympati, ej endast för sina olyckor.

374Kejsarinnan Eugenie, omgifven af sina hofdamer. Sommaren 1855.

Målning af Winterhalter (1806—1873).

Badensaren Winterhalter slog med all sin elfenbensglatthet och sin sentimentala uppfattning an på de mera

högförnäma än konstförståndiga franska hofkretsarna under Ludvig Filip och Napoleon III. Ofvanstående tafla har dock den stora förtjänsten att återgifva själfva tidsatmosfären.

Dona Maria Eugenia de Guzman Ignacia Agostina Palafox Portocarrero y Kirkpatrick, grefvinna af Teba, var dotter till en spansk aristokrat och en engelsk konsulsdotter. Hon föddes i Granada 1826 och förmäldes 1853 med kejsar Napoleon III. Kejsarinna hade hon blifvit genom sin skönhet, nu fick hennes praktlystnad tillfälle att göra sig gällande.

Som stora blommor samla sig på bilden de vackra hofdamerna i svällande krinoliner kring sin 29-åriga kejsarinna. Urringningarna, som äfven lämna axlarna bara, ha ett större skönhetsvärde än de lockiga något tillkrånglade frisyrerna. Kejsarinnan själf bar ej lockar. — Helt säkert har man skrifvit för många af Frankrikes olyckor på den fanatiskt katolska, nöjeslystna höga damens räkning. Hennes skönhet och älskvärdhet äro emellertid odisputabla, och äfven om hon arbetade för det krig, som franska folket genom sina ombud självt beslöt sig för, var det väl ej hennes fel, att Frankrikes generaler och armé besegrades vid Sedan. Änka sedan 1873, förlorade hon sin tjugutreårige son Louis år 1879. Hon lefver i England under namn af grefvinnan de Pierrefonds.

375Danskt hemlif. 1850-talët.

Målning, kallad »Besöket», af V. N. Marstrand. Museet i Köpenhamn.

Ar 1857 målades denna äkta danska interiör af konstnären V. N. Marstrand (1810—1873). Han var först känd genom sina italienska folklifsbilder och äfven uppskattad för sina historiska taflor, skildrande Kristian IV:s historia eller scener ur Holbergs komedier. I den stora taflan »Besöket» gör han ett grepp i sin samtids eget lif. Den blir därigenom så mycket intressantare för oss.

Marstrand lär i den unge förälskade sjöofficeren ha afbildat sin i kriget fallne broder. Det ligger en intim hemkänsla öfver detta konstverk, ett drag som under hela senare hälften af 1800-talet är karakteristiskt för dansk litteratur och konst. Särskildt är den gamla gumman fint individualiserad med sitt vänliga, lifserfarna ansikte. Hon anar, att när hon ett ögonblick lämnar de två unga ensamma, så skola de fort komma öfverens.

Danska konstnärer hafva — tyckes det — i likhet med de holländska en viss förkärlek för att skildra äldre kvinnor, ett ämne som passar deras finkänsliga realism. Taflans figurer äro i naturlig storlek. I färg förefaller den mindre tillfredsställande, men både ur konst- och kulturhistorisk synpunkt är den värdefull. Den ger en utmärkt bild af nordiskt hemlif på 1850-talet.Ung moder. i8so-talet.

Målning af Alfred Slevens.

Visserligen hade Rousseau genom sina skrifter förmått de franska mödrarna i societeten att självfva ge sina barn di. — De plägade till och med i sällskapslifvet kokettera med dessa intima modersplikter — men det blef först under 1800-talet, som barnet fick sin förbättrade ställning, hvilken så bjärt afsticker mot den undanskjutna plats det hade under föregående århundrade. Hur mycken kärlek och ömhet ligger ej i denna bild af den vackra modern, som kastat sin äkta schal åt sidan och räcker sitt hvita bröst åt det glupska lilla pyret. Bakom vaggans gardiner framskymtar en madonnabild, som skall skydda den lille mot sjukdom och olycka.

Utom i kulturhistoriskt hänseende har denna intagande bild äfven ett stort konstnärligt värde, och det kan sättas i fråga, om 1850-talet haft — utom möjligen Menzel — en mera konstnärlig skildrare än den i Paris bosatte belgiske målaren Stevens.

377

47Efter operaföreställningen på Théâtre des Italiens i Paris på 1850-talet.

Gravyr efter teckning af Compte-Calix.

Glansdagarna för Théâtre des Italiens infölIo på 1840- och 50-talen, då den eleganta publiken trängdes för att höra de italienska operornas roulader och det var ett omtyckt folknöje att öfvervara la sortie des Italiens, d. v. s.

beskåda andra kejsardömets skönheter, då de frasade förbi i sina krinoliner, om man också fick nöja sig med att de snöhvita axlarna nu täcktes af teatermantiljerna. — Baron de Mortemart skrifver år 1858 om den högtidliga tystnaden i salongen på Théâtre des Italiens: »Tyst! Håll andan — om det ej är för svårt för er.» Man spelade blott under sex månader och endast tre gånger i veckan.

Compte-Calix framhåller i sin teckning de imponerande damdräkternas förtjänster. Krinolinen hade redan i juli 1839 börjat användas i Frankrike. Den kallades först crinozèphyre, så crinoline af crin = tagel, alltså af tagel förfärdigad underkjol. Den med fiskben eller stålfjädrar försedda underkjolen, bemäld jupon tournure impèriale, i dagligt tal krinolin, uppkom år 1856.

378Sörjande damer. 1857.

Målning af Alfred Stevens.

På denna tafla kan man märka, hvilken stor konstnär Alfred Stevens var under sin krafts dagar. Trots allt detaljerande i dräkt, möbler, väggar bortskymmes ej det väsentliga. Hur vänligt är ej den ljusklädda damens grepp om den sörjande moderns hand, hur naturligt är ej hennes deltagande ansiktsuttryck! Det är svårt att återge de allvarligaste känslorna hos så utmärkt väl och elegant klädda personer. Stevens kan det, och trots de luftiga volangerna på damen till vänster finnes det intet poserande, intet societetsmässigt kondolerande i hennes medlidande. Den högra damen ser mera ut att sörja för sällskaps skull, hon är ej missnöjd med sin korta välsittande mantilj. — De sidenklädda väggarna med sin rokokoornering antyder, att man befinner sig inom de högsta klasserna i Frankrike. — Pallen brukas ännu omkring år 1900 mera i Frankrike än pä andra ställen. Den var vid denna tid öfverallt modern. Troligen beror dess användande i Frankrike på de kalla golfven.

3 79Fransk dam på 1850-talet.

Målning af Alfred Stevens.

Den subtile konstkännaren Montesquiou de Fézensac har nyligen i en längre artikel i Gazette des Beaux-Arts framhållit den gamle belgiern Stevens' stora konstnärliga egenskaper. »Man kan ej vara stor konstnär utan att samtidigt vara skicklig arbetare», säger Stevens i någon af sina otaliga aforismer, och denna tekniska förmåga, denna flit, som ej skyr nägon möda, har målaren från 1850-talet gemensam med de holländska konstnärerna på 1650-talet, en Ter-borch, en Metsu. Förenad med den konstnärliga begåfningen ger denna egenskap af arbetsduglighet en varaktighet, ett genom tiderna bestående värde. — Hvilken smak finnes ej i ofvanstående bild! Draperad i sin »äkta» kaschmirschal — dessa nordindiska schalar voro på högsta modet omkring 1850 — skrider den eleganta damen fram mot dörren och fattar med sin hvita hand i det vackra franska förgyllda dörrlåset. Under Stevens' pensel förlorar den nu så gammalmodiga dräkten allt löjligt, man förstår hvad den var ämnad att vara, då den bars upp på rätt sätt. Det är intressant att jämföra damporträttet på väggen från omkring år 1700 med damen frän 1850. I förra fallet hög hårklädsel, i senare läg. Hade det gamla porträttet varit måladt i helfigur, så hade man fått se på en snäf klänning från Ludvig XIV:s hof, under det att 1850-talets klänningar ägde enorma proportioner.

380Fransk familjeinteriör från 1859.

Målning af Auguste Toulmouche.

Trots den smaklöshet, som i regel är typisk för hemmen vid denna tid, och hvaraf äfven detta bär tydliga spär, ligger det dock en viss stil öfver denna franska interiör. Den öppna spisen har en gedigenhet tydande på ett förmöget hem. En ung svartklädd dam, som kanske förlorat någon anhörig vid Magenta eller Solferino under det pågående kriget med Österrike, hjälper två små näpna barn att bygga korthus och att göra papperskråkor.

Redan på 1850-talet tyckes bruket att låta mindre barn bära korta strumpor ha trängt igenom. Den lilla sammetsklädde parfveln står på en pall och lutar sig mot en puff med långa fransar, två möbler, som nu mycket gått ur bruk. Allra täckast är den lilla flickan med sitt band om håret. En rutig ung dam intager en grubblande ställning och funderar vemods-fullt, om ärtgröna eller kornblåa prickar skulle vara lämpligast i hennes hidösa

broderi.

391Två damer, den ena sysselsatt med läsning, den andra med att brodera. 1859.

Målning af Fantin-Latour. Hos M. Victor Klotz.

Den store franske målaren och litografen Henri Fantin-Latour fick denna tafla refuserad på salongen 1859. — Taflan föreställer den då tjugutreårige konstnärens systrar, den ena läsande, den andra broderande på den då så brukliga sybågen. Med sina hvita kragar och sina enkla dräkter ge dessa två så känsligt och kärleksfullt målade kvinnor ett intryck af frid och renhet. Det är verkligheten rätt och slätt, men den poetiska, ej den prosaiska verkligheten, som den utsökte konstnären vill återge. Henri Fantin-Latour föddes 1836 i Grenoble och afled 1904. På sina taflor har han nästan alltid återgifvit verkligheten utan annan omskrifning än den, som betingades af att den sågs genom hans vibrerande, genommusikaliska temperament. Hans taflor återkalla i minnet en Jan Vermeer, en Hammershöj. I sina litografier ger han den mest tjusande form åt de Wagners, Berlioz' och Schumanns harmonier, hvilka voro honom så kära. Äfven i den ofvanstående ungdomstaflan finnes något af den klockrena musikaliska klangen.

382Vid flygeln. 1859.

Målning af Whistler.

Samma år, som Fantin-Latours porträtt af hans systrar refuserades på salongen i Paris, hade ofvanstående tafla ett liknande öde vid samma utställning. — Det var heller icke så märkvärdigt, om den store amerikanske konstnärens tafla ej då blef uppskattad, ty den var nog åtskilliga decennier fore sin tid. Vid första påseendet tror man sig finna en målning frän omkring år 1900, helst som det nedkammade håret äfven då förekom i konstnärskretsar. Whistler var född i Massachusetts 1834 och dog 1903. Han var som privatman ofta affekterad men i sin konst en hänsynslös sökare efter skönhet. — Denna tafla visar hans halfsyster Mrs. Seymour Haden, gift med den berömde engelske etsaren, och hennes dotter Annie, en förtjusande liten anglosachsisk hvitklädd flicka. »A thing of beauty is a joy for ever-. var Whistlers valspråk, och det gäller också om denna tafla.

Pianot uppfanns i Italien af Bartolomeo Cristofori under 1700-talets första år och utträngde klaveret, hvilket ända sedan omkring år 1300 varit kändt. Det första enkom för piano skrifna äro tre sonater af Clementi, som utkommo 1773 i London.

383Napoleon III mottager en siamesisk beskickning. 1861.

Högra hälften af en målning af Gérome. i Versailles.

Ar 1861 den 27 juni mottog Napoleon III i Galerie Henri II i Fontainebleauslottet en siamesisk beskickning. Sinnet för storartad iscensättning låg för familjen Bonaparte. I en lång krypande rad närma sig de i gult siden klädda siameserna, sökande skydd under den kejserliga örnens vingar. I huldt majestät blickar kejsarinnan mot österlänningarne och deras håfvor, och den lille femårige Loulou, det familjära namnet på kejsarprinsen Louis Napoleon, får öfvervara ceremonien. Bland de uppvaktande märkes — närmast till höger om den hjälmprydde militären — grefve Walewski, naturlig son till Napoleon I och mycket lik denne, en af andra kejsardömets få frisinnade statsmän. Man ser äfven författaren Prosper Mérimée, personlig vän till kejsarparet, och några af Géromes kamrater, såsom Meissonnier. — Taflan, utförd af Léon Gérome, född 1824, död 1904, den kände franske historiemälaren, är signerad 1864. Den är lyckligt och effektfullt komponerad men blef ganska snäft åtgången af den samtida kritiken. Emellertid hör den till de monumentala bilderna från det lysande kejsar-hofvet, och detta ger och kommer att ge den ett värde vid sidan af dess öfriga förtjänster.

384Giftermålskontraktets undertecknande. i86o-talets början.

Målning af Gttsiave Droz.

Den älskvärde, i bästa mening galliske novellisten Gustave Droz har i sin lustiga bok Monsieur, Madame et Bèbè gifvit några kostliga och varmhjärtade skildringar af de lyckliga äktenskapen under andra kejsardömet. Denna

bok utkom 1866, och ett par år förut hade författaren gjort sig känd som en ganska god genremålare.

Bröllopsskaran råkas i sakristian, där äktenskapskontraktet skall undertecknas. Den ungdomliga svärmodern, hvars svarta spetsmantilj glidit ner från axlarna, skrifver med tiligjordt behag sin namnteckning. Brud och brudgum komplimenteras af släkten.

Droz hade en utpräglad kärlek för barnavärlden, och rent af dråplig är brudens syster, hvilken som en äkta fransyska söker spela sin lilla roll, fast ingen ser åt henne. Den horn-artade hårklädseln, som bäres af den dam, hvilkens hufvud synes öfver brudens, blef modern i Paris 1862. — Tanter och grandetanter kråma sig i sina gungande krinoliner, och onklarne försöka sig med för tillfället lämpade kvickheter.

385

47Salongen i Paris omkring 1860.

Gravyr efter teckning af Ccmpte-Calix.

Namnet le Salon erhöllo de officiella parisiska tafvelutställningarna under 1600-talets sista år, då konstnärerna fingo utställa i Louvrens Salon carré. Under 1700-talet blefvo salongerna mycket uppmärksammade. Diderot skref 1764—67 sina berömda kritiker af dessa utställningar. Ännu 1801 exponerade man i Louvren. Detta år bestod salongen af 485 konstverk, på 1890-talet hade antalet taflor vuxit till 8,000 årligen, fördelade på två lokaler. I början af 1850-talet inhystes salongen i Tuilerierna, men från 1855 skedde utställningarna i det omkring 1900 rifna Palais de l'Industrie. — Redan under andra kejsardömet var salongens öppningsdag ett societetsnöje. Man gick dit för att kritisera toaletterna och för att rynka på näsan ät Corot och Millet. Napoleon III, ganska okänslig för konst, gjorde mera godmodiga anmärkningar, men kejsarinnan hade ibland en del etiska invändningar mot nymfer och backanter, observationer, som den eleganta publiken under vördnadsfullt småleende förde vidare.

386Frukost på ateliern. 1864.

Målning af V. Giraud.

En frukost i Quartier Latin eller på Montmartre är ämnet för denna bild. Den visar några ungdomar under krinolin- och chignontiden i en miljö, som den 1861 aflidne författaren Henri Miirger tecknat.

Två af damerna äro gripna af melankoli. Den på utgående stadda fröken, som man ser i profil, visar tydligt, huru den just detta år — 1864 — begynnande chignonen såg ut. Vare sig man använde hårnät eller att man utan ett dylikt vek upp håret till en vulst i nacken, blef detta mod ganska fult. Särskildt motbjudande var det allmänna användandet af löshår.

Vid frukosten gick det gladt till under sång och pokulerande, och stämningen blir ännu högre, då sällskapet får göra bekantskap med den bål, som en romantisk Mefisto-typ just sätter pä bordet.

387Franskt älskande par. i86o-talets början.

Litografi af Félicien Rops.

Under den något allmänna titeln »Un monsieur et une dame» har den ojämne men ofta alldeles förträfflige belgiske konstnären Félicien Rops litograferat detta egendomliga kärlekspar, en af de mest lyckade af denne etsares få litografier. Skilda af en soffkarm blicka de in i hvarandras ögon. Damens hemska blekhet aftecknar sig ytterst verkningsfullt mot det svarta håret, och man gissar kanske ej så galet, om man ser två älskande, som vilja bryta men som ej kunna det. — Man påstår, att de två äro författaren Aurélien Scholl och skådespelerskan Marie Colombier, mest känd för sin fiendskap med Sarah Bernhardt och författarinna till »Sarah Bamum». — Om man i ordning läser titlarna på Scholls skrifter, får man kanske hemligheten de grubbla på klar för sig. »La question d'amour», »Les chaines de fleurs» och — »Le repentir» heta de, och i denna riktning får man tänka sig utvecklingen mellan le monsieur och la dame, en illustration till de psykologiska naturalistiska romaner, som vid denna tid utkommo i Frankrike och eröfrade den europeiska bokmarknaden. Den, som intresserar sig för den

stridbare och kvicke älskaren-författarens vidare öden, hänvisas till hans arbete »Le nid des autres».

388Franskt bondfolk. Omkring 1860.

Målning af Millet.

Det var ganska naturligt, att Frankrike, Europas förnämligaste bondland och 1700- och 1800-talens förnämsta konstland, ocksä skulle fä den främste bondmålaren. Att Jean Frangois Millet, född 1814 i Normandie, död i Barbizon nära Paris 1875, är ej blott den störste skildraren af bondlifvet utan ock en af de mest betydande personligheter i konstens historia, det erkännes numera öfverallt. Under 1850- och 1860-talen var detta emellertid ej alls fallet. Millets bönder ansågos då opoetiska och fula, och det var med nöd den utmärkte konstnären fick upplefva ett omslag i den allmänna meningen. Millet var först jordarbetare på sin faders gård. Han sänkte sig ej till bonden, han visade i stället utan poserande och bonderomantik bondeståndets »naturliga höghet». Det är en arbetets lofsång, som han, själf en outtröttlig och ärlig arbetare, målar. Detta bondpar, som går öfver åkern, är en god och typisk Millet-tafla. Hvarken kvinnan med korgen öfver hufvudet eller mannen med hötjugan på axeln har något af teaterbonde, om man också i hållningen kan ana något af den romanska rasens ädelhet. Hur mäktigt ha ej dessa intelligenta och sparsamma franska bönder bidragit till sitt rika fosterlands storhet!

389En fransk ung flicka. 1863.

Målning af //. Flandrin. Louvren i Paris.

»Den unga flickan» betraktas i Frankrike med en sorts religiös vördnad och ofta äfven med en viss sentimentalitet, som ej sällan verkar löjlig på främlingen. Man tycker, att bakom den väl understrukna oskuld, som brukar föras till torgs, det måste finnas något annat, då hon efter giftermålet med en så onaturlig snabbhet blir fullfjädrad och världsvis. —

Emellertid är det en idealisk typ, freskomålaren Hippolyte Flandrin (1809—1864) ger oss i denna bild. Hvilka ädla konturer i allt; till och med i det till chignon vridna håret! Hur förtjusande äro ej de ädelt formade händerna med sina rosiga naglar. Mot den hvita klänningen aftecknar sig en ljusgrön häftad bok ur något Bibliotèque de jeunes filles, som den hvita dufvan drömmer öfver.

390Den engelske statsmannen William Gladstone. 1865.

Målning af G. F. IVatls. National Portrait Gallery i London.

William Ewart Gladstone, son till en rik köpman i Liverpool, föddes 1809. Efter skolstudier i Eton och universitetsstudier i Oxford blef han tjugutreårig invald i parlamentet och kom redan efter två års ultrakonservativ verksamhet in i ministären. Frihandelsfrågor förde honom öfver till de liberala. Under 1850-talet blef han finansminister och därtill en af Englands allra främsta samt arbetade dessutom på en rösträttsreform. Ar 1868 fick Gladstone i uppdrag att bilda regering, upphäfde statskyrkan på Irland och genomförde lagar till förbättrandet af den irländska landtbefolkningens ställning. 1870-talet upptages af hans tvekamp i underhuset mot Disraeli. Under följande årtionde led Gladstones anseende genom hans medgörlighet mot boerna, men han genomdref rösträttsreformen af 1884. Aret därefter ådrog sig Gladstone hela världens klander genom att sända general Gordon till Sudan, där denne utan understöd från England öfvermannades och dödades. Frågan om Irlands själfstyrelse lyckades Gladstone visserligen fä igenom i underhuset 1893, men den föll på öfverhusets motstånd. »The grand old man» var en hänförande vältalare, han lågade af entusiasm, och de stora ögonen blixtrade. Utom sina politiska inlägg skref Gladstone om litet af hvarje, om Homerus, om katolicismen, om Noaks ark. Han förenade här på ett förvånande sätt den mest hänsynslösa radikalism med en lika hänsynslös konservatism, den mest praktiska klarsynthet med den egendomligaste naivitet. Älskad men också hatad mera än någon annan engelsk politiker på 1800-talet, afled han 1898. Porträttet är utfördt af det moderna Englands störste porträttmålare, George Fred-rick Watts.

391Ung dam. 1867.

Målning kallad Lise af Renoir. Museet i Hagen, Westfalen.

Bland impressionistiska målare intager Auguste Renoir, född 1841, en viktig plats. — Denna med betydande kraft målade tafla af en mörkhyad fransk dam ger oss verkligen en impression af ett visst ögonblick sommaren 1867. Hon står där i tunn, hvit klänning med högt lif, i handen bär hon ett i vår smak nästan komiskt litet parasoll med elfenbenskrycka. Dylika brukade under 1850- och 1860-talen ofta vara ledade upptill, och skärmen kunde därigenom vridas parallell med skaftet. Vid denna tid lancerade kejsarinnan Eugenie det mellanting af parasoll och paraply, som kallas entoutcas, emedan det både i händelse af regn och vid solsken kunde användas. Kläderna vid 1860-talets slut förefalla vår tid litet otympliga i snittet. —Auguste Renoir har målat flera alldeles ypperliga damporträtt, men mest känd är den i Musée du Luxembourg befintliga 1881 målade taflan Bal i trädgården vid Moulin de la Galette i Paris.

392Franskt frukostbord. 1868.

Målning af Claude Monet. Hos Durand-Ruel i Paris.

Claude Monet föddes 1840 i Paris. Han hör till de förnämsta bland impressionisterna och var genom en 1867 utställd solnedgång, kallad Impressions, anledning till namnet. Monet sysselsätter sig mest med ljuseffekterna utan att söka för allmänheten tilltalande ämnen. Af ett par halmstackar har han målat femton olika taflor, samma halmstackar men i femton olika belysningar. Hela kompositionen på hans frukostbild visar, att här något nytt tillkommit, något som först i våra dagar till fullo uppskattats. — En dam i 1860-talets dräkt och hennes barn sitta vid den s. k. andra frukosten, hvilken i Frankrike ätes omkring klockan ett och äfven i enklare familjer består af rikligt med mat, om också vinet i de genomskinliga, hartsade buteljerna oftast är mycket enkelt och alltid blandas med vatten. »Med olja och ättika kan man få ner sin svärmor», säger man i Frankrike, och dessa två vätskor äro äfven för mindre svårsmälta saker mycket använda vid en fransk måltid. Den täcka mamman har, som ofta brukades under 1860-talet, ett sammetsband med medaljong om halsen. Bandändarna brukade hänga ner efter ryggen, och detta mod, brukligt vid denna tid i hela Europa, hade det romantiska namnet »suivez-moi, jeune homme».

393

5°Prinsessan Maria Josefa som barn i Loschwitz vid Dresden. 1869.

Teckning i vattenfärg af Ludwig Richter.

Den lilla prinsessan med sitt guldkors om halsen är ett litet kärntyskt barn, som plockar sina blommor och matar sina ankor utan vidare grubbel pä Nordtyska förbundet och riksenheten. —Ludwig Richter föddes 1803 i Dresden och afled 1884 i den vackra sachsiska hufvudstaden vid Elbe. En sachsisk borgerlighet ligger öfver hans teckningar men pä samma gång något så trohjärtadt tyskt, att man ej nännes förarga sig åt det dilettantmässiga i teckningen. Hans barnbilder och barnböcker äro spridda i hela Tyskland, och en rik källa af nationell, något borgerlig romantik väller fram ur hans verk. Ludwig Richter hör till de konstnärer, som Tyskland älskar. »Barnjubel och fågelkvitter ljuda ur hans teckningar», har en stor konstkännare sagt. Han ser på barnen med det äkta barnasinnet, det inser man redan af bilden af den lilla näpna dockmamman, som vandrar fram öfver ängen bland blomstånd lika långa som hon själf, omgifven af sina snattrande vänner.

394Édouard Manet i sin atelier, omgifven af sina vänner. 1870.

Målning af Fantin-Latour. Musée du Luxembourg, Paris.

Med ett allvar och en vederhäftighet, som söker sin make i konstens historia, har den utmärkte porträttmälaren Fantin-Latour afbildat den impressionistiske konstnären Édouard Manet i dennes atelier i stadsdelen Batignolles i Paris. Det är en krets, delvis tecknad af Zola i hans mästerverk konstnärsromanen L'CEuvre. Modellen är M. Zacharie Astruc. Im-pressionistmälaren Renoir aftecknar sig mot en tafla. Mot samma taflas ram synes hufvudet af Manets vän Zola. Den långe mannen är den i det snart utbrytande kriget fallne målaren Bazile, hvilkens konst på allra sista tiden börjat uppskattas. I taflans högra hörn framskymtar ansiktet af ljusmålaren Claude Manet. På

bordets mörkröda duk står en Pallas-bild. — Det är en miljö, i hvilken det nya arbetade sig fram under stora svårigheter men med segrande kraft. I denna krets föddes romaner och taflor, som skola lefva länge och berätta om sanningar och skönhetssyner, som många ej ville höra på eller se åt, då de tillkommo i ateljéen vid de yttre bulevarderna.

395Konung Vilhelm i afreser till arméen den 31 juli 1870.

Målning af A. Menzel. Nationalgalleriet i Berlin.

I spetsen för Tysklands realistiska målare och ärad af alla partier stod den gamle Menzel (1815 — 1905).

Här skildrar konstnären lifvet på »Unter den Linden», då den gamle sjuttiotreårige kungen, ledsagad af den gråtande drottning Augusta, åker från slottet till stationen för att resa till hären. I bakgrunden skymtar det tegelröda rådhustornet. Flaggorna vaja från de öfverlastade Berlinfasaderna i svulstig tysk moderniserad renässans. Det är ett historiskt ögonblick med oro under entusiasmen. Framtiden är hotande, och knappast kunde världens mest san-gviniska människor drömma om de enastående framgångar, som om några veckor väntade vid Wörth och Sedan. Nyss hade telegrafen meddelat, att den franska senatens president Rouher besvurit sin kejsare att »befria Tyskland från den makt, som förtrycker det». En månad efteråt kunde, tack vare Bismarck, Moltke och en sällsynt duglig armé, den gamle konungen telegrafera, att franska hären blifvit slagen och tillfångatagen med sin kejsare: »Solche Wendung durch Gottes Fügung».

396Marsch framåt. Bild från kriget 1870—71.

Målning af Alfred Roll. Musée du Luxembourg. Paris.

Det är under kriget 1870—71. Utleda och uttröttade af det eviga marscherandet fram och tillbaka, föras soldaterna mot fienden. Man tågar fram i en lerig dalgång. En mulåsna med för tung packning har störtat. I förgrunden tänder en soldat en signallykta. Med värkande fötter, med sinnena nedslagna genom rykten om beständiga nederlag släpar sig manskapet fram mot de fientliga linierna. Om några timmar skola de i vild flykt störta tillbaka på samma leriga landsväg, under det deras sårade kamrater jämra sig i dikena.

Roll föddes i Paris 1847. Hans konstriktning päminner om Zolas i litteraturen. Det är den verklighetstrogna sidan af ämnet han vill återge, och man tycker sig på denna bild höra massornas enformiga trampande, man ser regemente efter regemente tåga förbi, men man får också en stark känsla af braket och olyckans jättestora proportioner, då det stolta kejsardömet inom ett par månader störtade tillsammans.

397Elegant fransyska vid 1870-talets början.

Målning af Alfred Stevens.

Konstnären kallar denna tafla för »Missräkning». Den eleganta världsdamen har kommit hem från teatern. I salongen med dess tjocka draperier och torra makartbukett hittar hon ett bref, hon bryter det och läser med oro och grämelse de välskrifna fraser, som innehålla afskedet, brytningen. Det är ett ämne för Stevens' diskreta konst. Han älskar att skildra de rika hemmen, där lifvet oftast är hvad fransmännen kalla »la vie facile», och där själfva sorgen och snyftningarna, då de förekomma, blifva behärskade, halfkväfda, bevakad som man är af betjänter och kammarjungfrur. Förtjusande är emellertid den vackra damen trots den höga 1870-tals-uppsättningen af håret. Kuvertet har hon kastat på golfvet, och hon kramar brefvet i handen. Kanske rinner henne i sinnet skaldens ord, så gärna citerade af de erotiskt sökande andarna i den franska damvärlden:

Ah! que 1'heure est donc brève que l'on passé en aimant, un peu pius qifun rève, c'est moins qu'un moment. Le temps nous enlève notre enchantement.

408Thomas Carlyle. 1873.

Porträtt af Whistler. Museet i Glasgow.

»Arrangement i svart och grått» kallar den amerikanske målaren Whistler detta porträtt, som han gjorde af sin store granne i Chelsea. Den framstående konstnären, hvars bomärke, en fjäril, synes på den gråa väggen, vill här

med det något konstlade namnet ånge verkets färgstämning. Han tycker dessutom, att detta allvarliga färgval passar för den af år och lärda mödor uttröttade gamle.

Thomas Carlyle föddes i Skottland 1795. Han är en af de största af sitt lands »profeter». I dunkla men gripande ord siar han om individens rätt och har genom sina måttlösa, abrupta, mycket svårförstådda geniala skrifter utöfvat ett betydande inflytande, främst i den anglosach-siska världen. En beundrare af Tyskland, af tyskt sinnelag och lärdom, har han genom öfversättningar sökt sprida intresset för den tyska litteraturen. Ur »Sartor Resartus», utgifven 1835, talar han som ur en molnstod, men ur molnstoden ljunga blixtar. »Ön hero-worship» utkom 1841, och den för Carlyle karakteristiska hjältedyrkan framlyser äfven och ej minst i hans böcker om Cromwell och Fredrik II. Äfven i hans stora arbete »The french revolution» 1837 visar han sin hänsynslösa personliga uppfattning af historien. Han dundrar, hotar, förbannar och tillber. Carlyle afled 18S1. — Med rocken och sin vidbrättade hatt på knäna sitter den geniale gubben grubblande. Ansiktet talar ännu om kraft och lidelse. Man fattar, att denne man ej lägger fingrarna emellan, då han vämjes vid människornas låghet och småaktighet.

399Grefvinnan von Schleinitz' salong i Berlin. 1874.

Målning af Adolf Menzel. Äges af porträttmålaren II. Angeli i Wien.

Menzel är den mest konstnärlige skildrare af societetslifvet, som Tyskland någonsin haft. På denna ypperliga teckning af en elegant salong i Berlin vid 1870-talets början ger han en liflull bild från de högsta kretsarna. Den älskvärda husfruns pösande klänning ger en påminnelse om att krinolinen först 1875 definitivt afled.

Bekvämt tillbakalutad sitter grefvinnan von Schleinitz i förgrunden och vänder sitt vackra, intelligenta ansikte i profil mot åskådaren. Framför henne stär kronprins Fredrik. Hans gemäl kronprinsessan Viktoria sitter vid hans sida, och den världsbekante fysikern Helmholtz flyttar just fram en stol för att sätta sig bredvid värdinnan.

Grefvinnan von Schleinitz älskade konst och musik. I hennes hem råkades konstnärer som Menzel och Lenbach, och Berlins ifrigaste Wagner-beundrare stämde möte hos henne. Grefvinnan blef sedermera gift med den österrikiske diplomaten von Wolkcnstein.

400Tyskt järnvalsverk. 1875.

Målning af Adolf Menzel. Nationalgalleriet i Berlin.

Om något skulle behöfva bevisa den satsen, att en taflas värde beror på hur den är målad och ej på hvad den föreställer, så skulle Menzels »Järnvalsverk» kunna göra det. Många tyckte vid dess framträdande 1S75, att motivet var både fult och obetydligt, och att taflan var tråkig; nu dömer man annorlunda. Aldrig har maskinärhundradet — 1800-talet — fått ett mera typiskt uttryck än pä denna tafla. Man tycker sig höra maskinernas slammer och dån, det glödande järnets sprakande och fräsande, och man får en känsla af de väldiga krafter, som röra sig i tiden. Motivet är hämtadt från Königshütte i Öfre Schlesien och föreställer förfärdigandet af järnvägsskenor. I högra hörnet sitta i skydd af en skärm, välbehöflig mot hettan, en del arbetare, som äta af sin medhafda matsäck.

Den sextioårige Menzel har i denna bild visat sig stå på höjden af skaparkraft, teknik och ämne, allt är lika modernt och behandladt med den mognaste och mest fulländade konst.

401

47Målaren-gravören Marcellin Desboutins. 1875.

Porträtt af Édouard Manet. Hos Auguste Pellerin, Paris.

En af 1800-talets mest omstridda målare är Édouard Manet. Han föddes 1833 i Paris och afled i samma stad 1883. Hans vän och beundrare Zola, som själf så energiskt ingripit för hans konstteorier, har skildrat dessa i romanen L'CEuvre, där Claude Lantier med stolthet och förtviflan arbetar på »verket». Manet lefde i lyckliga yttre omständigheter. Han behöfde ej måla för att lefva. Med Velazquez som utgångspunkt sökte han komma ännu ett steg närmare verkligheten och återge det ögonblickliga intrycket af en sak eller person. Namnet på denna

Manets konstriktning, impressionism, uppkom 1867. — Här afbildar Manet konstnären-gravören Marcellin Desboutins (1823—1902), sådan han står och går, stoppande en pipa. Föremålet har ganska utpräglad bohëmetyp, och bilden räknas som ett af Manets bästa porträtt. Det är en konstnärstyp, som förekommer på Montmartres sluttningar, där det äkta Paris-lynnet lefver i ateljéer och nöjeslokaler. Bland Desboutins' etsningar märkas porträtt af de två fienderna Zola och Rochefort, bland hans målningar må framhållas en gruppbild från 1880, föreställande Père Hyacinthe Loyson och hans familj. Denne ryktbare katolske predikant bröt med kyrkan och gifte sig 1872.

402Dansös. Omkring 1870.

Målning af E. Degas.

Impressionismens ypperste tecknare är Edgar Degas, född i Paris 1834. Han var lärjunge af Ingres, men han blef i ämnesval sin lärares motsats. Ingen har som Degas tecknat de lefvande dockor, som kallas dansöser och som på den konservativaste af alla institutioner, operan, fortsätta traditionerna från 1600- och 1700-talen. Ur de automatiska och konventionella rörelser som dessa ungdomar utföra i det skarpa rampljuset, destillerar Degas fram en sorts egendomlig skönhet. Han väljer synpunkten som japanerna och påverkas af deras intresse för att gripa ögonblicket i flykten. Degas är en aristokratisk konstnär. Han tager sina motiv utan hänsyn till publiken, och äfven då han skildrar de dansöser, hvilka eljest pläga framkalla en gillande appläd af Jockeyklubbens eleganta medlemmar, målar han deras spinkighet, deras konstlade och ansträngda dans på ett sätt, som endast är tillgängligt för verkliga finsmakare bland konstkännarne. — Till och med dansen på operan — baletten — denna banala, fula företeelse kan adlas af Degas' utsökta konst.

403ÄLSKANDE FAR. 187O-TALETS SLUT.

Etsning ur »Eine Liebe» af Max Klinger.

Max Klinger är en af återuppväckarne af den fantasikonst, som i viss mån behärskat Tyskland under 1800-talets sista är, och som i Böcklin har sin förnämste representant. Det är ät Böcklin han ägnat den etsningsserie, han under namn af »Eine Liebe» utgaf 1887 efter ett tioårigt arbete. »En kärlekshistoria vid 1870-talets slut» är ämnet, och den framstående tyske raderaren har med stor dramatisk kraft skildrat kärlekens lycka och sorg.

Vid den vackra gallerporten till en park med lummiga kastanjer står en ung dam i det slutande 1870-talets dräkt med dess fyrkantiga lilla urtagning och med kjolen åtdragen om benen. En herre, som i ögonblickets upphetsning tappat sin hatt och sitt förnuft, trycker en kyss pä hennes hand. Konstnären har i sin etsning fätt in något af ängslande fara, liksom en aning att det hela skall sluta olyckligt.

404Kärleksmöte. i87o-talets slut.

EtsniDgar ur »Eine Liebe> af Max Klingar.

Om moderna växla, så är kärleken sig lik genom tiderna. — I sommarnattens halfskym-ning råkas de två på balkongen. Konstnären har fått in en sällsynt lidelse i sin bild; man känner, att detta är en afgörande stund, och att de två hänsynslöst kasta sig i passionens hvirflar.

Den unga damens gestalt uttrycker, under den nu nästan lustiga dräkten med sin tunique, en obegränsad hängifvenhet. Denna etsning kommer kanske att bibehålla sitt värde, sedan mycket blifvit afsöndradt från den nu kanske väl högt uppskattade Klingers arbeten. — Max Klinger föddes 1857 i Leipzig. Han utställde först 1878 och väckte dä hufvudsakligen förargelse. Främst står han utan tvifvel som etsare, men han har äfven varit verksam som målare och har i skulptur utfört saker, som väckt det största uppseende inom konstintresserade kretsar i Tyskland.

405General Skobeleff tackar trupperna vid Schipkapasset i Balkan. 1878.

Detalj af en målning af Vcrestschagin. Tretjakoffs galleri. Moskva.

I januari 1878 segrade general Skobeleff öfver den turkiska Sehipkaarméen, sedan den ryska hären under

oerhörda lidanden öfvergått Balkankedjan. — Den ryske krigsmålaren Vassili Verestschagin — född 1842, död vid slagskeppet Petropavlovsks undergång utanför Port Arthur 1904 — studerade för Gérome i Frankrike och vann sin egentliga berömmelse genom de brutalt sanna skildringarna från rysk-turkiska kriget 1877—78, då han vid slutet af kriget arbetade som general Skobeleffs sekreterare.

Michail Dmitrijevitsch Skobeleff (1843—1882) var en äkta ryss. Chauvinistisk och väl-talande, tapper till vanvett, utsväfvande och döljande sin närighet och bakslughet under en mask af bullrande och smeksam vänlighet, var han afgudad af trupperna. Här spränger han rödbrusig efter festfrukosten förbi fronten, soldaterna kasta jublande sina mössor i luften. »I Rysslands namn, i tsarens, tackar jag er — bröder» ropar, enligt hvad som berättas, generalen. I förgrunden ser man de fallna, hvilkas lik med ohyggligt förvridna lemmar ännu ej täckts af snön.

406Belgiska skolflickor defilera för konung Leopold ii vid hans silfverbröllop i

Bryssel. 1878.

Målning af Jan Verhaas. Museet i Bryssel.

Det dramatiska och effektfulla föres hos de latinska folken äfven in i barnavärlden, och skolafslutningen med präktigt iscensatta prisutdelningar, där de, som erhållit premier, hälsas af smattrande applådsalfvor, hör särskildt i Frankrike till vanligheten. Belgien ligger så godt som helt och hållet inom den franska kultursfären. — För att bringa konungen sin hyllning defilera skolorna i en af dessa barnprocessioner, som väcka sådan förtjusning och rörelse i den romanska världen, vare sig det är fråga om någon religiös eller om någon fosterländsk fest. Man drager sig ej för att framskjuta de vackra och undanskuffa de fulare, den estetiska synpunkten i hela sin hänsynslöshet tillämpas med en för oss främmande styrka. Säkert har det kostat många tårar och småintriger, innan första ledet blef värdigt representeradt. Småflickorna i sina halfstrumpor äro redan medvetna om den effekt de göra. —Jan Verhaas, född 1834 i Termonde, har i denna tafla, kallad »La revue des écoles», skapat ett i Belgien synnerligen populärt konstverk.

407Scen från ett parisiskt nattkafé. 1877.

Etsning efter målning af Fclicien Rops.

Félicien Rops föddes 1833 • Natrmr i Belgien, han lefde i Paris och afled 1898. — Rops är en märklig om också mycket ojämn konstnär, som i sina bästa litografier och målningar men i synnerhet i sina etsningar tecknat lastens iskyla och det moderna storstadslifvets nattsidor. — På den här meddelade etsningen efter en af hans få taflor, målad på 1870-talet, ser man in i trappan på ett parisiskt nattkafé. Dylika lyxrestauranter för den professionella nöjesvärlden — som t. ex. Sylvain — äro ej sällan lagda i första våningen. Ett par af »damerna» ha råkat i en häftig ordväxling. De öfriga gästerna ha rusat till, en vaktmästare i sitt hvita förkläde kastar likgiltiga blickar på uppträdet. Man tycker sig på de lidelsefulla gesterna se, att hätska ord falla, och att de bitande franska skällsorden hväsas fram mellan de alltför röda läpparna. På dräkterna märkes, att krinolinen definitivt afskaffats, att klänningarna åtdragas, och hvad hårklädseln beträffar tyckes pannluggen ha anlagts åtminstone af »föregångskvinnorna».

408Kejsar Vilhelm I samtalar med hofvets damer. i8;o-talets slut.

Målning af Adolf Menzel (1815—1905). I privat ägo i Worms.

Ännu mer intressanta än de förträffliga taflor, Menzel målat från Fredrik II:s hof, äro hans skildringar af 1870-talets »Höchsten und Allerhöchsten Herrschaften». I Garde du corps-uniformen, röd galarock, hvita byxor och den glänsande hjälmen i handen, närmar sig den åttioettårige, fryntlige och välmenande kejsaren en ung dam. — Dräkten — taflan är målad 1879 — har, sedan krinolinen 1875 definitivt aflidit, gatt till annan ytterlighet. Nu drogs kjolen till om knäna, och endast släpet påminde om de gamla tygmassorna. Roligt tecknad är den till vänster stående damen, som, gripen af stundens högtidlighet, automatiskt gör efter den tilltalades bugande nig-ning. — Dylika taflor af Menzel ha vid sidan af det kulturhistoriska värdet ett betydande konstnärligt sådant,

utförda som de äro med en brio och en färgkänsla, som ställer taflans upphofsman på en rangplats inom hela den europeiska konsten, ej minst då det gäller framställandet af dekolleterade damer och galonerade hofherrar, som eljest lätt kunna bli skäligen banala. Till och med det högfina sällskapet kan ytterligare adlas genom den store konstnären.

409

47Miss Marion Margaret Violet Lindsay. 187g.

Porträtt af George F. Watts.

»My heart 's in the Highlands» tyckes den vackra damen i sin ljusblå klänning tänka i likhet med hennes landsman Robert Burns. Helt säkert har det varit den store porträttmålaren Watts' mening att betona, att hemlängtan är orsaken till den sköna Miss Lindsays melankoli, ty han har till yttermera visso låtit hennes guldblonda hufvud afteckna sig mot blånande bergskedjor. Miss Lindsay kom till världen under lyckliga omständigheter. »Hennes namn och börd» intresserade på det allra lifligaste alla de otaliga adelsvurmar, som bygga och bo i Storbritannien och Irland. Hon var dotter af The honourable Charles H. Lindsay, och hennes farfar var tjugufjärde Earl of Crawford and Balcarres, Premier Earl of Scotland. Tre år senare skulle hon förenas i äktenskap med Henry John Brinsley Männers. Denne man, hvars lordtitel blef Männers of Haddon, hade till på köpet, som det heter »by courtesy», rätt till den välklingande titeln Marquess of Granby och arfvinge till hertigdömet Rutland. — Man kan af bilden lätt fatta, att the marchioness of Granby, hvilken här förekommer i den i England omkring 1880 så omtyckta hårklädseln, under detta årtionde blef en af det engelska hofvets s. k. : professional beauties». Den höga damen, känd för sina litterära och konstnärliga intressen, har själf utfört ett porträtt af sin vän och målare G. F. Watts.

410Sarah Bernhardt betraktande en Orfeusstatyett. 1879.

Målning af Bastien-Lepage.

Rosalie Bernard föddes utom äktenskapet på ön Belle-Ile vid Frankrikes västkust den 22 april 1S43 eller 23 oktober 1844. Modern var en holländsk-judisk musiklärarinna, fadern en fransk adelsman. Sedan hon genomgått dop, kloster och konservatorium, debuterade hon i början på 1860-talet. Glansperioden torde ha infallit på 1870-talet, då hon på Théâtre frangais spelade den äldre och nyare klassiska repertoaren och särskildt åt hufvudrolen i Racines Phèdre (1874) och Dona Sol (1877) i Hugos Hernani genom sin underbart sköna stämma och sitt lidelsefulla spel gaf ny aktualitet. Ar 1880 bröt hon sitt kontrakt med Théâtre frangais, betalade plikten, 100,000 francs, och begaf sig ut på gästspel i Europa och Amerika. Hennes konst led af den underhaltiga repertoar, i hvilken Jion uppträdde. Ett larmande reklamväsen, ett jäktande efter effekter utvecklade henne till en af de mest utpräglade »divor», som under senare tider förekommit. Liksom hon påstår sig ha »glömt», hvilken hennes naturliga hårfärg varit, har hon under ett fyrtiofemårigt öfveransträngande teaterlif nästan glömt bort hvad naturlig känsla vill säga. »Sarah» uppträder nu gärna i ynglingaroller — Hamlet, Napoleon II i Rostands Örnungen — och söker dessutom intressera genom att understryka de patologiska effekterna i Kameliadamen eller i Sardous godtköpsdramer. Den utmärkte målaren Bastien-Lepage († 1884) reste i detta porträtt åt henne ett monument. »La divine Sarah har i Phèdre på ett oförgätligt sätt kunnat tydliggöra Racines ord Venus toute entière à sa proie attachée» och är dessutom oförliknelig genom snille och energi. Under 1880-talet var hon till och med lagligen gift med skådespelaren Damala, hvilken snart i främlingslegionen i norra Afrika sökte det lugn, han ei kunde nå i det äktenskapliga hemmet. — Sarah Bernhardts valspråk är »Quand mëme!»

411Madame Gautreau i88i.

Porträtt af John S. Sargcnt.

»Den vackraste kvinnan under tredje republiken» har man kallat den här afbildade damen. Sin mest strålande skönhet utvecklade hon under 1880-talets första år. Det är 1881, som samtidens store damporträttör John S. Sargent, af amerikansk börd men född i Florens 1856, målade den eleganta parisiskan. Få kvinnoporträtt i vårt århundrade verka så utsökt förfinade som detta. Den smärta gestalten omslutes — lyckligtvis ofullständigt — af

en svart dräkt, fasthållen af diamantkedjor öfver de elfenbenshvita axlarna. Hyn har den mjuka, delikata ton, som förekommer hos rödhåriga. Distingueradt mager och ej utan en naturlig medvetenhet om sin segrande skönhet — vänder den unga damen profilen till åskådarne —. Gustave Courtois har tio år senare målat henne. Ansiktet var då något skarpare. Pä Sargents porträtt står hon liksom inväntande den hyllning, som så frikostigt strömmade emot henne i den skönhets- och kvinnodyrkande världsstaden.

412Parisiska från år i88i.

Målning kallad a Våren» af Édouard Manet. Operasångaren Faures samling i Paris.

Den impressionistiske målaren Édouard Manet (1832—1883) rörde sig som fisken i vattnet i den eleganta världen och stod trots sin konstnärliga impopularitet på god fot med densamma. En gång fick han den idéen att symbolisera årstiderna genom fyra damporträtt. Endast två blefvo färdiga, Hösten, där han afbildar sin beundrarinna Madame Méry-Laurent, och Våren, denna tafla, där han målat den unga, käcka Jeanne Valtesse-Demarsy, som så stolt bär sitt parasoll på axeln. Den yppiga bysten sväller af lifslust och ungdomlighet under den ljusa, blommiga vårklänningen. — Taflan, ett af den store nydanarens bästa verk, finnes i operasångaren Faures dyrbara samling, som äfven innehåller en mängd af Manet-beundraren Zorns målningar.

413Anglosachsiska barn. 1882.

Målning af John S. Sargent.

En internationell målare om någon är Jolin Singer Sargent. Född 1856 i Florens af amerikanska föräldrar, lefver han hufvudsakligen i London och Paris. För det nationellt karakteristiska har han ett sällsynt fint öga, hvilket framgår af denna vackra barngrupp.

Det är E. D. Boit's Ësq. fyra flickor, som här ofvan återgifvas. — Det stora intresse, hela den anglosachsiska världen hyser för barnen, är ett sundhetstecken. Man gör allt för att få dem friska, sanna och frimodiga. Konstnären har liksom målat hela atmosfären af ett rikt och godt hem. En af flickorna lutar sig mot en jättestor kinesisk vas, alla ungdomarna, till och med den som sitter på mattan, ha sitt hår välskött och välborstadt, något som ingår i den angloamerikanska uppfostran. Med sina förfinade af konstnären individualiserade ansiktstyper, med sina hvita förkläden göra dessa flickor ett intryck af kultur, renhet och öppenhet och inneha således de egenskaper, som deras ras sätter högst. Kanske man kunde tillägga en fjärde egenskap, som är ganska rekommenderande och sympativäckande i både Amerika och England, de fyra, unga fröknarna förefalla synnerligen — förmögna, och utan allt tvifvel tillhöra de den grupp af mänskligheten, som anglosachsarne kalla »nice people».

3 79Fransk jungfru söker plats hos borgerlig familj. i88o-talet.

Målning af Raffaèlli.

Den franske målaren Raffaëlli, född 1845, är under 1880-talet den franska borgerlighetens bäste sedeskildrare. — Monsieur och madame Durand sitta i sin iskalla salong, frun i hatt, som det ej sällan brukas vintertiden, och maka sig nära cheminéen med dess föga verksamma brasa. En jungfru med utpräglad landtlig hållning kommer in och får redogöra för sina platser och lönefordringar. — I en fransk borgerlig salong råder oftast en viss stil eller åtminstone likformighet i stillösheten. På den öppna spisen stå ibland som här konstgjorda blommor men oftast med eller utan glaskupa pendylen, flankerad af ljusstakar. Den franska konservatismen gör sig gällande i hvarje detalj. Ibland får man se husfaderns ordenstecken insatta i en liten glaslåda, som hänger på salongsväggen. Man kan vara viss om att äfven på de enklaste af monsieurs gångkläder prunkar det violetta bandet — lärdomsorden »les Palmes académiques» — eller den gröna »Mérite agricole», förutsatt att han lyckats tillskansa sig något af dessa girigt efterfikade utmärkelsetecken. Äfven mycket enkla damer ha sin mottagningsdag en gäng i veckan, då de leka storfolk i sin lilla salong.

415Kapplöpning i Paris. Under i88o-talets förra halft.

Pastell af Giuseppe de Nitlis. Museet för modern konst i Rom.

En af de få moderna målare, som med verkligt fullödig konst ha fasthållit den skönhet, som trots allt finnes i vårt moderna sällskapslif, är italienaren Giuseppe de Nittis, född 1846 nära Neapel och död i Paris 1884.

Det är en kapplöpning vid Longchainps, då hela Paris går ut för att roa sig, småfolket för att spela på totalisatorn, den eleganta världen för att kråma sig och visa sina vårtoaletter. Hästsporten har alltid lämpat sig till medelpunkt för dylikt nöjeslif. Redan under 1780-talet höllos ordentliga kapplöpningar invid Paris. Bland de konstnärer, som förevigat dylika, äro Géricault och Degas de viktigaste. De Nittis har här gjort en grupp vackra damer till sin taflas egentliga ämne. I sina kapotthattar, hvilka voro sä moderna omkring 1880, i sina utsökt smakfulla toaletter och förande sig med latinsk grace och säkerhet, äro de vackrare och lika dyrbara som de rashästar, hvilka äro förevändningen för deras besök. — Pä kapplöpningsbanan regnar det, och man ser herrar med genomvåta paraplyer. Paraplyn är en efterbildning af de österländska solskärmarna. Vid midten af 1700-talet började de användas mera allmänt. Särdeles populära blefvo de omkring 1800. Tyget var då i allmänhet högrödt.

416Kompositören Massenët spelar ett nytt operapartitur. 1882.

Målning af Albert Aublet.

I en i smakfull bric à brac-stil möblerad atelier sitter kompositören Jules Massenet och spelar sin nya opera, omgifven af fyra vackra damer. — När taflan målades, var Massenet professor vid konservatoriet, och den omtyckte tonsättaren var helt säkert van att hyllas både af sina efter pris fikande elever och af efter roller spejande operasångerskor. Kanske går man igenom partituret af Hérodiade, som vid denna tid tillkom. — Kompositören har det ganska angenämt i det af orientaliska mattor och palmer prydda rummet. Till vänster ger en yppig mängd krysantemum färg åt rummet, till höger har man damerna i sina vackra hjälmaktiga 1880-tals håruppläggningar. — Massenet föddes 1S42. Hans mest kända operor torde vara Manon (1884) och Werther, uppförd 1892. — Aublet, en af årtiondets elegansmålare, har gifvit hela scenen en stämning af förfinadt njutningslif, kanske ej utan en bismak af något litet societetssliskigt men i alla fall mycket behagligt.

417

47En bar på en parisisk varietélokal. Början af i88o-talet.

Målning utställd 1882 af Édouard Manet. Hos Auguste Pellerin. Paris.

Édouard Manet har ej sällan valt sina ämnen ur den parisiska nöjesvärlden. Han har målat operabalen, har skildrat Nana framför toalettspegeln och visar här en ung flicka pä Folies Bergère i Paris, som under pauserna till fantasipriser säljer förfriskningar åt publiken. Disken med sina champagnebuteljer och sin fruktskål påminner om att Manet också målat några af konstkännare mycket uppskattade stilleben. — Den unga damen ser tämligen intetsägande ut. Hon är uttröttad och uttråkad af att inpå sena natten vara omgifven af de olyckliga människor, hvilkas enda lifsuppgift är att hvarenda afton försöka roa sig. — Dräktformen är nu 1880-talets, den fyrkantiga urringningen och pannluggen ha trängt ner och blifvit allmänna. Baren befinner sig på första radens sida. I spegeln bakom försäljerskan återspeglas hennes rygg tillika med den kund, som hon talar med. Längst bort skymtar man publiken på första radens andra sida. — Folies Bergère och de flesta större Paris-varietéerna äro liksom de större London-varietéerna beräknade på en mängd ståplatser, använda af sådana, som blott vilja ägna föreställningen ett flyktigt ögonkast och hellre röka och sällskapa med vänner och väninnor. Förtäringen af spritdrycker spelar nästan ingen roll på de större utländska varietcerna.

418Parisisk demimondaine i sitt ekipage. 1883.

Målning af Jan van Beers.

Vagnlyxen är ett betecknande drag hos den latinska rasen. I Rom, i Salamanca, i Buenos Ayres likaväl som i Paris har man samma intresse för ett elegant ekipage och lägger samma stora vikt vid dess fullkomligt stilenliga utstyrsel som för kusks och betjänts slätrakade korrekthet. Intresset för att visa sig, för att posera har framkallat den dagliga åkturen på corson eller i Bois de Boulogne, där medlemmarne i den fina världen vid ett visst klockslag kan få beundra och kritisera hvarandra. I öppen viktoria med en rik blomskörd i suffletten sitter den

unga damen. Pannluggen är tvärklippt — i Sverige viktorialugg —, klänningen sydd med tunique, kängorna med höga klackar och parasollen med ovanligt lång käpp. — Jan van Beers föddes i Belgien 1852 men målade Parislifvet ofta på ett rätt banalt sätt. Bäst lyckades han — som i detta fall — i sina bilder af damer ur den parisiska halfvärlden, och i dessa skildringar får han ofta in ett specifikt 1880-tals drag af kulturhistoriskt värde. Ofvan afbildade unga dam torde höra till den sort, hvars enda uppgift i lifvet är att existera, som 1700-talet sade, »till stadens zirat, prydnad och contentement».

419»FiVE 0'cl0ck TEA» I EN PARISISK SALONG UNDER 1880-TALETS FÖRRA HÄLFT.

Målning af Juliits L. Stewart.

Utan att kunna jämföras med Stevens i konstnärlighet lyckas i alla fall amerikanen J. L. Stewart att sä fullständigt tillägna sig en parisares både öga och hand, att han på denna 1884 målade tafla förefaller alltigenom fransk. Något elegant dämpadt, alltför parfymeradt ligger öfver denna interiör, där några högfina herrar och damer hviska om sina viktiga hemligheter, kokettera med engelska sporttermer och göra upp om sällskap till eftermiddagens åktur i Boulogneskogen samt erbjuda hvarandra plats i teaterlogen. Värdinnan kastar en pröfvande blick på teet och kakorna. Om ett ögonblick kommer hon att anmoda sina glupska, ljushåriga småänglar att aflägsna sig, ty konversationen kommer lätt in på ämnen, som ej lämpa sig för barn, väninnornas »psykologiska fall» behandlas, och många »grymma gåtor» lösas med tillhjälp af erfarenheter hämtade ur lifvet och ur M. Paul Bourgets romaner. Five o'clock-timmen i en fransk salong är i högsta grad värderad, en skymningsstund med intimt småprat hos ett folk, som utvecklat sällskapligheten till en verklig konst. Five o'clock teet användes äfven i Frankrike och är ett af de många dyrbara kulturvärden, som kommit från England till detta land. »Denna den heligaste af våra nationella institutioner», som G. W. E. Russel säger, uppfanns af hertiginnan af Bedford († 1857).

420Bal i röda frackar. 18S5.

Målning af J. L. Stewart.

Man befinner sig här under kotiljongen på en bal i den högre Paris-societeten. De röda frackarna, använda vid räfjakter i England, gjorde, ehuru i något olika snitt, för en tid sitt intåg i salongerna.

Nästan alla på denna konstnärligt mycket obetydliga men kulturhistoriskt roande tafla förekommande personer tillhöra V extrèmement bonne compagnie, som man sade på 1700-talet.

I midten dansar den unge, blonde hertig de Morny, till höger dekoreras en lång herre i helskägg af en ung dam. Han är grefve de Lindemann, en af Paris' skickligaste fäktare. I förgrunden samtalar ett elegant par. Damen lutar sig behagfullt och segervisst tillbaka i en stol. I håret, uppvridet till en hjälm på klädsamt 1880-tals-sätt, lyser en diamanthalfmåne, en form för smycken, som då var högmodern. — Den lätthet, hvarmed den franska balkonversationen rullar in på farliga områden, har i Frankrike framkallat seden, att de unga damerna efter dansen alltid äro ålagda att sätta sig i omedelbar närhet till den öfvervakande modern. Men så mycket lifligare, så mycket mera eftersökta bli de unga fruarna, och den bekymrade moralisten får åter en gång konstatera, att »le diable a toujours sa part».

421Madame Marié Toulmouche. 1884.

Gravyr af Eug. Gaujean efter målning af E. Delaunay.

Élie Delaunay föddes 1828 i Nantes och dog i Paris 1891. Hans konst utmärker sig både för utmärkt teckning och en god färgkänsla. Delaunay har medverkat till Parisoperans utsmyckning. Af makan till hans kamrat och jämnårige Auguste Toulmouche, äfven han från Nantes, har Delaunay gjort ett synnerligen nobelt porträtt. Madame Marie Toulmouche, född Le Cadre, är en förtjusande brunett med blåa ögon med ett ovanligt kvinnligt och sympatiskt utseende. Hon sitter i en trädgård och håller hatten i hand, stödjande sig pä sin parasoll. De långa s. k. gants de Suède — handskar med köttsidan, ej som eljest hårsidan, utåtvänd — voro särskildt moderna under 1880-talet. Taflan är utmärkt graverad af den skicklige Eugène Gaujean, född 1850.

422Mor och dotter. 1884.

Teckning af E. Werenskiold.

En af Nordens, ja samtidens allra förnämligaste konstnärer är Erik Werenskiold (född 1855). Denne Norges store tecknare, som i sina illustrationer till Asbjörnsens sagor kanske djupare än någon annan träffat nordiskt väsende, har, som denna bild visar, äfven på ett till hjärtat gående sätt skildrat vår tids människor. — Ofvanstående bild är som en illustration till någon af Jonas Lies samtida romaner. Samma diskreta innerliga känsla finnes i denna framställning af den unga flickan, som gråter sä förtvifladt öfver någon särskildt bitter olycka. Blir hon ej dubbelt rörande i den ej så särdeles välsittande 1880-tals-klänningen? Man anar inför denna bild, att konstnären i sin teckning velat nå något af det lifvets allvar, som de bästa åttiotalets skriftställare och ej minst den utmärkte Jonas Lie ville och kunde träffa. Med stor psykologisk konst har Werenskiold i den gamlas ansikte fått in ett drag af melankoli och lefnadsvisdom. Det hela är ett moment ur en borgerlig roman utan spår af banalitet eller tarf-lighet, ett stycke åttiotalskonst i detta ords vackraste betydelse.

423Spansk tjurfäktning på i88o-talet.

Målning af franske konstnären Aimé Morot (född 1S50).

Tjurfäktningen är ett favoritnöje hos det folk, där man är »härd mot sig själf och grym mot andra».o Till en början var det ridderskapets privilegium att till häst nedsticka tjuren med lans. Ar 1726 hittade Francisco Romero pä att döda tjuren med värja, och under samma århundrade blef tjurfäktningen ett yrke, som efter bestämda regler utöfvas på öfver hundra arenor, men endast under den varma årstiden. På en tjurfäktning dödas sex till åtta tjurar. Hvarje tjur tar ungefär en halftimme och kostar i inköp omkring 1000 kronor. — En corrida tillgår på följande sätt, i tre afdelningar för hvarje tjur. Den första — suerte de picar — är den här afbildade, då tjuren skall anfalla tre beridna picadorer, en i sänder. I detta fall upp-sprättar tjuren hästen men får samtidigt en stöt af lansen. I andra afdelningen skall tjuren tre gånger anfalla unga toreros till fots, hvilka insticka hullingförsedda pinnar — banderillas — i hans nacke. Den tredje afdelningen utföres af en matador eller espada, hvilken med värjan i högra och en röd duk — muleta — i den vänstra lockar djuret till angrepp mot den lägt hållna duken och stöter värjan i tjurens nacke. Toreros äro nationens gunstlingar, och den populäre espadan Guerrita förtjänade under 1892 års säsong 300,000 kronor. Ett ståtligt resultat för en modig och vig ung slaktardräng.

424Madame Georges Düruv. i88o-talets midt.

Målning af Besnard. Äges af M. Georges Duruy. Paris.

En porträttmålare af hög rang är parisaren Paul Albert Besnard (född 1849), och det är en betydande auktoritet, han förlänat den ståtliga fru Duruy, hvilkens elfenbenshvita, latinska blekhet af-tecknar sig mot det korpsvarta glänsande håret, och hvilkens svällande monumentala former nästan kunna berättiga den ansenliga turnyren som motvikt. Turnyren har förekommit ej så sällan i kostymhistorien. Liksom man på 1400-talet lade kuddar pä magen, för att klänningen skulle falla vackert fram, så användes under 1880-talet kuddar för att dräkten, rak framtill, skulle baktill falla i vackra veck och för att kroppsformen, redan förut öfverdrifven genom snörlifvet, ytterligare skulle framhållas, ty, som en fransk filosof yttrat om turnyren, »il y a quelque chose de vrai—au fond-. Vid 1880-talets slut gaf detta mod vika för de släta klänningsformer, som skulle betona den lodräta linien samt framhålla smärthet och längd. Maupassants hjältinnor ersättas af subtila damer från Paul Bourgets romaner, bleka blomkalkar, smärta liljor: ett ganska besvärande omslag för damer af ofvanstående »lifsbejakande» former.

425

47Påfven Leo XIII. 1885.

Målning af Franz von Lenbach.

Ett af de märkligaste påfveporträtt under 1800-talet, betydande både då det gäller modellen och utförandet, är Lenbachs porträtt af Leo XIII. Grefve Gioacchino Pecci föddes 1810 i Carpineto, en liten stad nära Rom. Uppfostrad af jesuiter, prästvigdes han 1837 och blef snart civilguvernör öfver Umbrien, där han visade stor

förmåga genom att göra slut på röfvarväsendet i provinsen. Under 1840-talet var han sändebud i Bryssel och gjorde äfven resor i England och Frankrike. Han återvände till Italien 1846 och stannade där sedan i trettiotvå år som ärkebiskop i Perugia. Väld till påfve 1878, sökte han återvinna den makt kyrkan förlorat. Han lyckades delvis, för att på andra håll, t. ex. i Frankrike, misslyckas sä mycket grundligare. Här fick han erfara, hur djupt kyrkans anseende sjunkit. Ett välmenande försök att genom encyklikan »Rerum novarum» (1891) låta påskina några slags arbetarvänliga tendenser hos kyrkan vittnar hufvudsakligen om hur oändligt aflägsen den katolska kyrkan är för hvad som rör sig i tiden. Under sitt långa pontifikat — Leo XIII dog 1903 — visade han sig vara en god, lärd och slug påfve, som helt säkert var mer än tillräckligt klok för att inse, hvilka obotliga yttre och inre förluster kyrkan lidit ej minst under 1800-talets sista decennier.

426Otto von Bismarck.

Målning af Franz von Lenbach. I Hans helighet påfvens ägo.

Ingen har skildrat Bismarck såsom Lenbach. Ofvanstående porträtt är ett af den berömde konstnärens bästa. Kraft, klarhet och energi formligen lysa i det karakteristiska ansiktet.

Otto von Bismarck föddes 1815 i Schönhausen, tio mil väster om Berlin. Uppfostrad i Berlin och Göttingen, blef han redan tidigt känd för hänsynslöst öfvermod och, sedan han ägnat sig åt politiken, för ultrakonservativa åsikter. Under 1850-talet preussiskt sändebud vid tyska förbundsriksdagen i Frankfurt, arbetade han för Preussens likaberättigande med Österrike, men han förstod snart, att Tysklands enhet endast med »blod och järn» kunde vinnas. Minister i Petersburg och Paris samt 1862 utrikesminister, kunde han ännu kraftigare arbeta för sitt mål. Hans förutseende politik lyckades krossa Danmark 1864, Österrike 1866 och slutligen Frankrike 1870—71. Då det tyska riket — hans verk — tillkom, blef han rikskansler och upphöjdes i furstligt stånd. Efter krigen riktade han sin kraft mot katolska kyrkan men måste »gå till Cannossa» och misslyckades i sin »kulturkamp» mot Rom. Under sista delen af sitt lif genomdref han lagar om hjälp vid olycksfall och sjukdom för arbetarne, och i den yttre politiken ävägabragte han trippelalliansen mellan Tyskland, Österrike och Italien. Bismarck afled 1898. Han är typen för den praktiske politikern, seg och slug, med en viss brutal humor. Endast Napoleon den store kan i arbetsamhet och hänsynslös kraft mäta sig med Bismarck.

427Franskt älskande pär. 1885.

Målning af Auguste Toulmcuche.

Den vackra ljusklädda damen, som med sydländsk häftighet slår armarna om halsen på den inträdande mannen, är klädd enligt modet vid 1880-talets midt. Sällan har detta turnyr-mod så fördelaktigt afbildats. Hela bilden är som en illustration till de noveller af Maupassant, som dä utkommo. Man kan föreställa sig hvilken kärlekshistoria som helst bakom denna tafla. Det hela försiggår i ett rikt hem, det ser man redan på de franskt enkla och distin-guerade formerna i innerarkitekturen. Den unga damens vackra linier och midt i extasen vackra hållning talar om kulturblomman, som fått växa i god jordmån. — Auguste Toul-mouche föddes i Nantes 1829 och dog i Paris 1890. Han har på sina ur vissa synpunkter ypperliga taflor från den parisiska damvärlden sökt framhålla de skiftningar i elegans och hållning, som man älskade och beundrade hos den franska kvinnan under andra kejsardömet och tredje republiken, och därigenom gifvit efterkommande en aning om hvad den tidens män ansågo i bästa mening mest »upprörande» hos den de älskade.

428Louis Pasteur i sitt laboratorium. 1885.

Målning af Albert Edelfelt. Sorbonne i Paris.

Den store franske vetenskapsmannen har här i den finske konstnären fått en värdig tolkare. — Pasteur är afbildad midt i sitt arbete. I sin högra hand håller han en glasburk, i hvilken han odlat bakterier. Man ser, hur han spänner hela sin uppmärksamhet, man anar, att i detta hufvud de olika rönen kombineras och att från denna anspråkslöse man härleda sig vetenskapliga upptäckter af det största värde. Porträttet är utfördt 1885.

Louis Pasteur föddes 1822. Han studerade ölets och vinets sjukdomar och gjorde därvid vinodlingen så stora

tjänster genom sitt medel mot vinlusen, att man sagt, att Pasteur räddat landet från en förlust, som hotade att blifva lika stor som miljardåderlåtningen från Tyskland. — Genom hans undersökningar möjliggjordes upptäckten af det antiseptiska förbandet, som räddat så många från en säker död. Ar 1885 fann Pasteur ett serum mot vattuskräck hos människor. Pasteur afled 1895. Han hyllade ifrigt satsen om ett gästfritt, för alla öppet Frankrike. — Albert Edelfelt (1854—1905), som själf fått så starka intryck af den lifskraftigaste och bästa franska konsten, har på det vackraste sätt kunnat visa sina sympatier för Frankrike genom att utföra detta ypperliga porträtt af den ädle franske naturforskaren.

429En afton på Théâtre franc^ais under i88o-talets midt.

Målning af Dantan.

Édouard Dantan (1848—1897) är i Sverige känd genom sin vackra tafla i Göteborgs museum, på hvilken man ser en konstnär, företagande en gipsafgjutning på en naken ovanligt välformad kvinnlig modell. — På den här meddelade bilden befinner man sig i Théâtre Frangais' salong, där »ridån gått ned på världens främsta scens, som Snoilsky säger. Det är en première år 1886, och les fauteuils d'orchestre (= parkett) äro upptagna af idel författare och konstnärer. Några herrar ha begagnat sig af rätten att under mellanakten sätta pä sig hatten. Bland andra gäller detta Alphonse Daudet, hvilken med sitt långa hår och svarta helskägg aftecknar sig mot ridån. Den kortväxte, hvitskäggige Meissonier har liksom den egenkäre, trångsynte teaterkritikern F. Sarcey rest sig och blickar upp mot fonden — den senares framåtlutade gestalt synes framför Daudet. Damer fingo vid denna tid ej sitta på parkett — ty de nekade att lämna sina hattar i garderoben. Kanske spelar man en af Alexander Dumas fils' äktenskapsdramer. Den habile författarens nobla ansikte synes i förgrunden, han fattar med handen i ryggstödet. — Snart komma de tre hammarslagen att ljuda, och ridän går upp, det vackraste konversationsspräk i världen, taladt på det mest kultiverade sätt, än smeksamt framfördt af Mlle Bartets silfver-stämma, än komiskt med Coquelin ainés voix de trompette, kommer att fylla salongen.

430Svenska kostnärernas frukost på Ledovens restaurant i Paris vid öppnandet

af Salongen.

Målning utställd 1886 af Hugo Birger. Museet i Göteborg.

Ett minne af bestående värde från det svenska konstnärslifvet i Paris under 1880-talet är Birgers här meddelade tafla. Denna historiemålning kommer att väcka intresse, då ingen vill se åt många af de historiska rekonstruktioner af fältslag och forntida lif, som samtidigt målades. På den eleganta sommarrestauranten Ledoyens glasveranda i Champs Elysées samlade sig de svenska konstnärer, som i Paris sökte tillägna sig den franska tekniken och lärometoderna och dessutom ville lefva i den gynnsamma omgifning, som den moderna konstens hufvudstad hade att erbjuda. Birger föddes 1854 och var typen för den lefnadsglade artisten. Otaliga äro de roliga historier, man berättar om honom. Denna målning var hans sista verk, ty han afled 1887, sedan han här hemma vidtagit några smärre förändringar med taflan. Då den årliga konstutställningen, »salongen», öppnas, samla sig konstnärerna för att högtidlighålla dagen. 1 förgrunden ser man konstnärens fader ifylla ett glas champagne åt en modell, som i likhet med den emellan dessa båda framskymtande konstnärinnan fru Vallgren har en hatt af karakteristisk i88o-tals-fason. Ofvanför hennes hufvud synes konstnären Hugo Birger själf med yfvigt hår. En förtjusande liten parismodell sitter på hörnet af stora bordet, bredvid henne målaren August Hagborg. Ernst Josephsons svarta skägg synes på samma sida af bordet. I bakgrunden förekomma Edelfelt och Carl Larsson.

431Musikafton i ett danskt hem. 1887.

Målning kallad En duett. Af P. S. Kröyer. Nationalgalleriet i Köpenhamn.

En bestämd känsla af att man befinner sig i ett skandinaviskt hem på 1880-talet ger denna kulturhistoriskt intressanta interiör. Efter konstnärliga och litterära diskussioner, kanske om Ibsens nyss utkomna Rosmersholm, utför målaren Rosenstand och fröken Ditrichson en duett, ackompanjerad af fru Bramsen. I soffan i fonden sitter tecknaren H. N. Hansen, som gjort fantasifulla illustrationer till Oehlenschlägers Aladdin. Hans fru — damen

längst till vänster — lyssnar i en omedveten, intagande ställning. Den utmärkte konstkännaren, tandläkaren Bramsen synes högst till höger och bredvid honom fröken Maria Triepcke, som sedan blef Kröyers hustru. Herr Bramsen äger en af de vackraste och bäst valda samlingar af modern dansk konst, som finnes. — Peter Severin Kröyer föddes 1851 i Stavanger men kom redan som barn till Köpenhamn. Den mångsidige, utomordentligt skicklige konstnären har ej minst som interiörmålare — denna äkta danska konstart — frambragt förträffliga saker. I dessa bilder skildrar han dels sitt eget hem, dels de köpenhamnska mecenathemmen, såsom på taflan »Soaré hos bryg-gar Jacobsen». Han lyckas förträffligt med en konstnärlig behandling af ljusskenet eller af den rökfyllda atmosfären.

432Tidningsläsning i ett bajerskt bondehem. Omkring 1890.

Målning af W. Leibl.

Den sentimentala, forceradt anekdotmässiga bondmålningen har under 1800-talets sista decennier varit ytterst populär i Tyskland och hos mången framkallat motvilja mot hela denna ämnessfär.

Wilhelm Leibl, född 1844 i Köln men hufvudsakligen bosatt i Bäjern, har upprättat den tyska bondmålningens sjunkna anseende. Starkt påverkad af de ypperliga franska bondmålarne, främst af Courbet, har han i sina verk fått in den respekt för sanningen och det tekniska utförande, som kan ge taflor af detta slag ett bestående värde. Leibl dog 1900. — Hur äkta verkar ej allt i denna bild, som konstnären kallat »Die lieue Zeitung». Fadern sitter i half bonddräkt och läser »Münchener neueste Nachrichten», den i Bäjern så spridda liberala tidningen. Af de två flickorna är särskildt den vänstra en äkta sydtysk bondskönhet, litet för bullig i ansiktet men ej utan något älskligt drömmande. Hemaktigt verkar hela rummet med sina bruna solida möbler. Allt talar om verklig bondekultur, om en präktig bondras, som håller på det goda gamla men som också vet att tillgodogöra sig det nya.

433

47Svenskt landthem vid 1890-talets början.

Målning af Carl Larsson. Hos Herr Torsten Laurin. Stockholm.

I Sundborns socken, en dryg mil från Falun, ligger konstnären Carl Larssons hem, kändt i hela Sverige genom hans taflor, teckningar och böcker. På en af sina till formatet största taflor har han under 1890-talets första år återgifvit sitt hus och sin familj, så att man känner, hvilken hemtrefnad som måste råda i det hem, där en af de mest svenska af våra konstnärer bor. Taflans itudelning betingades af en befintlig ram. I bakgrunden står den något blyga Suzanne med ett målarparaply. Fru Karin Larsson skjuter Lisbet i en kärra. Pontus lutar sig mot barriären. Ulf står bakom, och hunden Post är utsträckt på sanden. Hela taflan ger åskädaren den starkaste känsla af något af det behagligaste, den europeiska naturen och kulturen frambragt, en sommardag bland svenska björkar och i bakgrunden ett hem i detta ords största och vackraste mening med svensk gästfrihet. Carl Larsson (f. 1853) har utom den konstnärliga betydelsen också den kulturhistoriska att med den största precision och tidstrohet på sina lyckligtvis ofantligt talrika målningar och teckningar ha visat, hur svenskar — af den lyckligaste sorten — lefvat under 1880- och 1890-talen. Ur alla synpunkter blir således en tafla som den ofvanstående en källa till glädje och intresse. Svenskarne kunna säga om Carl Larsson: Han har lärt oss, hur bra vi ha det.

434Två spanjorskor, en spanjor och en hund. 1890-talets början.

Målning af Ignacio Zuloaga. Musée du Luxembourg i Paris.

Den märkligaste af Spaniens målare under 1890-talet är Ignacio Zuloaga, född 1870. Hans uppfattning och teknik påminna om Velazquez och Goya. I naturlig storlek framställer han spanska typer, användande en mycket originell färgskala. Det sliskiga och dockvackra skjuter han hänsynslöst åt sidan.

»Med tjufpojksaktigt rullande ögon», som Boccaccio säger, stå två korpsvarta och sammets-ögda, i ansiktet hvitpudrade spanska skönheter, klädda i spetsmantiljer. Den svarta färgen — spanjorernas favoritfärg — afbrytes af några gula blommor. De tre gestalterna afteckna sig mot en gråblå himmel. Den ena flickan står med armarna i

sidan, liksom tänkte hon börja med de iberiska höftvrickningar, som redan Martialis på 1 oo-talet säger vara betecknande för Cadiz-flickornas dans. Med spanskt allvar höljer sig en caballero i sin mantel. Alla äro äkta nationella, men hunden ser ut att vara af finaste rasen, den mest aristokratiska af dem alla fyra.

435Middagen beställes på en elegant Parisrestaurant under 1890-talet.

Teckning af y. L. Forain.

Forain är för 1890-talet detsamma, som Gavarni var för 1840-talet. Bägge ha med en konstnärlig intensitet, som svårligen kan öfverträffas, tecknat sin tid och lämnat ovärderliga dokument till framtiden. Gavarni är mera sensuell och mjuk till sitt temperament, Forain åter kall och bitter. Båda utrustade med en osviklig smak. — Det unga högfina paret skall dinera i en af dessa dyra, med sträng gedigen elegans utstyrda lyxrestauranter: Paillard eller Durand eller hvad de nu heta. Den något enfaldigt utseende ädlingen granskar med djupt allvar menun, som saknar prisuppgift. Hofmästaren, i aktningsfull höghet, kommer med ett förslag. Damen kastar en forskande blick i sin vapenprydda fickspegel. Hon behöfver kanske litet rödt på läpparna. Ofverkläderna ligga på en stol. Garderob på restauranter är i Paris en 1900-talets uppfinning. Middagen serveras på dylika ställen omkring klockan 8. — Damerna hade under 1890-talet håret färgadt i de rödblonda nyanser, som voro moderna i 1500-talets Venedig. Herrarnes hår fick ej vara for kortklippt. — Bilden är en kartong till en mosaik, som en kort tid prydde utsidan af Café-restaurant Riche i hörnet af Boulevard des Itafiens och Rue Le Peletier. Denna mosaik är nu nedrifven.

436Finska svedtebrännare. 1893.

Målning af Eero Järnefelt. I Ateneum, Helsingfors.

Runebergs ord »Vårt land är fattigt, skall så bli» rinna en i sinnet, när man ser denna tafla af Järnefelt, men man anar också, att konstnären både tänkt och känt sanningen af fortsättningen: »men detta landet älska vi». — Trasiga och sotiga maka de finska bönderna sina bränder. Man får en känsla af vördnad för detta kulturens grofarbete. Under dessa hårda villkor framkallas visserligen mycken råhet men också många karaktärer af nästan gammaltestamentlig höghet. Hvem minnes ej bonden Pavo bland Sarijärvis moar: Om också tiderna materiellt sedt ej äro lika bistra som vid 1800-talets midt, så är fortfarande klimatet lika hårdt, jorden lika svårarbetad för att ännu berättiga Pavos ord till hustrun: Blanda du till hälften bark i brödet, jag vill gräfva dubbelt större diken.» Till sin andemening gälla dessa ord också vid århundradets slut. De äro typiska för Finlands och dess folks sega strid i motgången, strid mot frost och svält, strid för lag och rätt.

Eero Järnefelt (f. 1863) är egentligen porträttmålare, men i denna tafla visar han på ett annat område, hvad han förmår med både hjärta och hand.

437Grefve Leo Nikolajevitsch Tolstoj på 1890-talet.

Målning af Ilja Jefimovitsch Repin.

I en skog står den gamle ryske profeten, som liksom de judiska har företrädesrätten att ostraffadt få säga de höga hvilka obehagligheter som helst. Ej blott blanklädersskor och gummiringar på ekipagehjulen äro för honom af djäfvulen utan äfven den vetenskap, den konst, den musik, som ej omedelbart gagnar och gläder menige man. Tolstoj föddes 1828 på godset Jasnaja Poljana nära Moskva. Efter universitetsstudier i Kasan ägnade han sig åt militärtjänst, deltog i Krimkriget, gifte sig med en läkardotter samt bosatte sig på Jasnaja Poljana. Redan under 1850-talet hade han väckt uppseende genom sina berättelser, åren 1865—69 utkom romanen -Krig och fred», där han ger Ryssland sitt nationalepos och visar sin egen fatalistiska uppfattning af dess strider mot Napoleon I. Som psykologisk roman står »Anna Karenina» (1874—77) med ämne ur societetens lif kanske högst. För öfrigt må framhållas hans ensidiga angrepp mot sinnligheten i »Kreuzersonaten» (1889) och den gripande romanen »Uppståndelse». Barnskrifter, folkskrifter, religiösa skrifter har han strött omkring sig. Djupt religiös, ser han främst i människans inre omvändelse från det onda det enda verkliga målet, men hans ädla patos i striden för de fattiga och i kampen mot kriget har sä att säga mot hans vilja skänkt hans för Europa så värdefulla produktion äfven skönhetens tjusning.

438Dansk dam. i 890-talet.

Målning af P. S. Kröyer. Nationalgalleriet, Köpenhamn.

Detta damporträtt målades 1892 och föreställer den tjugufemåriga fru Maria Kröyer, född Triepcke. Här intages porträttet som en ovanligt distinguerad bild af en skandinavisk dam på 1890-talet, där dräkten, ehuru fullt modern, har af konstnären fått den behandling, att den ej verkar modeplansch. I tunn hvit klänning med manches à gigot, hvilka under 1890-talets början åter blefvo moderna samtidigt med att turnyren definitivt aflägsnades, står med ädel hållning och en drömmande min den vackra danskan vid Skagens sandstrand. — Vid slutet af 1800-talet lefde en dansk konstnärskoloni uppe vid Skagen, och denna Jyllands nordligaste udde har i sång och färger skildrats af Drachmann, af konstnärsparet Ancher, af Kröyer, som med utmärkt konst målade barnen, som bada vid stranden i bländande sommarsol, och här i denna bild visar oss den hvitklädda damen, aftecknande sig mot det blanka hafvet, som glittrar i den bleka sommarmånens sken. Det är ett ögonblick, om hvilket Drachmann sjunger:

Snart er de lyse Nætters Tid förbi,

og Mörket stiger bag de dybe Vande,

og Bölgen spiller op den Melodi,

som 1111 kun nynnes svagt ved Sundets Straude.

439Parisisk springflicka. 1890-talet.

Litografi af Alexandre Sleinlen.

Litografien uppfanns på 1790-talet af bömaren Aloys Senefelder. Bilden tecknas med feta kritor pä slätslipad stenskifva, med hvilken sedermera tryckes. Under förra hälften af 1800-talet hade detta reproduktionssätt sin glansperiod, då Gavarni och Daumier i Frankrike spridde sina förträffliga litografier både separat och i skämtpressen. !'— På 1890-talet har litografien åter utvecklats och i konstnärligt syfte återupptagits. Äfven då gick Frankrike i spetsen och särskildt när det gällde på litografisk väg framställda konstnärliga affischer. En af de förnämsta tecknare-litograferna var Alexandre Steinlen, född i Lausanne 1859, nu bosatt på Montmartre i Paris. Ingen känner som han den parisiska gatan, ingen kan som han skildra både fördärfvet och de urartade typernas hemskhet, men också den kultur, som trängt så djupt ner i den franska underklassen. Hur älskligt nyfiken är ej den parisiska springflickan, som med hattasken på armen med klappande hjärta läser sitt bref. Les midinettes är det parisiska smeknamnet på dessa små arbeterskor, som klockan 12 — à midi — i enkla, släta klänningar, barhufvade, med vackert uppsatt hår göra sin frukostpromenad på bulevarden. Steinlen kallar denna litografi Lettre à Ninon.

440Drottning Viktoria af England. 1890-talet.

Träsnitt af William Nicholson.

»The widow at Windsor who owns half the world» kallade Kipling denna imposanta, svartklädda gamla dam. »Den stora, hvita drottningen» var hon för buschmän i Afrika, för hinduer i Indien, för eskimåer i Canada. Genom sina släktförbindelser utgjorde hon en medelpunkt för de ryska, tyska och danska hofven. Hon var sedan 1861 änka efter »prinsgemålen» Albert af Sachsen-Koburg-Gotha, med hvilken hon varit förenad i ett tjuguettårigt, ovanligt lyckligt äktenskap. Hon afled 1901. — Änkan i Windsor, som ägde halfva världen, var, att döma efter hennes offentliggjorda dagbok, »en person af mycket liten djupsinnighet». Hon hade, som hennes biograf Sidney Lee säger, den engelska medelklassens uppfattning och litteratursmak, men allt under det hon oroade sig öfver de högmoraliska romanernas uppslagna förlofningar, blef hon så småningom för både sina hvita och färgade undersåtar en riksfetisch, hvilken till och med i Tibets lamakloster dyrkades som en reinkarnation af den treögda gudinnan Palden-Lhamo, som drack människoblod ur en hufvudskalle. Drottning Viktoria var i högsta grad godhjärtad och välmenande. Sedan 1837 drottning af Storbritannien och Irland, proklamerades hon 1877 till kejsarinna af Indien. — Det ligger något rörande i bilden af den höga frun, som, tyngd af år och minnen,

stöder sig på en käpp och uppvaktas af en Skye-terrier, i hvars lurfviga hufvud bor en trohet, som öfverträffar åtminstone Hennes Majestäts irländska undersåtars.

441

47Dansk småflicka. 1890-talet.

Målning af P. S. Kröyer. Hos Herr O. Benzon. Köpenhamn.

Den lilla blåklädda, blonda Tove Benzon, som med händerna i sidorna, bredbent och trygg ser åskådaren rätt i ögonen., är ett af de trefligaste moderna barnporträtt som finnas. Den friska frimodighet och förtroendefulla öppenhet, som skandinaverna önska finna hos barnen, tyckes här i ovanlig grad vara tillstädes. Tove är dotter till den begåfvade danske skådespelsförfattaren Otto Benzon, känd genom sina roliga proverb »Surrogater» och »Provisorisk» men också genom komedierna »En Skandale» och »Moderate Löjer». Kanske är Tove lika slagfärdig som sin fader — då bör en konversation med det tvärsäkra danska flickebarnet ha varit synnerligen liflig och gifvande. — Kröyers porträtt utfördes 1894.

442Italiensk aristokratisk småflicka. 1890-talf.t.

Målning af Paul Dubois.

Färdig- och värdig, medveten om sina familjetraditioner och i sitt unga blod bärande en omedveten känsla af stolthet af att tillhöra den ädla latinska rasen, står den lilla marchesina da S. . . på det förträffliga barnporträttet, som Paul Dubois utställde på Salongen 1898.

Med grandezza promenera de små af silkesstrumpor omslutna benen fram på marmor-golfvet. Bakgrunden har äfven den sin »grand air»: kolonner, terrass med stenbalustrad och i fjärran en dalgång, kransad af bergskedjor. Marchesinan är van vid beundrande, vördnadsfulla blickar, van vid klangfulla och rullande italienska komplimanger, van att befalla ödmjuka betjänter och smickrande kammarjungfrur. — Paul Dubois (1829—1905) var en af Frankrikes bästa skulptörer på 1880-talet. Äfven i sina få men med utsökt nobless målade porträtt nådde han mycket långt.

443Franskt älskande tar. 1890-talet.

Teckning af Alexandre Steinlen.

Den samling färglagda teckningar, hvarmed Alexandre Steinlen under 1890-talet prydde den eljest ganska tarfliga veckoupplagan af den parisiska bulevardtidningen Gil Bias, hade frän första början ett stort konstnärligt värde och blir för framtiden en dyrbarhet för den, som vill sätta sig in i gatans stämning i världsstaden under 1800-talets sista decennium. Steinlen återger de karakteristiska typerna med en känsla för det väsentliga, som är högst ovanlig. — Ofta visar han en situation, som kommer åskådaren att känna ett helt sammanhang. — Det är familjebjudning, den unge eleven i 1'Ecole Polytechnique, glad att åtminstone för en dag ha sluppit ur skolfängelset — i Frankrike äro äfven Tekniska högskolans elever underkastade helpensionatets tvång —, går ut på en balkong åtföljd af en smärt skönhet i nittiotalets enkla, klädsamma dräkt. Han slår armarna om henne, och hon smyger sig med en vacker åtbörd af ömhet mot honom. Det svindlar för ögonen på de unga, och alla stadens lyktor snurra rundt under den innehållsrika minuten.

444The Right Honourable Joseph Chamberlain.

Träsnitt af William Nicholson.

På den förträfflige engelske konstnären William Nicholsons energiska träsnitt ser man den järnhårde eleganten och statsmannen Joseph Chamberlain med sin sedvanliga orkidé i knapphålet fixera åskådaren genom sin monokel. Redan innan pincenezen 1848 blef modern, hade Fürst Pückler-Muskau i Berlin på 1830-talet infört den nästan uteslutande af snobbarne favoriserade monokeln. Men detta till ursprunget tyska mod torde väl vara det enda, som den framstående politikern och tyskhataren Chamberlain hämtat från Tyskland. —Joseph Chamberlain föddes 1836 i London och började sin bana som köpman i Birmingham i sin fars affär. Ar 1876

inträdde han i parlamentet som radikal politiker af Gladstones parti men skilde sig 1886 från dennes irländska home-rule-politik och blef 1892 ledare för de liberala unionisterna, hvilka motsatte sig Irlands självstyrelse. Som statssekreterare för kolonierna arbetade han på dessas starkare sammanbindande med moderlandet. Genom sitt kraftiga, hänsynslösa ingripande mot Boerrepublikerna framkallade han det krig, som medförde Transvaals och Oranjefristatens underkufvande 1902. Chamberlain, som är i besittning af en lysande, medryckande vältalighet, har under år 1903 och efteråt utvecklat en kraftig verksamhet för en tullunion mellan kolonierna och moderlandet. Han är typen för den politik, som kämpar för The Empire, Englands och koloniernas fastare sammanslutning till en världsbehärskande makt. Titeln Right Honourable äger han som Member of His Majesty's most honourable Privy Council.

445Gäster på besök i en norsk bondgård. 1890-talet.

Målning af August Eiebakke. Nationalgalleriet, Kristiania.

Den norske målaren Eiebakke har här gifvit en interiör från ett bondehem i östra Norge. Husets dotter sätter fram filbunken — römmekolle —, starkt saltadt smör, en blek kumminost och färskt bröd. De rödfnassliga händerna ordna så allvarligt allt på bordet, allt sker med den tryckande melankoli, som hör till det norska bondehemmets »bon ton». Gästerna i bakgrunden äro stilla och förväntansfulla, öfver det hela ligger en vederhäftighet, som tyder på gammal bondekultur. Hur välgörande är det ej att slippa något sentimentalt understruket à la Tidemand, och att bönderna ej heller äro tagna som någon sorts lustiga typer utan helt enkelt som människor, hvilka i utseende och åthäfvor äro resultat af de torftiga vilkor, hvarunder de lefva. De passa kanske ej, dessa östländska bönder, att direkt afbildas i vax och sättas in i ett folkmuseum, men pä den gedigne konstnären Eiebakkes bild, målad 1891, göra de sig själfva och sitt land heder.

446Björnstierne Björnson på Aulestad. 1890-talet.

Målning af E. Werenskiold. Nationalgalleriet, Köpenhamn.

Stödd mot räcket af en träveranda, sitter med myndig min och uppsyn den man, som bäst förkroppsligar norskt väsende, om han ocksä ibland är utsatt för popularitetens kastvindar. Dock, Alcibiades blef ej mindre typisk grek, för att han ibland landsförvisades. Björnson må skrifva eller tala hvad som helst — han har liksom Gladstone lidelsefullt talat för och emot nästan allting —, så blir han i alla fall en af Nordens största skalder. Född 1832 i Osterdalen, var han under 1850- och 1860-talen redaktör och teaterledare. I trettio år har han bebott gården Aulestad i Gudbrandsdalen. Hans »Fortællinger» utkommo samlade 1872. De innehålla hans första något religiöst färgade synpunkter på bönderna. Som dramatiker når han mycket högt, och hans »Over Ævne» I (1883), där han skildrar från en mera fritt tänkande ståndpunkt den religiösa öfverspändheten, samt »Paul Lange og Tora Parsberg», där han på grund af egen erfarenhet tolkar det politiska lifvets faror för karaktären, äro båda dramatiska mästerverk. Äfven som romanförfattare är han betydande, men allra högst når han i sin lyrik. De två måhända mest innerliga och medryckande folksånger i världen: »Ja, vi elsker dette Landet» och »Jeg vil værge mit Land, jeg vil bygge mit Land», ha honom till upphofsman. Af hans många politiska inlägg har sången om unionen:

»Den Pagt, som vi forpestes i, den hader og forbander vi!»

kanske varit af största verkan. Björnson erhöll 1903 som skönlitterär författare Nobelpriset.

447Amerikanske konstnären James Abbot Mac Neill Whistler. 1897.

Porträtt af Boldini.

På en gång snillrik oeh snobbig, så att det väckte uppseende till och med i England, snobbighetens hemland, är den i staden Lowell i Massachusets den 10 juli 1834 födde Whistler. Artist ända ut i de koketta fingerspetsarna, hade han en äkta amerikansk energi, arbetsförmåga och ett sprudlande godt humör äfven i motgången. Sedan han studerat sin konst i Paris (sid. 383), kom han 1863 till London, där han väckte sensation genom sina besynnerligheter. Då den store konstkritikern Ruskin kallat en af hans taflor, af konstnären uppskattad till 200

guinéer, för värdelös och Whistler själf för »vekling» och »narr», stämde konstnären honom 1878. De tolf londonska småborgarne i juryn tyckte, att nära 4,000 kronor var väl kraftigt tilltaget för en »Nocturne» i svart och guld, och Ruskin slapp undan med att betala en farthing öre) i skadeersättning. Både som etsare och som målare har Whistler inom konstnärskretsar under 1890-talet åtnjutit ett mycket högt anseende. I föredrag och artiklar utvecklade han sina teorier med kvicka och giftiga personliga anspelningar. Dessa hans angrepp mot kritici och »brackor» förenade han i boken »The gentle art of making enemies» 1890. Denna »fina konst» var han hemma uti. Whistler dog 1904. Italienaren Boldini har briljant målat hans eleganta, tillgjorda yttre. Men under det tillrufsade håret ser man ett ansikte fullt af elakhet och godt lynne. En »snob» var han i detta ords högsta och mest pretentiösa mening men också en stor konstnär, och den hvita handen tillhörde äfven en intensiv arbetare.

448Drickande smeder. Omkring 1890.

Målning af Raffaèlli.

Arbetare, grofarbetare äro dessa två franska smeder, som bereda sig till att låta hvar sitt glas enkelt rödvin läska sina strupar. Betänksamt fatta de glasen, och deras parallella, grofva armar verka liksom hela deras något skrofliga uppenbarelse med en vederhäftighet, som visar, att konstnären behandlat dem med sympati. Tanken ledes till någon af Zolas arbetar-romaner, till Germinal, där sotiga arbetare under de hårdaste villkor kämpa sin lönestrid, och där deras lif i njutning och smärta tecknas med en så varm och manlig medkänsla. »Ett århundrade, rikare på smärta än alla andra århundraden», säger engelsmannen William Morris om adertonhundratalet, maskinernas århundrade, och ehuru sådant aldrig kan mätas, så måste erkännas, att de hvälfningar och väldiga rubbningar, som genom maskinerna framkallats, medfört en pinande olust i samhällskroppen, innan nya jämnviktslägen hunnit uppkomma. —

Raffaëllis konst lämpar sig, ärlig och gedigen som den är, att afbilda det proletariat, som nu under ansträngningar och offer, än i storsint solidaritet och offervillighet, än under ursinne och hänsynslöshet, söker uppnå människovärdigare lefnadsformer.

449

47Skådespelerskan Gabrielle Réjane. På 1890-talet.

Målning kallad Portrait de théâtre af Albert Besnard. Hos Herr Sauer. Wien.

Med hvilken aplomb, med hvilken auktoritet gör ej den lysande och snillrika parisiskan sin entré på detta impressionistiska porträtt! Hon väntar ett ögonblick, att den vanliga åskan af bifallsyttringar skall sluta, för att ännu en gång gripa den blaserade och bortskämda publiken.

Gabrielle Réjane föddes 1857 af fattiga föräldrar i hjärtat af Paris. Med sträfsamt, outtröttligt arbete lyckades hon utveckla sig till inkarnationen af parisiskan under 1890-talet. Hon debuterade på 1870-talet men slog ej fullt igenom förrän under 80-talet. Två af samtidens mest kritiska och genomkultiverade finsmakare, den engelske tecknaren Aubrey Beardsley och Edmond de Goncourt, se i Réjane sammanfattningen af det mest förledande hos kvinnan. I den senares skådespel »Germinie Lacerteux» 1888 väckte Réjane den litterära världens hänförelse genom den sanning och lidelse, hvarmed hon spelade den olyckliga tjänarinnan. Titelrollen i »Amoureuse* af Porto Riches blef en af hennes största triumfer. Under sista delen af 1890-talet spelade hon en mycket blandad repertoar på Vaudevilleteatern, med hvars direktör Porel hon en tid var gift. -Madame Sans-Gëne» samt Nora i »Ett dockhem» voro polerna. Réjanes konst understödes af en klar inteligens. Med innerliga till hjärtat gående tonfall kan hon återge den hänsynslösaste kärlek eller den på lifvet bedragna kvinnans bittraste smärta. Hvad utseendet beträffar, kan på henne tillämpas det franska uttrycket »pas jolie — mais pire!»

450Kulla från Mora med sitt barn. Omkring 1900.

Målning af Anders Zorn. Nationalgalleriet i Budapest.

Det finnes personer, som tro, att Anders Zorn (f. 1860), därför att han åtnjuter ett internationellt rykte som en af

samtidens största målare, ej skulle vara svensk i sin konst. Oeh dock finns det få, som så på kornet träffa det svenska i typ och stämning och i många fall äfven det folkliga. Den unga bondkvinnan i sin kylsiga Mora-skinnkofta ser tyngd och allvarlig ut, undersam öfver all möda och kostnad, som den lille skall medföra. Det ljusa håret tittar fram under schaletten, det friska ansiktet tyder på att den unge dalmasen åtminstone till en början kan glädja sig åt ett godt kosthåll. — Ingen har målat kraften och friskheten hos den svenska kvinnan säsom Zorn. Hans bondpigor och kullor ingifva åskådaren den gladaste förvissning om att våra fem millioner så småningom skola ökas och uppfylla vårt hittills tyvärr alltför glest befolkade land.

451Fiskarkvinnor från Sveriges västkust.

Målning af Carl Wilhelmson. Nationalmuseum. Stockholm.

Vår kanske vederhäftigaste skildrare af den svenska underklassen är Carl Wilhelmson (f. 1866). Själf född på västkusten, återger han gärna på sina taflor den sunda men stränga, ofta schartauanskt sinnade fiskarbefolkningen i Bohuslän. — Den här meddelade bilden af från kyrkan hemvändande fiskarkvinnor är en tilltalande skildring af underklassen i jämvikt. Rena och allvarliga, gammaldags hederliga vandra kvinnorna med schaletten öfver det slätstrukna håret, nöjda med sin anständiga rättrogenhet efter den gamla af prosten Henrik Schartau (1757—1825) fastslagna lagiska synpunkten. Likasom den af dessa schartauaner afskydda frireligiösa rörelsen på andra ställen, så har i västliga Sverige den schartauanska uppfattningen trots mycken trånghet utfört ett kulturarbete, medfört en större hyfsning och ordning samt stadgat lefnadsformer, hvilka nu enligt tingens ordning måste sprängas för nyare, som man får hoppas bättre och friare. Mänskligheten är då och då stadd på flyttning till nya kulturformer, och helt naturligt ser mången med vemod, när trygga och trefna boningar måste lämnas och hoppet om bättre och större bostäder drifver människorna från de gamla hemmen, de gamla förhållandena.

452Folkagitator. Omkring år igoo.

Teckning af J. L. Forain.

Mänskligheten flyttar från gamla till nya bostäder. Mycket tappas bort, mycket slås sönder på vägen. Alltid ful, ofta förfärande är den oreda, som flyttningen medför. Ju fler som skola ändra plats, desto större blir larmet, desto flera olyckshändelserna och förlusterna. Mången gripes af ångest, att man aldrig skall kunna komma till lugna förhållanden igen. Industrialismen har förändrat samhället, framkallat nya värden, nya orättvisor. Svåra lidanden framkalla starkt hat. Det är detta fransmannen Forains hemska teckning framhåller. Bleka, hatfulla ansikten skocka sig om folktalaren, som med en på en gång imponerande och oädel rörelse pekar på de rykande fabriksskorstenarna. Men det lifsdugliga skall segra. Det samhälle, hvarom den Chaplainska slutvinjetten å nästa sida talar, med lyckligare arbetare i eget hem, skymtar som ett mål för den, som tror, att framåtskridandet är något mera en ett tomt ord. Den europeiska kulturens historia under de sista fem hundra åren ger oss rätt att hoppas på ett nytt och bättre samhälle, ett samhälle med mera sanning, mera rättvisa, mera skönhet!

453Medalj af Chaplain, slagen af en fransk förening för anskaffande af arbetarhem.ANMÄRKNINGAR.

Sid. 6 & 7. Bröllop i Florens. Den

återstående tredje delen, som här ej afbildas, visar några på gatan promenerande män.

Sid. 8. Klädeshandlaren Giovanni Ar nolfini och hans hustru. Den latinska inskriften lyder: Johannes de Eyck fnit hic.

Sid. rö. Italiensk skola under 1400-talets midt. Den lille gossen på taflans högra sida blottar »det ställe, där lärarnitet och faderskärleken gå hand i hand», och läraren står med lyftadt ris, färdig för exekutionen. Länge fortlefde denna undervisningsmetod med, som biskop Jesper Svedberg sade »trug, hot, stryk och slag, då allt skulle bringas in per posterioran [bakifrån].

Sid. 18. Franske riksskattmästaren Etienne Chevalier. Ett diptykon består af tvenne taflor — vanligen altartaflor —, som kunna fällas tillsammans.

Sid. 27. Tysk sängkammare. Trätofflorna gifva en antydan 0111 gatornas tillstånd — något hvarom bevarade bilder gifva föga upplysning. I Paris var ingen gata stenlagd före 1185, och Berlins flesta gator voro utan stenläggning ännu på 1600-talet. I Norden anses stenläggning på stadsgator ej ha kommit i allmännare bruk förrän omkring 1500. Under 1840-talet fick Stockholm sin första gatläggning med tuktad sten (framför posthuset vid Lilla Nygatan) och sin första gatutrottoar utanför n:r 5 Jakobsgatan, hvilket senare var ett så märkligt företag af husets ägare, att han af öfverståthållaren anmodades att biträda vid utstakning af trottoarer vid Regeringsgatan. Detta var lättare sagdt än gjordt, ty vid hvarje körport stod husägaren och förbjöd alla dylika upptåg till hinder för vattentunnan och vedkärran, hvilka borde hafva fri passage, menade man. Och renhållningen var därefter. Ända fram till fjortonhundratalet hade

man laga rätt i Paris att genom fönstret kasta ut hvad som helst, efter att tre gånger ha ropat: »Gare feau!» Ännu under Karl XII gingo svin omkring på Stockholms gator, för hvilka daglig sopning ej påbjöds förrän 1869. Dessförinnan sopades blott onsdagar och lördagar, och sop-ningen gick i tur mellan hyresgästerna, liksom hos oss nästan öfverallt ännu renhållningen af husens trappor och förstugor. — Max Müller, The savage (Fortnightly Review, Jan. r885). — Stockholm, utg. af E. W. Dahlgren, del. 2. — [Stridsberg], Ur en gammal stockholmares minnen. — Wrangel, Stockholmiana, 4:e saml.

Sid. 29. Resa under 1480-talet. En felläsning af uttrycket »XIM(artyres) virgines» framkallade uppkomsten af legenden om de elfva tusen jungfrurna. Inkvisitionen i Spanien höll i lifslångt fängelse en lärare i retorik, emedan han sagt sina lärjungar, att »XIM virgines» betydde »XI martyres virgines» (elfva jungfruliga martyrer), samt emedan han ej ville tro, att 11,000 jungfrur befunnit sig på samma fartyg och där mördats. — Forneron, Hist. de Philippe II.

Sid. 30. Tyskt älskande par. Uppgifter om »Meister des Hausbuches» och hans konst finner man i dr John Kruses uppsats: Amster-damermästaren, »Meister des Hausbuches», en gravör från 1400-talets slut, i Minnesskriften till Henrik Schück 1905 af vänner ocli lärjungar.

Sid. 47. Bal på die neue Veste. München år 1500. I sina Sermones discipuli (Nürnberg 1494) har Joh. Herolt i en predikan De chorea särskildt haft ringdansen för ögonen och klandrar där utbredandet af armarna, enär Frälsaren dött så på korset; å andra sidan voro höjandet af hufvudet och det höga ropandet olämpliga, enär han dött med sänkt hufvud. Slutligen komma alla, som under dansen fatta hvarandra om

455lifvet, i händerna på en djäfvul, kallad Schicken-tanz. — Alwin Schultz, Deutsches Leben im XIV lind XV Jahrhundert.

Sid. 58. Dansande tyska bönder. Dansnöjena fingo genom drickandet en ännu lifligare karaktär. Brännvin, möjligen uppfunnet af araberna under 1 ooo-talet, började under 1400-talet sprida sig i Europa, åtminstone i södern. Niirnbergs råd förbjuder brännvinsförsäljning på sön- och helgdagar samt förtäring vid utskänk-ningsställe. — Senare (1496) tillåter rådet, att man vid försäljningsstället fick dricka för en heller eller en pfennig. I Simon Hüttels Trauten-auer Chronik (1522) meddelas om en skolmästare och stadsskrifvare: »Er tranck sich hein dem alten Hans Hoffman zum 'nassen künig' im brantenwein zu tode.» — Alwin Schultz, Deutsches Leben im XIV und XV Jahrhundert.

Sid. 59. Tysk studerkammare 1514. Det var under humanismens tid ej sällsynt att hänga upp naturhistoriska kuriosa i taket.

Sid. 65. Baldassare Castiglione. Per Brahe anbefaller i sin »Oeconomia Eller Huuszholdz-Book För ungt Adels-folck» (skrifven 1585) Auli-cum Balthasaris Castalieni. »Men den är», säger Per Brahe, »uti italiensk utgången och sedan ver-terad latine et germanice.» Boken blef således ej öfversatt till svenska; mindre kunniga, som ville »gifva sig till hofva», fingo senare tillfälle alt studera spanjoren Antonio de Guevaras vidt spridda och hos oss 1616 utkomna »Hof-Folcks Wäckiare» samt »Om Hoflefwernetz Förtreet och Mödesam-heet, deszlijkes Landzbygdens eller Bondewäsen-detz Lustighet och beröm» (1629).

Sid. 66. Skylt till en skola i Basel. Under århundraden framåt hade skolbarnen lika obekvämt. Förgäfves

föreskref 1724 års svenska skolordning, att »hvar och en klass hafver sina bänkar, hvaruppå skolpiltarne sättas i ordning efter sin kvickhet och framsteg, hafvandes en pulpet framför sig, så lång som bänken är, att bekvämligen skrifva uppå». Ännu under 1840-talet sutto lärjungarne vid Stockholms gymnasium på bänkar utan ryggstöd och utan någon pulpet eller ens den enklaste tillställning för att lägga boken på. — Lundin och Strindberg, Gamla Stockholm.

Sid. 74. Georg von Frundsberg. Berlins museums katalog, utgifven 1904, sätter ett frågetecken efter namnet Amberger.

Sid. 76. Erasmus Rotterdamus. Bland Erasmus' många skrifter må nämnas hans 1530 utgifna »Liber aureus de civilitate morum pueri-lium», äfven 1620 utkommen i svensk-latinsk upplaga som »En gyldene Book om unga personers Sedhers Höftweligheet» (det är denna titel som, lätt ändrad, gifvits åt Albert Engströms magnum opus). Man får där veta, att »med handen eller kläderna snyta sig, står svåra bondaktigt; med

armen eller armbogan, hörer dem till som med salta fiskvaror umgås; det står ock icke mycket höfveligt när det med handen sker, om du strax stryker snören på kläderna». (Boken finnes omtryckt i bokstafstrogen upplaga hos Beijer 1872.)

Sid. 77. Engelske lordkanslern Thomas Möre. Sir Thomas Möre. Dessa titlar strida till synes mot hvarandra, emedan deras sammanställning exemplifiera det under senare tider aldrig förekommande förhållandet, att lordkanslern, ordföranden i lordernas hus, ej med nödvändighet behöfver vara lörd och tillhöra detsamma. Troligen dog Möre för sitt motstånd mot Henrik VIII:s skilsmässa. Musikinstrumentet på väggen vittnar om det annalkande »merry old Englands» musikkärlek. — Första upplagan af Utopia utkom i Louvain 1516 under uppsyn af Erasmus, Ægidius och andra Mores vänner. Innehåller »a cut of the island by a great painter», förmodligen Holbein.

Sid. 79. Två franska adelsmän på 1530-talet. Dödskallen uppges äfven vara en rebus-artad signatur, Hohl Bein.

Sid. 89. Pietro Aretino. I sin Herkules meddelar Stiernhielm bland de nöjesböcker, som en ung bildad svensk adelsman läser, följande:

När du nu kommer till högre förstånd och vill uti lärdom

yppare blifv' än all' andre, så läs och lägg uppå hjärta

La Macaronica di Coccaj, Rabelais, La Lu-cerna,

Picaro Picara samt Pippa di Pietr' Aretino

samt den högt-stiliserad' Rhetorica delle Puttane

jämte hvad mer uti Flättjones ymnoge Bibliotek finns.

Sid. 95. Nederländskt kök omkring 1550.

Pieter Aertsz, förkortning af Aertszoon (uttalas Artsön). — Jfr Rembrandts farsnamn Harmensz.

Sid. 116. Hertigen af Alba. Filip II använde gärna hertigen af Alba på grund af dennes långsamhet i att fatta sina beslut och hans förmåga att lika kraftigt framhålla fördelarna och olägenheterna af hvarje sak. Detta är ej egenskaperna hos en krigare. Icke-spanjorer bedömde honom strängt. Denna sorts räddhåga är särskildt märklig i det bref han skref till Filip efter sin första seger öfver Ludvig af Nassau. Han visar däri, med många skäl och ord, att han ej bort inlåta sig i strid men att han haft goda skäl att anfalla; ingen enda fiende skulle kanske undkommit, om han tagit de mått och steg, som tycktes honom de bästa, men han hade ej tagit dem, emedan han funnit dem alltför vågade. Det är, som om han efter sin seger ännu tvekade att inlåta sig i strid. — Forneron, Hist. de Philippe II.

Sid. 117. Karl IX konung af Frankrike. Om den egendomliga blandningen af franska och italienska fel hos Karl IX, se Michelet, Histoire de France, IX.

456Den erfarenhet, som Lars Wiwallius ett halft århundrade senare förvärfvade om Europas nationer, sammanfattade han sålunda: »Mann muss Italienern mit Arglistigkeit, Franzosen mit Schwat-zen und Compliment, Deutschen mit Grossprechen und Reichsein, Engländern mit zuckersüszen Mandeln, Holländern mit Geiz und den Dänen mit Falschkeit artig vexiren.»

Den bereste engelsmannen James Howell skrifver i sina Instructions for Forreine Travell (1642) om Italien: »She is the prime climat of complement, which oftentimes puts such a large distance 'twixt the tongue and the heart, that they are seldome relatives, but they often give the lye one to another.» Och han slutar sin betraktelse öfver Italien som det förfinade umgängets hemort med visdomsorden: »Corruptio optimi est pes-sima.» Af det bästa vinet blir den skarpaste ättikan.

Sid. 120. Danstillställning vid Henrik IH:s hof. Blommorna på golfvet lågo där för att söndertrampas och dölja andra lukter. Bruket af parfymer var störst under r5oo-taIet. Och det behöfdes. Parfymerna gjorde då samma tjänst som vädring nu. Var det galadag i Louvren, infunno sig de förnäma herrarne och damerna otvättade men betäckta af pärlor och ädelstenar och ångande af vällukter. Skjortorna, hvilka kommo i bruk under korstågen, tvättades nästan aldrig utan uppfriskades med luktvatten. Vattnets bruk var nästan bortglömdt i Europas flesta länder. Skurning förblef äfven länge ett okändt begrepp. Byskomakaren Jonas Stolt berättar, att när »på 1820-talet en och annan landmor började skura golfvet julafton och midsommarafton, beryktades detta ut, som om något ovanligt hade händt, hvilket det väl var». — Franklin, La vie privée d'autrefois. Les soins de toilette. — Byskomakaren Jonas Stolts minnen (i Bidrag till vår odlings häfder. Utg. af A. Hazelius. Ett högst märkligt verk).

Sid. 122. Filip II af Spanien. Emedan Filip innehade all rätt och all makt, ansåg han det för sin plikt att behandla alla ärenden, och äfven papper rörande gratifikationer på 20 dukater buro hans högst egenhändiga randanmärkningar. »Konungen har sedan två månader ej varit utom sitt rum; han är på en gång herre, minister och sekreterare.» Den franske ambassadör, som nedskref detta, beundrade en slik förtjänst men måste ock tillägga: »Här härskar en sådan senfärdighet och förvirring, att här varande sändebud äro i förtviflan.»

Sid. 123. Nederländsk fanbärare 1587. Det torde behöfva påpekas, att den till synes orimliga bilden är verklighetstrogen. Fanorna voro af ytterst tunt siden och svängdes oaflåtligt med handgrepp, som fordrade stor öfning. Sista versraden bör lyda:

står jag, håller den stånd, flyr jag, så flyr den också.

Sid. 136. Elisabet af Pfalz. Vertugadin härleder sig enligt Littré af spanska ordet vertu-gado = spö, således af spön utspänd kjol. Sedermera, då härledningen var glömd, framkallades genom ljudlikheten vertugadin = vertu gardien = dygdväktare. Madame de Luxembourg sade: »Il n'y a que trois vertus en France: Vertubleu (= vertu de Dieu), vertuchoux (i likhet med vertubleu en svordom) et vertugadin.»

Sid. 155. Visit hos en ung moder på 1630-talet. La ruelle kallas platsen mellan sängen och väggen, där den indiskrete lyssnaren tagit plats. I figurlig mening sängkammare, där precieuserna togo emot. Moliére säger i Les précieuses ridi-cules: »Vous verrez courir de ma fagon, dans les belles ruelles de Paris, deux cents chansons, autant de sonnets.»

Sid. 157. Stegling. Hofpredikanten Peter Brenner, hvilken i Bender hållit den predikan, som afbröts af kalabaliken, halshöggs i Stockholm den 4 juli 1720 på grund af landsförrädiska stämplingar. En gravyr, som afbildar hans afrättning, visar bland annat en tätt invid stupstocken placerad skara skolynglingar, hvilka voro för hälsosamt intryck närvarande. I den kommission, som utarbetade 1734 års lag, framkom under öfverläggningen om en ifrågasatt lagändring den rs december 1715 den upplysningen, att »qwinfolck eij pläga rådbråkas». — Förarbetena till Sveriges Rikes Lag 1686 —1736. Lagkommissionens protokoll. Utg. af W. Sjögren.

Sid. 165. Skådespelartrupp i Paris. Enligt Karl Mantzius' Skuespillekunstens Historie betecknar textens sista ord grimasse egentligen mask. Man kan på bilden af den magra Gaultier-Gar-guille (till vänster i förgrunden) se den svarta ansiktsmasken.

Sid. r6g. Fransk begrafning vid 1600-talets midt. Långa kappor voro den tidens sorgekläder. En svensk begrafningsinbjudan från r 600-talets senare del lyder, med tomrum lämnadt för de inbjudnas namn öfverst på det tryckta formuläret :

»DEn Högtährade Herren, med des Elskelige Kiäre maka, låter för dhetta Bardberarens Ehre-boren och Konst Erfarne nu mehra hoos Gud Sahl. Herr Frans Kvglers, i Sorgen effterlåtne Enckia Ehreborne, Gudfruchtige och Dygdesamme Matrona, Hust: Christina Erichzdotter tillijka med sine kiäre Barn, Slächt och Anförwanter, tienst-flijtwänligen anmoda och ombedia, dem behagade aff en Cristelig Kiärleek och affectionerat benä-genheet så wäl giöra och med sin förnäme och mycket Hederwärde nänvaro bijwijsta och hedra hennes Sal. K. Mans och theras Sal. Kiäre Faders och Swågers Lijkpredikan och Begraffningz Act vti Sanct Iacobs Kyrkia, wil Gud, nästkom-

457

47mande Söndag, som ar den 3 Augusti Klockan præcise 2. effter sluten Afftonsångz Gudztienst, enär tekn gifwes med klockorne. Sådan högh ähra gunst och benägenheet som icke allenast den Sal. affsompnade til sidste Ehretienst, vtan och dem sorgbundnom til märkelig tröst och hugnad länder, utlofwar hon sig med the sina, uti slijke eller fast behageligare tilfällen, med all tacksamheet wilia ihogkomma bemöta och weder-göra. — Begäres tiensteligen med långh Kappa Acten bijwijsta.»

Vid begrafningarna sjöngs af skolungdom. Liksången var en gång den förnämsta inkomstkällan både för lärare och lärjungar. Hvilken vikt den hade, ses däraf, att Stockholms Trivialskolas inventarium för år 1630 upptar »en likbår, en bårfäll af kläde med fransar, ett bårkläde att lägga under kistorna». Konkurrens och tvister mellan skolorna tvingade konsistorium att gång på gång föreskrifva, till hvilken skola hvarje församling hade att vända sig för erhållande af liksång. 1666 klagades inför konsistorium öfver att Klara skola skedde för när däruti, att Jakobs skola och Stadsskolan trängde sig in i församlingen och »betjänade lik, som där i församlingen voro boende och buros till grafven». Härom discurrerades och fanns, att, om något præjudi-cium Klara skola skedt vore, borde det rättas och botas. 1657 hade föreslagits, att likgången skulle afskaffas. Frågan afhandlades i konsistorium. Præses sade, att, efter det vore urminnes häfd och lex ecclesiastica, därför visste man inte, om man kunde den upphäfva. Det vore vidare en inkomst för prästerskapet och för skolan; borttages den, så blefve skolan om intet och prästerskapet lede nöd. 1682 discurrerades om skol-betjäntes ringa underhåll, förorsakadt af likprocessernas afskaffande, men seden fortfor. 1771 låter Bellman i sitt »Utkast till ett Biografiskt Manual-Lexikon öfver Namnkunnige Krögare i Stockholm > dödgräfvaren, orgtramparen och krö-garen på Blå Dörrn i Götgatsbacken »emellan 24 lanternor samt under sång af skolan till sitt hvilorum beledsagas ut åt östra porten. Tvänne järnbärare, med blå koltar, gula gehäng och gröna byxor, voro posterade med sina korsgevär som vakthållning vid krogdörren, och sorgfolket trakterades efter hemkomsten till sorgehuset med skepparvin och strufvor.» Katarinaborna måtte ha varit särskildt konservativa, ty ännu i slutet af 1840-talet fortlefde där likgången i de gamla svarta kapporna. Liksångspengarna delades mellan kantor, lärare och lärjungar.

Den af Bosse framställda begrafningen var i större stil och liknade nog i ståt och kostnad mer »Sahl. Vice Præsidenten VVälb: H:r Bengt Gyllenankars Begrafningz omkostnadh hwilken i herranom afsomnade d. 13 April Anno 1696». Räkningen sträcker sig från »en lijkkista af Eek»

à 90 daler kopparmynt till »kåst i tre weckor wed Begrafningen» 90 daler och omfattar i 84 poster både »papper Spink utij kistan» och sorgkläder för »Frun sielf med dess Enkesäng». Intet under att den slutar på Summa daler 6174:29 och är undertecknad af »Christina Sack en be-dröfft äncha». — Klemming, Ur en antecknares samlingar; Stridsberg, Anteckningar till en historik öfver Klara Skola samt ofvannämnda Manual-Lexikon.

Sid. 171. Bal i Frankrike på 1630-talet.

Perukens tidehvarf börjar, då Ludvig XIII vid 30 års ålder förlorade sitt hår. Ludvig XIV hade af naturen rikt hår och böjde sig först 1673, vid 35 års ålder, för det allmänna bruket. Under Ludvig XV buro alla peruk. — Franklin, La vie privée d'autrefois. Les soins de toilette.

Sid. 195. Kristina af Sverige mottages i Paris. Om detta sällsynta kopparstick och dess ämne, se Klemming, »Ur

en antecknares samlingar». — Då Kristina den 15 oktober 1655 i Innsbruck antog den katolska tron, hölls för henne predikan öfver Davids psalm 45, vers 11: »Hör, dotter, och se uppå, och böj ditt öra, och förgät ditt folk och din faders hus!» — Friis, Dronning Christina af Sverrig.

Sid, 221. Ludvig XIV förlänar Helgeands-orden etc. Ludvig XIV:s lysande hof skulle illa råkat ut för en granskning, äfven välvillig, beträffande den personliga snyggheten. Man började visserligen förstå, att det var nyttigt att då och då tvätta sig, och man återkom småningom till den uppfattningen, att vattnet var enkom lämpligt därtill; men man undergick operationen snarare än man sökte den. Vår tids bruk af rikliga och dagliga tvagningar skulle förefallit denna tid besynnerligt. . . Madame de Motteville anser sig behöfva särskildt omtala, att Anna af Österrike, Ludvig XIII:s gemål, var »synnerligen snygg och renlig», och hon omtalar, att då Kristina af Sverige kom till Compiègne, »hade denna höga drottning så smutsiga händer, att man ej kunde se deras skönhet». Det är bekant, att den fistel, som plågade Ludvig XIV, var beroende af bristande snygghet och att den store konungen, le Roi-Soleil, ofta ej fick sofva för ohyra. — Franklin, La vie privée d'autrefois.

Angående Télémaque kan erinras, att egentliga rolighetsböcker för ungdomen torde icke hafva förekommit i Sverige förrän i 1700-talets början, då man 1721 fick: »Telemacks Ulysses Sons Händelser under resan att upsöka Dess Fader, Beskrefne til Undervisning för Hertigen af Bour-gogne utaf dess Præceptor i Frankrijke Den Widt-Berömde Erkie-Biskopen Hertigen af Cambray Herr France de Salignac.»

Intet af de tre verk, hvilka som ungdomsböcker stått sig bäst under tidernas gång, är författadt »för ungdomen». »The Life and Stränge

458Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, of York, mariner» (25 april 1719), om hvars egenskap af att vara den politiske pamflettisten Defoes allegoriska själfbiografi de lärde tvista, var lika litet som en anonym prästmans af anspelningar vimlande »Travels into several remote Nations of the World. In four parts. By Lemuel Gulliver, first a Surgeon and then a Captain of several Ships (1726)» eller en afsigkommen hannoveransk lärds anekdotsamling »Baron Munchausen's [sic] narrntive of his marvellous travels and campaigns in Russia (1785)», afsedd att läsas af någon särskild åldersklass. Och när de göra ett föråldradt intryck, så härrör sig detta från äldre tiders försök att göra bearbetningar »till ungdomens tjänst», hvilka gå samma väg som t. ex. »Telemacks händelser», Berquins »Barnawän», »Carl Grandison eller Ungdomens mönster», Grubes »Naturhistoriska skildringar i estetisk form och religiös anda» samt otaliga andra. (De första svenska upplagorna voro »Capitain Lemuel Gullivers Resor, Till åtskillige långt bårt belägne Land» [2 delar, den första odaterad, den senare tryckt 1745]*; »Den engelska Robinson Crusoes underliga och sällsamma resor och lefvernes beskrifning [175 2]»; Baron Münchhausens sällsamma resor och äfventyr till vatten och lands [1797]».)

Sid. 224. Brunnsmästaren i Medevi och hans söner 1689. Årtalet 1689 uppgifves af dr J. Kruse. Dr A. Hahr sätter det till 1683. Karl Gustaf Tessin skrifver i »En gammal mans bref till en ung Printz», Stockholm 1756, om denna tafla: »Fadern ser nykter, gladlynt och beskedlig ut; men den ene sonen spörjes klarligen hafva älskat at taga öl för ärende. När laster afbildas böra de ej smickras och det har Ehrenstrahl mästerligen i akt tagit. Dennas omvända maga och dränkta förnuft läsas i dess plirande ögon, som vittna, at han för sig sjelfvan, mera skade-ligt brämvin än hälso-vatten inöst. Nederst står årtalet 1686.»

Bland de många, som firade Aurora Königs-marcks uppträdande i Racines Iphigenie, var Erik Lindschöld. Han vänder sig »Til den omilda uth-tydaren», som ogillade att »damer af förnäm slächb uppträdde på teatern »uthi främmad habijt, som de, som theraff giöra sin konst och sin profijt».

Månn »Nyppe-nupp i näsa>, »Blinnbock» och »Nappa steek», Med hvilke man plä fiäsa, Dunk opp moot denna leek! Monn den ey mehr bevekar Hiärtat til åhrbarheet, An slijka julelekar Med bond-eenfaldigheet? Hvad vijsa dhe för seder, Hvad skaffa de för frucht,

* Uppgiften i Hammarsköld, Svenska vitterheten, synes vara oriktig.

Hvem vinner dermed heder, Hvem lärer dher aff tucht?

Men här, här är at]ähra Omgänges liufligheet, Konst, tucht, vett, dygd och ähra, Seder och skickligheet.

Lindschölds »Vijd ett aff det höga och för-nähma fruntimbret anstält berömmeligit skådespel, IPHIGENIE, Hans kongl. Mayestät och hela det Kongliga huset til ähra 1684» finnes tryckt i 4:e och A. v. K—s bref om »Les divertissements de Medevi» i 8:e delarna af Hansellis samling.

Sid. 227. Kortspel omkring 1690. Angående de missfoster af människor och djur, hvilka ansågos visa försynens misshag med människornas synder, se nedan under anmärkningar till Jesper Svedberg. Ett typiskt och ovanligt roande exempel på dylik vidskepelse läses i Troels Lund: »Sundhedsbegreber i Norden i det 16 Aarhundrede»: »Men Nordmændene vare uforbederlige. Hverken Høj eller Lav agtede saadanne Tegn. Nogle sagde, at det var usandt. Andre mente, at Bog-trykkerne gjorde det grovere, end det var, for at tjene Penge derved. Nogle sagde rent ltd: Landlognere skal man jo ogsaa have. Andre paa-stod, at det Hele var blot Slumpetræf. — Men det var ikke Fabel- og Kærlingesnak, og Bog-trykkerne gjorde det ikke for sin Vindings Skyld, da Profiten derved i Sandhed kun var ganske ringe. For at gendrive alle disse lod da Gud 1581 den 7 Juli i Oslo tildrage sig, hvad Alle have seet og som er udgaaet offentlig paa Tryk saaledes:

'.....En Gris fødes her.

Med alle irionne han forfærdelig være.

Denne Gris monne]Mund og Tænder have,

Desligeste Øren som en Abe.

Dernæst Øjne som en Hare,

Store, sorte, skinnende og klare.

En Næse dertil, det siger jeg Dig,

Havde han som Du eller jeg.

Men for i Hovedet monne han have

Et Horn, som ogsaa bejed tilbage.

Det Horn, jeg vil dig sige for sändt,

Var ligesom Næsen af Elefant.

Paa Kroppen monne han være bar,

Hvid og slet förliden Haar.

Det er skeet i Sandhed saa

Ligesom her forskrevet staar.'

Udlægningen af dette Tegn var ikke van-skelig. 'Svinet betod ugudelige Mennesker, som fore et epikuræisk Liv, af hvilke Folk der er månge i Norge. Med de Tegn, som sker, drive de sine Abespil (derför Abeorerne). De sove i sine Synder, ligesom Haren sover med aabne Øjne. Menneskenæsen betyder den store Syndestank, som er allevegne i Landet. Den hvide Kvinde-hud betyder den store Utugt, som især ved Silde-fisket bedrives. Hornet betyder, at Landet og

459især Marstrand skal straffes og gaae tilbage, lige-som Hornet böjes over Ryggen.' — Norske Magasin, II, 43—45.»

Sid. 236. Jesper Svedberg. I sin tyvärr ännu outgifna »I.efvernesbeskrifning af honom sjelf [i sex exemplar] uppsatt och hans barnom och efterkommande till underrättelse huru the sin vandel föra skola efter thess död; välment och fader-ligen lemnad», skildrar han sina trenne äktenskap.

Hans första hustru var Sara Behm, vid hvilken han vigdes 1683. »Ehuru hon var Assessorsdotter och Kyrkoherdehustru i Upsala, dertill med af stor rikedom, klädde hon sig aldrig efter förmögenheten öfver hofva.

När alla skulle den tiden draga den syndiga och förargeliga hufvudbona-den, som kallas fontange, nödgades hon följa hopen åt, och så bäran. Men då hon fick höra att en ko på Gottland hade med mycken pino, qval och vonda och ömkeligt bålande burit fram en kalf med fontange, så tog hon sin och sina flickors fontanger och kastade dem i elden, .. . görande ett löfte, att hon och barnen, så länge de voro under hennes magt, aldrig skulle bäran mer.»

»Min hustru Sara Behm höll mig, som jag henne, ganska käran. Vi hade så kärligen kommit öfverens, när det var fast belefvadt, att vi skulle blifva ett folk, att hon skulle få regera i huset som en förnuftig hustru och förståndig matmoder som henne behagade. Jag skulle intet lägga mig däruti. Hvad hon påkallade penningar eller annat, skulle hon vid första nämnandet bekomma öfver och icke under. Men tu ting däremot måste hon ock lofva mig: Först, att hon aldrig lägger sig uti mitt ämbete och där vilja hafva något att säga och styra. Är jag kallad af min Gud och godkänd af min öfverhet, bör jag också förstå att förestå mitt ämbete. Med sina förböner skulle hon väl hjälpa mig som jag henne. Men för det öfriga platt intet. Sedan för det andra måste hon lofva mig, när jag sitter i ett godt lag och hederligt samkväm och jag har där min förnöjelse och min ro utan öfverflödigt drickande, utan någons förtörnelse eller förargelse, hon ville då förunna mig den goda ro och förnöjelse efter mitt trägna arbete och myckna bekymmer, att då ingalunda mana mig bort. Och tror jag, att Kristi mening har varit densamma, när han svarade sin moder något hårdt i bröllopet i Kana i Galileen: Kvinna, hvad hafver jag med dig? Min tid är icke ännu kommen.»

Sara dog 1696, efter att ha födt Svedberg nio barn, af hvilka det tredje var Emanuel. Fadern blef ej länge ensam, ty

»Om Andersmässodag år 1697 hade jag i en välsignad stund mitt bröllop med min andra käraste hustru, den äreborna, gudfruktiga, dygde-samma och förnäma matrona, fru Sara Bergia, salig prostens och kyrkoherdens i Norrbärke i Dalarne, mag. Andreas Bergii kära dotter. Hon

hade varit salig häradshöfdingens Joh. Norlinds efterlåtna änka, och som jag alltid tillförene hade försport och rönt Guds nådiga och enkannerliga försyn jämväl vid mitt förra giftermål, så försporde jag ock den fast förunderligen och ögon-skenligen i denna angelägna handeln också denna gången. Jag var aldrig tillförene med henne bekant, visste mig ock aldrig hafva sett henne eller om hon var till en gång . . . Blef dock oförmärkt underrättad om hennes gudfruktighet, fromhet, frikostighet mot de fattiga och att hon var välmående, såg väl ut och var en snäll hushållerska och hade inga barn. Summa, en sådan stod mig väl an. Jag tager Gud till råds med innerliga böner och åkallan. Och som jag fick inskjutelse och håg, skrifver jag henne till och upptäcker mina tankar. Hon genom Guds till-skyndan samtycker till min begäran ... Två dagar före bröllopsdagen kommer jag till Stockholm, dit hon ock två dagar förut efter aftal kommen var. Jag föres allena in i en kammare, där hon allena före mig satt. Men jag visste intet, kunde ock intet tänka, att det var hon, ty ingen sade mig det. Jag sätter mig ned bredvid henne. Vi taloms länge vid, jag med henne såsom med en annan helt främmande eller någon af hennes sällskap om allehanda saker. Tills hon ändtligen frågar: Hvad tycker Professorn om vår handel? — Jag svarar: Hvad skall det vara för handel? — Det han har skrifvit till mig om. — Hvad har jag skrifvit henne till om? Det vet jag icke. — Skola vi icke, sade hon, i morgon vara brudfolk? — Är hon densamma? sade jag. Och så bekräftade vi vår vänskap med handslag, kärligt famntag och dylikt, med bägges inbördes fägnad och hugnad. Gudi vare evinnerliga lof och pris, som de sina så underliga förer, så faderliga.» Den andra Sara dog, barnlös, 1720. Innan året var ute, förnam Svedberg

»uti mitt bedröfliga och besvärliga enkling-stånd den vise Siraks ord vara sann, som sade: 'Där ingen vård omkring är, där går husbonden villråda'», hvarför han ingick sitt tredje och sista äktenskap, äfven det barnlöst. — Biografiskt Lexi-con, del 16. — Tottie, J. Svedbergs lif och verksamhet. — —

Svedberg skrifver om lyxen: »Hon will hafva så kosteliga kläder som en Princessa, så kostbara speglar, så a la mode Fransöska sängiar, kirido-ner, så krusigt nattetyg; mannen måste thet skaffa, tagat hwar han kan —.»

»Then skiöne predikanten går ther med sin longa, krusade och pudrade peruk och i sida kläder, så at kappan släper ett qvarter efter honom: alt til then ändan at han skal synas.» —

Såsom prof på den för oss nästan komiska men i själfva verket imponerande naivitet och enkelhet, som utmärkte många af psalmerna i »Then Swenska Psalm-Boken ... Af thet wyrd.

460Predikoämbetet Åhr M DC XCIII Med flit öfwer-sedd/förbättrad och förmehrad/Och Ahr 1694 af trycket vtgången», meddelas här en parafrasering af en af Davids psalmer. Den svenska psalmen verkar som en gammal bondmålning, den leder tanken på hvitmenade landtkyrkor och röda stugor.

Ps. 44 (Then 22. K. D[avids] Psalm) v. 5:

Drag tu tig icke långt ifra, Ty nöden är förhanden, Men ingen är som hielp förmå, Thess större är then wånden. Store stutar vti en ring, Hafwa sig om mig begifwit, Och fete oxar rundt omkring, Stå mig alt efter lifwet,

Som leijon wred, Gapa the med sin munn så bred.

Psalmen stöder sig på följande verser i Psaltaren:

EN Davidz Psalm til at föresiunga om Hindena som bittida jagad warder.

Store stutar hafwa belagt mig; fete oxar hafwa omwerft mig.

The vpgapa med sin munn emot mig, såsom ett glupande och rytande leijon.

Oaktadt Svedbergs psalmbok blifvit »af thet wyrd. Predikoämbetet med flit öfwersedd», väckte den vid sitt utgifvande en ortodox storm. Svedberg sade: »Jag känner fratres», och dessa upptäckte 26 förvillelser i dess 482 (ej 483) psalmer. Trots Karl XI:s nitiska beskydd — (konungen tog en af psalmbokens angripare, professor Jernfeld, »ifrigast i brickan och stötten mot väggen, hvaraf han måste intaga sängen och betänka sin djerfhet och otidighet. Afgick så efter några dagar med döden») — beslagtogos de utsökt väl tryckta upplagorna, och först nästa år utkom den s. k. gamla psalmboken, i hvilken den ofvan citerade psalmen bär n:r 39.

Sid. 244. Watteau och hans mecenat M. de Julienne. G. Hirth anser i sin Kultur-geschichtliches Bilderbuch», att den violoncellspe-lande mannen är gravören Tardieu själf.

Sid. 245. Vinterns nöjen. Spelet l'ombre eller 1'hombre har sitt namn från Spanien. Det spelades af två, tre eller fem personer, vanligen af tre. Hvarje spelare fick 9 kort. Den, som hade spelet, sade: »Yo soy 1'hombre» — jag är mannen. Detta spel lefver ännu i Spanien under namnet tresillo. — Ashton, Social life in the reign of queen Änne.

När Herman von Bremen instruerar sin hustru Geske i konsten att vara borgmästarfru, yttrar han: Om Morgenen skal der et Thee-Bord være dekket for Fremmede, som kommer, om Eftermiddag et Caffee-Bord; og derpaa spilles Kort. Der er et vist Spill, som kaldes Allumber; jeg vilde give 100 Rixdaler til, at I og vor Datter Froichen Engelke forstod det.» — Ur Holbergs »Den Politiske Kandestober», hvilken uppfördes första gången 1722.

Sid. 248. Kärleksförklaringen I Holbergs »Barselstuen»,tillkommen år 1723,föres i akt. II, scen 3. följande samtal:

»2 Danae.

Ey, Madame! spørg os ikke mere, ellers kommer jeg til at beskrive hende Marthe Mortens-Datters Adriene, hvilket jeg ikke kand giøre i en Time.

1 Dame.

Ja, den Pige klæder sig forbandet absurd.

2 Dame.

Gav I ogsaa Agt paa hendes Adrascanter [engageanter]?»

Sid. 251. Ostronfrukosten. Måltid under 1730-talet. »Det finnes råa människor, som äro nog inskränkta till att anse såsom opassande för en vis man att hängifva sig åt lifvets vanliga njutningar och bekvämligheter. Man skulle kunna tillrättavisa dem med den franske filosofens ord, då en glad markisinna tillsporde honom: 'Hvad,

bruka äfven ni filosofer ata läckerheter?' — 'Tror ni då', svarade Descartes, 'att Gud skapat läckerheterna endast för dårarne?'» —

»Franska köket, tre århundradens verk, skulle under stora historiska växlingar varit fullkomligt förstördt, om ej dess traditioner bevarats. Mer än hälften af förgångna tiders snillrikhet och nästan all den franska älskvärdheten ha varit i hög grad befordrade af den franska kokkonsten. Condéernas och Soubisernas kockar bidrogo på sin tid i icke ringa mån att höja och lifva de måltider, vid hvilka Montesquieu, Voltaire, Diderot, Helvétius m. fl. så ofta möttes. Det var vid dessa sällskapliga sammanträden, som den franska konversationen lifvades och förfinades genom de utsökta rätter, som kockens skickliga hand tillredt.

Några timmars angenämt, lätt och obehindradt samtal mellan bildade och belästa män gjorde mer för att befordra människosnillets utveckling än en mängd 'spekulativa, bokskrifvande akademiers' arbete. Mången stor och allvarlig frågas lösning, spridningen af nya och vidsträckta åsikter, tillkomsten af snillrika essais och undervisande mémoires, för allt detta stå vi i tacksamhetsskuld till den skara fina och angenäma män och kvinnor, som till en viss grad sammanhöllos genom den utomordentliga dragningskraften af den tidens petit soupers och lysande middagar.

Den franska revolutionen var emellertid nära att ödelägga hvad Montaigne kallade l'art de la gueule. 'Hade göter och vandaler fortsatt något längre', säger en snillrik epikuré, som öfverlefde revolutionen, 'så hade receptet på en kycklings-frikassé varit ohjälpligt förloradt.' Men en damm sattes för förödelsen, kulturen räddades, och hvad Höffding kallar 'Værdiens bestaaen' var tryggad, när »de första rökmoln, som tillkännagåfvo kok-

461konstens återuppståndelse, varseblefvos från köket hos en f. d. biskop, sedermera kejsar Napoleon I:s arkekansler Cambacérès.» — Hagdahl, Kokkonsten som vetenskap och konst.

Chantilly testamenterades till hela 1'Institut de France, ej blott till Franska akademien.

Sid. 256. Dryckesgille i St Johns kaffehus. Såsom en parallell till denna engelska dryckes-orgie torde Israel Holmströms († 1708) vers i »En suputs försvar» förtjäna citeras.

»Annan glädje må väl fara: Dricka skall min glädje vara. Dricka är min enda ro, Näst vid tunnan vill jag bo, Hvad jag äger, skall jag sälja, Köpa vin och det uppsvälja. Uti heta strupen min, Där skall öl och vinet in. Hvad jag nå'nsin har fått ärfva, Det jag fatt ell' får förvärfva, Allt skall ösas i min kropp, Allt i hop skall drickas opp!»

Sid. 258. Ludvig XV. Som ett exempel på konung Ludvig XV:s vidskepliga fruktan för de religiösa formerna förtjänar det meddelas, att vid påsktiden 1739, då han skulle »faire ses pa-ques», d. v. s. vid påskhögtiden skrifta sig och taga nattvarden, han ej velat eller rättare vågat underkasta sig denna ceremoni, skrämd som han var af berättelser, hur uppenbara syndare vid detta tillfälle fallit ner döda, träffade af den gudomliga vreden. Då han således hvarken ville ens under tiden närmast före och efter påsk och nattvardstagandet försaka några synder eller vågade ljuga vid bikten, måste han undandraga sig ceremonien, och då le grand prévèt frågade honom, om han i alla fall ville utföra handpåläggning för att böta de skrofulösa, hvilka som vanligt efter nattvardsgången väntade på konungen förj att af honom återfå sin hälsa, svarade han torrt: »Nej.» — Michelet, Hist. de France, XV.

Den gamla föreställningen, att regenten kunde helbrägdagöra, fanns äfven i England. Boswell berättar i sin bok »Life of Samuel Johnson», att man som barn föit Johnson till drottning Anna för att hon skulle helbrägdagöra hans svaga syn.

Sid. 273. Adelaide, Madame de France. Enligt Larousse och Littré kallas hvarje medlem på manssidan af en regentfamilj »prince» eller >princesse du sang». Denna titel tillkom sålunda Madame Adelaide, hvilken som konungens dotter tillhörde »les enfants de France».

Sid. 287. Hos en förnäm polsk familj i Danzig. Kongl. Hof-Predikanten, Contracts-Prosten och Kyrkoherden Georg Gezelius yttrar i »Försök til et biographiskt Lexicon öfver Namnkunnige och Lärde Svenske Män. Hos Swederus, Stockholm, Upsala och Åbo, 1780», om Stenbock:

»I Konung Carls Polska fälttåg, til 1706, var han clels i följe med Konungen och Hufvud-

arméen, dels agerade han med särskildte Corpser; brukades i synnerhet at drifva in Contributioner, hvartil Konungen kände honom särdeles skickelig, äfven som til at göra broar öfver strömmarne, där Svenske Arméen, uti det ovägade Polen, skulle fram och tilbaka tåga . . . Konungen hade dock ej släpt Grefve Stenbock ifrån sig, så framt hans hälsa, som i Polen blifvit ganska illa medfaren, ej hade äskat någon ledighet och tid til des återställande. Grefven hade i Polen varit General-Krigs-Commissarius, och besörgt 0111 hela Arméens underhåll, hvilken besvärliga syssla medtog hans krafter i samma mohn, som den skattade Polska Adelens gods och Städernas rikedomar.»

Sid. 314. Goethe. En från schweizaren Soret härrörande notis, daterad aug. 2 1830, i Eckermann^ »Gespräche mit Goethe» ger en föreställning om den vikt Goethe fäste vid utvecklingsläran och sin andel i dess genombrott:

»Die Nachrichten von der begonnenen Julirevolution gelangten heute nach Weimar und setz-ten allés in Aufregung. Ich ging im Laufe des Nachmittags zu G. 'Nun', rief er, 'was denken sie von dieser grossen Begebenheit? Der Vulkan ist zum Ausbruch gekommen, allés steht in Flam-men, und es ist nicht ferner eine Verhandlung bei geschlossenen Thürenl'

'Eine furchtbare Geschichte!' erwiederte ich. 'Aber was liess sich bei den bekannten Zuständen und bei einem solchen Ministerium anderes er-warten . .. .'

'Wir scheinen uns nicht zu verstehen. Ich rede gar nicht von jenen Leuten; es handelt sich bei mir um ganz andere Dinge. Ich rede von dem in der Akademie zum öffentlichen Ausbruch gekommenen, für die Wissenschaft so höchst be-deutenden Streit zwischen Cuvier und Geoffroy de Saint-Hilaire!'

'Die Sache ist von der höchsten Bedeutung', fuhr G. fort, 'und Sie können sich keinen Begriff machen, was ich bei der Nachricht von der Sitz-ung des 19. Juli empfinde. Wir haben jetzt an Saint-Hilaire einen mächtigen Alliirten auf die Dauer. Ich sehe aber zugleich daraus, wie gross die Theilnahme der französischen wissenschafdichen Welt an dieser Angelegenheiten sein muss, indem trotz der furchtbaren politischen Aufregung die Sitzung dennoch bei einem gefüllten Hause statt-fand. Das beste aber ist, dass die von Geoffroy in Frankreich eingeführte synthetische Behand-lungsweise der Natur jetzt nicht mehr rückgängig zu machen ist. Die Angelegenheit ist durch die freien Diskussionen in der Akademie jetzt öffent-lich geworden, sie lässt sich nicht mehr an ge-heime Ausschüsse verweisen und bei geschlossenen Thüren abthun und unterdrücken. Von nun an wird auch in Frankreich bei der Naturforschung der Geist herrschen und tiber die Materie Herr sein. . .. Ich habe mich seit 50 Jahrén in dieser

462grossen Angelegenheit abgemüht; anfänglich ein-sam, dann unterstützt und zuletzt zu meiner grossen Freude iiberragt durch verwandte Geister. Als ich mein erstes Apergu vom Zwischenknochen an Peter Camper schickte, ward ich zu meiner innigsten Betrübniss völlig ignorirt. Mit Blumenbach ging es mir nicht besser, obgleich er nach persönlichem Verkehr auf meine Seite trat. Dann aber gewann ich gleichgesinnte au Oken, Carus u. a. Jetzt ist nun Saint-Hilaire entschieden auf unserer Seite und mit ihm alle seine bedeutenden Schüler. Dieses Ereigniss ist für mich von ganz unglaub-lichem Werth, und ich juble tiber den allgemeinen Sieg einer Sache, der ich mein Leben gewidmet habe.'»

Af Goethes dagboksanteckningar (»Aufl. der Grossherzogin», III. Abth., 12. Band, s. 277—83) framgår, huru under flera veckor Goethes tankar vändt sig kring denna betydelsefulla fråga, liksom äfven att detta samtal måste hafva ägt rum den 3 aug.

G. nedskref härom en uppsats med titel Principes de Philosophie Zoologique, I, som ingår i hans »Zur Morphologie» och som äfven finnes i samma upplaga, II. Abth., 7. Bd., s. 165 —181; 13. Bd., s. 104 o. f.

Sid. 3r6. Kemisten Lavoisier och hans hustru. »Det nutida tänkandets frigörelse genomfördes af filosofer, hvilka uppvuxit under monarkien, som lät dem nästan ostörda predika sina läror. Voltaire, Rousseau och Diderot voro bland revolutionens skapare, men hade deras lifstid sträckt sig fram till Terreurens dagar, skulle de säkerligen, trots sin höga ålder, fått dela Lavoisiers och Malesherbes öde — om de ej som Condorcet i cellen gått giljotinen i

förväg. Båda dessa filosofer kastades i fängelse på grund af en häktningsorder, hvars första ord löd 'Liberté'. Malesherbes, mest namnkunnig som Ludvig XVI oförskräckte försvarare inför domstolen, var Rousseaus vän, och som kunglig ämbetsman hade han efter förmåga underlättat Encyklopediens utgifvande. Jean Jacques Rousseau uppgrofs ur sin graf, liksom Voltaire, för att med pomp och ståt föras till Pantheon, och några månader senare föll hans vördnadsvärde vän, jämte dotter och dotterdotter, offer för den giljotin, hvilkens järn samma vecka skulle döda den store Lavoisier. Det var när denne bad domstolen att dödsdomens fullbordan skulle uppskjutas, till dess han fullföljt en viktig experimentserie, som allmänne åklagaren yttrade: 'Republiken har ej behof af lärde eller kemister', hvari domstolspresidenten instämde. (Voltaire och Rousseau dogo 1778, Diderot 1784, Condorcet begick självmord i mars 1794, Malesherbes giljotinerades i april och Lavoisier i maj 1794).» — Bodley, France.

Republikens förmåga att reda sig utan vetenskapsmän efterträddes af Napoleons fasa för ideo-

loger. Men redan denna var mindre lifsfarlig. Man fick lefva och tiga, eller, som Mirabeaus vän Tronchet, biträda vid franska samhällets rekonstruktion genom Code Napoleon.

Den under revolutionstiden häfdade friheten var på många områden säregen. Den 14 juni 1791 antogs en lag, som förbjöd alla fria associationer. Den förklarade, att upphäfvandet af alla korporationer af personer, som hade samma stånd och yrke, vore en af den franska statsförfattningens grundvalar, och lagen förbjöd återupprättandet af sådana samfund under hvarje form som helst. Man hade ej rättighet att samlas och att under fastställda former rådslå om sina föregifna gemensamma intressen (intérëts prétendus communs). Ännu i dag vittnar den ofta sedda frasen »société reconnu d'utilité pu-blique» 0111 statens myndighet att afgöra, huruvida personer få sammansluta sig till en juridisk person för att befordra gemensamma syften, m. a. o. huruvida de få åtnjuta föreningsrätten eller ej.

Sid. 317. Charles James Fox. Uttrycket »torypartiet, som ville förtrycka rikets nordamerikanska medborgare», torde rättare böra lyda torypartiet, som motsatte sig de nordamerikanska medborgarnes fordran på rätt att deltaga i beslut om skatter, som skulle påläggas dem.

Sid. 32 r. Marat dödad i sitt badkar. Badningen, som under medeltiden varit omtyckt af alla klasser och som företagits med den ogenerade öppenhet, hvilken förekommer hos folket i nutidens Japan och Finland, blef af flera anledningar under 1600-talet ej blott omodern utan rent ut betraktad som syndig. — I Paris hade man under 1700-talets slut ett relativt ringa antal badkar, hvilka vid den tiden ofta voro af koppar. Under 1800-talets första decennier använde eleganta damer badkar af glas. — Goethe berättar i »Dichtung und Wahrheit» om den uppståndelse, hans och hans vänners badande i öppna sjön väckte i Schweiz 1775. Bönderna sökte med stenkastning tvinga de unga männen från sitt förehafvande, och, tilllägger Goethe, som vid denna tid var gäst hos Lavater:

»Auf Lavatern jedoch erstreckten sich die unangenehmsten Folgen, dass er junge Leute von dieser Frechheit bei sich freundlich aufgenommen, mit ihnen Spazierfahrten angestellt und sie sonst begünstigt, deren wildes, unbändiges, unchristli-ches, ja heidnisches Naturell einen solchen Skandal in einer gesitteten, wohlgeregelten Gegend anrichte.»

Sid. 332. Diligensens ankomst till Paris 1803. Diligenstrafik fick man ej i Sverige förrän på 1830-talet, då ett bolag tog sig för att underhålla person- och paketforsling mellan Stockholm och Helsingborg, öfver Västerås, Örebro, Vänersborg och Göteborg, hvilket ansågs som ett ofantligt stort framsteg i samfärdsel. Hvarje tis-

463dags och lördags morgon kl. 6 afgick diligensen från n:r 5 Klara Södra kyrkogata, och efter fem dygn var man framme i Göteborg. Täckt plats kostade 33 rdr 16 sk. banko, således 50 kronor. Nöjde man sig med att sitta utanpå, kostade platsen 25 rdr banko.

Stora voro bekymmerna, när diligenserna skulle aflösas af järnvägarna. Skenorna skulle ej få ligga kvar, det vore orimligt att vänta, att icke torpare, som behöfde en bit järn, ej skulle stjäla af de obevakade järntillgångarna, som skulle demoralisera nejden; slitningen på skenorna skulle blifva större, än den svenska järntillverkningen

förmådde fylla, hvarigenom ej något järn blefve kvar att exportera, hvilket skulle rubba handelsbalansen; banorna skulle blott en mindre del af året kunna i det snöiga Sverige trafikeras etc.

Sid. 333. Napoleon utdelar örnar.

Som prof på den napoleonska stilen meddelas följande skrifvelse till senaten:

»Senatorer,

Jag sänder Eder fyrtio fanor, hvilka min armé eröfrat i de olika strider, som utkämpats efter slaget vid Wertingen. De utgöra en hyllning från mig och min armé till rikets vise, de äro en offergärd från barn till sin fader. Senatorer, mottagen dem som bevis på min tillfredsställelse med det sätt, hvarpå I alltid bistått mig i riksvårdande angelägenheter. Och I, fransmän, låten Edra bröder tåga ut; låten dem skynda att strida vid vår sida, på det att vi, utan blodsutgjutelse, utan kraftödande ansträngningar, må långt från våra gränser undanjaga alla de härar, som Englands guld frammanat, och förkrossa bundsförvanterna till hafvets tyranner. Senatorer, en månad har ännu ej förflutit, sedan jag lofvade Eder, att Eder Kejsare och hans armé skulle uppfylla sin plikt — jag väntar med otålighet att få säga, att mitt folk har uppfyllt sin. Sedan jag öppnade fälttåget, har jag skingrat en här af hundratusen man; jag har gjort nästan hälften till fångar; de öfriga äro döda, sårade eller ha flytt från fanorna, och alla äro förkrossade af motgångarna. Mina soldaters tillgifna trohet, deras ståndaktigheter under mödorna ha skänkt mig dessa segrar. Jag har blott förlorat ett tusen fem hundra man döda och sårade. Senatorer, krigets första uppgift är redan fylld. Kurfursten af Bäjern är återinsatt på tronen. De laglösa inkräktarne ha nederslagits som af åskan, och, med Guds hjälp, hoppas jag att inom kort triumfera öfver mina öfriga fiender.

Gifvet i mitt Kejserliga läger vid Elchingen den 26 Vendémiaire.

Napoleon.

18 oktober 1805.»

Vid andra tillfällen hade Napoleon 110g ej varit hågad att åberopa statistik i dylika skrifvelser.

Ett exempel må anföras. Kontingenten från Mecklenburg-Schwerin till det ryska fälttåget var 49 officerare och 1,661 man. Den aftågade österut 12 mars 1812. De öfverlefvande återkommo till Schwerin 28 januari 1813 och räknade då 14 officerare och 20 man. — Hirschfeld, Von einem deutschen Fürstenhofe.

Sid. 334. M:me de Stael. Turbanen användes vid denna tid ofta som en hufvudbonad för damer. — Prof. Schück meddelar, att Napoleon i mars 1800 skrifver till sin bror Josef: »M. de Stael är i den djupaste misère, under det att hans hustru ger middagar och baler. Om du fortfarande träffar henne, vore det ej ur vägen, att du förmådde henne att bestå sin man ett underhåll på 1,000 eller 2,000 fr. i månaden. Man må gärna bedöma madame de Staëls seder efter samma måttstock, som om hon vore en karl, men om en karl, som ärft Neckers förmögenhet, som så länge dragit fördelarna af de prerogativ, som äro fästa vid ett bemärkt namn, skulle lämna sin hustru i armod, medan han själf lefde i öfverflöd — skulle en dylik karl tolereras i sällskapslifvet?»

I stället genomdref den energiska frun en »separation des biens», boskillnad, hvilken räddade hennes förmögenhet från hans borgenärer. Detta hindrade dock ej den hänsynslösa damen att efter baron Stael von Holsteins död 1802 få ett nytt ekonomiskt intresse för Monsieur de Stael, och som Schück säger: »I ett bref underrättade hon Nils von Rosenstein om dödsfallet samt anhöll samtidigt, att denne ville hos den svenske konungen utverka, att hon erhölle en änkepension på 12,000 fr. om året, hvilken pension hon dock i ett följande bref förklarade sig villig att utbyta mot en rund summa en gång för alla.»

Sid. 335. Pius VII. Då det meddelas, att påfven återinförde inkvisitionen, bör detta ej förstås så, att detta »heliga ämbete» fick under 1800-talet nitälska på det grundliga och gammalfromma sättet, som var det vanliga på 1500- och 1600-talen.

Inkvisitionen förde under 1700-talet ett tynande lif, t. o. m. i Italien, och afskaffades 1808 af Napoleon. Några fakta, meddelade af Carl Justi i hans grundliga arbete om »Winckelmann und seine Zeitgenossen», belysa den

italienska uppfattningen omkring 1750. Det heter om kardinal Spinellis verksamhet i Neapel: »Länge gjorde honom den växande otron bekymmer, han oroade konungen (i Neapel) med berättelser om de många tusen ateister och kättare, som skulle vara dolda i Neapel. Han förföljde den därvarande 'upplysningens' chef Abate Genovesi, slutligen lät han inspärra två präster i det ärkebiskopliga fängelset, med befallning att de skulle afsvärja sina irrläror. Han ansåg, att under dessa upprörda förhållanden tillfället vore inne att införa 'det heliga ämbetet' i

464Neapel. Han utnämnde råd och notarier, han lät förfärdiga ett sigill för processerna och lät öfver dörren till ett därtill utsedt hus sätta orden Santo Uffizio (det heliga ämbetet = inkvisitionen). Men detta namn hade Neapels folk aldrig kunnat tåla. Inbördes krig hade man fört om detta och med stora offer köpt sig denna frihet af de spanska kungarne. Blott i Palermo fingo fångar marteras

och brännas. —-—— — —----.»

Det kom till ett uppror, man ropade: 'Intet Heligt ämbete!' och konungen lät upphäfva den hemliga andliga domsrätten och borttaga den ofvan omnämnda taflan.»

Sid. 345. Den danska familjen Nathanson. Herr Nathanson var under senare delen af sitt lif ledare af »Berlingske Tidende».

Sid. 351. Gosse ur den engelska aristokratien. Durham är ett af Englands största namn under r 800-talet — som Canadas store återupprättare och som förkroppsligandet af Englands kolonialpolitiska anda, sådan den äfven sammanfattas af Kipling i »The Widow's Party»; se not till 441.

Sid. 366. Den tyske patrioten Ernst Moritz Arndt. »Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse, Om Uphäfwandet af Lifegenskapen uti Des Tyska Stater. Gifwen Högqwarteret i Greifswald den 4 Julii 1806», förklarar,

»Att då et af de stora ändamål Wi åsyftatt genom Swenska Stats-Författningens införande i Wara Tyska Stater i synnerhet warit, at försäkra en hvvar af Wåre trogne Pomerske Undersåtare om et fritt och ostördt åtnjutande af deras lagliga rättigheter, under et troget upfyllande af deras pligter, så hafwe Wi ansedt såsom en naturlig följd af Wårt Nådiga Påbud under den 26 sistledne Junii [. . . Angående Införandet af Swenska Stats-Rörfatt/ungarne oeh Sweriges Rikes Lag uti Pomern och Riigen\, at lifegenskapen i Pomern och Rügen ifrån sistnämde dag blifwit uphäfwen.»

Liksom den naturliga följden af »Införandet af Swenska Stats-Författningarne och Sweriges Rikes Lag» uti Sveriges dåvarande besittningar söder om Östersjön innebar friheten för en hel klass, som dittills saknat den, förblef 1734 aTS lag under hårda tider

vår vapenlösa trygghet än, vår lag, vår stora skatt

för ett annat land i öster, där den svenska tidens grafskrift, tecknad af landets störste skald, lyder:

Lag skall öfverlefva mig.

Sid. 370. Tidningsläsande tyskar. Det

var under den nationella splittringens, »partikula-rismens» tid, då typen »der Staatshämorroidarius», afbildad och behandlad i det 1844 grundlagda

skämtbladet Fliegende Blätter, uppstod, och då det i Goethes Tyskland gafs »polizeiwidrige Hiite» liksom förr i Peter I:s Ryssland, som den tyska vetenskapens järnflit lade grunden till väsentliga delar af det nutida Tysklands framgångar. Den store historikern lörd Acton säger: »Den trettioåriga fredens politiska slummer var gynnsam för vetenskapen. Det var då, som Goethe häpnade öfver, att någon förnuftig människas intresse kunde väckas af julirevolutionen [se anmärkningen till sid. 314]; det var då, som Wilhelm v. Humboldt — den mest centrala personligheten i Tyskland, Schillers och Goethes, Wolfs och Niebuhrs förtrogne, som stridt mot Talleyrand den minnesvärda dag på Wienerkongressen, då legitimitetsbegreppet föddes, som smidt länken mellan statsmakt och vetenskap genom att grundlägga universitetet i Berlin och som ända till Kotzebues mord var det tänkande

Preussens stolthet och hopp — ägnade sin mannaålders kraft åt utforskandet af malajiska språkrötter. Det var under denna tid, som den vedertagna lypen af tysk 'lärd' uppkom — en man som beklagade sig öfver att de offentliga biblioteken blott voro tillgängliga 13 timmar af dygnet, en man, som skref om Homer 1806 och fortfarande skref om Homer 1870, en man, som uppletade de 358 ställen, där Dictys imiterat Sallustius. Han lät lika litet störa sig af världens äflan som Hegel, hvilken fullbordade sin Phänomenologie des Geistes under slaget vid Jena och, då han på morgonen begaf sig till boktryckaren med manuskriptet, häpnade öfver att finna så många fransmän på gatorna.» — German schools of history i Engl. Hist. Rev., vol. i. —• Men de då grundlagda traditionerna fortlefde och bidrogo till Tysklands kemiska industri, Norddeutscher Lloyd och mobiliseringen 1870.

Sid. 402. Målaren-gravören Marcellin Desboutins. Manets födelseår är 1832. Enligt Camille Mauclair anses Claude Lantier i Zolas L'CEuvre syfta på impressionistmålaren Paul Cézanne (f. 1839).

Sid. 406. General Skobeleff tackar trupperna vid Schipka. Uppgifterna om Skobeleffs karaktär äro meddelade af Richard Graf von Pfeil, som deltog i den på taflan afbildade ridten framför fronten.

Sid. 420. »Five o'clock tea.» G. W. E. Russel tillhör den berömda och mäktiga whig-släkt, hvars hufvudman är his Grace the Duke of Bedford och hvars mest bekante medlem var reformbillens genomdrifvare, Lörd John Russel. G. W. E. R—s bok »Collections and recollections», äfven utg. i Tauchn. ed., är en synnerligen värdefull källa till den engelska kulturens historia under 18.00-talet.

Sid. 430. På Théâtre Fran<;ais. Om arten af Sarceys ofta trångsynta omdömen kan man

465

47göra sig en föreställning, då man läser hans intryck från en representation af »Vildänden» på Théâtre Libre i Paris våren 1891, vid hvilken representation utgifvaren själf var närvarande. Sarcey skrifver i Le Temps om det mästerliga dramats upplösning, då Hedvig, upplyst om det fruktansvärda i sitt öde, bär hand på sig själf. »Elle avait mieux aimé se tuer-elle mëme que de tuer son canard. Eh bien, nous avions déjà vu tant d'insanités dans cette pièce lugubre que ce dénouement ne nous a pas trop étonnés; à vivre avec des fous, durant deux ou trois heures, ön perd le juste sentiment des choses et féquilibre de sa raison.s Det är den dramatiska kritikens M. Homais som talar!

Sid. 432. Musikafton i ett danskt hem.

Sångerskan lär ha stafvat sitt namn Dietrichson. — Herr Bramsen har, enligt egen uppgift, nu koncentrerat sig på samlandet af Hammershöj, den utmärkte danske interiörmålaren.

Sid. 441. Drottning Viktoria af England.

Att drottning Viktoria i Thibet ansetts vara en reinkarnation af gudinnan Palden-Lhamo (namnet uttalas på de flesta ställen i Thibet Panden Lhamo), meddelas af Percival Landon (ej att förväxla med Landor!) i hans 1905 utkomna märkliga bok I.hasa.

Sid. 445. Joseph Chamberlain. Radikalen Chamberlain lämnade det liberala partiet för att kunna verka för sitt stora politiska mål, konsolideringen af The Empire — såsom dess store skald Kipling sammanfattat det i sin »Recessional»:

... our far-flung battleline .. .

Dominion över palm and pine —

och hvars statsanda han tecknat i »The Widow's Party» sålunda:

We broke a King and we built a road — A court-bouse stånds where the reg'ment goed. And the river's clean where the raw blood flowed When the Widow give the party.

Vi knäckte en kung och bröto en väg, ett domstolshus står. där regementet tågade fram, och floden flyter klar där

det varma blodet flöt — »när Änkan bjuder».— Men hela denna storslagna dikt är en allegorisk skildring, hvars innebörd blott kan återges genom en parafras, och vi meddela en sådan i stället för den öfversättning, som Tengström lämnat i »Soldatsånger» — det enda misslyckade i detta mästerliga lilla häfte.

En mäktigs välde bröts, och en väg bereddes. Där våldet rådde, byggdes rätten, så lif och lag, där blodet flöt.

Där England råder.

Sid. 450. Skådespelerskan Gabrielle Ré-jane. Ett smådrag, typiskt för det »vie factice», som lefves af en stor parisisk skådespelerska, meddelar Edmond de Goncourt i sin ytterst intressanta »Journal des Goncourt», vol. VII. Edmond de Goncourt träffade ofta den stora aktrisen under december 1888, då hon inöfvade [-hufvudrol]en-] {+hufvud- rol]en+} i Germinie Lacerteux. Onsdag den 5 dec. 1888 skrifver den utmärkte konstskriftställaren: »I går gaf jag ett exemplar af den illustrerade upplagan af 'Kvinnan under r8:e århundradet' till Réjane, som sade mig: 'I dag är jag inte vacker, jag har ej min tio-francs-hårkrusning (mon ondulation de dix francs), i morgon skall jag kyssa er.' Denna replik till den elegante hvithårige de Goncourt, som skänkt sin bok om r700-talets parisiska till den mest kultiverade och förfinade skådespelerska år 1888, har något på en gång konstladt och förtjusande: den är äkta parisisk.

RÄTTELSER.

Sid. 4. Står: Temesvar läs: Temesvar. 5 54- » Männen med tvärklippt hår orden utom en utgår. äro alla utom eti slätrakade » 70. Anticiperad Anteciperad. 5 164 har atskilliga verk rörande utfallit vid slutet af näst sista raden. » 207. Står: Arnould läs: Arnauld. ; 212. den lille Johannes » den helige Nikolaus. » 225. » Macauly » Macaulay. > 233. » La Joie La Joue. » 236. » Schiboleth » Schibboleth. > 271. Abermarle » Albemarle. > » Nay Nan. » 391- » Fred- Frede-. * 395- Claude Manet > Claude Monet.

REGISTER.

Sid.

Sid.

471Sid.

472Sid.

473Sid.

75Sid.

476Sid.